

SUB LEGE LIBERTAS

Bűntettek kriminálpszichológiája

Szerkesztette:
HALLER JÓZSEF

Dialóg Campus

BŰNTETTEK KRIMINÁLPSZICHOLÓGIÁJA

Vákát oldal

BÜNTETTEK KRIMINÁLPSZICHOLOGIÁJA

Szerkesztette
Haller József

A kiadvány a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú,
„A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű
kiemelt projekt keretében jelent meg.

Szerzők
Farkas Johanna
Fogarasi Mihály
Haller József
Ivaskevics Krisztián
Kováts Daniella

Szakmai lektor
Bolgár Judit

© A szerkesztő, 2020
© A szerzők, 2020
© A kiadó, 2020

A mű szerzői jogilag védett. Minden jog, így különösen a sokszorosítás, terjesztés és fordítás joga fenntartva. A mű a kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül részeiben sem reprodukálható, elektronikus rendszerek felhasználásával nem dolgozható fel, azokban nem tárolható, azokkal nem sokszorosítható és nem terjeszthető.

Tartalom

1. BEVEZETÉS (Haller József)	9
1.1. A büntettek „rangsora”	9
1.2. Hány tudomány a kriminálpszichológia?	10
1.2.1. Pszichológia	11
1.2.2. Viselkedés- és magatartástudomány	12
1.2.3. Biológia	12
1.2.4. Szociológia	13
1.2.5. Pszichiátria	13
1.2.6. Matematika és hálózattudomány	13
1.3. Rövid összefoglaló	14
Felhasznált irodalom	14
2. AGRRESSZIÓ ÉS ERŐSZAKOS BŰNCSELEKMÉNYEK (Haller József – Fogarasi Mihály – Ivaskevics Krisztián)	17
2.1. Fogalmak tisztázása	17
2.1.1. Agresszió	17
2.1.2. Erőszakos bűncselekmények	19
2.1.3. Agresszió és erőszakos bűncselekmények	20
2.2. Az emberi agresszió formái és viszonyuk az erőszakos bűnelkövetéshez	21
2.2.1. Viselkedés: az agresszió technikai kivitelezése	21
2.2.2. Szándék: proszociális, „semleges” és antiszociális agresszió	22
2.3. Antiszociális agresszió: erőszakos bűnözés	24
2.3.1. Az antiszocialitás fogalma	24
2.3.2. Az erőszakos bűnelkövetés típusai	26
2.3.3. Proaktív erőszak	28
2.3.4. Reaktív erőszak	33
2.3.5. „Pszichotikus” erőszak	36
2.4. Miért követnek el erőszakos büntetteket?	38
2.4.1. Tanulásmélet	38
2.4.2. Frustrációelmélet	40
2.4.3. Kockázati tényezők és okok – alapvető kérdések	41
2.5. Kriminálpszichológiai perspektívák	42
Felhasznált irodalom	43
Ajánlott irodalom	56
3. SZEXUÁLIS BŰNCSELEKMÉNYEK (Haller József – Fogarasi Mihály – Farkas Johanna)	59
3.1. A problémakör keretei	59

3.2. Parafilák	60
3.2.1. Értelmezés és a parafilák rövid bemutatása	60
3.2.2. Bűnelkövetési vonatkozások	61
3.3. Pedofília és gyermekek elleni szexuális erőszak	62
3.3.1. A mentális zavar	62
3.3.2. A jogi értelmzés bugyrai	63
3.3.3. Meghatározás és tipizálás	64
3.3.4. Hogyan lesz valakiből pedofil bűnöző?	67
3.3.5. Hogyan cselekszik a pedofil bűnöző? Modus operandi	73
3.3.6. Mit tegyünk a pedofilokkal?	77
3.4. Nemi erőszak	80
3.4.1. A probléma keretei	80
3.4.2. A probléma mértéke	83
3.4.3. Az elkövetők tipizálása	85
3.4.4. Okok és kockázatok	86
3.4.5. Modus operandi	90
3.4.6. Büntetés és kezelés	95
3.4.7. Női elkövetők	100
Felhasznált irodalom	102
Ajánlott irodalom	116
4. DROGBŰNÖZÉS (<i>Kováts Daniella</i>)	117
4.1. A kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények jogi szabályozásáról	117
4.2. Szenvedélybetegségek, drogfogyasztás és a drogbűnözés pszichológiai tényezői	118
4.2.1. Kábítószer típusai és hatásmechanizmusai	119
4.2.2. Új szintetikus drogok a drogpiacon	120
4.3. Kik fogyasztanak, és milyen drogot Magyarországon?	120
4.4. Szenvedélybetegségek kialakulásának okai	122
4.4.1. Biokémiai okok	122
4.4.2. Pszichológiai okok	122
4.4.3. Szociális okok	122
4.5. A drogfogyasztás specifikumai a használt szerek függvényében	126
4.5.1. Szerves oldószerek	126
4.5.2. Opiátok	127
4.5.3. Stimulánsok	128
4.5.4. Hallucinogének	132
4.5.5. Kannabisz	134
4.5.6. Nyugtatók, altatók és feszültségoldók	136
4.6. Alkoholizmus	138
4.6.1. Az alkoholizmus kialakulásának okai	140
4.7. Drogfogyasztók kihallgatása	141
4.8. Drog és kultúra kölcsönhatása	142

4.9. Drogfogyasztók kezelése	144
Felhasznált irodalom	146
Ajánlott irodalom	147
5. CSOPORTOS ÉS SZERVEZETT BŰNÖZÉS (<i>Haller József – Kováts Daniella – Fogarasi Mihály – Ivaskevics Krisztián</i>)	149
5.1. A problémakör keretei	149
5.2. A hálózatok tudománya	151
5.2.1. Az óriáscsoport	151
5.2.2. A kapcsolatok kialakulása és a hálózat szerkezete	153
5.2.3. A hálózatok sérülékenysége	156
5.2.4. Összefoglaló	158
5.3. Zavargások pszichológiája	158
5.3.1. Fogalmak és célok tisztázása	159
5.3.2. Kockázati tényezők	161
5.3.3. Kiváltó okok	166
5.3.4. „Modus operandi”	172
5.3.5. Rendészeti vonatkozások és összefoglaló	179
5.3.6. A zavargások kezelésének receptjei	181
5.3.7. A zavargások és a hálózat tudománya	185
5.4. A csoportban történő bűnözés és a galerik lélektana	187
5.4.1. Fogalmak és keretek	187
5.4.2. A társas viszonylatok meghatározottsága bűncselekmények esetén	189
5.4.3. A pszichodinamikai modell	191
5.4.4. Az együttműködéstől a fogolydilemmáig: pszichológiai magyarázatok a bűnözői interperszonális kapcsolatokban	192
5.4.5. A társakkal elkövetett bűncselekmények, galerik	194
5.5. A szervezett bűnözés	197
5.5.1. Fogalmak és keretek	198
5.5.2. A bűnszervezetek üzleti modellje – modus operandi	202
5.5.3. Drogkereskedelem	207
5.5.4. Rendészeti vonatkozások	218
Felhasznált irodalom	222
Ajánlott irodalom	235
6. TERRORIZMUS (<i>Haller József – Ivaskevics Krisztián</i>)	237
6.1. A terrorizmus ideológiája	237
6.2. A problémakör keretei	239
6.2.1. Mi a terrorizmus?	239
6.2.2. Probléma mérete	240
6.2.3. Tipológia	241
6.3. A terrorizmus pszichológiája	243
6.3.1. Egyformák-e a terroristák?	243

6.3.2. Az iszlám terrorista születése	244
6.3.3. Az iszlám terrorizmus szociálpszichológiája	253
6.3.4. A terrorista pszichológiai profilja	256
6.4. Rendészeti vonatkozások	260
6.4.1. Elméletek és tipológiák	260
6.4.2. A terroristák tipológiája és a rendészet esélyei	260
6.4.3. A terrorizmus elleni harc receptjei	261
Felhasznált irodalom	265
Ajánlott irodalom	270

1. Bevezetés

Haller József

Könyvsorozatunk első kötetében (*A bűnöző elme*) azt vizsgáltuk, kik a bűnelkövetők, és hányan vannak, milyen, és főleg hányféle karriert futhatnak be a bűnözői pályafutásuk során, melyek azok a tényezők, amelyek a bűnelkövetés kockázatát meghatározzák elsősorban szociológiai, biológiai és pszichológiai szempontból. Arra is választ kerestünk, ezek a tényezők milyen összefüggésben állnak egymással, és miképpen értelmezhetők a büntetőjogi felelősség szempontjából.

Ebben a kötetben a legfontosabb büntettek elemzésére vállalkozunk egy összetett, biológiai, pszichológiai és szociológiai keretben.

1.1. A büntettek „rangora”

Ha a „legfontosabb” büntettek kriminálpszichológiájával szeretnénk foglalkozni, akkor egy fontossági sorrendet kell felállítanunk, ami korántsem egyszerű feladat, hiszen nincs olyan „rangor”, amelyben az emberek teljes mértékben egyetértenének. Talán a gyilkosságot mint legsúlyosabbat mindenki a lista élére tenné, de ha a gyakoriságot is figyelembe vesszük, akkor le kell vennünk onnan. A hivatalos statisztikák alapján (Eurostat) az Európai Unióban átlagosan egy-két gyilkosságot követnek el 100 ezer lakosra számítva évente, míg a 100 ezer főre eső lopásoké kb. 1500. Vagyis egy átlagos EU-állampolgárnak 50–100 ezer évig kellene élnie ahhoz, hogy biztosan gyilkosság áldozatává váljék, ugyanakkor csaknem biztos, hogy élete során legalább egyszer meglopják. Gyakorisága alapján tehát a lopás sokkal fontosabb, mint az emberölés.

Ha a következményeket értékeljük, megint csak kétségeink lesznek a helyes rangsort illetően. Bár az FBI bűnözési statisztikái nem térnek ki rá, más adatok alapján tudható, hogy az USA-ban 2005 és 2014 között összesen 203 416 embert tartóztattak le hamisításért, csalásért vagy sikkasztásért (CLIFF – WALL-PARKER 2017), vagyis az USA minden 100 ezer lakosából 65-öt 10 év alatt. A fehérgalléros bűnözés tehát már a gyakoriságát tekintve is fontos, de még inkább annak kell tekintenünk, ha a következményeit mérjük fel. Igaz, hogy a keletkezett kár áldozatra levetítve sokszor csekély, de egzisztenciákat sodorhat veszélybe. Az Enron-botrányban például a fehérgalléros bűnözés 1,5–2 millió embert fosztott meg pénztartalékától vagy nyugdíjától (BRATTON 2002). Melyik „kékgalléros” bűnözés súlya vetekszik egy ilyen sok áldozatot, ilyen súlyosan érintő krízishelyzettel? Erőszakos bűncselekmény áldozatává válni korántsem kellemes, de – amennyiben az élet elvesztése nem merül fel – még mindig elfogadhatóbb, mint egy pénzügyileg nagyon kockázatosává váló jövő.

A rangsor nyilván attól függ, milyen szempontok szerint állítjuk fel, és az egyes szempontok összeegyeztetése nem is lehet más, csak szubjektív. A „helyes” rangsor felállításával

ezért itt nem is bíbelődünk, ehelyett azokkal a büntettekkel fogunk foglalkozni, amelyek pszichológiájáról jelenleg a legtöbbet tudjuk, és amelyeket a Büntető Törvénykönyv is kiemelten kezel: ezek az „Élet, a testi épség és az egészség elleni bűncselekmények” (Btk. XV. fejezet). Ebbe a kategóriába tartoznak az erőszakos, szexuális és droggal kapcsolatos bűncselekmények. A kategóriákon belül is „válogatni” fogunk; a szexuális bűncselekmények esetében például kiemelt figyelmet fogunk szentelni a pedofil büntetteknek és a nemi erőszaknak, míg az olyan kisebb fajsúlyú és kisebb büntetési tételű büntetteket, mint például az exhibicionizmus csak nagyon röviden fogjuk érinteni. Részletesen fogunk foglalkozni viszont a csoportos és szervezett bűnözéssel, valamint a bűnszervezetek hálózataival, abból az egyszerű megfontolásból kiindulva, hogy a büntettek zömét nem magányos, hanem kisebb-nagyobb csoportokba szerveződő elkövetők hajtják végre (ANDRESEN–FELSON 2011). A szerveződés és annak színvonala – mint látni fogjuk – bonyolulttá és árnyalttá teszi az elkövetők kriminálpszichológiáját. Egy bűnszervezet vagy bűnözői hálózat tagjai semmilyen szempontból nem egyformák; motivációik, pszichikai tulajdonságaik és a bűnüldözéshez való viszonyuk különbözik. Végül külön fejezetben tárgyaljuk a terrorista büntetteket, amelyeket minden más büntettől megkülönböztet az, hogy társadalmi ideológiája van, és az elkövetők önmagukat nem bűnözőnek, hanem szabadságharcosnak tekintik (FLEMING 1980).

1.2. Hány tudomány a kriminálpszichológia?

Ha az elkövetők kriminálpszichológiáját a megfelelő módon szeretnénk tárgyalni, bizonyos mértékig újra kell fogalmaznunk a *kriminálpszichológia* szó jelentését. A *bűnöző elme* című kötetben egy nagyon egyszerű, de általunk célszerűnek gondolt meghatározással élünk. E szerint a kriminálpszichológia a bűnelkövetők szándékainak, gondolatainak és viselkedésének tudománya (KOCSS 2009, 7.). Ez a meghatározás nagy hasonlóságot mutat a pszichológia definíciójával, amely röviden úgy hangzik, hogy a pszichológia az emberi elme és viselkedés tudományos vizsgálata. Bár ez a meghatározás különbözőképpen kering a szakkönyvekben, lényegét tekintve alig változott az elmúlt 100 (JAMES 1890) vagy 20 (COLMAN 1999, 3.) év alatt. Ezt használják szótárak (például Merriam–Webster), és ebben a formában szerepel az American Psychological Association (APA) kézikönyvében is. A meghatározások némelyike csak abban különbözik a többitől, hogy a pszichológia tárgykörét kiterjeszti a csoportokra is (például az APA kézikönyve). Ha így fogjuk fel a pszichológiát, amelynek természetesen több más megközelítése is van, sőt egyesek meghatározhatatlannak tartják (REBER 1995, 617.), akkor a kriminálpszichológia meghatározása ebben benne is foglaltatik: a *bűnözői szándék és gondolat* fogalmait lefedi a pszichológia *emberi elme* kitétele, és a *viselkedés* kifejezés is szerepel mindkét meghatározásban. A kriminálpszichológia tehát azonos a pszichológia tudományával, azzal az különbséggel, hogy csak olyan emberekkel foglalkozik, akik büntettet követnek el.

Ebben a könyvben mi ennél tágabb értelemben írunk a büntettek kriminálpszichológiájáról. Amellett, hogy a pszichológiának is csak egy bizonyos megközelítését alkalmazzuk majd, segítségül hívunk számtalan társtudományt is.

1.2.1. Pszichológia

E tudomány modern kori fejlődésében valószínűleg a legfontosabb esemény, hogy bölcsészettudományból fokozatosan természettudománnyá alakult át. Nem érdeklődési köre változott meg, hanem az a mód, ahogy a kérdéseit felteszi és megválaszolja. Nagyon röviden: a klasszikus pszichológia – mint bölcsészettudomány – a *koncepció* körül forog, amely a valóság talajából táplálkozik, de amely a feltárható tényeket egy eszmerendszer köré csoportosítja. Mivel az emberi elme koncepcióalkotási képessége végtelen, a klasszikus pszichológia egymás mellett élő koncepciók tömegéből áll, amelyek meg sem számolhatók az egymással átfedésben lévő, illetve a több koncepciót szintetizáló elképzelések miatt. Ezzel szemben a természettudományos pszichológia a tényekből indul ki. Ezeket szervezi koncepciókká, amelyekről azonban azonnal lemond, mielőtt a tényekkel már nem tudja ezeket összeegyeztetni. Ezért a természettudományokban csak a frontvonalakon (a még nem teljesen megismert jelenségek zónájában) léteznek alternatív koncepciók. A lezárult természettudományos ismeretszerzési folyamat végén általánosan igaznak tekintett megállapítások keletkeznek. Például, hogy a Föld alakja geoid, a beszéd központja a halántéklebenyben van, a frusztráció növeli az agresszív cselekmények kockázatát.

Ha arra szeretnénk felhasználni a pszichológiát, hogy leírjuk, megértsük, és *előre jelezzük* a valóság eseményeit (mint például a kriminálpszichológiában), akkor olyan tapasztalati tényekre kell építenünk, amelyekre megfigyeléssel és kísérletezéssel teszünk szert. Megállapításainkat olyan formában kell másokkal közölnünk, hogy az azokat eredményező megfigyeléseink és kísérleteink bárki által megismételhetők legyenek, és ha nem bizonyulnak megismételhetőnek (nem állják ki a *teljes* szakterület tapasztalatának próbáját), koncepciónkat el kell vetnünk. A fentiekben lényegében a természettudományokat határoztuk meg.

A pszichológia természettudománnyá válásának számtalan jele van. Ezek egyike, hogy a pszichológiát a vezető egyetemeken természettudományi és nem bölcsészettudományi karokon oktatják. Így van például a City University of London, a University of Cambridge, a Princeton University, a University of California at Los Angeles esetében, itthon pedig a Budapesti Műszaki Egyetemen. A Yale University árnyaltabb megoldást választott: a pszichológia egyes tárgyait bölcsészet-, másokat természettudományként oktat. Nagyon sokatmondó egyébként egy Princeton Egyetemen született tanulmánynak a címe is, amely így hangzik: „Az elme tudományának újjáteremtése: a pszichológia mint természettudomány” (HATFIELD 1995).

Ebben a könyvben a pszichológiát természettudományként kezeljük: azokat az állításait fogadjuk el, amelyeket tények támasztanak alá, és amelyeket a későbbi kutatás megerősített. Koncepcióknak nagyon kis teret biztosítunk. Ezzel nem vonjuk kétségbe a pszichológia jogát, hogy bölcsészettudományként viselkedjen. A pszichológiát nem szegényíti, inkább gazdagítja koncepcióinak sokasága; ez teszi lehetővé, hogy egy olyan bonyolult jelenséget, mint az elme működése, sokoldalúan világítson meg. Egy olyan gyakorlatorientált tudományt azonban, mint a kriminálpszichológia, tanácsosabb a természettudományok logikai rendszerébe ágyazni.

1.2.2. *Viselkedés- és magatartástudomány*

A kriminálpszichológiában a „miért” kérdés mellett az utóbbi időben egyre fontosabbá válik a „hogyan” is. Ez utóbbit teszik fel a *modus operandi* tanulmányok: olyanok, amelyek leírják, milyen stratégiát és taktikát alkalmaznak például a pedofil bűnözők az interneten (MALESKY 2007) vagy személyes kapcsolataik során (SMALLBONE–WORTLEY 2001), hogyan cserkészik be áldozataikat, hogyan követik el a bűntettet, és miképpen védekeznek a leleplezés ellen a szexuális bűnelkövetők (LASHER–MCGRATH–CUMMING 2014). A pszichológia az elme működése mellett az emberi viselkedés leírásának is a tudománya, a gyakorlatban azonban ennek a „kötelezettségének” ritkán tesz eleget olyan részletességgel, mint az etológia, vagy más néven viselkedéstudomány. Ennek kutatási eszközei és gondolkodásmódja nagy szolgáltatásokat tehet a kriminálpszichológiának azzal, hogy leírja azokat a viselkedéseket, amelyeket a bűnelkövetőknél tapasztalni lehet, ezeket kvantitatívan értékeli, és ez alapján létrehozza azokat a fő csoportokat, amelyekbe az egyes bűnelkövetők sorolhatók (HALLER 2017). Ez fogódzót nyújt az elkövetők pszichológiájának megértéséhez is. Az elkövetők ugyanis nem egyformák, és sokféleségük, illetve típusaik megértéséhez éppen viselkedésük leírásával léphetünk közelebb. A típusok megértése pedig lehetővé teszi pszichológiájuk megértését is.

1.2.3. *Biológia*

Talán nincs olyan pszichológiai kézikönyv, amely ne használna fel biológiai ismereteket, sőt van a pszichológiának olyan értelmezése is, amely az állati viselkedést is e tudomány tárgykörébe utalja, mint összehasonlító pszichológia (HENRIQUES 2004). A biológia iránti fogékonyság tükröződik a „tisztán pszichológiai” folyóiratok cikkeinek tematikájában is. Ezek mintegy negyede-ötöde érint biológiai témákat, ami ugyanúgy érvényes a szakterület vezető folyóirataira (*Annual Review of Psychology, Psychological Bulletin, Perspectives on Psychological Science*), mint azokra, amelyek a szakmai tekintély középtájékán helyezkednek el (például *Journal of Experimental Psychology* és *Psychological Science*). A pszichológia és biológia kapcsolata azonban még világosabban tetten érhető a határterületek nagy tekintélyű folyóirataiban (például *Molecular Psychiatry, Neuropsychopharmacology, Psychoneuroendocrinology*), illetve abban, hogy a nem pszichológiai (például genetikai, idegtudományi) folyóiratok egyre gyakrabban publikálnak pszichológiai kérdéseket feszegető tanulmányokat. Sőt a biológiai érdeklődés a kriminálpszichológiában is egyre nagyobb teret kap; hogy ennek egyetlen példáját emeljük ki, a beszámíthatóság kérdésének eldöntésében az elkövető idegrendszeri (TAYLOR 1995) vagy genetikai (DENNO 2009) tulajdonságainak felmérése egyre fontosabb szerepet játszik.

A biológia iránti elkötelezettség terén tehát ez a könyv nem kivétel. Abban azonban eltér majd a szokásoktól, hogy nem reked meg olyan egyszerű jelenségeknél, mint a szinapszis vagy a stresszhormonok. Nem a pszichológiát fogja gazdagítani a biológiai háttér vázlatos ismertetésével, hanem maga a biológia felfedezéseit emeli be a kriminálpszichológia tárgyalásába.

1.2.4. Szociológia

A szociológiai ismeretek nemcsak azért nélkülözhetetlenek, mert a bűnözés létrejöttében a társadalmi viszonyok fontos szerepet játszanak, hanem azért is, mert a csoportos bűnözés szociológiai jelenség. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a pszichológiának része a szociálpszichológia. Ez természetesen így van, de ezen túllépve azt is tudni kell, hogy a bűnszervezetek társadalmi csoportok, amelyek működését nem lehet megérteni szociológiai elemzés nélkül, a működés megértése nélkül pedig nem tisztázhatók az elkövetők pszichikai tulajdonságai sem. Egyszerű példával élve: a bűnszervezetek szociálisan erősen tagoltak, és teljesen másféle pszichológiai működés írható le például az utcai drogárus és azon földműves esetében, aki a világnak valamilyen távoli pontján a drognövényt termeszti. A díler sokszor maga is drogfogyasztó, és a terjesztéssel keres pénzt szenvedélyének kielégítéséhez, míg utóbbi a megélhetéséért küzd. Szociológiai elemzések nélkül a kriminálpszichológia nem vizsgálható és nem is érthető meg.

1.2.5. Pszichiátria

A bűnözők jelentős része mentálisan zavart; számuk és a zavar mértéke a bűnözés típusától függ. A súlyos büntettek elkövetői (például a sorozatgyilkosok) többszörösen zavartak (FREEDMAN–HEMENWAY 2000), míg pedofil bűnelkövetés nem képzelhető el pedofil vagy antiszociális személyiségzavar nélkül (AMES–HOUSTON 1990). Másféle bűnelkövetők körében a mentálisan zavartak aránya nem ennyire magas – 30–70% között ingadozik (ANCKARSÄTER et al. 2009), de még ez a mérsékelt arány is azt jelenti, hogy a rendőr gyakran találkozik mentálisan zavart elkövetőkkel. Sőt, megkockáztatható, hogy főleg ilyenekkel találkozik. Viselkedésük, a rendőrségi intézkedéshez való viszonyuk, sőt a velük szemben alkalmazható és alkalmazandó intézkedések típusa attól függ, hogy *milyen* zavar jellemzi őket. Ez vonatkozik a gyanúsítottakkal szembeni kihallgatási technikákra (VILJOEN–ROESCH–ZAPP 2002), a bűnözői profilalkotásra (SCHMIDT et al. 2005) és a rendészeti munka számtalan más formájára. Ennélfogva a pszichiátriai ismereteket nem nélkülözhetjük, ha a büntettek kriminálpszichológiájáról írunk.

1.2.6. Matematika és hálózattudomány

Utoljára említjük meg a hálózati matematikát, amelyben nem lehet jártasságot szereznünk a könyv alapján, mégsem lehet teljesen elhanyagolni. A gyakorlatban használható matematikai modellek egyre szaporodnak a legkülönbözőbb rendészeti tevékenységi területeken, kezdve a bűnözői profilalkotással (KANG–KANG 2017), a zavargások kezelésén át (BERESTYCKI et al. 2015) a szervezett bűnözésig (DUIJN–KASHIRIN–SLOOT 2014). A modellek sokfélék. Vannak, amelyek a nyomok alapján jósolják meg az elkövető pszichikai és más tulajdonságait, más modellek a büntettek elkövetésének valószínűségét és majdani lefolyását igyekeznek megjósolni, míg ismét mások arra a kérdésre keresik a választ, hogy miképpen lehet egy bűnszervezet működését felszámolni. Talán nincs messze az az idő, amikor a hasonló

modellek – szoftverek formájában – a rendészeti munka fontos kiegészítőivé válnak. Ez már önmagában indokolja, hogy a témakör szerepeljen a könyvben. A jövő megelőlegezésén kívül azonban a matematikai ismeretek gondolatokkal is szolgálják a kriminálpszichológiát. A tények matematikai feldolgozása során olyan összefüggésekre derül fény, amelyeket az emberi elme nem lenne képes felismerni matematika nélkül. Ezek nagyon fontosak a bűnöző szándékainak, gondolatainak és viselkedésének megértése szempontjából.

1.3. Rövid összefoglaló

Ez a kötet a legfontosabb büntettek kriminálpszichológiájának bemutatására vállalkozik. Egy tág, multi- és interdiszciplináris keretben tárgyalja az erőszakos bűncselekményeket, a szexuális bűncselekményeket általában és a pedofil, valamint szexuális bűncselekményeket specifikusan, a drogbűnözést, a csoportos és szervezett bűnelkövetést, valamint a terrorizmust. Nem fog leragadni a pszichológiai ismeretek közvetítése mellett; fejezetenként eltérő mértékben ugyan, de mind a hat fent bemutatott tudományterületet segítségül hívja majd annak megértése érdekében, melyek a bűnöző szándékai, illetve miképpen gondolkodik, és cselekszik.

Felhasznált irodalom

- AMES, M. A. – HOUSTON, D. A. (1990): Legal, Social, and Biological Definitions of Pedophilia. *Archive of Sexual Behavior*, Vol. 19, No. 4. 333–342. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01541928>
- ANCKARSÄTER, H. – RADOVIC, S. – SVENNERLIND, C. – HÖGLUND, P. – RADOVIC, F. (2009): Mental Disorder is a Cause of Crime: The Cornerstone of Forensic Psychiatry. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 32, No. 6. 342–347. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.09.002>
- ANDRESEN, M. A. – FELSON, M. (2011): Co-Offending and the Diversification of Crime Types. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 56, No. 5. 811–829. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X11407154>
- BERESTYCKI, H. – NADAL, J-P. – RODRÍGUEZ, N. (2015): A Model of Riots Dynamics: Shocks, Diffusion and Thresholds. *Networks and Heterogeneous Media*, Vol. 10, No. 3. 443–475. DOI: <https://doi.org/10.3934/nhm.2015.10.443>
- BRATTON, W. W. (2002): Enron and the Dark Side of Shareholder Value. *SSRN Electronic Journal*, Vol. 76, No. 5. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.301475>
- Bűnügyi Statisztika. Eurostat.* Elérhető: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Crime_statistics/hu (A letöltés dátuma: 2018. 06. 05.)
- CLIFF, G. – WALL-PARKER, A. (2017): Statistical Analysis of White-Collar Crime. *Criminology and Criminal Justice*, 2017/April. DOI: <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264079.013.267>
- COLMAN, A. M. (1999): *What is Psychology?* London, Routledge.
- DENNO, D. W. (2009): Behavioral Genetics Evidence in Criminal Cases. In FARAHANY, N. A. ed.: *The Impact Of Behavioral Sciences On Criminal Law*. Oxford, Oxford University Press. 317–321. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195340525.003.0010>
- DUIJN, P. A. C. – KASHIRIN, V. A. – SLOOT, P. M. A. (2014): The Relative Ineffectiveness of Criminal Network Disruption. *Scientific Reports*, Vol. 4, No. 4238. DOI: <https://doi.org/10.1038/srep04238>

- FLEMING, M. (1980): Propaganda by the Deed: Terrorism and Anarchist Theory in Late Nineteenth-Century Europe. *Terrorism*, Vol. 4, Nos. 1–4. 1–23. DOI: <https://doi.org/10.1080/10576108008435483>
- FREEDMAN, D. – HEMENWAY, D. (2000): Precursors of Lethal Violence: A Death Row Sample. *Social Science and Medicine*, Vol. 50, No. 12. 1757–1770. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(99\)00417-7](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(99)00417-7)
- HALLER J. (2017): Kriminálpszichológia és humán etológia – rendészeti etológia? In BODA J. – FELKAI L. – PATYI A. szerk.: *Ünnepi kötet a 70 éves Janza Frigyes tiszteletére: Liber amicorum in honorem Friderici Janza septuagenarii*. Budapest, Dialóg Campus.
- HATFIELD, G. (1995): Remaking the Science of Mind: Psychology as Natural Science. In FOX, C. – PORTER, R. – WOKLER, R. eds.: *Inventing Human Sciences: Eighteenth Century Domains*. Berkeley (US-CA) – London, University of California Press. 184–231. DOI: <https://doi.org/10.1525/california/9780520200104.003.0007>
- HENRIQUES, G. R. (2004): Psychology Defined. *Journal of Clinical Psychology*, Vol. 60, No. 12. DOI: <https://doi.org/10.1002/jclp.20061>
- JAMES, W. (1890): *The Principles of Psychology*. New York (US-NY), Henry Holt. DOI: <https://doi.org/10.1037/10538-000>
- KANG, H-W. – KANG, H-B. (2017): Prediction of Crime Occurrence From Multi-Modal Data Using Deep Learning. *PLOS One*, Vol. 12, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0176244>
- KOCSIS, R. N. (2009): *Applied Criminal Psychology. A Guide to Forensic Behavioral Sciences*. Springfield (US-IL), Charles C. Thomas Publishers.
- LASHER, M. P. – MCGRATH, R. J. – CUMMING, G. F. (2014): Sex Offender Modus Operandi Stability and Relationship with Actuarial Risk Assessment. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 30, No. 6. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260514539757>
- MALESKY, L. A. Jr. (2007): Predatory Online Behavior: Modus Operandi Of Convicted Sex Offenders in Identifying Potential Victims and Contacting Minors Over the Internet. *Journal of Child Sexual Abuse*, Vol. 16, No. 2. 23–32. DOI: https://doi.org/10.1300/J070v16n02_02
- REBER, A. S. (1995): *Dictionary of Psychology*. New York (US-NY), Penguin.
- SCHMIDT, P. H. – PADOSCH, S. A. – ROTHSCHILD, M. A. – MADEA, B. (2005): Forensic Case Profiling Aspects on Multiple Homicides from the Cologne–Bonn Metropolitan Area 1985–2000. *Forensic Science International*, Vol. 153, Nos. 2–3. 168–173. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2004.09.104>
- SMALLBONE S. W. – WORTLEY, R. K. (2001): Child Sexual Abuse: Offender Characteristics and Modus Operandi. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 193.
- TAYLOR, J. S. (1995): Neurolaw: Towards a New Medical Jurisprudence. *Brain Injury*, Vol. 9, No. 7. 745–751. DOI: <https://doi.org/10.3109/02699059509008230>
- VILJOEN, J. L. – ROESCH, R. – ZAPF, P. A. (2002): An Examination of the Relationship Between Competency to Stand Trial, Competency to Waive Interrogation Rights, and Psychopathology. *Law and Human Behavior*, Vol. 26, No. 5. 481–506. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1020299804821>

Vákát oldal

2. Agresszió és erőszakos bűncselekmények

Haller József – Fogarasi Mihály – Ivaskevics Krisztián

A világon évente megközelítőleg 25 millió erőszakos bűncselekményt követnek el, beleértve a nagyjából 700 ezer gyilkosságot és 1 millió nemi erőszakot. Az Egészségügyi Világszervezet adatai szerint évente mintegy 21,7 millió rokkantsági életévvesztés (*disability-adjusted life years*) róható fel az erőszaknak, amivel a 18. helyet foglalja el az ezt mutató világranglistán – súlyos betegségeket megelőzve. Sőt, az elhalálozások számát tekintve az erőszak még „előkelőbb” helyen van (World Health Organization). Az agresszió és az erőszakos bűnelkövetés jelentőségének illusztrálására egy sokkal életközelibb tanulmányra utalunk, amely számszerűsítette az erőszakos bűncselekmények gyakoriságát Toronto kocsmáiban (GRAHAM et al. 2006). A megfigyelt 118 kocsmában 1334 éjszakán át tartó megfigyelés alatt 1754 elkövető 1052 erőszakos cselekményt követett el, vagyis a vendégek körülbelül háromóránként verekedtek össze. Ha ezt felszorozzuk a világ kocsmáinak számával, egy tekintélyes eredményt kapunk, sokkal nagyobbat, mint amit a fent idézett statisztikák sejtetnek. Jelleműkből adódóan ugyanis a kocsmái verekedéseknek csak kis része szerepel a nyilvántartásokban, mert ezeket közös megegyezéssel bonyolítják le, és a résztvevők ritkán jelentik fel egymást.

Az erőszakos bűncselekmények tehát nem véletlenül szerepelnek a kiemelt bűnelkövetési módzatok között.

2.1. Fogalmak tisztázása

2.1.1. Agresszió

Az agresszió az állati és emberi viselkedési repertoár része, amelynek fontos funkciója (szerepe) van. Lényegében a versengés leghatékonyabb formája, amely erőszakos viselkedéssel hidalja át az erőforrások korlátozottsága és a szükségletek közötti szakadékot. Röviden, az agresszió a versengés erőszakos formája, amelynek célja, hogy az egyed élelemhez, területhez, búvóhelyhez, partnerhez stb. jusson, így biztosítva fennmaradását, illetve – ha mindezt kissé bővítve értelmezzük – azért, hogy biztosítsa utódai fennmaradását. Ez szükségszerűen korlátozza a többi egyed hasonló szükségleteinek kielégítését, és egyfajta „létért való küzdelemmé” változik. Ez a meghatározás eredetileg Darwintól származik (DARWIN 1871), de használata azóta közkeletű (LINDENFORS–TULLBERG 2011) – többek között a jogi szakirodalomban is (ARCHER 2009).

Nyilvánvaló, hogy egy funkcionális meghatározás – az erőforrásokért való erőszakos versengés – nem kriminalizálható önmagában, már csak azért sem, mert e jelenség minden olyan állatnál megfigyelhető, amely rendelkezik az agresszió végrehajtásához szükséges

ideg- és izomrendszerrel, férgektől az ízeltlábúakig (KRAVITZ–HUBER 2003; EVANS 1973), sőt a növények is vegyi harcot vívnak egymással és a kórokozókkal szemben (ABDULLAH et al. 2017; BAETZ–MARTINOIA 2014; BROOKER 2006). Mivel az élővilág zöme nem kriminalizálható, más fogódzó után kell néznünk, ha kriminálpszichológiai szempontból szeretnénk értelmezni az agressziót.

Először a fent némileg szabadon alkalmazott „erőszakos versengés” kifejezést kell értelmeznünk. Erre kiválóan alkalmasak az 1960–70-es évek viselkedés-központú meghatározásai, amelyek az agressziót olyan viselkedésként írják le, amelynek célja a kár okozása egy másik élőlény számára (BUSS 1961), vagy valamivel részletesebben: amelynek célja fájdalom és sérülések okozása (BARON 1977; ZILLMAN 1979). Hogy egy élőlény miért okoz fájdalmat és sérülést egy másiknak, a fenti, funkcionális meghatározások mondják meg: hogy előnyre tegyen szert az erőforrásokért folytatott küzdelemben.

Összesítve a funkcionális és viselkedés-központú meghatározást: az agresszió az erőforrásokért folytatott versengés egyik formája, amelynek fő eszköze a sérülés vagy a fájdalom okozása (HALLER 2014). Az *erőforrás* kifejezést tágan kell értelmezni ugyanúgy, ahogy a sérülést és a fájdalmat is. Akárcsak az állatoknál, a táplálék az embereknél is erőforrás lehet, de a modern társadalmakban eléggé ritka, hogy emberek élelemért csapjanak össze. Ugyanakkor az anyagi erőforrás, például a pénz már gyakoribb oka az agressciónak. Erőforrás lehet ugyanakkor a társadalmi befolyás, a pozíció vagy akár a szerelmi partner is. Mindez bőven kiválthat agressziót. Ami a sérülést és a fájdalmat illeti, annak nyilvánvalóan szándékosnak kell lennie (nem agresszív, aki véletlenül rálép a lábunkra), és nem szolgálhatja az áldozat javát (BERKOWITZ 1994). A fogorvos például gyakran okoz fájdalmat, mégsem tekinthetjük agresszívnek. Végezetül: nem csak a fizikai fájdalom jár szenvedéssel. A pszichikai fájdalom és szenvedés ugyanolyan fontos, és súlyos következménye az agressciónak, mint a fizikai. A szenvedés kritériuma kiterjeszti az agressziót a fenyegetésre is: az is agresszív, aki agresszióval fenyeget, mert ezzel szenvedést okozhat.

Első pillantásra úgy tűnik, az agresszió meghatározása közben megleltük az erőszakos bűnelkövetés meghatározását is, hiszen aki fájdalmat vagy sérülést okoz azért, hogy előnyhöz jusson, a Btk. szerint kimeríti az erőszakos bűnöző fogalmát. A 164. § (1) büntetni rendeli azt „[a]ki más testi épségét vagy egészségét sérti”, tehát a sérülés okozása önmagában bűncselekmény, amelyet súlyosbít az aljas indok (164. § 4c), márpedig a nyereségvágy – bűnelkövetési összefüggésben – annak minősül. A meghatározást mégsem találtuk meg, mert fizikai fájdalom okozása előnyszerzés céljából az agressziót, és nem az erőszakos bűnelkövetést határozza meg. A penészgombák azért termelnek antibiotikumokat, hogy „sérülést okozzanak” a baktériumoknak, de ezt mégsem tekinthetjük erőszakos bűnnek. Bokszolók is fájdalmat okoznak egymásnak egy pénzdíj kedvéért, mégsem erőszakos bűnözők.

A megoldás kulcsa a szabályszerűség. Az állatok agresszivitásának evolúciós szabályok szabnak gátat, amelyek korlátozzák a versengés túlságosan veszélyes formáit (HINDE 1974). Az állat előre jelzi szándékait, hogy lehetővé tegye az ellenfél sérülésmentes visszahúzó-dását, a támadás kerül a szemet, torkot és hasat, hogy az életveszély elkerülhető legyen, az agresszió leáll, ha az ellenfél megadó testtartást vesz fel. És végül: a szaporodási szempontból értékes nőtények védve vannak az agresszió ellen, amely a versengést szolgálja, nem az ellenfél elpusztítását. Veszélyes formái ellen erős evolúciós nyomás nyilvánul meg, ezért az állati agresszió többnyire „szabályszerű”.

Munkahipotézisnek tehát megfogalmazhatjuk azt, hogy az agresszió csak addig tekinthető természetes viselkedési formának, ameddig alkalmazója betartja a szabályokat – például az „evolúciós szabályokat” az állatvilágban. Hasonló evolúciós szabályok valószínűleg emberre is érvényesek; például még a legelvadultabb kocsmai verekedésben is csak kivételesen fordul elő, hogy a küzdők egymás szemének kitolására törekednének, ami a sérülékeny testfelületek védettségének állatoknál is tapasztalható jele. Az evolúciós szabályokon felül az embernek természetesen írott szabályokhoz is igazodnia kell.

A fentieket röviden összefoglalva: az agresszió az élőlények természetes viselkedésének része, amely önmagában nem kriminalizálható. Fájdalom vagy sérülés okozása az erőforrások megszerzéséért folyó versengés legitim formája az élővilágban – amennyiben nem sérülnek azok a szabályok, amelyek az evolúció során rögzültek. Mihelyt ez megtörténik, az agresszió abnormálisnak minősül még az állatvilágban is (HALLER-KRUK 2006). Az emberi agresszió is lehet az élet természetes velejárója, amennyiben a biológiailag meghatározott törvények mellett valaki a szociális normákra is tekintettel van. Ellenkező esetben már nem az agresszió természetes megnyilvánulásáról, hanem erőszakos bűnözésről beszélünk.

2.1.2. Erőszakos bűncselekmények

A szakirodalom egyszerű esetben az erőszakos bűnelkövetést olyan viselkedésformák listájaként értelmezi, mint ütés, rúgás, végtagok feszítése, fojtogatás stb., bűnügyi szempontból pedig ezek gyakoriságát veszi figyelembe (PROVENÇAL–BOOIJ–TREMBLAY 2015). Néha idesorolják a pusztá fenyegetést is (TREMBLAY 2010). Más tanulmányokban az erőszakos bűncselekményt egyszerre írják le viselkedési és törvényi fogalmakkal, olyan listákat alkotva, amelyekben szerepel a verbális agresszió, zaklatás, rablás, nemi erőszak és gyilkosság (LOEBER–HAY 1997). Ezt az utat követi a Btk. is, amikor a „Záró rész” „Értelmezések” fejezetének 26. pontjában a személy elleni erőszakos bűncselekményeket olyan fogalmakkal jellemezi, mint bántalmazás, emberölés, emberrablás, kényszervallatás, népirtás, önbíraskodás, rablás, személyi szabadság megsértése, szexuális kényszerítés, terrorcselekmény, testi sértés, zendülés, zsarolás stb.

Ezek a meghatározások, pontosabban leírások tulajdonképpen viselkedéslisták, amelynek elemeit az köti össze, hogy mindegyik törvénysértésnek minősül. Némileg összetettebb osztályozási rendszert hozott létre, illetve rendelt meg egy projekt keretén belül az FBI (*Federal Bureau of Investigation*). A kifejlesztett rendszert könyv formájában publikálták, amely eddig három kiadást ért meg (1992, 2006, 2013) (DOUGLES et al. 2006). Ez a könyv is viselkedéslistákat állított össze, és a bűntetteket a következő fő viselkedéskategóriákba sorolta:

- *Gyilkosság*: emberi élet szándékos kioltása egy másik ember által. A fogalomból kizárták a gondatlanságból elkövetett emberölést, amelyet a fizikai erőszak minősített esetének tekintenek.
- *Nemi erőszak*: erőszakos nemi közöselés. Idetartozik ennek kísérlete, valamint a gyerekek molesztálása.
- *Gyújtogatás*: köz- vagy magánépület, illetve közlekedési eszközök szándékos és rosszindulatú felgyújtása, illetve annak kísérlete. Idesorolják a robbantást is.
- *Komputeres bűnelkövetés*: amikor számítógép az erőszakos bűnelkövetés alanya vagy eszköze lehet, de magában foglalja az internet közvetítésével elkövetett erőszakos bűncselekményeket is.

- *Halált nem okozó bűncselekmények*: ebbe a kategóriába tartoznak a betörés, a rablás és a fizikai erőszak, illetve a gondatlanságból elkövetett emberölés.

A rendszert megkülönbözteti a fent idézett tanulmányoktól, hogy a bűntettet pszichológiai fogalmakkal *minősíti*. Ezek kategóriái a szándék, viselkedés, attitűd és az áldozat kiválasztása. Ezeket a kézikönyv a „romlottság” ismérveiként értékeli. A *szándék* fogalomkörén belül például a romlottság minősített esetének tekinti az áldozat traumatizálásának szándékát, a károkozás maximalizálására törekvést, az áldozat helyrehozhatatlan eltorzításának szándékát, illetve azokat a bűncselekményeket, amelyeket pusztán élvezetből vagy azért követtek el, hogy az elkövető magára vonja a figyelmet, vagy rangot vívjon ki magának a bűnözői közösségben. A viselkedéseket különösen súlyosnak ítéli meg, ha az erőszak a provokációhoz képest szélsőségesen erős, a cselekményt kegyetlenül (mások szenvedésére érzéketlenül) követik el, az okozott sérülések kivételesen súlyosak, ha folyamatosak (szünni nem akarók), illetve ha arra irányulnak, hogy másokat is bevonjanak a bűncselekménybe, vagy a tanúkat elhallgattassák. Az *attitűd* szempontjából súlyosbító jellegűnek minősül az, ha az elkövető nem törődik a következményekkel, vagy éppen élvezi azokat, illetve ha másokra, például az áldozatra hárítja a felelősséget. Végezetül az áldozat kiválasztásának szempontjából romlottnak minősül az, aki előítéletek alapján (például rasszista alapon) cselekszik, aki eleve védtelen és sérülékeny áldozatot választ, vagy az, aki közvetlen ismerőseit bántalmazza. A szándék és az áldozat kiválasztása egyszerre romlott akkor, ha az erőszak mások terrorizálására irányul. A romlottságot a kézikönyv mentális zavarokkal asszociálja, olyanokkal, mint antiszociális személyiségzavar, narcisztikus személyiségzavar, pszichopátia és szadizmus. A fentiek részletes kibontása helyett három példával mutatjuk be, hogyan gondolkodnak a szerzők. A *tanú meggyilkolása* csak a szándék szerint minősül romlottságnak; a *bizalmi kapcsolat kihasználása a bűn elkövetésére* romlottnak minősül a szándék és az áldozatválasztás szempontjából egyaránt, míg a *kegyetlenül, brutális eszközökkel, felhőborító módon elkövetett, bujaságot szolgáló bűncselekmények* mind a négy szempont szerint romlottnak minősülnek.

A sommásan bemutatott kézikönyv világosan leszögezi, hogy az agresszió és az erőszakos bűncselekmények között hatalmas szakadék tátong. Az erőszakos bűncselekmények nem merülnek ki a versenyhelyzetek erőszakos megoldásában. Bár az agresszív cselekedetek felsorolásának szintjén a kettő akár azonosnak vagy nagyon hasonlóknak tűnhet, az erőszakos bűncselekményekhez olyan szándékok, viselkedések és attitűdök társulnak, illetve az áldozat kiválasztásánál olyan szempontok érvényesülnek, amelyek messze túlmutatnak az agresszió meghatározásán.

Míg az agresszió – bizonyos feltételek fennállása esetén – az élet természetes velejárója, az erőszakos bűncselekmény nem az.

2.1.3. Agresszió és erőszakos bűncselekmények

A két fogalmat többféleképpen is megkülönböztethetjük egymástól; a legfontosabb talán a funkcionalitás. Az agresszió mint biológiai jelenség célszerű, hiszen előnnyel kecsegtet, még ha kockázatos is. A funkcionalitás nem áll azokra, akik erőszakos bűncselekményeket követnek el. Az erőszakos bűnözés meghatározható úgy is, mint a szociális normákkal el-

lentétes agresszió (BROWER–PRICE 2001), a szociális normák áthágásának pedig következményei vannak. Enyhébb esetekben az erőszak következménye a szociális elszigetelődés, a munkahely vagy a család elvesztése. Ilyen következményekkel járhat az, amit alább reaktív agresszióknak fogunk nevezni. Lehet például, hogy egy ittas személy pillanatnyilag érvényesíti érdekeit a családi összetűzésben (felidézve az agresszió funkcionális értelmezését), hosszú távon azonban többet veszít, mint nyer.

A spektrum túlsó végén, az erőszakos bűnelkövetés még súlyosabb következményekkel jár: az elkerülhetetlen letartóztatásokon és börtönbüntetéseken túl az elkövető életéveket veszít. Példaként felhozva: a bűnözés finn fiatalok bűnelkövetőknél önmagában 11-szeresére növelte a nem természetes elhalálozások gyakoriságát a kamaszkort követő 20–25 évben, és ami e fejezet szempontjából a legfontosabb: a bűnelkövetők kategóriáján belül az erőszakos bűnelkövetők nem természetes halálzási aránya duplája volt annak, amelyet a nem erőszakos bűnelkövetőknél regisztráltak (LINDBERG et al. 2017). Hasonló összefüggéseket más tanulmányokban és országokban is kimutattak, esetenként hatalmas, több tízezres vizsgálati mintákban. A tanulmányok közös nevezője, hogy a bűnelkövetők – különösen az erőszakosak – rövidebb ideig élnek, és többnyire nem természetes okok miatt halnak meg (TEPLIN et al. 2014; ZLODRE–FAZEL 2012). Az erőszakos bűnözés tehát korántsem jelent előnyt az elkövetőnek, sőt nem kevés elvesztett életévvel jár. Az erőszakos bűnözés az agresszió diszfunkcionális változata, amely előnyök megszerzése helyett árt az elkövetőnek és egyúttal a társadalomnak is (NELSON–TRAINOR 2007).²⁷

Az agresszió tehát nem tévesztendő össze az erőszakos bűnelkövetéssel. Az előző az emberi viselkedés természetes része, az utóbbi ennek diszfunkcionális torzulása, amely mindenkinek árt, még elkövetőjének is.

2.2. Az emberi agresszió formái és viszonyuk az erőszakos bűnelkövetéshez

2.2.1. *Viselkedés: az agresszió technikai kivitelezése*

Az emberi agresszió különböző formákat vehet fel, amelyeket általában a „verbális”, „kapcsolati” és „fizikai” kategóriákba szokás sorolni. A verbális agresszió magában foglalja a fenyegető, szóbeli üzeneteket, de a verbális agresszió kategóriájába szokták sorolni a fenyegető arckifejezést és testtartást, sőt a tárgyak elleni agressziót is (például az asztalra ütést vagy az ajtó csapkodását), amennyiben az a fenyegetést célozza (BJÖRKQVIST–OESTERMAN–KAUKIAINEN 1992). Ezek nem okoznak fizikai fájdalmat, de a szociális partner megfélemlítését célozzák, tehát lelki szenvedést okoznak. Ezért minősülnek agresszív cselekedetnek. Bár a „verbális agresszió” kifejezés széles körben használt, ezt inkább megfélemlítésnek nevezhetjük, mert nemcsak a szóbeli fenyegetést foglalja magában.

Az agresszív viselkedés második típusa – ami az okozott szenvedés súlyosságát illeti – a kapcsolati agresszió. Ebben az esetben az agresszor a szociális kapcsolatait használja ki, hogy célját (az előnyszerzést) elérje (GOMES 2007). Ennek formái a rosszindulatú pletykák terjesztése, a verbális zaklatás, de ide tartozik az áldozat kiközösítése, illetve mások felbujtása az áldozat ellen. Első pillantásra a kapcsolati agresszió nem is tűnik agresszióknak, hiszen előfordulhat, hogy az elkövető nem áll fizikai kapcsolatban az áldozattal. Az agresszió

meghatározása azonban minden kétséget kizáróan lefedi ezt a viselkedésformát. A cselekedetnek köze van a versengéshez, mert valamilyen erőforrás megszerzésére irányul. Ez lehet pusztán a szociális befolyás, valamilyen állás vagy előléptetés megszerzése, de létrejöhet nyereségvágyból is. Az agresszor például a kapcsolati agresszió segítségével foszthatja meg áldozatát egy pénzbeli jutalomtól, amelynek később ő válhat a kedvezményezettjévé. A meghatározás második feltétele is teljesül, mert a kapcsolati agresszió kétségtelenül szenvedést okoz, sőt esetenként súlyosabb szenvedést, mint az enyhébb fizikai agresszió. Az áldozat, ha nem tudja kivédeni az agresszor közvetett támadását, szociális rangjával fizet, aminek súlyos következményei vannak további életvitele szempontjából, akár gyermek (GALEN–UNDERWOOD 1997), kamasz (PAQUETTE–UNDERWOOD 1999) vagy éppen felnőtt (VAILLANCOURT–SUNDERANI 2011) az illető. A kapcsolati agresszió talán legsúlyosabb formája a kiközösítés, amely megzavarhatja a fejlődést (SAYLOR et al. 2013), akár az idegrendszer fejlődését is (SEBASTIAN et al. 2010), mentális zavarok és antiszociális attitűdök kialakulásához vezethet (REN–WESSELMANN–WILLIAMS 2018; SMART–LEARY 2009), sőt a fizikai (tehát nem csak a lelki) egészséget is károsíthatja (MCGRAW 2016).

A fizikai agressziót már kevésbé kell magyarázni, legfeljebb erősségi osztályozását érdemes megemlíteni: lehet enyhe (például egy pofon), okozhat sérüléseket, vagy kiolthatja az életet (HOLM 1982).

Az emberi viselkedésnek tehát alapvetően három olyan típusa van, amely kimeríti az agresszió definícióját. Ezek közül csak egy jár fizikai sérüléssel. A másik kettő lelki szenvedést okoz, de következményeiket nem szabad lebecsülni – egyrészt mert a lelki szenvedés mentális zavarokat (például depressziót) is előidézhethet (PLATT–COHEN KADOSH–LAU 2013), felerősítheti az antiszociális gondolkodást az áldozatban (WILLIAMS 2007), és egészségügyi kockázatai is lehetnek (MCGRAW 2016).

2.2.2. Szándék: proszociális, „semleges” és antiszociális agresszió

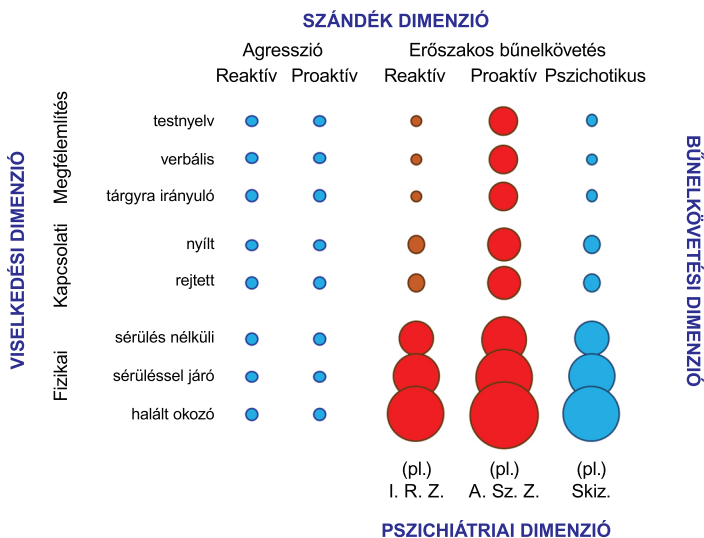
Az agresszió *formájának* semmi köze az antiszocialitáshoz vagy az erőszakos bűnözéshez (ezek értelmezését lásd alább). Az agresszió joga törvényben rögzített. Jogosnak tekinthető a hivatali kötelesség teljesítése közben alkalmazott agresszió (1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről), illetve az önvédelem – még akkor is, ha közben a támadó életét veszti (Btk. 21–23. §). Az agresszió tehát önmagában nem sérti a törvényt. Sőt létezik proszociális, tehát a társadalom érdekét szolgáló agresszió. Ezt a *szándék* választja el a társadalom érdekeivel ellentétes agressziótól.

A proszociális, vagyis a társadalom érdekét szolgáló agresszió a fent felsoroltak közül bármelyik viselkedésformát magában foglalhatja. A rendőr megfélemlítheti „áldozatát”, ha ezzel elhárít egy társadalomellenes tettet. Bevetheti a kapcsolati agresszió fegyverét is, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Negatív értelemben akkor, amikor a hatalomra hivatkozik – tehát saját kapcsolati tőkéjének arra a szegmensére, amely reménytelenné teszi az ellenállást. Segítségül hívhat ugyanakkor egy olyan személyt, aki az elkövető számára érzelmileg fontos, és pozitív irányban képes hatni rá. Végezetül alkalmazhatja a kényszerítő intézkedések egész tárházát, szélsőséges esetben akár meg is ölheti az elkövetőt, ha ezzel egy nagyobb veszélyt tud elhárítani. Mindeközben egyetlen pillanatra sem esett ki

szerepköréből, és a társadalom érdekében cselekszik, amennyiben természetesen betartja a munkájára vonatkozó törvényes előírásokat. Mindez bizonyos korlátozások mellett érvényes az önvédelemre és mások védelmére is. A törvény által meghatározott körülmények között az agresszió bármilyen formája alkalmazható.

Legitimnek tekinthető a sport közben kifejtett agresszió. Az ökölvívók ütik-verik, a birkózók földre teperik egymást anélkül, hogy erőszakos bűncselekményt követnének el. Ez nem proszociális abban az értelemben, ahogy a társadalmi rend megóvása az. A szándék azonban nem társadalomellenes. A küzdősportok szabályok szerint zajlanak, és a versenyfelügyelet védi a sportoló testi épségét, akinek tevékenysége inkább pozitív, semmint negatív a társadalom szempontjából. A sport tehát az agresszióknak ha nem is proszociális, de semleges színezetet ad. A tolerált kategóriába sorolható továbbá számtalan „szociális játék” (közvetett agresszió), amellyel valaki rangot vív ki magának egy közösségben, vagy megvédi magát a személyét ért támadásokkal szemben. Ebben az esetben a fizikai agresszió kerülése már nyilván szabály, de semmi sem tiltja a fenyegetés és a kapcsolati tőke bevetését, ami agresszív cselekménynek minősül anélkül, hogy törvényellenes volna.

Teljesen más a helyzet a társadalom érdekei ellen elkövetett, vagyis antiszociális agresszióval. A következő fejezetekben ezzel, vagyis az erőszakos bűnözéssel foglalkozunk majd. Mielőtt erre sor kerülne, a fentieket az 1. ábrán foglaljuk össze, ahol található néhány olyan kifejezés is, amelyet később tisztázunk.

1. ábra

Az agresszió formái és viszonya az erőszakos bűnelkövetéshez

Megjegyzés: A körök nagysága a bűnelkövetés súlyosságát érzékelteti. A színek a büntetethez való viszonyt szimbolizálják (kék: nem büntetendő; piros: büntetett; barna: a büntetethez való viszony a körülményektől függ). I. R. Z. = időszakos robbanékonyság zavar; A. Sz. Z. = antiszociális személyiségzavar; Skiz. = skizofrénia). A megjelölés elkerülése végett leszögezzük, hogy az egyes zavarok társadalmi súlya szélsőségesen különbözik.

Forrás: a szerző szerkesztése

2.3. Antiszociális agresszió: erőszakos bűnözés

2.3.1. Az antiszocialitás fogalma

A szó – antiszociális – *társadalomellenességet* jelent, ami leírja a kifejezés lényegét. Többféleképpen meghatározható: úgy is, mint mások életminőségét (BERGER 2003), esetleg személyiségi jogait semmibe vevő viselkedés (CALKINS–KEANE 2009) vagy mint személyiségzavar következtében kialakuló nemkívánatos viselkedés (MILLIE 2009), de úgy is mint bűnelkövetés (LUGO 2016). A Merriam–Webster szótár két meghatározást ad az antiszociális emberre: „(1) ellenséges a társadalommal vagy másokkal szemben, és (2) ellenséges a szervezett társadalommal szemben vagy káros annak szempontjából, különösen, ha a viselkedés éles ellentétben áll a szociális normákkal”. Felfogható ugyanakkor mentális zavarként is. A DSM-5 (*Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, Mentális Zavarok Diagnosztikai és Statisztikai Kézikönyve) leír egy *antiszociális személyiségzavar* nevet viselő pszichiátriai kategóriát. Fontos azonban megjegyezni, hogy az antiszociális személyiségzavar kötődik ugyan az antiszocialitás fogalmához, de nem azonos vele. Mint alább látni fogjuk, még személyiségzavarból is akad szép számmal olyan, amely antiszociális tettekkel jár, de a kifejezést nem viseli a nevében. A fogalom nem azonos egyetlen diagnosztikai kategóriával.

A széles körben hozzáférhető magyar szótárak közül a Wikiszótár a következőképpen határozza meg: „antiszociális (melléknév): (1) Másoknak ártó (személy); akinek tettei burtoltan, de szándékosan kárt okoznak más személynek vagy az egész közösségnek; akinek viselkedése, hozzáállása ellentétben áll a körülötte lévők érdekeivel. (2) Másoknak ártó személyre jellemző, ilyenrel kapcsolatos (tett, viselkedés). (3) Beilleszkedni nem tudó, közösségtől távol maradó (személy), aki nem szívesen van más emberek társaságában”. Az első két értelmezés a fentiek szintézise, a harmadik viszont egy tévedés, amelyben a szótár osztozik néhány angol nyelvű megfelelőjével. A társadalomba vagy szűkebb szociális környezetébe integrálódni nem akaró személy nem antiszociális, hiszen nem árt a társadalomnak. Az ilyen személyekre az „aszociális” kifejezés illik. Az „a” betű a latinban fosztóképző, ezért az *aszociális* kifejezésre az a meghatározás érvényes, amelyet egyesek tévesen az *antiszociálisra* értenek. Az ilyen emberekre csak akkor lehetne az antiszociális kifejezést alkalmazni, ha az emberek társaságától való távolágtartásuk révén ártanának a társadalomnak, de nem teszik.

A meghatározásokban közös, hogy a latin eredetű szó fordítását írják körül különböző szavakkal. Elválasztja őket azonban az, hogy mennyire szűken vagy tágan értelmezik a fogalmat. A legtágabb értelmezések olyan általános fogalmakkal operálnak, mint életminőség, személyiségi jogok, nemkívánatos viselkedés, ellenségesség, szociális normák, hozzáállás, kár stb. Ha ezeket az ismérveket fogadjuk el, az antiszociális személyek száma hatalmas lesz. Antiszociálisnak nyilváníthatunk például valakit pusztán azért, mert szemtel az utcán, hiszen ez ellentétes a szociális normákkal, sérti másoknak az élhető környezethez való jogát, és kárt okoz, mert takarítani kell utána. A Btk. jóval szűkebben értelmezi a fogalmat, és ezzel drámaian csökkenti az antiszociális személyek számát. A bel- és külföldi büntető törvénykönyvek korlátozott számú, jól meghatározott szabályok gyűjteményei, amelyek csak súlyos normaszegéseket szankcionálnak. Ezeket a legtöbben betartják.

Természetesen a törvényi megközelítésnek is vannak buktatói. Gyakran elhangzó felvetés, hogy az országok törvényei nem egyformák, sőt, idővel ugyanannak az országnak a törvényei is megváltoznak. Ha a törvényt fogadjuk el az antiszocialitás kritériumának, valaki úgy minősülhet antiszociálisnak egy országban, hogy nem minősül annak egy másikban. Sőt, aki antiszociálisnak minősült valahol 50 éve, lehet, hogy ma már nem antiszociális ugyanott. A törvénnyel definiált antiszocialitás tehát képlékeny, mert a törvény nem állandó. A gyakorlat szintjén a törvényi kritérium alkalmazása mégis célszerűbb, mint például a „szociális normáé”, mert az még inkább rögzíthetetlen. A szociális norma nincs kodifikálva, és nincs is olyan társadalom, amelynek minden tagja ugyanazt fogadná el normának. Ráadásul a normának a térbeli képlékenysége is erőteljesebb: az „általánosan” elfogadott normák gyorsan megváltoznak, ha átlépjük egy város, kerület vagy éppen lakás határát.

A második megfontolás, amely a törvényi kritérium mellett szól, már nem gyakorlati, hanem inkább társadalometikai. Az antiszociális kifejezés kétségtelenül megbélyegző. Minél általánosabb és ködösebb fogalmakkal határozzuk meg az antiszocialitást, annál több embert bélyegzünk meg. Feltehető a kérdés például, hogy a fent említett szemtelő ember (aki nyilvánvalóan áthágja a normákat), eléggé nagy kárt okoz-e ahhoz, hogy elszenvedje a megbélyegzés minden következményét. Ha belegondolunk, hogy a megbélyegzés torzítja a személyiséget, rontja a teljesítőképességet, sőt az egészséget is károsítja (MAJOR–O'BRIEN 2005), akkor aligha érthetünk egyet ezzel. A megbélyegzés egyáltalán nem társadalmi cél, sőt a társadalom komoly erőfeszítéseket tesz, hogy különböző formáit megelőzze vagy felszámolja (MORGAN et al. 2018; SOWELL 2018; RAMOS SALAS et al. 2017). Ezért kell óvatosan bánni a megbélyegzéssel, különösen egy olyan súlyos bélyeggel, mint a társadalomellenesség. A tettek súlyának és a megbélyegzés következményeinek egyensúlyban kell lennie. Kétségtelen, hogy a bírósági ítélet is megbélyegző, és az is, hogy ez hátráltatja az elítéltek reintegrációját (MOORE–STUEWIG–TANGNEY 2016). A törvény azonban nem kiterjeszti, hanem szűkíti a megbélyegzettek körét, mégpedig azokra, akik olyan mértékben hágnak át a szabályokat, hogy ezzel már veszélyeztetik a társadalom egészséges működését. Etikusabb a törvényt tekinteni az antiszocialitás kritériumának, mint bármilyen más, nehezen definiálható normagyűjtemény. A törvény kétségtelenül változik, de a büntettek köre – banditizmus, betörés, csalás, emberrablás, gyilkosság, hamis tanúzás, hűtlen kezelés, lopás stb., amelyek mind szerepelnek Hammurápi törvénykönyvében (KING 2018) – nagyon keveset változott az elmúlt 4000 évben.

A fenti érvek alapján a továbbiakban az *antiszociális agresszió* kifejezés alatt az erőszakos bűnelkövetést fogjuk érteni, amivel tulajdonképpen még a társadalmi normáktól sem szakadtunk el. Egy tanulmány kimutatta ugyanis, hogy az agresszív cselekmények morális súlyát civilek a törvény által kiszabható büntetés súlyával összehangban ítélik meg (BJÖRKQVIST–LINDSTRÖM–PEHRSSON 2000). Vagyis: a morális és törvényi ítékezés között összhang van. Fontos megjegyezni, hogy a civilek a következő négy kritérium alapján ítélték meg a cselekmény morális súlyát: szándékosság (igen–nem), indok (védekezés–támadás), testi sérülés (halál/sérülés van–nincs), illetve az eszközhasználat (fegyver–kéz/láb–nem fizikai) – ami hasonlít az FBI fent idézett rendszeréhez. Hasonló összefüggést mutattak ki a rasszista indíttatású erőszakos bűnök esetében is (SAUCIER–HOCKETT–WALLENBERG 2008). Úgy tűnik, bármilyen nehéz jól meghatározni az antiszocialitást, a morális érzék és a törvényi szabályozás gondolkodása „egy srófra jár”.

Gyilkosokról a 20. század elején

„Kutassuk először is, minő jellemű emberek a véres, halálos természetű bűnkrónikák szereplői. [...] Jellemzőjük valami speciális tompaság és közömbösség minden iránt, ami a normális ember idegvilágát rögtön mozgásba hozza a fájdalom, a félelem, a részvét érzésével. [...] A büntetés nem riasztja vissza a gyilkosok legtöbbszörét. Ez a megdöbbentő érzéketlenség néha veleszületett abnormalitás. [...] Más elbírálás alá esnek azok, akiket a szenvedelem, a bosszúérzés, féltékenység vagy a gyűlölet hajszol gyilkosságba. Ezeket a pillanat viszi előre, és távol áll tőlük a megfontolás szándéka. [...] Ide sorozzák a társadalom úgynevezett »vadjai«-t: a duhaj korcsmahősöket, virtuskodókat, a súlyos testi sértések állandó szereplőit. [...] Aki megfontolva pusztít életet, abnormis legtöbbször a törvényszéki orvosszakértő szemében is. Mániákus erő hajtja, amely áhítja a vért, s nem ismeri borzalmát, habár tény az is, hogy mentül kegyetlenebb s nagyobb a bűn, annál kevésbé szabad és tanácsos azt szívós kritika nélkül betegséggé devalválni”.

A fenti idézet, amelynek forrása Tábori és Székely az 1900-as évek elejéről származó és nemrégén újra kiadott műve, röviden összefoglalja azt, amit alább proaktív, reaktív és pszichotikus erőszaknak fogunk nevezni. Nem a leírások teljessége vagy pontossága miatt idéztük ezeket a sorokat, hanem azért, hogy rámutassunk: az erőszakos bűnelkövetésnek ez a három típusa a valóság szembeszökő ténye. Aki a bűnözést ismeri, szinte önkéntelenül, minden kriminálpszichológiai háttérismeret nélkül felismeri őket. A szerzők, némi „polgárborzongató” szándékkal a gyilkosokra hegyezték ki mondanivalójukat, de ugyanezek a típusok felismerhetők az enyhébb erőszakos bűnöket elkövetők körében is.

2.3.2. Az erőszakos bűnelkövetés típusai

A 20. század elején a népszerű bűnügyi szerzőpáros, Tábori Kornél újságíró és Székely Vladimir, aki nyugállományba vonulásakor, 1928-ban, Budapest Rendőrfőkapitány-helyettese volt, már összefoglalta a lényegét (TÁBORI–SZÉKELY 2014). Mondandójuk szorosan kapcsolódik a jóval később írt, és a 2.1.2 fejezetben röviden bemutatott *Crime Classification Manual* pszichológiai, illetve viselkedési kritériumaihoz és ahhoz is, ahogy a civilek megítélték az agresszív cselekmények morális súlyát. Ez nem véletlen. Azt a közös gondolkodási alapot illusztrálja, amely összekapcsolja a jogot, erkölcsöt és közgondolkodást.

Egészen röviden, az erőszakos bűnözés három nagy csoportba sorolható; ezek a *reaktív*, *proaktív* és *pszichotikus erőszak* nevet viselik. Fő jellegzetességeiket – mintegy megelemlégezve a továbbiakat – az 1. táblázatban foglaltuk össze. Amint az látható, a három erőszakos bűnelkövetési mód között alapvető különbségek vannak. Mások az okok, más a cél, más-képp szerveződik a viselkedés, más az áldozat és mások a viselkedés érzelmi tényezői is.

Ha még rövidebben szeretnénk megkülönböztetni a három viselkedésformát, azt mondhatnánk, hogy a proaktív erőszakos bűnöző eszközként használja az agresszivitást céljainak elérésére; a reaktív erőszakos bűnelkövető nem tud úrrá lenni indulatán, míg a „pszichotikus” erőszakos tett súlyos gondolkodási zavar motiválja. A három forma közül kettő, a „proaktív” és „reaktív” (valamint szinonimáik) elfogadott és széles körben hivatkozott formái az agresszióknak, és fogalmuk fontos szerepet játszik a bűnelkövetők tetteinek magyarázatában (MELOY 2006). A *pszichotikus agresszió* kifejezés ezzel szemben kevésbé elterjedt, de legalább 40 éves, és máig használatban van (MCDERMOTT et al. 2008). Mivel

pszichotikus állapotok több mentális zavarban is előfordulhatnak, a pszichotikus agresszió szakirodalmi némielg töredezett, és korábban még nem történt kísérlet egy közös koncepció kidolgozására. Ezt megteszük alább, ahol az erőszakos bűnelkövetés három formáját egységes szempontok mentén mutatjuk be.

1. táblázat
Az erőszakos bűnelkövetés fő típusai

Tulajdonság	Proaktív	Reaktív	Pszichotikus
szinonimák	eltervezett – impulzív instrumentális – ellenséges kontrollált – impulzív ragadózó – emocionális		
Kiváltó ok	nyereségvágy	frusztráció, provokáció	tévképzetek
Cél	előnyserzés	megtorlás	tévképzetek kielégítése
Viselkedés	tervezett	tervezetlen	tervezett (gyakran)
Áldozat	aki akadályozza a cél elérését	a provokáló	a tévképzet célpontja
Érzelmi töltés	gyenge	erős	gyenge (gyakran)
Stresszválasz	gyenge	erős	gyenge (gyakran)
Tett utáni attitűd	öröm	bűnbánat (gyakran)	közöny
Rokonság mentális zavarral (példa)	antiszociális személyiségzavar	időszakos robbanékony-sági zavar	skizofrénia
Érintett agyi központ	homloklebény	amigdala	halántéklebény
Érintett gének	MAOA	TPH	COMT

Megjegyzés: COMT = katekol-O-metiltransferáz (ebben az esetben valószínűleg a dopamin lebontásának gátoltsága által hat); MAOA = monoamino oxidáz (ebben az esetben valószínűleg a noradrenalin lebontásának gátoldása által hat); TPH = triptofán hidroxiláz (a szerotonin szintézisének kritikus lépése).

Forrás: a szerző szerkesztése

Mielőtt azonban a fő erőszakos bűnözőtípusokat részletesen bemutatnánk, tisztáznunk kell, min alapul a besorolási rendszer. Nos, eleinte pusztán a bűnelkövetés módja alapján osztályozták a bűnelkövetőket (CORNELL et al. 1996). Proaktívnek tekintették azt, aki nyereségvágyból, hideg fejjel követte el a büntettet, és reaktívnek azt, aki túlfűtött érzelmeinek engedelmesskedett, nyilvánvaló haszon nélkül (a pszichotikus agresszió részleteiről a megfelelő alfejezetben lesz szó). Ezen az úton haladtak a hazai szakemberek is, már igen korán. Később kérdőíveket dolgoztak ki, hogy számszerűsítsék a különbségeket, ilyenek például a reaktív-proaktív agresszió kérdőív (RAINE et al. 2006) és az impulzív-eltervezett agresszió skála (STANFORD et al. 2003). A skálák között különös figyelmet érdemel a bűnözői gondolkodási stílusok pszichológiai kérdőíve (WALTERS 1995) és annak továbbfejlesztett változata (EGAN et al. 2000), amely az agresszió kutatási célú tipizálását az erőszakos bűntettek rendészeti célú alkalmazásává formálta.

2.3.3. Proaktív erőszak

Bűnelkövetési sajátosságok

A proaktívan erőszakos bűnöző többnyire idegeneket támad meg (CORNELL et al. 1996) nyereségvágyból, vagyis az erőszakra többnyire betörés vagy rablás során kerül sor (WALTERS–FREDERICK–SCHLAUCH 2007), bár a „nyereség” nem mindig materiális. Erőszakra sor kerülhet a szociális rang kivívása érdekében, illetve pusztán az erőszak örömeért is (OHLSSON–IRELAND 2001). Ezek értéke nem fejezhető ki pénzben, de nyilván értékesek az elkövető szempontjából. A szociális dominancia kivívása fontos célja lehet a proaktív erőszaknak (MCQUADE et al. 2016).

Az erőszak végeredménye emberölés is lehet, amelyet a proaktívan erőszakos bűnöző „hidegvérrel” hajt végre (WOODWORTH–PORTER 2002). Ez azonban nem jelenti azt, hogy az erőszakos bűnöző veszélyesebb a testi épségre, mint a reaktív. A két bűnözői csoportot nem az okozott fizikai sérülés súlyossága választja el egymástól, hanem motivációjuk (VITIELLO et al. 1990).

A proaktív erőszak elkövetői hajlamosak a visszaesésre (SWOGGER et al. 2015), és a nyomozás során tevékenyen keresik a büntetés alóli kibúvás lehetőségeit (CIMA – VAN OORSOUW 2013). Fiatalkorukban szívesen szerveződnek bandákba (ANG et al. 2015), ami növeli erőszakosságukat (ANG et al. 2016), így a proaktív erőszak hajlamosít a csoportos, sőt szervezett bűnözésre (ANG et al. 2015).

Pszichológiai háttér

A proaktív bűnözőt nem az áldozat tulajdonságai vagy cselekedetei motiválják, hanem saját céljai (GRECO–CURCI–GRATTAGLIANO 2009), vagyis az, hogy az erőszakból haszna származzék (WALTERS 2007a). Ezek azok a jellemzők, amelyek az erőszakos bűncselekményt proaktívvá teszik.

Nyereségvágyból bántani embereket azonban nem egyszerű; a legtöbb ember képtelen lenne rá. Tábori és Székely ezt így fejezi ki: „Jellemzőjük valami speciális tompaság és közömbösség minden iránt, ami a normális ember idegvilágát rögtön mozgásba hozza, a fájdalom, a félelem, a részvét érzésével” (TÁBORI–SZÉKELY 2014). A proaktív erőszakos büntett végrehajtásához tehát sajátos lelki beállítottság szükséges. Ezek az úgynevezett permisszív (lehetővé tevő) pszichikai tulajdonságok, amelyek az alábbiak.

- Az empátia hiánya és a sivár érzélemvilág (ANTONIUS et al. 2013). Minél hajlamosabb egy bűnelkövető a részvételre (empátiára), illetve minél erőteljesebb érzelmeket él át, annál kevésbé valószínű, hogy proaktív erőszakos bűnt fog elkövetni (EULER–STEINLIN–STADLER 2017).
- A bizonytalansággal szembeni érzéketlenség és a félelemérzet hiánya (GAO et al. 2015).
- A büntetés realizálásához szükséges képesség hiánya (PREHN et al. 2013).
- Önzés: az a képesség, hogy cselekedetét mindig saját szempontjából ítélje meg anélkül, hogy tekintettel lenne mások érdekeire (OOSTERMEIJER et al. 2017).

A lista részletezi a fent említett „tompaságot”, és egyben olyan, mintha valami elméleti konstrukció lenne, de ez nincs így. A lista pszichológiai felmérések eredményeiből állt össze. Ezek során a proaktív erőszakos bűnözőket elsősorban nem erőszakos bűnözőkkel, illetve reaktív erőszaktevőkkel hasonlították össze, és csak másodsorban „kontrollokkal” (vagyis nem bűnelkövetőkkel). A lista tulajdonképpen azt írja le, hogy miben különbözik a proaktív erőszakos bűnöző a többitől.

A proaktív erőszakot a fenti deficitek (hiányosságok) mellett néhány „pozitív” tulajdonság is elősegíti. A proaktív erőszakos bűnöző a büntettet többnyire *nem* drog hatása alatt követi el (WALTERS 2016), és nem az élménykeresés céljából hajtja végre (PÉREZ-FUENTES et al. 2016). Nagyon fontos jellemzője a proaktív erőszakos bűnözőnek, hogy nem érti félre a szociális partnerek szándékait (PHILIPP-WIEGMANN et al. 2017), sőt az átlagnál hatékonyabban bele tudja élni magát mások érzelmi állapotába (GILLESPIE et al. 2018). Ezt a képességet „tudatelméletnek” nevezik. A kifejezés arra a koncepcióra utal, amelyet az ember mások gondolataival és érzelmeivel kapcsolatban állít fel a maga számára. Ez teszi lehetővé, hogy valaki a szociális partnereket figyelembe véve cselekedjen. A proaktív erőszakos bűnözőnél ez természetesen nem tévesztendő össze az empátiával. A mások érzelmeinek (például félelmének) felismerése nem részvétre indítja, hanem lehetővé teszi számára, hogy manipulálja az áldozatot. A felsorolt „pozitív” tulajdonságok hatékonyra teszik a proaktív bűnelkövetést. Ha a proaktív erőszaktevő drog hatása alatt állna, hagyná, hogy érzelmei elsodorják; ha nem ismerné fel áldozatai elmeállapotát, alkalmatlan lenne a proaktív bűnelkövetésére. Ezek tehát „facilitáló” (elősegítő) tényezők.

A proaktív erőszakos bűnelkövetőnek két további tulajdonsága fontos a bűnelkövetés szempontjából: a kegyetlenség és a reaktív bűnözésre való hajlam. Ezek nem permisszívek („megengedők”) vagy facilitálók; leginkább a „romlottságnak” azzal a tényezőjével rokoníthatók, amelyről a *Crime Classification Manual* beszél.

A kegyetlenséget általában az érzelemmentességgel együtt szokták emlegetni, mint kegyetlen-érzelemmentes tulajdonságot, mert a kettő szorosan összefügg: minél érzelemmentesebb valaki, annál valószínűbb, hogy kegyetlen. Ezt a tulajdonságot sem feltételezik, hanem pszichológiai kérdőíveket, illetve laboratóriumi tesztek fejlesztettek ki a mérésére. A kegyetlen-érzelemmentes proaktív bűnöző hajlamosabb a súlyos következményekkel járó erőszakos büntetésekre (KIMONIS et al. 2014; FRICK et al. 2003). Az ilyen bűnelkövető mintegy maximalizálja a károkozást. A Manual szerint ez a romlottság egyik igen fontos kritériuma. A kegyetlenség állatokkal szemben is megnyilvánul (WALTERS–NOON 2015), sőt sokan úgy gondolják, hogy az állatokkal szembeni gyerekkori kegyetlenség előre jelzi a proaktív erőszakos bűnelkövetést.

Végezetül: nem minden erőszakos bűnöző tisztán proaktív; sokukra jellemző a reaktív és proaktív erőszak együttes megjelenése (PHILIPP-WIEGMANN et al. 2017; EULER–STEINLIN–STADLER 2017). Úgy tűnik, az ilyen „kevert” erőszakos bűnözők a legveszélyesebbek (COLINS 2016). Ők azok, akik sokkal erőszakosabbak, mint amennyire azt a cél elérése indokolná.

Ustawka

A lengyel szó azt jelenti, „elrendezni”, de a szlengben a futballhuliganizmusnak egy olyan formáját jelöli, amely példa az élvezetből végrehajtott proaktív erőszakos bűncselekményre.

Az *ustawka* előre eltervezett és jól megszervezett tömegverekedés ellenséges drukkerok csoportjai között, akik a pályán kívül vívnak valóságos háborúkat, hogy eldöntsék, melyik futballcsapat, illetve melyik drukkercsoport „ér többet”, vagy melyik „felsőbbrendű”. Világszerte előfordul, többek között Magyarországon is. Súlyos erőszakos bűncselekményről van szó, nem ritkák a halálos áldozatok sem (BBC 2002; JURÁK 2017).

A küzdelem tépje a szociális dominancia és a győzelem öröme – sokak számára valószínűleg magának a verkedésnek (a kiélt agresszivitásnak) az élvezete is. A cél tehát merőben eszmei: senki sem kerül ki belőle gazdagabban. Az „erkölcsi” haszon azonban, legalábbis a résztvevők szempontjából hatalmas – mindenképp elegendő ahhoz, hogy a résztvevők vállalják a tömegverekedés súlyos kockázatait. Az *ustawka* szervezői gondoskodnak arról, hogy a rendőrség ne szerezzen tudomást az eseményről, sőt gyakran szabályokat is lefektetnek, például megegyeznek abban, hogy a küzdő felek milyen fegyvereket vihetnek magukkal. Az *ustawka* proaktív erőszaknak minősíthető, mind célját (erkölcsi nyereség), mind kivitelezését illetően (tervezett-szervezett jelleg).

Az *ustawka* tehát proaktív bűnözők „kedvtelése”, akik csoportba szerveződnek, hogy a szociális rang és élvezet kedvéért hajtsanak végre erőszakos bűncselekményeket. Nem a társadalmilag legveszélyesebb bűncselekmény, de érdekes fénybe helyezi a proaktív erőszak kérdését.

Biológiai háttér

A bűnelkövetés biológiai kockázati tényezőit részletesen bemutattuk az előző kötetben (*A bűnöző elme*), hogy igazoljuk: a bűnelkövetés nem egyszerűen „múló szeszély”, hanem mély biológiai gyökerei vannak, ezért a bűnelkövetőt nem lehet könnyen „lebeszélni” életmódjáról. Ez különösen igaz a proaktív erőszakos bűnözésre. Itt azokra a biológiai tulajdonságokra helyezük a hangsúlyt, amelyek megkülönböztetik az erőszakos bűnelkövetés különböző formáit – és amelyeknek a bűnüldözés szempontjából is jelentőségük van.

A proaktív erőszakos bűnelkövető három fontos biológiai tulajdonságban tér el a reaktívól, valamint azoktól, akik nem követnek el bűntetteket.

- Módosul a testi stresszreakció szabályozó tényezőinek viszonya: az adrenerg/noradrenerg szabályozása helyett a paraszimpatikus szabályozás kerül előtérbe (MURRAY-CLOSE et al. 2017). Ezért a proaktív erőszakos bűnözőknek lassabban ver a szívük, kevésbé izzadnak (a bőr elektromos vezetőképessége kicsi), és stressz hatására kevésbé gyorsul fel a szívverésük, illetve a bőr vezetőképessége sem nő meg túlságosan (RAINE et al. 2014; WAGNER-ABAIED 2016). Ezek a tulajdonságok kifejezettebbek, ha a proaktív erőszakra való hajlamhoz a kegyetlen-érzelemmentes tulajdonság is társul (MUÑOZ et al. 2008). Ez egyrészt az érzelmi elsvárosodás egyik testi tünete, másrészt előnyt biztosít a proaktív erőszakos bűnözőnek akkor, amikor hazugságvizsgálatnak vetik alá őket (VERSCHUERE et al. 2005). A poligráf a hazugság által okozott stressz testi jeleit méri; könnyen becsapható, ha valakinél nincsenek ilyen testi jelek.

- A proaktív erőszakos bűnöző kortizolstresszválasza is gyenge, mert korai életszakaszaikban – gyermek- és kamaszkorban – erős stresszhatásoknak voltak kitéve (BOSCH et al. 2012; SANDI–HALLER 2015; DASKALAKIS et al. 2013), és stresszrendszerük mintegy „kiég” (VAN HOUDENHOVE – VAN DEN EEDE – LUYTEN 2009). Ez fokozza a stressztűrő képességet, és lehetővé teszi, hogy kritikus helyzetekben – például rablás közben – nyugodtak maradjanak. Ugyanakkor a tartósan alacsony kortizoltermelés epigenetikai tényező (LAPP et al. 2018), és befolyásolja az agy fejlődését (STANKIEWICZ–SWIERGIEL–LISOWSKI 2013; LUPIEN et al. 2009).
- Károsodik a homloklebény, anatómiai és funkcionális értelemben egyaránt. A rosszul működő homloklebény immorális, és ez kegyetlen döntéseket eredményez (BERTSCH et al. 2013; PREHN et al. 2013). A zavart homloklebény működésének számos olyan részlete van, amellyel itt nem foglalkozunk, arra viszont érdemes kitérni, hogy a kegyetlen-érzelemmentes tulajdonság a homloklebény-deficitek mellett az amigdala működését is gátolja, ami mintegy kikapcsolja a rossz morális döntések által keltett kellemetlen érzelmeket (LOZIER et al. 2014). Zavart szenvednek továbbá az agressziót „távrolól” befolyásoló idegrendszeri szabályozó mechanizmusok, például a dopamin-, noradrenalin- és szerotonin-jelátvitel (IOFRIDA–PALUMBO–PELELGRINI 2014; GODAR et al. 2016; HALLER et al. 2014). Ez elvileg az orvosi kezelés lehetőségét teremtené meg, hiszen a pszichoaktív vegyületek többsége erre a három jelátviteli rendszerre hat. A proaktív erőszakos bűnelkövetés hátterében álló biológiai tényezők azonban túl súlyosak ahhoz, hogy ilyen egyszerű eszközök hatásosak lehessenek.

Kötődés mentális zavarokhoz

A mentális zavarok kérdésére részletesen visszatérünk majd a harmadik kötetben. Itt csak arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy az erőszakos bűnelkövetés és a mentális zavarok között szoros kapcsolat van, bár a két fogalom nyilvánvalóan nem szinonimája egymásnak. Az agresszióval kapcsolatos mentális zavarokban szenvedő betegek és a bűnelkövetők agyműködése sok szempontból hasonló (GAO–RAINE 2010; YANG–RAINE 2009; COCCARO–MCNAMEE 1998). Továbbá a DSM-5 (a mentális zavarok kézikönyve) a törvénysértésre való hajlamot klinikai tüneteként kezeli több zavar esetében is (ilyen például az antiszociális személyiségzavar), míg más jelenségeknél (például az időszakos robbanékonysági zavarnál) a viselkedési tünetek előbb-utóbb biztosan letartóztatásokhoz vezetnek még akkor is, ha erre a kézikönyv nem tér ki. Végezetül az erőszakos bűntettek többségét mentálisan zavart egyének követik el (ANCKARSÄTER et al. 2009; LARGE et al. 2008; VINKERS et al. 2011). Az összefüggés azonban nem általános, hanem specifikus: bizonyos erőszakos bűnelkövetési módokhoz bizonyos mentális zavarok társíthatók (HALLER 2017).

A proaktív erőszakos bűnözés elsősorban a személyiségzavarokhoz köthető. Ezek abban különböznek az úgynevezett klinikai zavaroktól (amelyek a reaktív és pszichotikus agresszióra jellemzők), hogy korán alakulnak ki, tüneteik többnyire egész életen keresztül fennmaradnak, nehezen változtathatók meg, és nem járnak betegségtudattal. Alanyai nem tekintik magukat „abnormálisnak”, állapotukat egyéniségük részeként fogják fel, és nem szeretnék, ha „meggyógyulnának”. Proaktív erőszakos bűntetteket leggyakrabban az anti-

szociális személyiségzavarban lévők követnek el (LOBBESTAEL–CIMA–LEMMENS 2015), de ez a fajta erőszakos bűn más személyiségzavarokkal is asszociálható, például a narcisztikus személyiségzavarral (MUÑOZ et al. 2013; SEAH–ANG 2008). Leggyakrabban mégis a pszichopátiához kötik (VITACCO et al. 2009; TERBURG – MORGAN – VAN HONK 2009; SWIGGER et al. 2010), bár az érzelmileg instabil pszichopata (ez a pszichopátia egyik altípusa) hajlamos a reaktív erőszak bűnelkövetésére is (HECHT et al. 2016).

Prognózis és bűnelkövetői karrier

Az erőszakos bűntettek és a mentális (pszichiátriai) zavarok közötti kapcsolat szinte magától felveti az erőszakos bűnelkövetők pszichiátriai, például gyógyszeres kezelésének lehetőségét. Sajnos még nem fedezték fel azt a gyógyszert, amely a proaktív erőszakos bűnözőt tartósan és hatékonyan meg tudná gyógyítani. Nemcsak azért, mert a proaktívan erőszakos bűnöző kerüli a kezelést (például nyelve alá rejti a tablettát, majd később kiköpi), hanem egyszerűen azért, mert a gyógyszeres kezelések nem eléggé hatékonyak ennél a bűnöző-típusnál. A börtönbüntetés visszatartó ereje is csekély. A proaktív erőszakos bűnelkövetőknél a legnagyobb a visszaesés veszélye (WALTERS 2007b). A pszichoterápiák, amelyek jó eséllyel vethetők be reaktív bűnözők esetében, a proaktív erőszakos bűnözőkre kevésbé hatnak (GIBBON et al. 2010).

Egyedül a gyerek- vagy kamaszkorban alkalmazott kezeléseknak van esélyük a tényleges és tartós sikerre. Ez a kezelés lehet gyógyszeres vagy pszichológiai (WOOLFENDEN–WILLIAMS–PEAT 2001). Drámai hatásokkal azonban itt sem kell számolni, és megoldhatatlan esetként jelentkeznek a kegyetlen-érzelemmentes tulajdonsággal rendelkező antiszociális gyerekek, akikkel a legtöbb baj van (FRICK 2016). A proaktív erőszakos bűnelkövetés prognózisa tehát rossz. Csak gyerekeknél és fiataloknál lehet szerény sikert elérni, de a legvesélyesebb tulajdonságok kezelése náluk sem megoldott.

A személyiségzavarok gyermekkori eredete, a proaktív erőszakos bűnelkövetés rossz prognózisa („kezelhetetlensége”) már önmagában előre vetíti azt, hogy az ebbe a kategóriába tartozó erőszakos bűnözők az úgynevezett korai karrierbűnözők típusába tartoznak (lásd az előző kötet vonatkozó fejezetét). Ezt alátámasztja néhány további adat: (1) a proaktív erőszakos viselkedés időbeli tartóssága genetikailag meghatározott, szemben a reaktív erőszakossággal, amely akkor marad fenn hosszú ideig, ha ezt környezeti tényezők is elősegítik (TUVBLAD et al. 2009). (2) A kora gyermekkori proaktív agresszió nagyobb eséllyel vezet felnőttkori bűnözéshez, mint a reaktív (VITARO et al. 1998). (3) A gyermekkori viselkedészavar – az antiszociális személyiségzavar „előzménye” – előre jelzi a felnőttkori erőszakos bűnözést és antiszociális személyiségzavart (DELLAZIZZO et al. 2017). (4) A korai karrierbűnözés szorosabban összefügg a pszichopátiás tulajdonságokkal, mint a kamaszkorra korlátozódó bűnelkövetés (MOFFITT et al. 2002), és a pszichopátiás tulajdonságokkal rendelkező gyermekből többnyire pszichopata felnőtt lesz. (5) A kegyetlen-érzelemmentes tulajdonság ugyanilyen korai és tartós (FRICK–WHITE 2008).

Mindez együtt arra utal, hogy a proaktív erőszakos bűnözők a korai karrierbűnözők kategóriájába tartoznak. Ez alól kivételt képez az úgynevezett szerzett pszichopátia jelensége, ahol a proaktív erőszakos bűnözés kiváltó oka a homloklebeny baleseti sérülése, amely bármely életkorban bekövetkezhet (TABER–THOMAS et al. 2014).

2.3.4. *Reaktív erőszak*

Bűnelkövetési sajátosságok

Míg a proaktív erőszak célpontjai többnyire idegenek, a reaktívan erőszakos bűnelkövető elsősorban ismerősöket, barátokat vagy családtagokat támad meg (CORNELL et al. 1996). A családon belüli erőszak elkövetői többnyire ebbe a kategóriába tartoznak (WALTERS–FREDERICK–SCHLAUCH 2007). Tetteiket gyakran motiválja drog (például alkohol) és szociális konfliktusok (MCQUADE et al. 2016).

A proaktívan erőszakos egyénekhez képest a reaktívknál kisebb a visszaesés veszélye, és nem feltétlenül szerveződnek bandákba (SWOGGER et al. 2015), kivéve a kamaszkort, amikor utóbbi jelenség a reaktív erőszak esetében is gyakori (BARKER et al. 2006).

Pszichológiai háttér

A reaktívan erőszakos bűnelkövetők, egyszerűen megfogalmazva, könnyen dühbe jönnek, elvesztik önuralmukat, és rátámadnak arra, aki érzésük szerint provokálta őket. Gyermekkorukban nem kegyetlenek az állatokkal szemben (WALTERS–NOON 2015), és empátiára való képességük sem sérült (EULER–STEINLIN–STADLER 2017). Rendelkeznek azonban egy sereg olyan pszichikai tulajdonsággal, amelyek mintegy „predesztinálják” őket arra, hogy túlreagálják a helyzetet, és agresszivitásban törjenek ki, amikor más ezt nem tenné meg. A reaktív erőszaknak az esetek elsöprő többségében nincs megnevezhető haszna (BERKOWITZ 2008), ha csak a „bosszút” nem tekintjük annak, azonban gyakran követi a bűnbánat (BARRATT et al. 1999), ami ennek a „haszonnak” is elveszi a jelentőségét. Fő tulajdonságok:

- *Harag és ingerlékenység.* A reaktívan erőszakos bűnelkövetőket általános érzelmi feszültség, ingerlékenység és harag jellemzi (VITACCO et al. 2009) különösen stresszhelyzetben (GRECO–CURCU–GRATTAGLIANO 2009), vagy ha frusztrációt élnék át (BERKOWITZ 1989). A harag és az ingerlékenység az oka annak, hogy kritikus helyzetben túllőnek a célon (SCARPA–RAINE 1997).
- *Fenyegetettség érzése.* Többnyire indokolatlanul tulajdonítanak ellenséges szándékot másoknak (WALTERS 2007b), ami bajos előérzeteket kelt bennük: mindegyre úgy érzik, hogy egójuk veszélybe került (BAUMEISTER–SMART–BODEN 1996). Ezt a tendenciát felerősítik esetleges nárcisztikus tulajdonságaik (BUSHMAN–BAUMEISTER 1998). Emiatt a reaktívan erőszakos bűnelkövető úgy érzi, hogy önvédelemből agresszív, amit a pillanat hevében jogosnak érez (OOSTERMEIJER et al. 2017).
- *Önkontroll hiánya.* Fenyegetett helyzetben a reaktív elkövető ítélőképessége romlik (VERONA–BRESIN 2015), ezért nehezebb esik a már elkezdett tevékenységet felfüggeszteni (TONNAER–CIMA–ARNTZ 2016), illetve céljait menet közben módosítani (HECHT et al. 2016). Röviden: ha az erőszakos kitörés elkezdődött, az elkövetőnek nehezebb esik leállni.

Valamennyien érzünk haragot és ingerlékenységet; mindannyiunkkal előfordulhat, hogy egónkat fenyegetve érezzük, és néha a viselkedésünk is kicsúszik az irányításunk alól.

Az emberek többségénél ez azonban pillanatnyi, szélsőséges helyzetben kialakuló állapot, míg a reaktívan erőszakos embereknél mindez nemcsak gyakori esemény, de egyben személyiségjegye is (ANTONIUS et al. 2013).

Biológiai háttér

A reaktív erőszakos bűntetteket gyakran követik el drog vagy alkohol hatása alatt (WALTERS 2016), ami, mint korábban tisztáztuk, már önmagában egy biológiai tényező. Nemrég ismerték fel, hogy sokan krónikus kialvatlanságban szenvednek, ami, mint biológiai tényező, önmagában is jól magyarázza a belső feszültséget, ingerlékenységet és a kritikus helyzetek túlreagálását (KAMPHUIS et al. 2012; KAMPHUIS et al. 2013). A reaktív erőszakos bűnelkövetésnek két további biológiai kockázati tényezője van.

(1) *Eltúlzott hormonális stresszválasz* • Ez kiterjed az adrenerg-noradrenerg- és a kortizolstresszválaszra egyaránt (HALLER 2018a). Az „eltúlzott” stresszválasz egyrészt létrehoz egy erőteljes testi reakciót (a szív gyorsabban ver, a vérnyomás nagyon magasra emelkedik stb.), másrészt működésbe hozza az agresszivitást szabályozó idegpályákat (HALLER–MAKARA–KRUK 1998). Mindkettőnek szerepe van a reaktív erőszak kialakulásában.

(2) *Az agyműködés zavara* • A proaktív elkövető esetével szemben az agyszerkezeti változások enyhék. Az agy működése ezzel szemben már zavart. Amigdalájuk túl-, homloklebenszük pedig alulreagál a környezet eseményeit. Ezért túlfűtöttek érzelmileg (amigdala-túlműködés), illetve képtelenek viselkedésüket kontrollálni homloklebensz-alulműködés miatt (TONNAER et al. 2017). Érdekeséggéppen: az amigdala működése és a reaktív erőszak miatti *letartóztatások* száma között is kimutatható némi összefüggés (CHOE–SHAW–FORBES 2015) – jelezvén, hogy az ilyen ember annyira elveszti önuralmát, hogy a következményekre nem tud figyelni.

2. táblázat

A proaktív és reaktív erőszak biológiája közötti különbségek

Tulajdonság	Proaktív	Reaktív
<i>Akut stresszválasz</i> <i>adrenalin/noradrenalin</i>	↓	↑
<i>kortizol</i>	↓	↑
<i>testi (szívritmus stb.)</i>	↓	↑
<i>Krónikus kortizolstresszválasz</i>	↓	→
<i>Krónikus adrenalin-stresszválasz</i>	→	↑
<i>Akut amigdalaműködés</i>	↓	↑
<i>Akut homloklebensz-működés</i>	↓	↓

Megjegyzés: ↑ = erősödés; ↓ = gyengülés; → = nincs változás; akut = agresszivitás közben; krónikus = tartós változás, amely nem csak agresszív helyzetben érzékelhető. Az erőszakos bűnözés e két típusa nemcsak megjelenési formájukat, de biológiai tényezőiket tekintve is csaknem tökéletes ellentéte egymásnak.

Forrás: a szerző szerkesztése

A reaktív agressziót és az erőszakos bűnözést magyarázó biológiai modellek ennél természetesen sokkal bonyolultabbak (VAN HONK et al. 2010), de most nem erre helyezzük a hangsúlyt, hanem arra a különbségre, amely a reaktív és proaktív erőszakos bűnözés között fennáll (2. táblázat).

Összefüggés a mentális zavarokkal

Az időszakos robbanékonysági zavar tulajdonképpen a reaktív erőszakos bűnözés extrém formája. Olyan emberek kapják ezt a diagnózist, akikből (1) minimális vagy pusztán képzelt provokáció aránytalanul súlyos erőszakos választ vált ki; (2) ez a válasz gyakran (például hetente többször) előfordul, és (3) a kóros ingerlékenység hosszú időn keresztül fennmarad. A kisebb mértékben érintettek pusztán tárgyakon töltik ki indokolatlan dühüket, de súlyosabb esetben van, aki emberekre is rátámad. Kialakulásában a noradrenerg- és szerotonergrendszert zavarja és a torzult szociális gondolkodás egyaránt szerepet játszik (COCCARO 2000; COCCARO et al. 2016).

A figyelemhiányos hiperaktivitási zavar (angolból vett, közkeletű rövidítése: ADHD) szintén reaktív erőszakos bűnelkövetéshez vezethet, elsősorban a dopamin-jelátvitel zavara miatt (RETZ–RÖSLER 2010). Gyerekkorban az ADHD-s a kiemelkedően „rossz gyerek”, aki képtelen bármire is odafigyelni, és állandóan mozognia kell – sokan közülük az agresszióra is hajlamosak. A legrosszabb prognózisa a reaktív agresszióval társult ADHD-nak van; ezeknél a gyerekeknél a zavar felnőttkorban is fennmarad, és egy élethosszig tartó bűnelkövetői pályává torzulhat, amelynek egyik velejárója a reaktív erőszakos bűnözés (SAYLOR–AMANN 2016). A fiatalok erőszakos bűnelkövetőknek nagyjából fele, a felnőtteknek nagyjából negyede ADHD-ban szenved (YOUNG–THOME 2011). Reaktív erőszakos bűnelkövetés előfordul továbbá poszttraumás stresszszavarban (HECKER et al. 2015) és depresszióban is (FAVA 1998), különösen annak bipoláris formájában (SHER–RICE 2015).

A reaktív erőszakos bűnözés tehát több úgynevezett klinikai mentális zavarban is előfordul. Ezek általában kamaszkor körül vagy az után alakulnak ki, betegségtudattal és gyógyulási szándékkal járnak együtt.

Prognózis és bűnelkövetői karrier

A személyiségzavarokkal ellentétben a klinikai zavarok és ezek között a reaktív agresszióra való hajlam elég jól gyógyítható pszichoterápiával és farmakoterápiával egyaránt (SUKHODOLSKY et al. 2016; STANFORD et al. 2003). A büntetés visszatartó ereje is jelentős, ezért a visszaesés esélye viszonylag kicsi (WALTERS 2007b). Tehát a reaktív erőszakos bűnelkövetés prognózisa jó.

A proaktív erőszakos bűnözéssel szemben, amely többnyire egy korai bűnelkövetői pályához társítható, a reaktív erőszakos bűnelkövetők többféle pályát is bejárhatnak. A figyelemhiányos hiperaktivitási zavar kora gyerekkorban kezdődik, de fennmaradhat felnőttkorban is, és jelentős esély van arra, hogy ennek egy élethosszig tartó bűnelkövetői pályára lesz az eredménye (SAYLOR–AMANN 2016). Kamaszkorra korlátozó reaktív bűnelkövetői karriert eredményezhetnek az életkori sajátosságok, pontosabban azok az érzelmi túlfűtöttsé-

get eredményező hormonális, idegéletani és pszichikai változások, amelyek a kamaszkorra jellemzőek (MOFFITT 1993). A kamaszkorra korlátozódó pályát felválthatja a kamaszkorban kezdődő karrierbűnözés, ha az elkövető keresni kezdi a hasonló élményeket (PÉREZ-FUENTES et al. 2016): minden sikeres tett újabbak elkövetésére buzdíthatja, míg végül függővé válik attól az örömeztől, amelyet a reaktív erőszakos bűnelkövetés jelent (STAHL 2015). A reaktív erőszakos bűnelkövetés kockázati tényezőinek jelentős része azonban felnőttkorban is kialakulhat (például a fent felsorolt mentális zavarok vagy alkoholizmus hatására), ami egy felnőttkorban kezdődő karrierbűnözést eredményezhet.

Összességében tehát a reaktív erőszakos bűnözés megjelenhet szinte bármilyen típusú bűnözői vagy bűnelkövetői karriernél.

2.3.5. „Pszichotikus” erőszak

Bűnelkövetési sajátosságok

A pszichotikus erőszak alapja egy súlyosan zavart elmeállapot, amely következtében a valóság és a képzelet az elkövető fejében összekeveredik. Az elkövetőnek lehetnek például verbális hallucinációi (érzéksalódásai): hangokat hallhat, amelyek többnyire buzdító jellegűek – például buzdíthatják arra is, hogy fizikailag megbüntessen vagy megöljön valakit. A potenciális elkövetőnek nincs kétsége a hallucinációk valóságosságát illetően, és mereven elzárkózik mindenkitől, aki ezt kétségbe vonja.

A pszichotikus állapot másik sajátossága a téveszme. Leggyakrabban az üldöztetési téveszme fordul elő. Az alany úgy érzi, hogy valaki vagy valakik rosszindulatú pletykákat terjesztenek róla, meglopják vagy esetleg az életére törnek. Ennek súlyosabb változata az összeesküvés-elméletek gyártása: a világ sötét erők befolyása alá került, amelyek a világ elpusztítására vagy jóvátehetetlen megrontására törnek. Gyakori téveszme a „gondolatimplantáció” is, amikor az alany úgy érzi, hogy valaki gondolatokat, netán szerkezeteket ültetett a fejébe, és ezekkel manipulálja. A téveszme minden észérvnek ellenáll, és haragot vált ki, amely akár erőszakos bűncselekményben is megnyilvánulhat.

Ha erőszakos bűncselekmény elkövetésére kerül sor, azt gyakran a fenti hallucinációk és téveszmék váltják ki (VAN BEEK et al. 2018). Formáját illetően a pszichotikus agresszió proaktív és reaktív egyaránt lehet (HOPTMAN 2015). Ami az előző két agresszióformától megkülönbözteti, az a súlyosan zavart elmeállapot, amely a „tisztán” proaktív vagy reaktív agresszióra nem jellemző. A büntett bármilyen súlyosságú, akár gyilkosság is lehet, különösen, ha a betegséget nem kezelik, vagy drogfogyasztással társul (LATALOVA 2014). Bár a köztudatban az a hit él, hogy bűnelkövetési szempontból a skizofrénia a legveszélyesebb, a bipoláris zavarban gyakrabban jelenik meg pszichotikus erőszak, mint annak esetében (VOLAVKA 2013).

Pszichológiai háttér – kötődése mentális zavarokhoz

A pszichózis súlyosan kóros elmeállapot, önmagában is mentális zavar, de megjelenhet olyan zavarok kísérő tüneteként is, mint a bipoláris zavar, depresszió, disszociációs zavarok,

drogaddikció, poszttraumás stressz-zavar és skizofrénia, de kiválthatják drogok, sőt gyógyszerek is (AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION 2013). Az állapot gyakorisága, az egyes tünetek megoszlása a társult zavartól függ. Bármilyen mentális zavarhoz társul azonban, a pszichózis és az általa kiváltott erőszakos viselkedés csak nagyon ritkán folyamatos állapot. Többnyire ciklusokban jelentkezik, és két roham között a beteg normálisan viselkedik, alig különböztethető meg nem pszichotikus emberektől. A roham időtartama néhány óra és néhány hét között változhat; sem kialakulása, sem megszűnése nem látható előre.

Biológiai háttér

A skizofrénia – a pszichotikus betegségek tipikus formája – a dopamin-jelátvitel betegsége, amely külsőleg mint mentális zavar kamaszkorban jelenik meg. A dopamin a kulcsa a pszichózis más formáinak is, például a drogok által kiváltott pszichózisnak (BENYAMINA et al. 2016). Az elsődleges ok azonban nem a dopamin, hanem a homloklebény fejlődésének kora gyermekkorban kialakuló zavara, amelynek a dopamin-jelátvitel csak másodlagos következménye (JOYCE 2018; FATEMI–FOLSOM 2009). A pszichózis kialakulásában genetikai tényezők, környezeti hatások és az ezek következtében létrejövő epigenetikai jelenségek egyaránt szerepet játszanak (VAN DE LEEMPUT et al. 2016; LAU et al. 2013).

Röviden: a pszichózis egy nagyon korán kialakuló agyfejlődési zavar, amelynek tünetei csak kamaszkorban jelentkeznek, amikor már a dopamin-jelátvitel is érintetté válik. Ahogy a félresiklott agyfejlődés halad a maga útján, egyre súlyosabb kommunikációs problémák lépnek fel az agy különböző részei között, amelyben a homloklebény és a halántéklebény kommunikációs zavara a legfontosabb (SOYKA 2011). Az agy fejlődési zavarának következménye a pszichózishoz társuló agresszivitás és erőszakos bűnelkövetésre való hajlam is (HOPTMAN–ANTONIUS 2011). Másfajta eredetű pszichotikus állapotok bármikor létrejöhettek az élet során, sőt jelentős részük (például a bipoláris zavar, a poszttraumás stressz-zavar) az esetek többségében felnőttkorban jön létre.

Prognózis és a bűnelkövetői karrier

A skizofrénia (KURACHI et al. 2018) és általában véve a pszichózis jól kezelhető, beleértve az ezekkel járó agresszív hajlamokat is (KHOKHAR–RATHBONE 2016; OSTINELLI et al. 2017). Ez azt sugallja, hogy a pszichotikus erőszak prognózisa jó, és ezzel „feliratkozik” a reaktív erőszak mellé, mint gyógyszeresen kezelhető erőszakos bűnelkövetési forma. A jó prognózis azonban csak részlegesen igaz. A gyógyszerek nem a betegséget gyógyítják, hanem a tüneteket tompítják. Ha abbamarad a kezelés, rövid időn belül újra megjelennek a tünetek is, beleértve az erőszakra való hajlamot. Ez a helyzet a skizofréniával és poszttraumás stressz-zavarral együtt járó pszichózis esetében, ahol a tüneteket csak a folyamatos gyógyszeres kezelés csökkenti. Más pszichózissal járó zavarok prognózisa jobb ennél. A drogok, illetve gyógyszerek által előidézett pszichózis megszüntethető egyszerűen a fogyasztás felfüggesztésével, bár ez nyilván nem egyszerű, amint azt a drogokról szóló fejezetben leírjuk. A bipoláris zavar és a depresszió meglehetősen jól kezelhető, és kezelésükkel megszűnik a pszichotikus állapot is.

Megjegyzendő, hogy a pszichotikus agresszió társadalmi veszélyessége sokkal kisebb, mint ahogy a köz vélekedik róla. Skizofrénia a lakosság csak 1%-ánál, más eredetű pszichotikus tünetek a lakosság közel 5%-ánál fordulnak elő (ANDRADE–WANG 2012). A pszichózis csak az esetek töredékénél vezet erőszakos bűnelkövetéshez (a betegek többsége békés), és az állapot jól kezelhető. A pszichotikus erőszak pusztán azért kerül a figyelem középpontjába (és valószínűleg azért is marad ott), mert bizarr. A nyereségvágyból vagy dühből elkövetett erőszak érthető még akkor is, ha nem értünk vele egyet. A pszichotikus erőszak azonban nem az; egy külső szemlélő számára felfoghatatlan a motivációja, és gyakran bizarr a kivitelezése is.

2.4. Miért követnek el erőszakos bűntetteket?

A bűnelkövetés és bűnözés kockázati tényezőiről és okairól az első kötetben részletesen írtunk, és ezt itt nem szeretnénk megismételni. Minden, amit ott leírtunk, érvényes az erőszakos bűncselekményekre is – nem véletlen, hogy az első kötetben oly gyakran hivatkoztunk erre a bűnelkövetési formára. Az erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatban azonban van néhány olyan specifikus, csak erre a bűnelkövetési formára jellemző elmélet, amelyeket érdemes megvizsgálunk – ha másért nem, a félreértések elkerülése végett.

2.4.1. Tanuláselmélet

Albert Bandura immár több mint 40 éves álláspontja szerint „[a]z emberek nem születnek az agresszív viselkedés előre rögzített mintáival; ezeket el kell sajátítaniuk valamilyen módon” (BANDURA 1973). Erre a következtetésre a „Bobo-baba-kísérletek” révén jutott. A Bobo-baba (magyarul keljfeljancsi) egy olyan mosolygó baba, amelynek alja súlyos és gömbölyű, ezért ha meglökjük, mindig visszatér eredeti, álló pozíciójába. Első kísérletében (BANDURA–ROSS–ROSS 1961) Bandura egyszerűen arra volt kíváncsi, hogy a gyerekek bántják-e a keljfeljancsit, ha látják, hogy felnőttek is ezt teszik. Nos, a kísérlet részleteinek mellőzésével, a rövid válasz: igen. Ha a felnőtt „demonstrátor” lökdöste a keljfeljancsit, akkor a gyerekek később nagyjából kétszer gyakrabban tették ugyanezt, mint akkor, ha a felnőtt nem „bántotta” a babát. A második kísérletben (BANDURA–ROSS–ROSS 1963) már szerepet játszott a jutalom és büntetés is. A gyerek nagyobb valószínűséggel bántotta a keljfeljancsit, ha korábban azt látta, hogy ezért dicséret és cukorka jár, mint akkor, ha azt tapasztalta, hogy a demonstrátort (aki ezúttal szintén gyermek volt) korholják érte. Ez a két híres kísérlet képezte a magját Bandura fent idézett álláspontjának, tágabb értelemben a szociális tanulás elméletének, amely nagy befolyást gyakorolt az utána következő kutatók egy részének gondolkodására, és hivatalos állásfoglalásokba is bekerült (REISS–ROTH 1993). Ebben a fejezetben azt az egyszerű kérdést vizsgáljuk meg, hogy igaza volt-e Bandurának: az agresszió valóban a szociális tanulás eredménye-e, és persze arra is választ keresünk, hogyan viszonyul a tanuláselmélet az erőszakos bűnelkövetéshez.

Bandura 1961-es kísérleténél 33 évvel korábban egy szintén nagy hatású, Nobel-díjas kutató, Walter Rudolf Hess patkányok agyát ingerelte elektromosan, és azt állapította meg, hogy a hipotalamusz egy bizonyos régiójának ingerlése másodperceken belül támadást vált

ki az állatokból: beleharapnak a közelükben lévő szociális partnerbe (HESS 1928). A harapások addig tartottak, amíg az ingerlés folyt, és azonnal abbamaradtak, mielőtt az megszakadt. Ez a kísérlet egy évtizedekig tartó kísérletsorozat kiindulópontja volt, amelynek során megállapították, hogy minden emlős – köztük az ember – hipotalamuszában van egy „agresszióközpont” (HALLER 2013), és lépésről lépésre feltárták azokat az idegpályákat, amelyek ennek működését szabályozzák (ezek közé tartozik az amigdala is) (SIEGEL et al. 1999). Ennek kriminálpszichológiai szempontból kicsi lenne a jelentősége, ha a hasonló idegközpontok az ember agyából hiányoznának. De nem hiányoznak: az állatkísérletek eredményein felbuzdulva először a hipotalamusz (SANO et al. 1970), majd az amigdala (NARABAYASHI et al. 1963) megfelelő régiójának irtásával sikerült teljesen megszüntetni olyan emberek agresszivitását, akik pszichiátriai klinikák zárt osztályain töltötték minden napjaikat, mert agresszivitásuk más eszközökkel kezelhetetlen volt. Az alanyok tíz-, sőt százezreire végrehajtott műtétek máig bizonyítják, hogy az agresszió emlősökre jellemző mechanizmusai embernél is működnek (FARIA 2013; RAMAMURTHI 1988), és az agyi képlalkotó eljárások azt is bebizonyították, hogy a hasonlóság az agressziót szabályozó idegrendszeri hálózatok egészére kiterjed (HALLER 2014). Bár az idegrendszer nem „immunis” a környezeti hatásokra, egész agyterületek (például hipotalamusz, amigdala) nem alakulnak ki tanulás hatására; ellenkezőleg, az agy fejlődése jól szabályozott genetikai programok szerint zajlik. A tény, hogy vannak agyi struktúrák, illetve hálózatok, amelyeknek az agresszivitás szabályozása alapvető feladatuk, már önmagában is sejteti, hogy az agressziót nem tanuljuk. Az agresszív cselekmények végrehajtásának képessége bele van építve agyszerkezetünkbe: születésünk pillanatában már készen vannak azok az idegpályák, amelyek az agresszív cselekményt levezénylik.

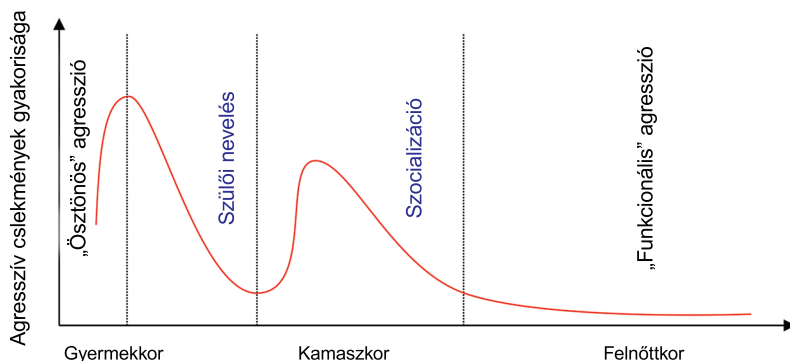
Ikervizsgálatok azt is kiderítették, hogy az agresszióknak erős genetikai komponense van. Ez azt jelenti, hogy nemcsak az agresszivitás idegpályái (a cselekvés képessége) van kódolva a génjeinkben, hanem az agresszivitás mértéke, sőt, az erőszakos bűnelkövetési hajlam is öröklődik (SLAWINSKI–KLUMP–BURT 2018). Továbbá a proaktív és reaktív erőszakra való hajlam örökletes háttere különbözik (PAQUIN et al. 2017), ami aláhúzza a két viselkedésforma különbözőségét. Tehát nemcsak az erőszakos hajlam, hanem annak *fajtája* is öröklődik, az öröklődés pedig aligha tanulási folyamat.

Végezetül: Harlow szintén híressé vált kísérletei bizonyították, hogy a majmok akkor is agresszívek lesznek felnőtt korukban, ha teljes szociális izolációban nőnek fel, tehát életük során soha nem látnak más majmokat verekedni (HARLOW–DODSWORTH–HARLOW 1965). Az agressziót tehát nem kell tanulni: megjelenik olyan majmokban is, akiknél a tanulás lehetőségét teljesen kizárták. Hasonló kísérletet emberen természetesen nem lehet elvégezni, de az agresszivitás megtanulásának kizárása eddig egyetlen tanulmányozott fajnál sem szüntette meg az agressziót, sőt. A tanulás lehetőségétől megfosztott állatok náluk nagyobb ellenfeleket is megtámadtak (SACHSER–LICK–STANZEL 1994), és hajlamosak voltak arra, hogy áthágják a fajra jellemző szabályokat (*abnormálisan* voltak agresszívek) (TOTH et al. 2011). Ezek az állatok inkább agressziójuk korlátozását mulasztották el megtanulni, s nem magát az agressziót. Mindez cáfolja azt a feltételezést, hogy az agresszivitás mentes lenne minden veleszületett „mintázattól”. A fent felsorolt érvek mindegyike és összességük ennek az ellenkezőjét bizonyítja, és sejteti, hogy mindez érvényes az erőszakos bűnözésre is.

Ha jobban belegondolunk Bandura kísérleteibe, meg kell állapítanunk, hogy egy keljfeljancsi lökdösése és „szidása” még csak nem is agresszió. A gyermekek nem okoztak

fájdalmat (sem fizikait, sem pszichikait), és a keljfeljancsi bántása nem volt másokat megfélemlítő jellegű – röviden: cselekedeteik nem feleltek meg az agresszió általánosan elfogadott meghatározásainak. Az alanyok – óvodáskorú gyermekek – lényegében mintát követtek. Az első kísérletben a felnőtt szolgáltatta a mintát, amelyet a másodikban a jutalom meg is erősített. Bármilyen látványos a kísérlet, és akárhány híve van, eléggé kérdéses, hogy óvodások minta-, illetve szabálykövető viselkedéséből következtetést szűrhetnénk le az erőszakos bűnözésre nézve – különösen, mivel a bűnözők vizsgálata ezzel ellentétes következtetéshez vezet: közel 3000 erőszakos bűnelkövető viselkedésének, pszichológiai (kór)képének és előéletének tanulmányozása során a tanuláselmélet nem igazolódott be (WALTERS 2008).

2. ábra

Szociális tanulás és agresszió az egyedfejlődés tükrében

Forrás: a szerző szerkesztése

A szociális tanulás elmélete vonzó, de egyre kevésbé valószínű tényezője az erőszakos bűnelkövetésnek. Nem valószínű, hogy valakiből azért lesz erőszakos bűnöző, mert otthon erre tanítják. A kurrens vizsgálatok inkább egy „fordított” elméletre helyezik a hangsúlyt: a gyerek azért lesz erőszakos, mert nem tanulja meg azt, hogy az agressziót kontroll alatt kell tartani (PROVENÇAL–BOOIJ–TREMBLAY 2015). A gyerekkori agresszió már 12 hónapos korban megnyilvánul és 2–4 éves korban a legerősebb, majd ezt követően csökken (TREMBLAY et al. 2004), mert a gyermek fokozatosan megtanulja, hogy az agresszió nem kívánatos (PROVENÇAL–BOOIJ–TREMBLAY 2015). Erőszakos bűnözésre akkor kerül sor, ha az agresszió a gyermek környezetében „normálisnak” minősül (ORUE et al. 2011), vagyis, ha a gyermek *nem* tanulja meg azt, hogy kontrollálni kell. Az agresszió fejlődésének folyamatát az „eredeti” tanuláselmélet aligha magyarázza, a „fordítottat” viszont annál inkább (2. ábra).

2.4.2. Frustrációelmélet

Az agresszióknak az úgynevezett frustrációelméletét (teljes nevén: frustráció-agresszió-helyettesítő viselkedés elmélete) csaknem 80 évvel ezelőtt alkották meg (DOLLARD et al. 1939), folyamatosan fejlesztették (MILLER 1941; BERKOWITZ 1969), és többé-kevésbé jelen-

leg is használják mint az erőszakos bűnelkövetés egyik magyarázatát. A frusztrációt úgy lehet meghatározni, mint egy kellemetlen állapotot, amely akkor alakul ki, ha nem tudjuk elérni azt, amit szeretnénk. Ha ezt a fogalmat pszichológiai oldalról közelítjük meg, akkor a frusztrációelmélet a reaktív agresszió egy speciális esetét írja le. Ha szociológiailag értelmezzük, akkor az úgynevezett strukturális agresszió témakörével szembesülünk.

A frusztráció pszichológiai értelemben egy rövidebb-hosszabb ideig tartó, de időben mindenképpen behatárolt érzés, amely vágyaink teljesületlensége vagy teljesíthetlensége miatt következik be. Ez olyan hormonális és testi stresszválaszt vált ki (HENRY 1992), amely a reaktív agresszió előfutárának tekinthető, ugyanakkor a frusztrációérzékenység genetikai háttere megegyezik a reaktív agresszióéval csakúgy, mint az idegrendszeri háttere (VAN DONKELAAR et al. 2017; YU et al. 2014).

Ami pedig ennél is fontosabb, hogy kvantitatív kutatások során a reaktív agresszió két altípusát azonosították: a belső frusztrációra, illetve a külső provokációra visszavezethető reaktív agressziót (SMEETS et al. 2017). Nem véletlen, hogy bűnelkövetőknél a frusztráció egyik mérőmódszerét használják a reaktív agresszió felderítésére (HORNSVELD et al. 2007). Összességében tehát a frusztráció olyan testi és élettani stresszreakció, amely a reaktív agresszió kiindulópontja lehet (BERKOWITZ 2008). A frusztrációt és a frusztrációérzékenységet egyébként meg is említettük a reaktív agresszió leírásánál. A frusztrációelmélet pszichológiai értelemben tehát a reaktív agresszióknak azt az altípusát írja le, amelyet frusztráció vált ki, míg a másik altípus az, amely a vélt vagy valós provokáció következtében alakul ki. Lényegében a frusztráció- és provokációérzékenység egy agresszióban megnyilvánuló *viselkedési* stresszválasz.

A szociális értelemben vett frusztráció már teljesen más síkon közelíti meg a problémát. Szociológiai értelemben a frusztráció oka a társadalmi igazságtalanság: annak érzete, hogy a vágyak teljesülésének nem pillanatnyi akadályai vannak, hanem mély társadalmi gyökerei, például az, hogy a társadalom tagjai nem egyforma eséllyel jutnak hozzá a szolgáltatásokhoz: az oktatáshoz, egészségügyi ellátáshoz stb. (GALTUNG 1969). Ezzel a zavarások (csoporthoz tartozás) kapcsán foglalkozunk majd.

Összességében tehát a frusztráció-agresszió elmélete az agresszió és az erőszakos bűnelkövetés egy fontos oldalát ragadja meg, de egyéni szinten csak a reaktív agresszióra érvényes.

2.4.3. *Kockázati tényezők és okok – alapvető kérdések*

Az első kérdés, amelyet fel kell tennünk, hogy az agresszió magyarázatul szolgálhat-e az erőszakos bűnelkövetés számára. Az agresszió az emberi és állati viselkedés repertoárjának természetes része. Nagyon furcsa lenne, ha kriminalizálnánk az állatvilág egyik alapvető viselkedési mintázatát, amely az evolúció legkorábbi korszakaitól végigkíséri a törzsejlődést. Ennek ellenére az agresszióról való gondolkodásnak van egy olyan irányzata, amely az erőszakos bűnelkövetést a természetes agresszió mechanizmusaiából vezeti le (KRUK 2014; SIEGEL–VICTOROFF 2009). Az újabb kísérleti bizonyítékok alapján ez az álláspont egyre tarthatatlanabbá válik: a természetes agresszivitás és az erőszakos bűnelkövetés már a biológiai mechanizmusok szintjén is különbözik (HALLER 2018b). Röviden: az erőszakos bűnelkövetés vizsgálata során kiindulhatunk az agresszióból, de nem szabad ott „leragadnunk”.

Az agresszió egyes formáinak (például a proszociális és semleges agresszióknak) az emberi társadalomban helye van. Az erőszakos bűnelkövetés ezzel szemben – hosszabb távon – árt az elkövetőnek, és a társadalom elítéli. Az erőszakos bűnelkövetés valódi kerete a *szabályszegés*, és nem az agresszió.

A második kérdés, amelyet fel kell tennünk, hogy az erőszakos bűnelkövetés minden formáját egyféleképpen kell-e megítélnünk, vagy árnyaltabb megközelítésre van szükség. A fent részben elutasított, részben „másodlagos kérdéssé” minősített elméletekből kiindulva olyan egyszerű kérdéseket is feltehetünk, mint például, hogy eltanulható-e a pszichotikus agresszió. Elképzelhető, hogy valaki hallucinációkat tanul egy mintának tekintett személytől? Pszichológiailag frusztrált-e az erőszakos bűnöző akkor, amikor egy fegyveres bankrablás kivitelezési tervét fontolgatja? Kissé általánosabban fogalmazva: miért követik el az erőszakos bűncselekményeket – ha azokat a típusuk szerint osztályozzuk? Ha erre vagyunk kíváncsiak, tulajdonképpen háromszor kell feltennünk a kérdést: miért követ el valaki erőszakos bűnt proaktívan? Miért követi el reaktívan? Miért vezethet el a pszichotikus állapot erőszakos bűnelkövetéshez? Ugyanilyen hármass kérdést kell feltennünk az erőszakos bűnelkövetés számtalan más, kriminálpszichológiailag releváns vonatkozásával kapcsolatban is. Ezeket a kérdéseket boncolgattuk fentebb, és ezeket foglaljuk össze az alábbiakban.

2.5. Kriminálpszichológiai perspektívák

Az agresszió és az erőszakos bűnelkövetés fentihez hasonlóan részletes kriminálpszichológiai tárgyalását több tényező is indokolja. Az indokokat, felsorolásképpen, az alábbiakban foglaljuk össze:

- Az erőszakos bűncselekmények gyakorisága és súlyossága;
- Az agresszió és az erőszak árnyalt jogi háttere:
  - a jog elkülöníti a proszociális és/vagy legitim agresszív viselkedést az erőszakos bűncselekménytől;
  - az erőszakos bűnelkövetésnek fent részletesen elemzett típusait a jog is ismeri. A proaktív erőszakhoz az „előre kitervelten”, „nyereségvágyból” és „aljas indokból” kifejezést társítja. A fent „kegyetlen-érzelemmentesnek” nevezett pszichikai tulajdonságot a jog úgy ismeri mint „különös kegyetlenség”, és szintén súlyosbító körülményként értékeli. A reaktív erőszakot a jog „felindulásból” elkövetett cselekménynek minősíti, és enyhítő körülménynek fogadja el. A pszichotikus erőszak büntethetőségét a jog korlátozza.
- A szexuális és drogbűncselekmények jelentős része erőszakos bűncselekményként valósul meg, és esetükben is érvényes az itt bemutatott tipizálás. Az erőszakos bűntettek megértése a bűntípusok általános megértését is szolgálja.
- A bűnüldözés-jelentés eseményeinek, például a bűnözői profilalkotásnak, illetve a kihallgatásnak fontos eleme, hogy milyen jellegű erőszakos bűnt követett el valaki. Az erőszakos bűncselekmények részletes tárgyalása az ezekről szóló fejezetekhez is szolgálatat muníciót.
- A csoportos vagy szervezett bűnelkövetés, illetve a bűnözői csoportban vagy szervezetben betöltött szerepkörök megértéséhez e fejezet szintén nélkülözhetetlen.

Röviden: ebben a fejezetben – az erőszakos bűnelkövetés jellegének tisztázása mellett – ke-
retet teremtettünk a bűnelkövetés általános jellegzetességeinek megértéséhez.

Felhasznált irodalom

- ABDULLAH, A. S. – MOFFAT, C. S. – LOPEZ-RUIZ, F. J. – GIBBERD, M. R. – HAMBLIN, J. – ZERIHUN, A. (2017): Host-Multi-Pathogen Warfare: Pathogen Interactions in Co-infected Plants. *Frontiers in Plant Science*, 2017. 10. 25. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpls.2017.01806>
- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (2013): *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. Fifth Edition. Arlington (US-VA), American Psychiatric Association. DOI: <https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596>
- ANCKARSÄTER, H. – RADOVIC, S. – SVENNERLIND, C. – HÖGLUND, P. – RADOVIC, F. (2009): Mental Disorder is a Cause of Crime: The Cornerstone of Forensic Psychiatry. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 32, No. 6. 342–347. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.09.002>
- ANDRADE, L. H. – WANG, Y. P. (2012): Prevalence of Psychotic Symptoms in the General Population Varies Across 52 Countries. *Evidence-based Mental Health*, Vol. 15, No. 4. 105. DOI: <https://doi.org/10.1136/ebmental-2012-100849>
- ANG, R. P. – HUAN, V. S. – CHAN, W. T. – CHEONG, S. A. – LEAW, J. N. (2015): The Role of Delinquency, Proactive Aggression, Psychopathy and Behavioral School Engagement in Reported Youth Gang Membership. *Journal of Adolescence*, Vol. 41. 148–156. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2015.03.010>
- ANG, R. P. – HUAN, V. S. – LI, X. – CHAN, W. T. (2016): Functions of Aggression and Delinquency: The Moderating Role of Parent Criminality and Friends' Gang Membership. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 35, No. 22. 3531–3550. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260516636066>
- ANTONIUS, D. – SINCLAIR, S. J. – SHIVA, A. A. – MESSINGER, J. W. – MAILE, J. – SIEFERT, C. J. – BELFI, B. – MALASPINA, D. – BLAIS, M. A. (2013): Assessing the Heterogeneity of Aggressive Behavior Traits: Exploratory and Confirmatory Analyses of the Reactive and Instrumental Aggression Personality Assessment Inventory (PAI) Scales. *Violence and Victims*, Vol. 28, No. 4. 587–601. DOI: <https://doi.org/10.1891/0886-6708.vv-d-12-00032>
- ARCHER, J. (2009): The Nature of Human Aggression. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 32, No. 4. 202–208. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.04.001>
- ATKINS, M. S. – STOFF, D. M. (1993): Instrumental and Hostile Aggression in Childhood Disruptive Behavior Disorders. *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 21, No. 2. 165–178. DOI: <https://doi.org/10.1007/bf00911314>
- BAETZ, U. – MARTINOIA, E. (2014): Root Exudates: The Hidden Part of Plant Defense. *Trends in Plant Science*, Vol. 19, No. 2. 90–98. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tplants.2013.11.006>
- BANDURA, A. (1973): *Aggression: A Social Learning Analysis*. New York (US-NY), Holt.
- BANDURA, A. – ROSS, D. – ROSS, S. A. (1961): Transmission of Aggression through the Imitation of Aggressive Models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 63, No. 3. 575–582. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0045925>
- BANDURA, A. – ROSS, D. – ROSS, S. A. (1963): Imitation of Film-Mediated Aggressive Models. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 66, No. 1. 3–11. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0048687>

- BARKER, E. D. – TREMBLAY, R. E. – NAGIN, D. S. – VITARO, F. – LACOURSE, E. (2006): Development of Male Proactive and Reactive Physical Aggression during Adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 47, No. 8. 783–790. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2005.01585.x>
- BARON, R. A. (1977): *Human Aggression*. New York (US-NY), Plenum. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-1-4615-7195-7>
- BARRATT, E. S. – STANFORD, M. S. – DOWDY, L. – LIEBMAN, M. J. – KENT, T. A. (1999): Impulsive and Premeditated Aggression: A Factor Analysis of Self-Reported Acts. *Psychiatry Research*, Vol. 86, No. 2. 163–173. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0165-1781\(99\)00024-4](https://doi.org/10.1016/S0165-1781(99)00024-4)
- BAUMEISTER, R. F. – SMART, L. – BODEN, J. M. (1996) Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-Esteem. *Psychological Review*, Vol. 103, No. 1. 5–33. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.103.1.5>
- BENYAMINA, A. – KARILA, L. – LAFAYE, G. – BLECHA, L. (2016): Genetic Influences in Cannabis Use Disorder and Psychosis: Dopamine and Beyond. *Current Pharmaceutical Design*, Vol. 22, No. 999. 6392–6396. DOI: <https://doi.org/10.2174/1381612822666160831095707>
- BERGER, K. S. (2003): *The Developing Person through Childhood and Adolescence*. New York (US-NY), Worth Publishers.
- BERKOWITZ, L. (1969): *Roots of Aggression: A Re-Examination of the Frustration-Aggression Hypothesis*. New York (US-NY), Atherton Press.
- BERKOWITZ, L. (1989): Frustration-Aggression Hypothesis: Examination and Reformulation. *Psychological Bulletin*, Vol. 106, No. 1. 59–73. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-2909.106.1.59>
- BERKOWITZ, L. (1994): Aggression: Definition and Perspectives. In BARON, R. A. – RICHARDSON, D. R. eds.: *Perspectives in Social Psychology: Human Aggression*. New York (US-NY), Plenum Press. 1–38.
- BERKOWITZ, L. (2008): On the Consideration of Automatic as Well as Controlled Psychological Processes in Aggression. *Aggressive Behavior*, Vol. 34, No. 2. 117–129. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20244>
- BERTSCH, K. – GROTHE, M. – PREHN, K. – VOHS, K. – BERGER, C. – HAUENSTEIN, K. – KEIPER, P. – DOMES, G. – TEIPEL, S. – HERPERTZ, S. C. (2013): Brain Volumes Differ between Diagnostic Groups of Violent Criminal Offenders. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, Vol. 263, No. 7. 593–606. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00406-013-0391-6>
- BJÖRKQVIST, K. – LINDSTRÖM, M. – PEHRSSON, M. (2000): Attribution of Aggression to Acts: A Four-Factor Model. *Psychological Reports*, Vol. 87, No. 2. 525–530. DOI: <https://doi.org/10.2466/pr0.2000.87.2.525>
- BJÖRKQVIST, K. – OESTERMAN, K. – KAUKIAINEN, A. (1992): The Development of Direct and Indirect Aggressive Strategies in Males and Females. In BJÖRKQVIST, K. – NIEMELAE, P. eds.: *Of Mice and Women: Aspects of Female Aggression*. San Diego (US-CA), Academic Press. 51–64. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-102590-8.50010-6>
- BOSCH, N. M. – RIESE, H. – REIJNEVELD, S. A. – BAKKER, M. P. – VERHULST, F. C. – ORMEL, J. – OLDEHINKEL, A. J. (2012): Timing Matters: Long Term Effects of Adversities from Prenatal Period up to Adolescence on Adolescents' Cortisol Stress Response. The TRAILS Study. *Psychoneuroendocrinology*, Vol. 39, No. 9. 1439–1447. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2012.01.013>
- BROOKER, R. W. (2006): Plant-Plant Interactions and Environmental Change. *The New Phytologist*, Vol. 171, No. 2. 271–284. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-8137.2006.01752.x>

- BROWER, M. C. – PRICE, B. H. (2001): Neuropsychiatry of Frontal Lobe Dysfunction in Violent and Criminal Behaviour: A Critical Review. *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, Vol. 71, No. 6. 720–726. DOI: <http://dx.doi.org/10.1136/jnnp.71.6.720>
- BUSHMAN, B. J. – BAUMEISTER, R. F. (1998): Threatened Egotism, Narcissism, Self-Esteem, and Direct and Displaced Aggression: Does Self-Love or Self-Hate Lead to Violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 75, No. 1. 219–229. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.75.1.219>
- BUSS, A. H. (1961): *The Psychology of Aggression*. New York (US-NY), Wiley. DOI: <https://doi.org/10.1037/11160-000>
- CALKINS, S. D. – KEANE, S. P. (2009): Developmental Origins of Early Antisocial Behavior. *Development and Psychopathology*, Vol. 21, No. 4. 1095–1109. DOI: <https://doi.org/10.1017/S095457940999006X>
- CHOE, D. E. – SHAW, D. S. – FORBES, E. E. (2015): Maladaptive Social Information Processing in Childhood Predicts Young Men's Atypical Amygdala Reactivity to Threat. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 56, No. 5. 549–557. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcpp.12316>
- CIMA, M. – VAN OORSOUW, K. (2013): The Relationship between Psychopathy and Crime-Related Amnesia. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 36, No. 1. 23–29. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2012.11.004>
- COCCARO, E. F. (2000): Intermittent Explosive Disorder. *Current Psychiatry Reports*, Vol. 2, No. 1. 67–71. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11920-000-0045-z>
- COCCARO, E. F. – FANNING, J. R. – KEEDY, S. K. – LEE, R. J. (2016): Social Cognition in Intermittent Explosive Disorder and Aggression. *Journal of Psychiatric Research*, Vol. 83, December. 140–150. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2016.07.010>
- COCCARO, E. – MCNAMEE, B. (1998): Biology of Aggression: Relevance to Crime. In SKODOL, A. E. ed.: *Psychopathology and Violent Crime*. Washington, D. C., American Psychiatric Press. 99–128.
- COLINS, O. F. (2016): Assessing Reactive and Proactive Aggression in Detained Adolescents Outside of a Research Context. *Child Psychiatry and Human Development*, Vol. 47, No. 1. 159–172. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10578-015-0553-z>
- CORNELL, D. G. – WARREN, J. – HAWK, G. – STAFFORD, E. – ORAM, G. – PINE, D. (1996): Psychopathy in Instrumental and Reactive Violent Offenders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 64, No. 4. 783–90. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006x.64.4.783>
- DARWIN, C. (1871): *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. London, Murray. DOI: <https://doi.org/10.5962/bhl.title.2092>
- DASKALAKIS, N. P. – BAGOT, R. C. – PARKER, K. J. – VINKERS, C. H. – DE KLOET, E. R. (2013): The Three-Hit Concept of Vulnerability and Resilience: Toward Understanding Adaptation to Early-Life Adversity Outcome. *Psychoneuroendocrinology*, Vol. 38, No. 9. 1858–1873. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psyneuen.2013.06.008>
- DELLAZIZZO, L. – DUGRÉ, J. R. – BERWALD, M. – STAFFORD, M. C. – CÔTÉ, G. – POTVIN, S. – DUMAIS, A. (2017): Distinct Pathological Profiles of Inmates Showcasing Cluster B Personality Traits, Mental Disorders and Substance Use Regarding Violent Behaviors. *Psychiatry Research*, Vol. 260, February. 371–378. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2017.12.006>
- DODGE, K. A. – COIE, J. D. (1987): Social-Information-Processing Factors in Reactive and Proactive Aggression in Children's Peer Groups. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 53, No. 6. 1146–1158. DOI: <https://doi.org/10.1037//0022-3514.53.6.1146>
- DOLLARD, J. – MILLER, N. E. – DOOB, L. W. – MOWRER, O. H. – SEARS, R. R. (1939): *Frustration and Aggression*. New Haven (US-CT), Yale University Press. DOI: <https://doi.org/10.1037/10022-000>

- DOUGLAS, J. E. – BURGESS, A. W. – BURGESS, A. G. – RESSLER, R. K. (2006): *Crime Classification Manual: A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crime*. San Francisco (US-CA), Jossey-Bass.
- EGAN, V. – MCMURRAN, M. – RICHARDSON, C. – BLAIR, M. (2000): Criminal Cognitions and Personality: What Does the PICTS Really Measure? *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 10, No. 3. 170–184. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.355>
- EULER, F. – STEINLIN, C. – STADLER, C. (2017): Distinct Profiles of Reactive and Proactive Aggression in Adolescents: Associations with Cognitive and Affective Empathy. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, Vol. 11, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1186/s13034-016-0141-4>
- EVANS, S. M. (1973): A Study of Fighting Reactions in Some Nereid Polychaetes. *Animal Behaviour*, Vol. 21, No. 1. 138–146. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0003-3472\(73\)80051-X](https://doi.org/10.1016/S0003-3472(73)80051-X)
- FARIA, M. A. (2013): Violence, Mental Illness, and the Brain – A Brief History of Psychosurgery: Part 3 – From Deep Brain Stimulation to Amygdalotomy for Violent Behavior, Seizures, and Pathological Aggression in Humans. *Surgical Neurology International*, Vol. 4, No. 1. 91. DOI: <https://doi.org/10.4103/2152-7806.115162>
- FATEMI, S. H. – FOLSOM, T. D. (2009): The Neurodevelopmental Hypothesis of Schizophrenia, Revisited. *Schizophrenia Bulletin*, Vol. 35, No. 3. 528–548. DOI: <https://doi.org/10.1093/schbul/sbn187>
- FAVA, M. (1998): Depression with Anger Attacks. *The Journal of Clinical Psychiatry*, Vol. 59, Suppl. 18. 18–22.
- BBC (2002): First Swedish Football Death. *BBC News*, 2002. 08. 08. Elérhető: http://news.bbc.co.uk/2/hi/not_in_website/syndication/monitoring/media_reports/2169007.stm (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- FRICK, P. J. (2016): Early Identification and Treatment of Antisocial Behavior. *Pediatric Clinics of North America*, Vol. 63, No. 5. 861–871. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pcl.2016.06.008>
- FRICK, P. J. – CORNELL, A. H. – BARRY, C. T. – BODIN, S. D. – DANE, H. E. (2003): Callous-Unemotional Traits and Conduct Problems in the Prediction of Conduct Problem Severity, Aggression, and Self-Report of Delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 34, No. 4. 457–470. DOI: <https://doi.org/10.1023/a:1023899703866>
- FRICK, P. J. – WHITE, S. F. (2008): Research Review: The Importance of Callous-Unemotional Traits for Developmental Models of Aggressive and Antisocial Behavior. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 49, No. 4. 359–375. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01862.x>
- GALEN, B. – UNDERWOOD, M. (1997): A Developmental Investigation of Social Aggression among Children. *Developmental Psychology*, Vol. 33, No. 4. 589–600. DOI: <https://doi.org/10.1037//0012-1649.33.4.589>
- GALTUNG, J. (1969): Violence, Peace, and Peace Research. *Journal of Peace Research*, Vol. 6, No. 3. 167–191. DOI: <https://doi.org/10.1177/002234336900600301>
- GAO, Y. – RAINE, A. (2010): Successful and Unsuccessful Psychopaths: A Neurobiological Model. *Behavioral Sciences and Law*, Vol. 28, No. 2. 194–210. DOI: <https://doi.org/10.1002/bsl.924>
- GAO, Y. – TUVBLAD, C. – SCHELL, A. – BAKER, L. – RAINE, A. (2015): Skin Conductance Fear Conditioning Impairments and Aggression: A Longitudinal Study. *Psychophysiology*, Vol. 52, No. 1. 288–295. DOI: <https://doi.org/10.1111/psyp.12322>
- GIBBON, S. – DUGGAN, C. – STOFFERS, J. – HUBAND, N. – VÖLLM, B. A. – FERRITER, M. – LIEB, K. (2010): Psychological Interventions for Antisocial Personality Disorder. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Vol. 6, No. 6. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD007668.pub2>

- GILLESPIE, S. M. – KONGERSLEV, M. T. – SHARP, C. – BO, S. – ABU-AKEL, A. M. (2018): Does Affective Theory of Mind Contribute to Proactive Aggression in Boys with Conduct Problems and Psychopathic Tendencies? *Child Psychiatry and Human Development*, Vol. 49, No. 6. 906–916. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10578-018-0806-8>
- GODAR, S. C. – FITE, P. J. – MCFARLIN, K. M. – BORTOLATO, M. (2016): The Role of Monoamine Oxidase A in Aggression: Current Translational Developments and Future Challenges. *Progress in Neuro-Psychopharmacology and Biological Psychiatry*, Vol. 69, August. 90–100. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pnpbp.2016.01.001>
- GOMES, M. M. (2007): A Concept Analysis of Relational Aggression. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, Vol. 14, No. 5. 510–515. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1365-2850.2007.01120.x>
- GRAHAM, K. – TREMBLAY, P. F. – WELLS, S. – PERNANEN, K. – PURCELL, J. – JELLEY, J. (2006): Harm, Intent, and the Nature of Aggressive Behavior: Measuring Naturally Occurring Aggression in Bar-room Settings. *Assessment*, Vol. 13, No. 3. 280–296. DOI: <https://doi.org/10.1177/1073191106288180>
- GRECO, R. – CURCI, A. – GRATAGLIANO, I. (2009): Juvenile Criminality: General Strain Theory and the Reactive-Proactive Aggression Trait. *Rivista di Psichiatria*, Vol. 34, No. 5. 328–336.
- HALLER, J. (2013): The Neurobiology of Abnormal Manifestations of Aggression – A Review of Hypothalamic Mechanisms in Cats, Rodents, and Humans. *Brain Research Bulletin*, Vol. 93. 97–109. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.brainresbull.2012.10.003>
- HALLER, J. (2014): *Neurobiological Bases of Abnormal Aggression and Violent Behaviour*. Wien, Springer. DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-7091-1268-7>
- HALLER, J. (2017): Studies into Abnormal Aggression in Humans and Rodents: Methodological and Translational Aspects. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 76, Part A. 77–86. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2017.02.022>
- HALLER, J. (2018a): Preclinical Models of Conduct Disorder – Principles and Pharmacologic Perspectives. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 91, August. 112–120. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2016.05.032>
- HALLER, J. (2018b): The Role of the Lateral Hypothalamus in Violent Intraspecific Aggression – The Glucocorticoid Deficit Hypothesis. *Frontiers in Systems Neuroscience*, Vol. 12. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnsys.2018.00026>
- HALLER, J. – HAROLD, G. – SANDI, C. – NEUMANN, I. D. (2014): Effects of Adverse Early-Life Events on Aggression and Anti-Social Behaviours in Animals and Humans. *Journal of Neuroendocrinology*, Vol. 26, No. 10. 724–738. DOI: <https://doi.org/10.1111/jne.12182>
- HALLER, J. – KRUK, M. R. (2006): Normal and Abnormal Aggression: Human Disorders and Novel Laboratory Models. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 30, No. 3. 292–303. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2005.01.005>
- HALLER, J. – MAKARA, G. B. – KRUK, M. R. (1998): Catecholaminergic Involvement in the Control of Aggression: Hormones, the Peripheral Sympathetic, and Central Noradrenergic Systems. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 22, No. 1. 85–97. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0149-7634\(97\)00023-7](https://doi.org/10.1016/S0149-7634(97)00023-7)
- HARLOW, H. F. – DODSWORTH, R. O. – HARLOW, M. K. (1965): Total Social Isolation in Monkeys. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, Vol. 54, No. 1. 90–97. DOI: <https://doi.org/10.1073/pnas.54.1.90>

- HECHT, L. K. – BERG, J. M. – LILIENFELD, S. O. – LATZMAN, R. D. (2016): Parsing the Heterogeneity of Psychopathy and Aggression: Differential Associations across Dimensions and Gender. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, Vol. 7, No. 1. 2–14. DOI: <https://doi.org/10.1037/per0000128>
- HECKER, T. – FETZ, S. – AINAMANI, H. – ELBERT, T. (2015): The Cycle of Violence: Associations Between Exposure to Violence, Trauma-Related Symptoms and Aggression – Findings from Congolese Refugees in Uganda. *Journal of Traumatic Stress*, Vol. 28, No. 5. 448–455. DOI: <https://doi.org/10.1002/jts.22046>
- HENRY, J. P. (1992): Biological Basis of the Stress Response. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, Vol. 27, No. 1. 66–83. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02691093>
- HESS, W. R. (1928): Stammganglien-Reizversuche. *Berichte der gesamten Physiologie*, No. 42. 554–555.
- HINDE, R. A. (1974): *Biological Bases of Human Social Behaviour*. New York (US-NY), McGraw-Hill.
- HOLM, O. (1982): The Effect of Intent, Reason and Harm on Attribution of Aggressiveness. *Journal of Psychology*, Vol. 110. 49–52. DOI: <https://doi.org/10.1080/00223980.1982.9915325>
- HOPTMAN, M. J. – ANTONIUS, D. (2011): Neuroimaging Correlates of Aggression in Schizophrenia: An Update. *Current Opinion in Psychiatry*, Vol. 24, No. 2. 100–106. DOI: <https://doi.org/10.1097/YCO.0b013e328342c8e0>
- HOPTMAN, M. J. (2015): Impulsivity and Aggression in Schizophrenia: A Neural Circuitry Perspective with Implications for Treatment. *CNS Spectrums*, Vol. 20, No. 3. 280–286. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1092852915000206>
- HORNSVELD, R. H. – NIJMAN, H. L. – HOLLIN, C. R. – KRAAIMAAT, F. W. (2007): An Adapted Version of the Rosenzweig Picture-Frustration Study (PFS-AV) for the Measurement of Hostility in Violent Forensic Psychiatric Patients. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 17, No. 1. 45–56. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.638>
- IOFRIDA, C. – PALUMBO, S. – PELLEGRINI, S. (2014): Molecular Genetics and Antisocial Behavior: Where Do We Stand? *Experimental Biology and Medicine*, Vol. 239, No. 11. 1514–1523. DOI: <https://doi.org/10.1177/1535370214529508>
- JOYCE, E. M. (2018): Organic Psychosis: The Pathobiology and Treatment of Delusions. *CNS Neuroscience and Therapeutics*, Vol. 24, No. 7. 598–603. DOI: <https://doi.org/10.1111/cns.12973>
- JURÁK Kata (2017): Ezért lett csúfos vége a hétvégi Fradi–Diósgyőr tömegbunyónak – Rettegtek a lakók. *Pesti Srácok*, 2017. 02. 08. Elérhető: <https://pestisracok.hu/ezert-lett-csufos-vege-hetvegi-fradi-diosgyor-tomegbunyonak-rettetek-lakok> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- KAMPHUIS, J. – KARSTEN, J. – DE WEERD, A. – LANCEL, M. (2013): Sleep Disturbances in a Clinical Forensic Psychiatric Population. *Sleep Medicine*, Vol. 14, No. 11. 1164–1169. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2013.03.008>
- KAMPHUIS, J. – MEERLO, P. – KOOLHAAS, J. M. – LANCEL, M. (2012): Poor Sleep as a Potential Causal Factor in Aggression and Violence. *Sleep Medicine*, Vol. 13, No. 4. 327–334. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2011.12.006>
- KHOKHAR, M. A. – RATHBONE, J. (2016): Droperidol for Psychosis-Induced Aggression or Agitation. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Vol. 12, No. 12. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD002830.pub3>
- KIMONIS, E. R. – FANTI, K. – GOLDWEBER, A. – MARSEE, M. A. – FRICK, P. J. – CAUFFMAN, E. (2014): Callous-Unemotional Traits in Incarcerated Adolescents. *Psychological Assessment*, Vol. 26, No. 1. 227–237. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0034585>

- KING, L. W. (2018): *The Code of Hammurabi*. Elérhető: <https://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp> (A letöltés dátuma: 2018. 07. 20.)
- KRAVITZ E. A. – HUBER R. (2003): Aggression in Invertebrates. *Current Opinion in Neurobiology*, Vol. 13, No. 6. 736–743. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.conb.2003.10.003>
- KRUK, M. R. (2014): Hypothalamic Attack: A Wonderful Artifact or a Useful Perspective on Escalation and Pathology in Aggression? A Viewpoint. In MICZEK, K. – MEYER-LINDENBERG, A. eds.: *Neuroscience of Aggression. Current Topics in Behavioral Neurosciences*, Vol. 17. Berlin–Heidelberg, Springer. 143–188. DOI: https://doi.org/10.1007/7854_2014_313
- KURACHI, M. – TAKAHASHI, T. – SUMIYOSHI, T. – UEHARA, T. – SUZUKI, M. (2018): Early Intervention and a Direction of Novel Therapeutics for the Improvement of Functional Outcomes in Schizophrenia: A Selective Review. *Frontiers in Psychiatry*, Vol. 9. No. 39. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsy.2018.00039>
- LAPP, H. E. – AHMED, S. – MOORE, C. L. – HUNTER, R. G. (2018): Toxic Stress History and Hypothalamic-Pituitary-Adrenal Axis Function in a Social Stress Task: Genetic and Epigenetic Factors. *Neurotoxicology and Teratology*, Vol. 71, January–February. 41–49. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ntt.2018.01.011>
- LARGE, M. – SMITH, G. – SWINSON, N. – SHAW, J. – NIELSSEN, O. (2008): Homicide Due to Mental Disorder in England and Wales Over 50 Years. *The British Journal of Psychiatry*, Vol. 193, No. 2. 130–133. DOI: <https://doi.org/10.1192/bjp.bp.107.046581>
- LATALOVA, K. (2014): Violence and Duration of Untreated Psychosis in First-Episode Patients. *International Journal of Clinical Practice*, Vol. 68, No. 3. 330–335. DOI: <https://doi.org/10.1111/ijcp.12327>
- LAU, C. I. – WANG, H. C. – HSU, J. L. – LIU, M. E. (2013): Does the Dopamine Hypothesis Explain Schizophrenia? *Reviews in the Neurosciences*, Vol. 24, No. 4. 389–400. DOI: <https://doi.org/10.1515/revneuro-2013-0011>
- LINDBERG, N. – MIETTUNEN, J. – HEISKALA, A. – KALTIALA-HEINO, R. (2017): Mortality of Young Offenders: A National Register-Based Follow-Up Study of 15- to 19-year-old Finnish Delinquents Referred for Forensic Psychiatric Examination between 1980 and 2010. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, Vol. 11, No. 37. DOI: <http://dx.doi.org/10.1186/s13034-017-0174-3>
- LINDENFORS, P. – TULLBERG, B. S. (2011): Evolutionary Aspects of Aggression: The Importance of Sexual Selection. *Advances in Genetics*, Vol. 75. 7–22. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-380858-5.00009-5>
- LOBBESTAEL, J. – CIMA, M. – LEMMENS, A. (2015): The Relationship between Personality Disorder Traits and Reactive versus Proactive Motivation for Aggression. *Psychiatry Research*, Vol. 229, Nos. 1–2. 155–160. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psychres.2015.07.052>
- LOEBER, R. – HAY, D. (1997): Key Issues in the Development of Aggression and Violence from Childhood to early Adulthood. *Annual Review of Psychology*, Vol. 48, No. 1. 371–410. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.48.1.371>
- LOZIER, L. M. – CARDINALE, E. M. – VANMETER, J. W. – MARSH, A. A. (2014): Mediation of the Relationship between Callous-Unemotional Traits and Proactive Aggression by Amygdala Response to Fear among Children with Conduct Problems. *JAMA Psychiatry*, Vol. 71, No. 6. 627–636. DOI: <https://doi.org/10.1001/jamapsychiatry.2013.4540>
- LUGO, M. (2016): Antisocial Behavior and Crime. In JENNINGS, W. G. – HIGGINS, G. E. – MALDONADO-MOLINA, M. M. – KHEY, D. N. eds.: *The Encyclopedia of Crime and Punishment*. Chichester, Wiley-Blackwell. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118519639.wbcepx154>

- LUPIEN, S. J. – McEWEN, B. S. – GUNNAR, M. R. – HEIM, C. (2009): Effects of Stress throughout the Lifespan on the Brain, Behaviour and Cognition. *Nature Reviews, Neuroscience*, Vol. 10, No. 6. 434–445. DOI: <https://doi.org/10.1038/nrn2639>
- MAJOR, B. – O'BRIEN, L. T. (2005): The Social Psychology of Stigma. *Annual Review of Psychology*, Vol. 56. 393–421. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.56.091103.070137>
- McDERMOTT, B. E. – QUANBECK, C. D. – BUSSE, D. – YASTRO, K. – SCOTT, C. L. (2008): The Accuracy of Risk Assessment Instruments in the Prediction of Impulsive versus Predatory Aggression. *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 26, No. 6. 759–777. DOI: <https://doi.org/10.1002/bsl.842>
- McGRAW, K. (2016): Gender Differences Among Military Combatants: Does Social Support, Ostracism, and Pain Perception Influence Psychological Health? *Military Medicine*, Vol. 181, No. 1. 80–85. DOI: <https://doi.org/10.7205/MILMED-D-15-00254>
- MCQUADE, J. D. – BREAU, R. P. – GÓMEZ, A. F. – ZAKARIAN, R. J. – WEATHERLY, J. (2016): Biased Self-Perceived Social Competence and Engagement in Subtypes of Aggression: Examination of Peer Rejection, Social Dominance Goals, and Sex of the Child as Moderators. *Aggressive Behavior*, Vol. 42, No. 5. 498–509. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.21645>
- MELOY, J. R. (2006): Empirical Basis and Forensic Application of Affective and Predatory Violence. *The Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, Vol. 40, Nos. 6–7. 539–547. DOI: <https://doi.org/10.1080/j.1440-1614.2006.01837.x>
- MILLER, N. E. (1941): The Frustration-Aggression Hypothesis. *Psychological Review*, Vol. 48, No. 4. 337–342. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0055861>
- MILLIE, A. (2009): *Anti-social Behaviour*. Maidenhead, Open University Press.
- MOFFITT, T. E. (1993): Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review*, Vol. 100, No. 4. 674–701. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
- MOFFITT, T. E. – CASPI, A. – HARRINGTON, H. – MILNE, B. J. (2002): Males on the Life-Course-Persistent and Adolescence-Limited Antisocial Pathways: Follow-Up at Age 26 Years. *Development and Psychopathology*, Vol. 14, No. 1. 179–207. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954579402001104>
- MOORE, K. E. – STUEWIG, J. B. – TANGNEY, J. P. (2016): The Effect of Stigma on Criminal Offenders' Functioning: A Longitudinal Mediational Model. *Deviant Behavior*, Vol. 37, No. 2. 196–218. DOI: <https://doi.org/10.1080/01639625.2014.1004035>
- MORGAN, A. J. – REAVLEY, N. J. – ROSS, A. – TOO, L. S. – JORM, A. F. (2018): Interventions to Reduce Stigma towards People with Severe Mental Illness: Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of Psychiatric Research*, Vol. 103, August. 120–133. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2018.05.017>
- MUÑOZ CENTIFANTI, L. C. – KIMONIS, E. R. – FRICK, P. J. – AUCOIN, K. J. (2013): Emotional Reactivity and the Association between Psychopathy-Linked Narcissism and Aggression in Detained Adolescent Boys. *Development and Psychopathology*, Vol. 25, No. 2. 473–485. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0954579412001186>
- MUÑOZ, L. C. – FRICK, P. J. – KIMONIS, E. R. – AUCOIN, K. J. (2008): Types of Aggression, Responsiveness to Provocation, and Callous-Unemotional Traits in Detained Adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 36, No. 1. 15–28. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10802-007-9137-0>
- MURRAY-CLOSE, D. – HOLTERMAN, L. A. – BRESLEND, N. L. – SULLIVAN, A. (2017): Psychophysiology of Proactive and Reactive Relational Aggression. *Biological Psychology*, Vol. 130. 77–85. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2017.10.005>

- NARABAYASHI, H. – NAGAO, T. – SAITO, Y. – YOSHIDA, M. – NAGAHATA, M. (1963): Stereotaxic Amygdalotomy for Behavior Disorders. *Archives of Neurology*, Vol. 9, No. 1. 1–16. DOI: <https://doi.org/10.1001/archneur.1963.00460070011001>
- NELSON, R. J. – TRAINOR, B. C. (2007): Neural Mechanisms of Aggression. *Nature Reviews Neuroscience*, Vol. 8, No. 7. 536–546. DOI: <https://doi.org/10.1038/nrn2174>
- OHLSSON, I. M. – IRELAND, J. L. (2011): Aggression and Offence Motivation in Prisoners: Exploring the Components of Motivation in an Adult Male Sample. *Aggressive Behavior*, Vol. 37, No. 3. 278–288. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20386>
- OOSTERMEIJER, S. – SMEETS, K. C. – JANSEN, L. M. C. – JAMBROES, T. – ROMMELSE, N. N. J. – SCHEEPERS, F. E. – BUITELAAR, J. K. – POPMA, A. (2017): The Role of Self-Serving Cognitive Distortions in Reactive and Proactive Aggression. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 27, No. 5. 395–408. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.2039>
- ORUE, I. – BUSHMAN, B. J. – CALVETE, E. – THOMAES, S. – OROBIO DE CASTRO, B. – HUTTEMAN, R. (2011): Monkey See, Monkey Do, Monkey Hurt. Longitudinal Effects of Exposure to Violence on Children's Aggressive Behavior. *Social Psychological and Personality Science*, Vol. 2, No. 4. 432–437. DOI: <https://doi.org/10.1177/1948550610396586>
- OSTINELLI, E. G. – BROOKE-POWNEY, M. J. – LI, X. – ADAMS, C. E. (2017): Haloperidol for Psychosis-Induced Aggression or Agitation (Rapid Tranquillisation). *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Vol. 7, No. 7. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD009377.pub3>
- PAQUETTE, J. – UNDERWOOD, M. (1999): Gender Differences in Young Adolescents' Experiences of Peer Victimization; Social and Physical Aggression. *Merrill-Palmer Quarterly*, Vol. 45, No. 2. 242–266.
- PAQUIN, S. – LACOURSE, E. – BRENDGEN, M. – VITARO, F. – DIONNE, G. – TREMBLAY, R. E. – BOIVIN, M. (2017): Heterogeneity in the Development of Proactive and Reactive Aggression in Childhood: Common and Specific Genetic – Environmental Factors. *PLoS One*, Vol. 12, No. 12. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0188730>
- PÉREZ FUENTES, M. D. – MOLERO JURADO, M. D. – CARRIÓN MARTÍNEZ, J. J. – MERCADER RUBIO, I. – GÁZQUEZ, J. J. (2016): Sensation-Seeking and Impulsivity as Predictors of Reactive and Proactive Aggression in Adolescents. *Frontiers in Psychology*, Vol. 7, No. 1447. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01447>
- PHILIPP-WIEGMANN, F. – RÖSLER, M. – RETZ-JUNGINGER, P. – RETZ, W. (2017): Emotional Facial Recognition in Proactive and Reactive Violent Offenders. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience*, Vol. 267, No. 7. 687–695. DOI: <https://doi.org/10.1007/s00406-017-0776-z>
- PLATT, B. – COHEN KADOSH, K. – LAU, J. Y. (2013): The Role of Peer Rejection in Adolescent Depression. *Depression and Anxiety*, Vol. 30, No. 9. 809–821. DOI: <https://doi.org/10.1002/da.22120>
- PREHN, K. – SCHLAGENHAUF, F. – SCHULZE, L. – BERGER, C. – VOHS, K. – FLEISCHER, M. – HAUSTEIN, K. – KEIPER, P. – DOMES, G. – HERPERTZ, S. C. (2013): Neural Correlates of Risk Taking in Violent Criminal Offenders Characterized by Emotional Hypo- and Hyper-Reactivity. *Social Neuroscience*, Vol. 8, No. 2. 136–147. DOI: <https://doi.org/10.1080/17470919.2012.686923>
- PROVENÇAL, N. – BOOIJ, L. – TREMBLAY, R. E. (2015): The Developmental Origins of Chronic Physical Aggression: Biological Pathways Triggered by Early Life Adversity. *Journal of Experimental Biology*, Vol. 218, No. 1. 123–133. DOI: <https://doi.org/10.1242/jeb.111401>

- RAINE, A. – DODGE, K. – LOEBER, R. – GATZKE-KOPP, L. – LYNAM, D. – REYNOLDS, C. – STOUTHAMER-LOEBER, M. – LIU, J. (2006): The Reactive-Proactive Aggression Questionnaire: Differential Correlates of Reactive and Proactive Aggression in Adolescent Boys. *Aggressive Behavior*, Vol. 32, No. 2. 159–171. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20115>
- RAINE, A. – FUNG, A. L. – PORTNOY, J. – CHOY, O. – SPRING, V. L. (2014): Low Heart Rate as a Risk Factor for Child and Adolescent Proactive Aggressive and Impulsive Psychopathic Behavior. *Aggressive Behavior*, Vol. 40, No. 4. 290–299. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.21523>
- RAMAMURTHI, B. (1988): Stereotactic Operation in Behaviour Disorders. Amygdalotomy and Hypothalamotomy. *Acta Neurochirurgica*, Suppl. 44. 152–157. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-7091-9005-0_29
- RAMOS SALAS, X. – ALBERGA, A. S. – CAMERON, E. – ESTEY, L. – FORHAN, M. – KIRK, S. F. L. – RUSSELL-MAYHEW, S. – SHARMA, A. M. (2017): Addressing Weight Bias and Discrimination: Moving beyond Raising Awareness to Creating Change. *Obesity Review*, Vol. 18, No. 11. 1323–1335. DOI: <https://doi.org/10.1111/obr.12592>
- REISS, A. J. – ROTH, J. A. (1993): *Understanding and Preventing Violence*. Washington D. C., National Academy Press.
- REN, D. – WESSELMANN, E. D. – WILLIAMS, K. D. (2018): Hurt People Hurt People: Ostracism and Aggression. *Current Opinion in Psychology*, Vol. 19. 34–38. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.026>
- RETZ, W. – RÖSLER, M. (2010): Association of ADHD with Reactive and Proactive Violent Behavior in a Forensic Population. *Attention Deficit and Hyperactivity Disorders*, Vol. 2, No. 4. 195–202. DOI: <https://doi.org/10.1007/s12402-010-0037-8>
- RICHMAN, L. (1996): Relation of Threatened Egotism to Violence and Aggression: The Dark Side of High Self-Esteem. *Psychological Review*, Vol. 103, No. 1. 5–33. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.103.1.5>
- SACHSER, N. – LICK, C. – STANZEL, K. (1994): The Environment, Hormones, and Aggressive Behaviour: A 5-year-study in Guinea Pigs. *Psychoneuroendocrinology*, Vol. 19, Nos. 5–7. 697–707. DOI: [https://doi.org/10.1016/0306-4530\(94\)90051-5](https://doi.org/10.1016/0306-4530(94)90051-5)
- SANDI, C. – HALLER, J. (2015): Stress and the Social Brain: Behavioural Effects and Neurobiological Mechanisms. *Nature Reviews Neuroscience*, Vol. 16, No. 5. 290–304. DOI: <https://doi.org/10.1038/nrn3918>
- SANO, K. – MAYANAGI, Y. – SEKINO, H. – OGASHIWA, M. – ISHIJIMA, B. (1970): Results of Stimulation and Destruction of the Posterior Hypothalamus in Man. *Journal of Neurosurgery*, Vol. 33, No. 6. 689–707. DOI: <https://doi.org/10.3171/jns.1970.33.6.0689>
- SAUCIER, D. A. – HOCKETT, J. M. – WALLENBERG, A. S. (2008): The Impact of Racial Slurs and Racism on the Perceptions and Punishment of Violent Crime. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 23, No. 5. 685–701. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260507313774>
- SAYLOR C. F. – WILLIAMS K. D. – NIDA S. A. – MCKENNA M. E. – TWOMEY K. E. – MACIAS, M. M. (2013): Ostracism in Pediatric Populations: Review of Theory and Research. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, Vol. 34, No. 4. 279–287. DOI: <https://doi.org/10.1097/DBP.0b013e3182874127>
- SAYLOR, K. E. – AMANN, B. H. (2016): Impulsive Aggression as a Comorbidity of Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder in Children and Adolescents. *Journal of Child Adolescent Psychopharmacology*, Vol. 26, No. 1. 19–25. DOI: <https://doi.org/10.1089/cap.2015.0126>

- SCARPA, A. – RAINE, A. (1997): Psychophysiology of Anger and Violent Behavior. *Psychiatric Clinics of North America*, Vol. 20, No. 2. 375–394. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0193-953X\(05\)70318-X](https://doi.org/10.1016/S0193-953X(05)70318-X)
- SEAH, S. L. – ANG, R. P. (2008): Differential Correlates of Reactive and Proactive Aggression in Asian Adolescents: Relations to Narcissism, Anxiety, Schizotypal Traits, and Peer Relations. *Aggressive Behavior*, Vol. 34, No. 5. 553–562. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20269>
- SEBASTIAN, C. – VIDING, E. – WILLIAMS, K. D. – BLAKEMORE, S. J. (2010): Social Brain Development and the Affective Consequences of Ostracism in Adolescence. *Brain and Cognition*, Vol. 72, No. 1. 134–145. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2009.06.008>
- SHER, L. – RICE, T. (2015): World Federation of Societies of Biological Psychiatry Task Force on Men's Mental Health. Prevention of Homicidal Behaviour in Men with Psychiatric Disorders. *The World Journal of Biological Psychiatry*, Vol. 16, No. 4. 212–229. DOI: <https://doi.org/10.3109/15622975.2015.1028998>
- SIEGEL, A. – ROELING, T. A. – GREGG, T. R. – KRUK, M. R. (1999): Neuropharmacology of Brain-Stimulation-Evoked Aggression. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, Vol. 23, No. 3. 359–389. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0149-7634\(98\)00040-2](https://doi.org/10.1016/S0149-7634(98)00040-2)
- SIEGEL, A. – VICTOROFF, J. (2009): Understanding Human Aggression: New Insights from Neuroscience. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 32, No. 4. 209–215. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.06.001>
- SLAWINSKI, B. L. – KLUMP, K. L. – BURT, S. A. (2018): The Etiology of Social Aggression: A Nuclear Twin Family Study. *Psychological Medicine*, Vol. 49, No. 1. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033291718000697>
- SMART RICHMAN, L. – LEARY, M. R. (2009): Reactions to Discrimination, Stigmatization, Ostracism, and Other Forms of Interpersonal Rejection: A Multimotive Model. *Psychological Review*, Vol. 116, No. 2. 365–383. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0015250>
- SMEETS, K. C. – OOSTERMEIJER, S. – LAPPENSCHAAR, M. – COHN, M. – VAN DER MEER, J. M. – POPMA, A. – JANSEN, L. M. – ROMMELSE, N. N. – SCHEEPERS, F. E. – BUITELAAR, J. K. (2017): Are Proactive and Reactive Aggression Meaningful Distinctions in Adolescents? A Variable- and Person-Based Approach. *Journal of Abnormal Child Psychology*, Vol. 45, No. 1. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10802-016-0149-5>
- SNEYERS, M. – SLOORE, H. – ROSSI, G. – DERKSEN, J. J. (2007): Using the Megargee System among Belgian Prisoners: Cross-cultural Prevalence of the MMPI-2 Based Types. *Psychological Reports*, Vol. 100, No. 3. 746–754. DOI: <https://doi.org/10.2466/PR0.100.3.746-754>
- SOWELL, R. L. (2018): Stigma and Discrimination: Threats to Living Positively with Human Immunodeficiency Virus. *Nursing Clinics of North America*, Vol. 53, No. 1. 111–121. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cnur.2017.10.006>
- SOYKA, M. (2011): Neurobiology of Aggression and Violence in Schizophrenia. *Schizophrenia Bulletin*, Vol. 35, No. 5. 913–920. DOI: <https://doi.org/10.1093/schbul/sbr103>
- STAHL, S. M. (2015): Is Impulsive Violence an Addiction? The Habit Hypothesis. *CNS Spectrums*, Vol. 20, No. 3. 1–5. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1092852915000292>
- STANFORD, M. S. – HOUSTON, R. J. – MATHIAS, C. W. – VILLEMARETTE-PITTMAN, N. R. – HELFRITZ, L. E. – CONKLIN, S. M. (2003): Characterizing Aggressive Behavior. *Assessment*, Vol. 10, No. 2. 183–190. DOI: <https://doi.org/10.1177/1073191103010002009>
- STANKIEWICZ, A. M. – SWIERGIEL, A. H. – LISOWSKI, P. (2013): Epigenetics of Stress Adaptations in the Brain. *Brain Research Bulletin*, Vol. 98, September. 76–92. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.brainresbull.2013.07.003>

- SUKHODOLSKY, D. G. – SMITH, S. D. – MCCAULEY, S. A. – IBRAHIM, K. – PIASECKA, J. B. (2016): Behavioral Interventions for Anger, Irritability, and Aggression in Children and Adolescents. *Journal of Child and Adolescent Psychopharmacology*, Vol. 26, No. 1. 58–64. DOI: <https://doi.org/10.1089/cap.2015.0120>
- SWOGGER, M. T. – WALSH, Z. – CHRISTIE, M. – PRIDY, B. M. – CONNER, K. R. (2015): Impulsive versus Premeditated Aggression in the Prediction of Violent Criminal Recidivism. *Aggressive Behavior*, Vol. 41, No. 4. 346–352. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.21549>
- SWOGGER, M. T. – WALSH, Z. – HOUSTON, R. J. – CASHMAN-BROWN, S. – CONNER, K. R. (2010): Psychopathy and Axis I Psychiatric Disorders among Criminal Offenders: Relationships to Impulsive and Proactive Aggression. *Aggressive Behavior*, Vol. 36, No. 1. 45–53. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20330>
- TABER-THOMAS, B. C. – ASP, E. W. – KOENIGS, M. – SUTTERER, M. – ANDERSON, S. W. – TRANEL, D. (2014): Arrested Development: Early Prefrontal Lesions Impair the Maturation of Moral Judgement. *Brain*, Vol. 137, No. 4. 1254–1261. DOI: <https://doi.org/10.1093/brain/awt377>
- TÁBORI K. – SZÉKELY V. (2014): *A bűnös Budapest*. Budapest, Tudáspolg.
- TEPLIN, L. A. – JAKUBOWSKI, J. A. – ABRAM, K. M. – OLSON, N. D. – STOKES, M. L. – WELTY, L. J. (2014): Firearm Homicide and Other Causes of Death in Delinquents: A 16-year Prospective Study. *Pediatrics*, Vol. 134, No. 1. 63–73. DOI: <https://doi.org/10.1542/peds.2013-3966>
- TERBURG, D. – MORGAN, B. – VAN HONK, J. (2009): The Testosterone-Cortisol Ratio: A Hormonal Marker for Proneness to Social Aggression. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 32, No. 4. 216–223. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2009.04.008>
- TONNAER, F. – CIMA, M. – ARNTZ, A. (2016): Executive (Dys)Functioning and Impulsivity as Possible Vulnerability Factors for Aggression in Forensic Patients. *Journal of Nervous and Mental Disease*, Vol. 204, No. 4. 280–286. DOI: <https://doi.org/10.1097/NMD.0000000000000485>
- TONNAER, F. – SIEP, N. – VAN ZUTPHEN, L. – ARNTZ, A. – CIMA, M. (2017): Anger Provocation in Violent Offenders Leads to Emotion Dysregulation. *Scientific Reports*, Vol. 7, No. 3583. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-017-03870-y>
- TOTH, M. – MIKICS, E. – TULOGDI, A. – ALICZKI, M. – HALLER, J. (2011): Post-Weaning Social Isolation Induces Abnormal Forms of Aggression in Conjunction with Increased Glucocorticoid and Autonomic Stress Responses. *Hormones and Behavior*, Vol. 60, No. 1. 28–36. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.yhbeh.2011.02.003>
- TREMBLAY, R. E. (2010): Developmental Origins of Disruptive Behaviour Problems: The ‘Original Sin’ Hypothesis, Epigenetics and Their Consequences for Prevention. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, Vol. 51, No. 4. 341–367. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2010.02211.x>
- TREMBLAY, R. E. – NAGIN, D. S. – SÉGUIN, J. R. – ZOCCOLILLO, M. – ZELAZO, P. D. – BOIVIN, M. – PÉRUSSE, D. – JAPÉL, C. (2004): Physical Aggression during Early Childhood: Trajectories and Predictors. *The Canadian Child and Adolescent Psychiatry Review*, Vol. 114, No. 1. e43–e50. DOI: <https://doi.org/10.1542/peds.114.1.e43>
- TUVBLAD, C. – RAINE, A. – ZHENG, M. – BAKER, L. A. (2009): Genetic and Environmental Stability Differs in Reactive and Proactive Aggression. *Aggressive Behavior*, Vol. 35, No. 6. 437–452. DOI: <https://doi.org/10.1002/ab.20319>
- VAILLANCOURT, T. – SUNDERANI, S. (2011): Psychopathy and Indirect Aggression: The Roles of Cortisol, Sex, and Type of Psychopathy. *Brain and Cognition*, Vol. 77, No. 2. 170–175. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.bandc.2011.06.009>

- VAN BEEK, J. – VUIJK, P. J. – HARTE, J. M. – SCHERDER, E. J. A. (2018): Symptom Profile of Psychiatric Patients With Psychosis or Psychotic Mood Disorder in Prison. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 62, No. 13. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X18757116>
- VAN DE LEEMPUT, J. – HESS, J. L. – GLATT, S. J. – TSUANG, M. T. (2016): Genetics of Schizophrenia: Historical Insights and Prevailing Evidence. *Advances in Genetics*, Vol. 96. 99–141. DOI: <https://doi.org/10.1016/bs.adgen.2016.08.001>
- VAN DONKELAAR, M. M. J. – HOOGMAN, M. – SHUMSKAYA, E. – BUITELAAR, J. K. – BRALTEN, J. – FRANKE, B. (2017): Monoamine and Neuroendocrine Gene-Sets Associate with Frustration-Based Aggression in a Gender-Specific Manner. *European Neuropsychopharmacology*, Vol. 30. 75–86. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.euroneuro.2017.11.016>
- VAN HONK, J. – HARMON-JONES, E. – MORGAN, B. E. – SCHUTTER, D. J. (2010): Socially Explosive Minds: The Triple Imbalance Hypothesis of Reactive Aggression. *Journal of Personality*, Vol. 78, No. 1. 67–94. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2009.00609.x>
- VAN HOUDENHOVE, B. – VAN DEN EEDE, F. – LUYTEN, P. (2009): Does hypothalamic–Pituitary–Adrenal Axis Hypofunction in Chronic Fatigue Syndrome Reflect a ‘Crash’ in the Stress System? *Medical Hypotheses*, Vol. 72, No. 6. 701–705. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2008.11.044>
- VERONA, E. – BRESIN, K. (2015): Aggression Proneness: Transdiagnostic Processes Involving Negative Valence and Cognitive Systems. *International Journal of Psychophysiology*, Vol. 98, No. 2. 321–329. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2015.03.008>
- VERSCHUERE, B. – CROMBEZ, G. – DE CLERCQ, A. – KOSTER, E. H. (2005): Psychopathic Traits and Autonomic Responding to Concealed Information in a Prison Sample. *Psychophysiology*, Vol. 42, No. 2. 239–245. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1469-8986.2005.00279.x>
- VINKERS, D. J. – DE BEURS, E. – BARENDREGT, M. – RINNE, T. – HOEK, H. W. (2011): The Relationship between Mental Disorders and Different Types of Crime. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 21, No. 5. 307–320. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.819>
- VITACCO, M. J. – VAN RYBROEK, G. J. – ROGSTAD, J. E. – YAHR, L. E. – TOMONY, J. D. – SAEWERT, E. (2009): Predicting Short-Term Institutional Aggression in Forensic Patients: A Multi-Trait Method for Understanding Subtypes of Aggression. *Law and Human Behavior*, Vol. 33, No. 4. 308–319. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10979-008-9155-7>
- VITARO, F. – GENDREAU, P. L. – TREMBLAY, R. E. – OLIGNY, P. (1998): Reactive and Proactive Aggression Differentially Predict Later Conduct Problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 39, No. 3. 377–385. DOI: <https://doi.org/10.1111/1469-7610.00333>
- VITIELLO, B. – BEHAR, D. – HUNT, J. – STOFF, D. – RICCIUTI, A. (1990): Subtyping Aggression in Children and Adolescents. *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, Vol. 2, No. 2. 189–192. DOI: <https://doi.org/10.1176/jnp.2.2.189>
- VOLAVKA, J. (2013): Violence in Schizophrenia and Bipolar Disorder. *Psychiatria Danubina*, Vol. 25, No. 1. 24–33.
- WAGNER, C. R. – ABAIED, J. L. (2016): Skin Conductance Level Reactivity Moderates the Association Between Parental Psychological Control and Relational Aggression in Emerging Adulthood. *Journal of Youth and Adolescence*, Vol. 45, No. 4. 687–700. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0422-5>
- WALTERS, G. D. (1995): The Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles. Part I: Reliability and Preliminary Validity. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 22, No. 3. 307–325. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093854895022003008>

- WALTERS, G. D. (2007a): Measuring Proactive and Reactive Criminal Thinking with the PICTS: Correlations with Outcome Expectancies and Hostile Attribution Biases. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 22, No. 4. 371–385. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260506296988>
- WALTERS, G. D. (2007b): Response Style versus Crime-Specific Cognition: Predicting Disciplinary Adjustment and Recidivism in Male and Female Offenders with the PICTS. *Assessment*, Vol. 14, No. 1. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.1177/1073191106292957>
- WALTERS, G. D. (2008): Self-Report Measures of Psychopathy, Antisocial Personality, and Criminal Lifestyle Testing and Validating a Two-Dimensional Model. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 35, No. 12. 1459–1483. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093854808320922>
- WALTERS, G. D. (2016): Mediating the Distal Crime-Drug Relationship with Proximal Reactive Criminal Thinking. *Psychology of Addictive Behaviors*, Vol. 30, No. 1. 128–137. DOI: <https://doi.org/10.1037/adb0000139>
- WALTERS, G. D. – FREDERICK, A. A. – SCHLAUCH, C. (2007): Postdicting Arrests for Proactive and Reactive Aggression with the PICTS Proactive and Reactive Composite Scales. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 22, No. 11. 1415–1430. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260507305556>
- WALTERS, G. D. – NOON, A. (2015): Family Context and Externalizing Correlates of Childhood Animal Cruelty in Adjudicated Delinquents. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 30, No. 8. 1369–1386. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260514540328>
- WILLIAMS, K. D. (2007): Ostracism. *Annual Review of Psychology*, Vol. 58. 425–52. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.58.110405.085641>
- WOODWORTH, M. – PORTER, S. (2002): In Cold Blood: Characteristics of Criminal Homicides as a Function of Psychopathy. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 111, No. 3. 436–445. DOI: <https://doi.org/10.1037//0021-843x.111.3.436>
- WOOLFENDEN, S. R. – WILLIAMS, K. – PEAT, J. (2001): Family and Parenting Interventions in Children and Adolescents with Conduct Disorder and Delinquency Aged 10–17. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 2. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD003015>
- YANG, Y – RAINE, A. (2009): Prefrontal Structural and Functional Brain Imaging Findings in Antisocial, Violent, and Psychopathic Individuals: A Meta-Analysis. *Psychiatry Research*, Vol. 174, No. 2. 81–88. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.pscychresns.2009.03.012>
- YOUNG, S. – THOME, J. (2011): ADHD and Offenders. *The World Journal of Biological Psychiatry*, Vol. 12, Suppl. 1. 124–128. DOI: <https://doi.org/10.3109/15622975.2011.600319>
- YU, R. – MOBBS, D. – SEYMOUR, B. – ROWE, J. B. – CALDER, A. J. (2014): The Neural Signature of Escalating Frustration in Humans. *Cortex*, Vol. 54, No. 1. 165–178. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2014.02.013>
- ZILLMAN, D. (1979): *Hostility and Aggression*. Hillsdale (US-NJ), Erlbaum.
- ZŁODRE, J. – FAZEL, S. (2012): All-Cause and External Mortality in Released Prisoners: Systematic Review and Meta-Analysis. *American Journal of Public Health*, Vol. 102, No. 12. 67–75. DOI: <https://doi.org/10.2105/AJPH.2012.300764>

Ajánlott irodalom

- BERECZKEI T. (2003): *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris.
- BERECZKEI T. (1999): Genetikai és evolúciós tényezők a deviáns és bűnöző viselkedés kialakulásában. *Belügyi Szemle*, 47. évf. 6. sz. 21–33.

- FOGARASI M. (2006): Az antiszociális személyiségformák kialakulásának háttere. In CSERNYIKNÉ PÓTH Á. – FOGARASI M. szerk.: *Kriminálpiszichológia*. Budapest, Rejtjel. 34–75.
- HALLER J. (2005): *Miért agresszív az ember?* Budapest, Osiris.
- MÜNNICH I. (1978): A szociális tanulás elmélete és az agresszió. *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok*, 15. sz. 183–207.
- MÜNNICH I. (1977): Visszaeső bűnözők személyes tere, perceptuális orientációja, szorongásos színvonala mint a nyílt támadó viselkedés jelzései. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 34. köt. 3. sz. 245–256.
- MÜNNICH I. – SZAKÁCS F. (1979): Az agresszív viselkedés kognitív szabályozásának kísérleti vizsgálata. *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok*, 16. sz. 221–248.

Vákát oldal

3. Szexuális bűncselekmények

Haller József – Fogarasi Mihály – Farkas Johanna

3.1. A problémakör keretei

A múlt század 70-es éveinek elején Richard Green (GREEN 1972) harcot indított a DSM-II-ben megfogalmazott állítás ellen, amely szerint a homoszexualitás mentális zavar. A harcot a közvélemény (LAMBERG 1998) és számtalan tudós kollégájának (STEVENS–HALL 1991; SPITZER 1981) hathatós közreműködésével megnyerte. Egy jóval későbbi munkájában, amelyben a pedofília mint mentális zavar státusát kérdőjelezte meg, ezt a korábbi győzelmet a tudomány és demokrácia „fegyverrel kikényszerített házasságának” minősítette (GREEN 2002). Ma már nem kétséges, hogy az azonos neműek szexualitása nem akadály a boldog, egészséges és termékeny életnek, és e nemi orientáció képviselői jól működnek a szociális és személyes kapcsolatok minden területén. Más szóval: a homoszexualitás nem teljesíti a mentális zavarok alapvető kritériumát, az életvezetési problémák megjelenését, így nem minősíthető mentális zavarnak.

A DSM csak lassan jutott el jelenlegi álláspontjához, de ma már a szexuális orientáció egyetlen formáját sem minősíti mentális zavarnak (DRESCHER 2015), még a gyermekek iránti szexuális vonzódást sem, amíg megmarad a vonzódás szintjén. Ahhoz, hogy egy lelki állapot pszichiátriai zavarnak minősüljön, teljesítenie kell a mentális zavarok fő kritériumait, köztük azt, hogy életvezetési zavarokat okoz. Így például a transzvesztitizmus a DSM-ben csak akkor minősül zavarnak, ha a „[f]antáziálás, nemi késztetés és viselkedés klinikai értelemben jelentős stresszt okoz, vagy hátráltatja az érvényesülést a szociális vagy munkahelyi környezetben, vagy az élet más fontos területén” (American Psychiatric Association – a szerző fordítása). Tehát nem az orientáció a zavar, hanem a lelki probléma, amelyet okoz.

A szexualitás kérdése félreértésekkel, tabukkal és történelmi tévedésekkel terhelt fejezete a pszichológiának és pszichiátriának, ami kihatással van arra is, ahogy a szexuális bűncselekményeket kezeljük. A témakör bonyolultságának szemléltetésére hoztuk fel a homoszexualitás és általában véve a nemi identitás kérdését. A szexuális orientáció szokásostól eltérő formáit a 19. századi Európában még büntettnek tekintették, és egyes országokban annak tekintik ma is (DE BLOCK – ADRIAENS 2013), de a világ országainak többségében ma sem nem büntett, sem nem zavar, hanem a szexualitás egészséges formája. Vannak azonban a szexuális orientációnak olyan esetei is, amelyek bűnelkövetési veszélyeket rejtenek magukban, olyanokat, amelyek a társadalom legvédtelenebb tagjait veszélyeztetik, nevezetesen a gyermekeket. Ez egy társadalmi léptékű konfliktust körvonalaz: ellentétbe kerülhet az emberi szabadság és a társadalom biztonságos működésének kérdése. Ez megosztja azokat,

akik a szexuális bűncselekményekkel foglalkoznak, és olyan álláspontok kialakulásához vezet, mint Richard Green második „harca”, amely ezúttal a pedofília természetességének elismertetésére irányul (GREEN 2002). A továbbiakban ezt a konfliktust szem előtt tartva, és a nézetütközéseket nem elhallgatva tárgyaljuk majd a szexuális bűncselekményeket, folyamatosan beemelve a diskurzusba a mentális zavarok kérdéskörét is.

3.2. Parafiliák

3.2.1. Értelmezés és a parafiliák rövid bemutatása

A *parafília* kifejezés szexuális vonzalmat jelöl olyan tárgyak, helyzetek, lények vagy emberek iránt, amelyek/akik iránt az emberek többsége szexuálisan közömbös. A DSM-5 nyolc olyan parafiliát tart nyilván, amelynél a szexuális vonzalom tárgyát megnevezzük, és kettő olyat, amelyeknél nem, de amelyeknél hangsúlyozzák a parafiliás jelleget. Az alábbiakban felsoroljuk, és röviden leírjuk ezeket a parafiliákat; bűnelkövetési vonatkozásait ezt követően tárgyaljuk. Mielőtt erre rátérnénk azonban, fontos kihangsúlyozni, hogy minden parafiliával kapcsolatos diagnózis alapvető követelményei a következők: az alany nagykorú; az állapot tartós (minimum hat hónapig fennáll); a szexuális kizsákmányolás tetteiben is megnyilvánul; a vonzódás tárgya akarata ellenére vonódik be az eseménybe; az állapot erős stresszt vagy jelentős életvezetési zavart idéz elő. A DSM-5 által felsorolt parafiliák a következők.

- Vojörizmus (kukkolás) (DSM-kód: 302.82): mások meztelensége vagy szexuális tevékenysége által kiváltott szexuális izgalom. Gyakorisága meglehetősen magas; 12% a férfiaknál és 4% a nőknél. A tipikus kukkoló fiatal férfi, akinek társadalmi státusa alacsony, és hajlamos kisebb bűntettek elkövetésére is (SMITH 1976).
- Exhibicionizmus (magamutogatás) (302.4): a meztelen test vagy a nemi szervek felfedése mások előtt. A férfiaknál gyakorisága 4–5%, nőknél ennek fele. A magamutogatók néha nyilvánosan vagy rejtetten önkielégítést is végeznek a tett helyszínén, testük megmutatását általában szexuális felajánlkozásnak is szánják, ugyanakkor hajlamosak prostituáltak szolgáltatásait igénybe venni, és obszcén telefonhívásokat kezdeményezni (FREUND–WATSON–RIENZO 1988). Terjed az interneten is mint egyfajta „bátorságigazolós” tevékenység, aminek nincs feltétlenül köze a zavarhoz (MATT 2016).
- Frottórizmus (302.89): nemi szervek élvezetet szerző hozzádörgölése másokhoz, nyilvános helyeken, ruhán keresztül. A DSM-5 szerint gyakorisága igen magas, 30% körüli, és általában együtt jelentkezik más parafiliákkal. Sokan a felfokozott nemi vágy egyik megnyilvánulásának tartják (JANSSEN 2018).
- Szexuális mazochizmus (302.83): kínzás elszívásának élvezete szexuális aktus közben. Gyakorisága 2% körül mozog. Általában az énkép korai sérüléséből és az erőszakos szülői magatartásból vezetik le, és védekező mechanizmusnak tartják, amely során az alany a kontrollálható és enyhe szenvedéssel próbálja kivédeni a súlyosabb és kontrollálhatatlan szenvedést (BÉKÉS–PERRY–ROBERTSON 2017).
- Szexuális szadizmus (302.84): a partner kínzásának élvezete szexuális aktus közben. A pedofiliát leszámítva ez a legtanulmányozottabb parafília, mivel *látszólag* kapcsolatban van a szexuális erőszakkal. A szexuális erőszakot elkövetőknek azonban

csak töredéke szenved ettől a parafilától. A szexuális erőszakkal ellentétben, ahol az erőszak célja a nemi partner ellenállásának megtörése (mint proaktív erőszakos tett), a szadisták saját nemi kielégülésük érdekében kínozzák partnereiket (FRANCES–WOLLERT 2012). A szexuális szadizmus többnyire csak a pszichopátiás tulajdonságokkal karöltve vezet szexuális erőszakhoz (lásd alább).

- Pedofília (302.2): lásd külön fejezetben.
- Fetizizmus (302.81): tárgyak iránti szexuális vonzalom. A lakosság 2–3%-ánál gyanítható, csaknem kizárólag férfiaknál. Leggyakoribb célpontjai a női ruhák vagy cipők; néha a szexuális aktus kísérőjelensége, amely fokozza vagy lehetővé teszi a kielégülést (CERNOVSKY 2016).
- Transzvesztitizmus (302.3): szexuális élvezet, amelyet az ellenkező nem ruháiba való öltözés vált ki. Lehet a fetizizmus egyik altípusa (BLANCHARD 2010) vagy a transzszexualizmus egyik megnyilvánulási formája (PARHI 2018). A transzszexualizmus a nemi identitás problémája körül forog; azt az ütközést fogalmazza meg, amely a biológiai és pszichológiai nem között áll fenn. A DSM-5 a transzvesztitizmust és transzszexualizmust nem, csak az azokkal járó nemi elégedetlenség pszichikai tüneteit tartja mentális zavarnak.
- Más specifikus parafilias zavar (DSM-kód: 302.89): a fentiekől eltérő tárgyú parafilía (például zoofília: állatok által kiváltott szexuális izgalom).
- Nem-specifikus parafilias zavar (DSM-kód: 302.9): a fentiek egyikébe sem sorolható, ugyanakkor a vonzódás tárgya szokatlan.

3.2.2. Bűnelkövetési vonatkozások

Ha figyelmesen elolvassuk a parafilák általános kritériumait, azonnal feltűnik, hogy ha a diagnózis felállítható, a bűnelkövetés tényállása is fennforog; ha a diagnózis nem állítható fel, bűnelkövetésről sem beszélhetünk. Példaként: ha valaki szolgáltatásként vásárol meg egy szadomazochista nemi aktust, vagy párjával egyetértésben él vele, nem teljesül a diagnózis negyedik feltétele, mert a partner szabad akaratából vesz részt az eseményben. Az életvezetési problémák is csekélyek, ha a tevékenység üzleti vagy párkapcsolati keretek között marad, ha pedig a negyedik és ötödik kritérium nem teljesül, már szexuális orientációról beszélünk. Ez a megállapítás, kisebb-nagyobb léptékű átfogalmazással (a pedofiliát kivéve), minden parafilára igaz. Kölcsönös megegyezésen alapuló cselekvés esetén ugyanakkor bűnelkövetésről sem beszélhetünk. A szexuális orientációt a Btk. nem sorolja fel a büntetendő cselekmények között. Ellenkezőleg, a szexuális irányultság okán történő megfélemlítést vagy zaklatást tekinti bűncselekménynek (Btk. 143. §, 216. §, 332. § c). Amikor viszont a parafilias zavar negyedik kritériuma teljesül (valakit akarata ellenére vontak be egy szexuális tartalmú cselekménybe), már büntettről beszélünk. Magát a büntetést viszont az ötödik kritérium teljesülésének tekinthetjük, hiszen az ítéletek kétségtelenül életvezetési zavarokhoz vezetnek.

A parafilák esetében (a pedofiliát kivéve) tehát a kórkép és a büntethetőség egybeesik, de a büntett minősítése nem túlságosan súlyos, mert alapesetben (csak) szeméremsértésnek minősül. Ez alól csak a szexuális szadizmus képezhetne kivételt, bár a Btk.-ban csak a szexuális kényszerítés fogalma szerepel több helyen, a szex közbeni fájdalom okozását – mint

a kielégülés elérésének eszközét – nem tárgyalja. A kutatási eredmények azonban arra utalnak, hogy a parafilias zavaroktól szenvedők – beleértve a szadizmust, de kivéve a pedofiliát – nem hajlamosabbak szexuális bűncselekmények végrehajtására, mint azok, akik nem mutatják a parafilias jeleit (SMALLBONE–WORTLEY 2004). Ez a megállapítás talán furcsának tűnhet a szexuális szadizmus esetében, mert egyrészt ennek a parafilianak lényege a fájdalom okozása, másrészt nem kevesen vannak azok, akik a szadizmust a szexuális erőszak fontos kockázati tényezőjének tekintik (LANGEVIN–CURNOE 2014). Fent azonban már tisztáztuk, hogy a szexuális erőszak és a szadizmus motivációja különbözik. A fájdalom okozása önmagában nem azonos a szexuális szadizmussal (FRANCES–WOLLERT 2012). Ez csak akkor jelent szexuális bűnelkövetési kockázatot, ha pszichopátiás tulajdonságokkal társul (NITSCHKE et al. 2012), sőt a bűnelkövetésben az elsődleges tényező a pszichopátia, és a szexuális szadizmus csak mint következmény vagy társult tulajdonság jelenik meg (MOKROS et al. 2011). A fentiek magyarázzák a parafilias bemutatásának vázlatosságát ebben a fejezetben.

3.3. Pedofília és gyermekek elleni szexuális erőszak

3.3.1. A mentális zavar

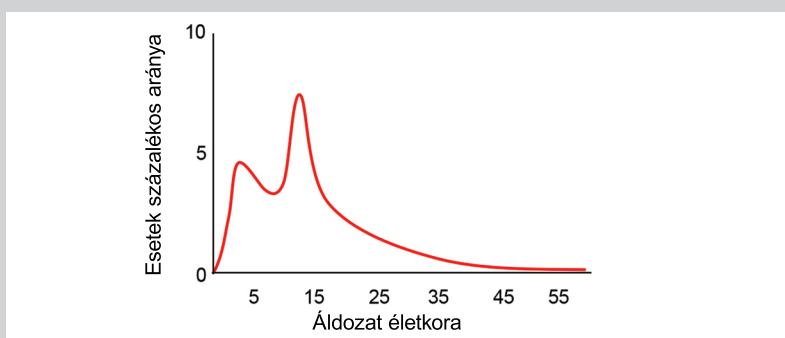
A DSM-5 mentális zavarként definiálja a pedofiliát, amelynek tünetei (rövidítve) a következők: (1) szexuális vonzalom 13 éves vagy fiatalabb gyermekek iránt. (2) Szexuális közeledés gyermekekhez, vagy erős fizikai és/vagy pszichikai stressz a vágyak elfojtása nyomán, ami nehézséget okoz az emberi kapcsolatokban. (3) Az alany legalább 16 éves, és legalább 5 éves korkülönbség van közte és vágyainak célpontja között. A kézikönyv szerint a kamaszkor végén (például 18 éves korban) valaki szexuális kapcsolatot létesíthet 12–13 éves gyerekekkel anélkül, hogy pedofilnak minősülne – vagyis ennél a korcsoportnál a korkülönbség akár 6 év is lehet. A kézikönyv megkülönböztet kizárólagos és nem kizárólagos pedofiliát, és ezeken belül három altípust: a homo-, hetero- és biszexuális vonzódást.

A DSM-5 ugyanakkor elkülöníti a szexuális orientációt és a pedofil zavart; az előzőt a fantáziálásához, az utóbbit a tevőlegesen végrehajtott szexuális cselekményhez köti. Végezetül: itt is érvényesül az időbeli tartósság kritériuma: az (1) tünetnek legalább fél évig fenn kell állnia, ami kizárja a múlt impulzusok alapján történő beskatulyázást.

Életkor és szexuális preferenciák

A pedofília a szokásostól eltérő életkor-preferenciáknak csak az egyik típusa. A nemi preferenciáknak a következő életkori osztályait lehet elkülöníteni a szexuális vonzalmat kiváltó személy életkora szerint (SETO 2017): *nepiophilia*: csecsemők – „totyogók”, *pedophilia*: kamaszkor előttiek, *hebeophilia*: kamaszkorúak, *ephebophilia*: szexuális éréshez közeledők, *teleiophilia*: 20–30 év körüliek, *mesophilia*: 40–50 év körüliek, *gerontophilia*: 50–60 év körüliek. A nemi preferencia illyenszerű felosztása természetesen csak akkor érvényes, ha a partnerek között jelentős életkorkülönbség van (a gerontofília például *fiatalok* idősékekhez való vonzódását jelöli). Az életkorban összeillők vonzódása nem szerepel a listán.

A fenti típusok mindegyike előfordul a bűnügyi statisztikákban (3. ábra).

3. ábra

A nemi erőszak megoszlása az áldozat életkora szerint az Amerikai Egyesült Államokban

Megjegyzés: Az 5. életév körüli csúcs a pedofiliának, a 15. életév körüli a hebefiliának felel meg.

Forrás: SNYDER 2000

3.3.2. A jogi értelmezés bugyrai

A pedofília szakirodalmának van egy olyan vonulata, amely kétségbe vonja, hogy a pedofília mentális zavarnak – esetlegesen büntettnak – minősülne pusztán azért, mert az elkövető szexuálisan közeledett a gyermekhez. Az álláspont lényege, hogy a gyermek alkalmas arra, hogy beleegyezzen a szexuális cselekménybe, így a kapcsolat kölcsönös megegyezésen alapul. Nemi orientációnak kell tekintenünk, és nem a diagnózisnak vagy büntettnak.

Az álláspont érvei a következőképpen foglalhatók össze. (1) A naptári és biológiai életkor eltérhet egymástól; ennek következtében a gyermek, pusztán életkora miatt nem feltétlenül „ártatlan”, és rendelkezhet szexualitással. (2) A jogi felelősség életkorhatárát a legtöbb országban 13 éves kor *alatt* állapítják meg. Ha a gyermek felelőssé tehető egy büntetért, akkor el kell ismernünk a szexuális döntéshez való jogát is (KLEINHANS 2002). (3) A felnőtt és a gyermek közötti szexuális kapcsolatok sok kultúrában megengedettek (például Észak-Afrikában, Polinéziában, a Hawaii-szigeteken, Új-Guineában); sőt, a gyermek ilyen kapcsolatok révén válik felnőtté (BAUSERMAN 1997). (4) Normálisnak tekintett férfiaknak csaknem felét szexuális izgalomba hozták gyermekkorú lányok erotikus fotói (QUINSEY et al. 1975), vagyis a jelenség túlságosan elterjedt ahhoz, hogy zavar legyen.

Sokan úgy gondolják, hogy a pedofília diagnózisa és a gyermekekkel folytatott nemi aktus kriminalizálása a „nyugati” erkölcsi normákból vezethető le, nem támasztható alá sem pszichiátriai, sem jogi érvekkel, ezért szükséges az újragondolás (HARRISON–MANNING–MCCARTAN 2010).

Nem tagadható, hogy a pedofília DSM-5 szerinti meghatározása buktatókkal terhes, és az sem, hogy a szakemberek között e tekintetben véleménykülönbségek vannak évtizedek óta (ARAJI–FINKELHOR 1985; SCHAEFER et al. 2010). Ez minden mentális zavarral így van; a DSM sokat fejlődött első kiadása óta, és valószínűleg még sokat is fog. Ezen a pusztán elméleti megállapításon túl azonban könnyen kimutatható, hogy a fenti érvrendszer minden pontja hibás.

A biológiai érettség valóban eltérhet a naptár szerinti érettségtől: könnyen előfordulhat, hogy egy 15 éves fiatal „ártatlanabb”, mint egy 13 éves gyermek. A pedofília azonban nem ilyen finoman mozog az életkorok mentén. Olyan pedofiloknál, akik még nem váltak bűnelkövetőkkel, a szexuális vonzalom gyakran 10 év alatti (GREENBERG–BRADFORD–CURRY 1995), sőt, 4 év körüli (COLLIE–GREENE 2016) gyermekek felé irányul. Ugyanezt tapasztalták elítélt pedofiloknál: gyakoriak a 6–7 év körüli áldozatok (DUBÉ–HÉBERT 1988), sőt, néhány vizsgálatban 6–7 év volt az áldozatok átlagéletkora (SETO 2004). Vannak korán érő gyermekek, de a szexualitás nem jelenik meg 4 (6–7) éves korban. Az ilyen fiatal gyermeknek nincs szexualitása.

Az életkorral kapcsolatos megfigyelések azt is kizárják, hogy a jogi felelősség és szexuális beleegyezés életkorhatárát összevessük. Nincs olyan ország, ahol a jogi felelősségre vonhatóság alsó határa 4 vagy 6–7 év lenne.

A kultúrákat illetően: igencsak kérdéses, hogy ősközösségi törzsek szakrális szokásai irányadók lennének a modern kor számára. Valóban a férfierő átadásának törzsi hiedelmeihez kell igazodnunk akkor, amikor egy tettet természetesnek vagy zavartnak, elfogadhatónak vagy törvénybe ütközőnek ítélünk meg? Ha így van, miért nem alkalmazkodunk például a kannibalizmus helyenként dívó szokásához?

Ami a fényképek és a nemi izgalom kérdéskörét illeti, a fent idézett vizsgálatban valószínűleg egy fotózási vagy alanyválasztási trükkhöz folyamodtak. Vizsgálatok tömege bizonyítja, hogy a felnőttek elsősorban többsége *nem* érez szexuális izgalmat gyermekek látásán. A szexuális orientáció kimutatásának módszerei szerint (lásd alább) a pedofilok aránya 3% alatt van (többnyire 1–2%). A pedofil orientáció ritka, bármit is próbál sugallni néhány kétséges értékű tudományos munka.

Végezetül: köldöknéző elméleti eszmefuttatások nem tehetik semmissé azt a kárt, amelyet a pedofília a gyermekekben tesz még akkor is, amikor nem erőszakos. Ez a kár, mint alább látni fogjuk, átfog rendkívül sok felnőttkori problémát a szexualitás terén, valamint a drogaddikciós gondoktól a mentális zavarokra való hajlamig.

Talán túlságosan sokat foglalkoztunk a szakirodalom egy vonulatának akadémikus határvonal-keresésével és „definíciós válságával”, de úgy érezzük, meg kellett tennünk, mert a vonulat képviselői meglehetősen hangosak, és olyan analógiákat vélnek felfedezni múltbéli események és jelenkori történések között, amelyek veszélyforrást jelentenek a gyermekek számára. A nemi orientáció szabadsága döntésképes felnőttekre vonatkozik. Nem vonatkoztatható olyan szélsőségesen aszimmetrikus kapcsolatra, amelyet a *pedofília* szó megjelöl.

3.3.3. Meghatározás és tipizálás

A kutatók többsége elfogadja a pedofília pszichiátriai meghatározását, amelyhez egyesek biológiai eszmefuttatásokat is társítanak, például azt, hogy a pedofiloknál zavart szenved a nemi partner kiválasztásának evolúciós mechanizmusa, vagyis megszűnik a szexualitás és az utódnemzés kapcsolata (DUBÉ–HÉBERT 1988). Ez a megközelítés némileg hasonlít arra, amelynek alapján a funkcionális (természetes) és funkcióját veszített (abnormális) agressziót különítettük el az előző fejezetben. A szexuális viselkedésre azonban ez az érv nem érvényes, mert a szex többnyire örömszerző és ritkábban csak utódnemzési aktus, így az evolúciós szabálytól való eltérés betegségként vagy bűnelkövetésként való megbélyegzése ellentétes

a modern kori gondolkodással (JAHNKE 2018; FELDMAN–CRANDALL 2007). Sok szerző támogatja a pedofil nemi orientáció és a pedofiliás mentális zavar különválasztását a DSM legújabb kiadásában (TURNER–BRIKEN 2018). Végezetül vannak, akik a jog oldaláról közelítik meg a pedofiliát, és a gyerekek ellen elkövetett szexuális bűncselekményként értelmezik, ezzel mintegy ötvözik a pszichiátriai és bűnügyi vonatkozásokat (AMES–HOUSTON 1990).

Röviden: a szakirodalom egyfajta etikai válsággal küzd a pedofiliát illetően. Egyrészt a szexuális szabadság vívmányát erre az orientációra is ki szeretné terjeszteni, másrészt a gyermekeket is védeni szeretné. Az ellentmondásos attitűd az alapja a pedofilok általánosan elterjedt osztályozásának is. Az alábbiakban ezt a felosztást fogjuk követni, de ellenvetéseinket is megfogalmazzuk majd.

Pedofil szexuális orientáció

A DSM-5, a korábbi kiadásokkal ellentétben, felveti annak lehetőségét, hogy a pedofil szexuális orientáció létezik pusztán önmagában is. Vagyis: vannak olyan pedofilok, akik megmaradnak a fantázia birodalmában anélkül, hogy vonzalmuk célpontja ellen valaha is büntetést követnének el. Ezt az álláspontot a szerzők jelentős része elfogadja (SETO 2012; GREEN 2002), sőt érvel is mellette. Meghirdetett új „harcában” Green (GREEN 2002) azt állítja, hogy a pedofilokat csak azért ítéljük el, mert a róluk alkotott képünket eltorzítja a pedofil *bűnözők* „imázsa”. Miközben joggal szörnyedünk el az ilyen emberek tetteitől, megfélekedünk arról, hogy a pusztán „fantáziáló” pedofilok nem jelentenek veszélyt. Seto (SETO 2012) tovább megy, és a pedofiliát a hetero-, bi- és homoszexualitással összehasonlítva megállapítja, hogy ezek sok szempontból megegyeznek, többek között abban is, hogy bármely orientáció képviselői szexuális bűncselekményt követnek el, ha vágyaikon nem tudnak úrrá lenni. Az „ártatlan” pedofília koncepcióját kutatási érvek is alátámasztják: például az internetes gyermekpornográfia „fogyasztóinak” csak elenyésző töredékét ítélték el pedofil büntettekért (ENDRASS et al. 2009). A gyermekpornográfia természetesen illegális, de testi kapcsolat híján a fantázia birodalmában marad, és azt bizonyítja, hogy a pedofil orientáció nem feltétlenül vezet bűnelkövetéshez.

Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy a pedofília gyakran rejtve marad; amiről tudunk, az minden bizonnyal csak a jéghegy csúcsa (FULLER 1989). Mivel az „ártatlan” pedofília koncepciója gyakran bűnügyi nyilvántartásokon alapul, felvetődik a kérdés: mennyire tükrözi a valós helyzetet?

A pedofilok „önbevallásai” legalábbis elgondolkodtatják az embert. Németországban egy *Ne válj elkövetővé!* nevet viselő kampány során vizsgálták meg 325 olyan pedofil orientációjú alanyt, akik ellen soha nem folyt bírósági eljárás vagy rendőrségi vizsgálat. Csaknem valamennyien elismerték, hogy volt szexuális kapcsolatuk gyermekekkel, mégpedig életük során átlagosan több mint háromszor (SCHAEFER et al. 2010). Ezeket az embereket egy 2005-ben bevezetett fogalommal, a német *Dunkelfeld* (sötét mező) névvel illetik az angol nyelvű szakirodalomban is (BITZER 2005); magyarul ezt fordíthatjuk rejtőzködő pedofiliának. Ők azok, akiknek cselekedetei nem kerültek bele a bűnügyi nyilvántartásokba, mégis elkövettek pedofil büntetteket. Áldozataik életkora tipikusan 7–13 év között volt (megközelítőleg 60%), de jócskán akadt köztük 7 évnél fiatalabb is (kb. 20%). Egy hasonlóan jelentős mintán lefolytatott vizsgálat szerint a „rejtőzködő” és leleplezett pedofilok között

nem volt különbség a bűntettek gyakorisága és súlya között (NEUTZE et al. 2012). A különbség pusztán a leleplezésben volt. Természetesen logikai hiba lenne kétségbe vonni a nem bűnöző pedofilok létezését pusztán néhány tanulmány alapján. Ezek a kutatások azonban (és néhány további) arra utalnak, hogy az „ártatlan” pedofilok száma sokkal kisebb, mint a bűnügyi statisztikák alapján gondolnánk.

A pedofil nemi orientáció – amennyiben a szakirodalom jelentős részéhez hasonlóan elfogadjuk objektív létezését – további alcsoportokra bontható attól függően, hogy az egyes személyek hogyan viszonyulnak saját orientációjukhoz. Vannak köztük olyanok, akik undort, félelmet és rettegést élnek át, tehát negatívan viszonyulnak pedofil hajlamaikhoz. Náluk felállítható a pedofília diagnózisa (SETO 2004). Más pedofil orientációjú emberek azonban érzelmileg közömbösek, sőt akár pozitív élményként is megélhetik hajlamaikat. A többség érzelmileg semleges, míg a fennmaradók nagyjából egyformán oszlanak meg a negatív és pozitív attitűd között (WILSON–COX 1983). Ez a felosztás korántsem pusztán az ember természetes osztályozási hajlamának tükröződése, mert mint később látni fogjuk, az attitűdtől függ, hogy a pedofil mennyire lesz kezelhető pszichológiai eszközökkel.

Pedofil bűnözés

Ebbe a kategóriába olyanok tartoznak, akiknek a gyerekek elleni szexuális bűntettét leleplezték, és egyúttal pedofil orientációjuk is (ennek felismerésére alább visszatérünk) (SETO 2004). Ezen a kategórián belül több alkategória különböztethető meg attól függően, hogy az elkövető milyen viszonyban volt áldozatával (TURNER et al. 2014). Vannak, akik családon belül választanak áldozatot. Rájuk elsősorban pszichopátiás tulajdonságok voltak jellemzőek. Velük ellentétben azok, akik mesterségükből adódóan foglalkoztak gyerekekkel, és ennek kapcsán követtek el pedofil bűncselekményeket, kevésbé minősültek antiszociálisnak, viszont náluk volt a legerősebb a pedofil hajlam. Jó szocializációjukat mintegy „legyőzte” a pedofil orientáció, amely semlegesített minden virtuális előnyt, amely intelligenciájukból és magas szakképzettségükből fakadt (LANGEVIN–CURNOE–BAIN 2000).

A parafiláiról szóló alfejezetben hangsúlyoztuk, hogy a szexuális erőszak elsődleges kockázati tényezője az antiszocialitás, és nem a zavar (például szexuális szadizmus). Hozzá tettük azonban, hogy „kivéve a pedofiliát”. A fentiek a bizonyítékai ennek a kitételnek. Kissé sarkítva akár azt is mondhatnánk, hogy az orientáció akkor válik bűnelkövetési kockázattá, ha a vágy erősebb annál, amit hordozójának akarata elbír. Más szóval: az marad „ártatlan” pedofil, akinél az orientáció viszonylag enyhe – vagy akarata szokatlanul erős.

Nem pedofil jellegű gyermek elleni szexuális erőszak

Bármilyen meglepő, a gyermekek elleni szexuális erőszak elkövetői nem mindig pedofilok (SETO 2004). Ez a kategória teszi ki a gyermekek szexuális molesztálásáért elítélteknek legalább felét (BLANCHARD et al. 2001) vagy még többet (SETO et al. 2003). Ők kevésbé szelektívek, mint a pedofilok, és áldozataik között gyermekek mellett gyakrabban szerepelnek felnőtt nők is. A nem pedofil gyerekmolesztálókat tulajdonképpen a következő alfejezetben kellene tárgyalnunk, ahol a nemi erőszakról lesz szó. Ugyanakkor az áldozatok

gyermek, ezért itt kell beszélnünk róluk. E kategóriával kapcsolatban a legfontosabb kérdés, hogy miért molesztálnak gyermekeket szexuálisan, ha *nincs* pedofil orientációjuk. A kockázati tényezők összessége – családi feszültségek, stresszhatás, alkohol, drog, illetve a felnőtt nemi partner hiánya (GROTH et al. 1982; CONTE 1985; LANGEVIN et al. 1985; HOWELLS 1981) – erősen emlékeztet arra a kockázati tényező-együttesre, amelyet az előző fejezetben a reaktív agresszióval hoztunk összefüggésbe. Kicsit parafrázálva az ott leírtakat, úgy tűnik, hogy a nem pedofil gyermekmolesztáló a pillanat heve és nem valamifajta tartós preferencia hatása alatt cselekszik. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy náluk a bűnisméltlés valószínűsége kisebb (SETO et al. 2004), és a pszichológiai kezelés hatékonyabb (MALETZKY–STEINHAUSER 2002).

Az elkövetők neme

A kutatók és a társadalom hosszú időn keresztül egyetértett abban, hogy a pedofil bűnözők kizárólag férfiak közül kerülnek ki. Ez a nézet lassan változik (TSOPELAS et al. 2012). Nők is elkövethetnek pedofil bűntetteket, bár ritkán közöszlnek áldozataikkal. A szexuális molesztálás náluk leginkább magamutogatásban, közöszlés végignézésére való kényszerítésben, illetve a nemi szervekkel való „játékban” merül ki. Az áldozatok nagyon fiatalok, gyakran kisgyermek. Idegen gyermekeket a férfakkal ellentétben a nők szinte soha nem molesztálnak. Az elkövető az esetek elsősorban többségében családtagja, rokona vagy szomszédja a gyermeknek; az is előfordul, hogy az anyja. A közeli kapcsolat miatt az áldozatok szinte soha nem beszélnek az eseményről; bármi történik, az családi titok marad. Az áldozat legtöbbször saját magát okolja az eseményekért, később (például kamaszkorban) szégyellni kezdi testét, problémás lesz a szexuális élete, és nehezen lép kapcsolatba emberekkel. Felnőtté válás után az áldozatban hajlam fejlődik ki az alkohol- és drogfüggésre, öncsonkításra, illetve a szorongásra és depresszióra. Ebből a szempontból nem különböznek azoktól a gyermekektől, akik férfiaknak estek áldozatul. Az áldozatok hallgatása miatt a női pedofilokról keveset tudunk. Érdekes azonban tudni arról, hogy léteznek, és tetteik következményei súlyosak.

3.3.4. *Hogyan lesz valakiből pedofil bűnöző?*

Ebben az alfejezetben azt szeretnénk tisztázni, miért alakul ki valakiben a gyermekek iránti szexuális vonzalom, és ha már kialakult, mi hajtja őket arra, hogy erőszakoskodjanak a gyerekekkel. Felhasználhatjuk-e a magyarázatot arra, hogy kezelési stratégiákat dolgozzunk ki – a börtönbüntetésen túl? Mielőtt azonban elkezdénénk keresgélni az okokat, egy másik kérdést kell megválaszolnunk: honnan tudjuk, hogy valaki pedofil? A kérdés nem triviális, mert nem csak pedofilok molesztálnak gyermekeket. A felismeréshez tehát eszközökre van szükségünk.

A pedofília felismerése

A pedofília felismerésének két régóta alkalmazott eljárása a pletizmográfia és a fallometria (LETOURNEAU 2002; BLANCHARD et al. 2002). Az alanyt mindkét esetben szexuálisan serkentő anyaggal szembesítik, majd mérik a pénisz térfogatváltozásait (fallometria) vagy

a véráramlást a péniszben (pletizmográfia). Az utóbbi mérés biztosabb eredményekkel jár, mert impotencia esetén is alkalmazható – az impotencia ugyanis nem zárja ki a pedofil bűnelkövetést. Másrészt a módszer a szándékosan elnyomott válaszokat is érzékeli. A pletizmográfia azonban költséges, invazív (érkanül felhelyezésével jár), és pornográf anyag felhasználását igényli, ami a legtöbb országban illegális. Ezért fejlesztették ki a szexuális érdeklődés mérésének Abel-féle módszerét (ABEL et al. 2004). Itt az alanyok először egy kérdőívet töltenek ki, majd felöltözött gyermekek és felnőttek jól kiválasztott és nemzetközileg egységesített fotóit kell nézegetniük, miközben egy számítógép által vezérelt eszköz figyeli a szemmozgásukat és azt, mennyi időt töltenek el egy-egy kép szemlélésével. Az eljáráshoz szükséges eszközök kereskedelmileg hozzáférhetők. A vizsgálat 1-2 óra alatt lebonyolítható, ugyanolyan hatékony, mint a pletizmográfia, és alkalmazható nőknél is.

Vannak a pedofília kvantitatív mérésére kifejlesztett pszichológiai kérdőívek is, például a Pedofil Érdeklődést Felmérő Skála (angol rövidítése: SSPI), amely – nevével ellentétben – nem a hajlamot mutatja ki, hanem a *bűnelkövetési* hajlandóságot (SETO–SANDLER–FREEMAN 2017). A kérdőív mindössze öt egyszerű kérdésből áll, amelyeket igennel vagy nemmel kell megválaszolni. A kérdések a következők (az áldozat szó a szexuális bűncselekményre vonatkozik): (1) Volt 14 évesnél fiatalabb *fiú* áldozata? (2) Volt kettő vagy több 14 évesnél fiatalabb áldozata? (3) Volt 12 évesnél fiatalabb áldozata? (4) Volt 14 évesnél fiatalabb családon kívüli áldozata? (5) Birtokol bármilyen formában gyermekpornográfiát? Minden „igen” egy pontot ér; minél magasabb a pontszám, annál valószínűbb a pedofil hajlammal összeköthető szexuális bűnelkövetés. Első pillantásra a kérdések ötletszerűnek tűnnek, de kutatási eredményeken alapulnak, és azokat a jegeket tárják fel, amelyek elkülönítik a társadalmilag veszélyes pedofilokat a pedofil orientációjú egyénektől, egyúttal pedig egy számszerűsített veszélyességi mutatóval is szolgálnak. A kérdőív bűnügyi nyilvántartás alapján is kitölthető, de megalkotói szerint jobb az „önbevallásra” hagyatkozni, mert így valószínűbb adatokat kapunk, hiszen a pedofil bűntetteknek csak töredéke kerül bele bűnügyi nyilvántartásokba. A tesztelés sikerességéhez persze az kell, hogy a kérdező elnyerje a megkérdezett bizalmát – a pontérték tehát szubjektív. Ennek ellenére a kérdőívet széles körben használják, és a szakirodalom tanúsága szerint meglehetősen hatékonyan. Végezetül alkalmazható a Static-99 kérdőív is, amelyet szexuális bűnözők bűnisméltési valószínűségének becslésére fejlesztettek ki (SREENIVASAN et al. 2010), de bevált pedofil bűnözők esetében is (HELMUS – Ó CIARDHA – SETO 2015). Ez a kérdőív azokra a bűnelkövetési sajátosságokra kérdez rá, amelyek statisztikailag igazoltan kockázati tényezői a szexuális bűnisméltésnek. Előnye, hogy nem igényel együttműködést az alany részéről, mert bűnügyi adatokon alapul. Az objektívítés ugyanakkor korlát is, mert valószínűleg több pedofil bűncselekmény marad rejtve, mint ahányat feltárnak, így a teszt lényegében hiányos információkra épül. A szexuális bűnisméltés kockázatának becslésére ezzel együtt sikerrel, széles körben alkalmazzák.

Ezek az eljárások tehát képesek mérni a pedofil hajlamot (fallometria, pletizmográfia, Abel-féle módszer), a pedofil *bűnelkövetésre* való hajlamot (SSPI), illetve megjósolni a szexuális bűnisméltés kockázatát (Static-99).

Nemi preferenciák: tesztoszteron és más hormonok

Phoenix és munkatársai (PHOENIX et al. 1959) egy igen érdekes kísérletet hajtottak végre: tesztoszteronnal kezelték a vemhes patkányokat, és megállapították, hogy miután felnőttek, az ivadékok maskulinizálódtak: a hímek „szuperhímként”, a nőstények pedig hímként viselkedtek nőstényekkel szemben. A szexuális viselkedés tehát attól a hormonális környezettől függ, amelyben az embrió kialakul. Sok ilyen kísérlet igazolja, hogy a nemi preferencia embrionális korban alakul ki, sőt állatoknál kísérletileg meg is változtatható.

A későbbi kutatás azonban nem ragadt le az állatoknál. Ma már tudjuk, hogy a nemi preferencia több fajtája, például a homoszexualitás és a transzvesztitizmus is a magzatnak az anya által biztosított hormonális környezetétől függ (DÖRNER et al. 1991). Olyan hormonok játszanak ebben szerepet, mint az adrenokortikotropin (ACTH) vagy a dehidro-epiandroszteron (DHEA).

Az anya hormontermelése öröklött: a génektől függ, hogy szervezete mennyi ACTH-t, DHEA-t vagy tesztoszteront termel majd a terhesség alatt. Ugyanakkor a gének nem egyeduralkodók: a környezeti feltételek részben felülírhatják a gének üzenetét. Az anyát érő stressz például megváltoztathatja a hormontermelés sajátosságait.

Összességében tehát a nemi preferenciák embrionális meghatározottsága öröklött és szerzett tulajdonságoktól függ. Bár a preferencia korán kialakul, ez csak kamaszkorban válik észrevehetővé – akkor, amikor az egyén választ.

Az egyedfejlődés során kialakuló pedofília

A szaporodás az élő anyag alapvető tulajdonsága, és olyan mélyen beleivódott az öröklött viselkedési mintákba, hogy nem kell megtanulnunk. Az ember a szexuális viselkedés tudásával születik, akárcsak az agresszív viselkedés tudásával. A szexuális viselkedés tehát egy öröklött mintázat. Pedofília esetében azonban a valódi kérdés nem a szexuális viselkedésnek, hanem a szexuális orientációnak a kialakulása. Mikor ismeri fel az ember azt a célpontot, amely felé szexuális viselkedése irányul?

Az agresszióval ellentétben, amely már 12 hónapos korban megjelenik, a szexualitás kamaszkorban alakul ki. Úgy vélnénk, az ember ebben az életkorban választ, vagyis ekkor alakul ki a szexuális orientációja is. Ez azonban nincs így. A nemi preferenciák a kamaszkor előtt alakulnak ki, jóval azelőtt, hogy maga a valódi nemi viselkedés megjelenne (a többé-kevésbé ártatlan játékoktól eltekintve), és jóval azelőtt, hogy a nemi választás tudatosulna (MCCLINTOCK–HERDT 1996). A meztelen test szemlélése iránti vonzalmat alapul véve például kimutatták, hogy a pedofília jelei már 10 éves kor előtt felismerhetők (FREUND–KUBAN 1993). Egy mélyinterjúkat felvonultató tanulmány egyik pedofil alanya ezt így fogalmazta meg: „Nem tudok magyarázatot adni az érzéseimre. Ez eredendően bennem van, olyan valami, ami természetesen módon jelentkezik nálam. [...] Nem történt olyasmi az életemben, amely átalakított volna. Ez mindig is bennem volt” (LI 1990). Az orientáció korai kialakulása még nem jelenti azt, hogy a szexuális orientáció ilyen korán tudatosulna; a pedofilok nagyjából kétharmada csak 20, egynegyede pedig csak 30 éves korában jön rá, hogy gyermekek iránti vonzalma szexuális jellegű (SCHAEFER et al. 2010). A „terep előkészítése” azonban már jóval korábban megtörtént.

A neurobiológiai kutatás még korábbra teszi a pedofil orientáció kialakulását, nevezetesen a születés előttre. Visszamenőleg természetesen lehetetlen megállapítani, hogy milyen kapcsolat áll fenn a pedofil orientáció és az egyedfejlődés között, és olyan longitudinális tanulmánnyal sem rendelkezünk, amelyben az idegrendszer fejlődését már születés előtt vizsgálni kezdték volna, hogy később a pedofil orientáció fejlődését nyomon követhessék. Vannak azonban olyan tanulmányok, amelyekben kapcsolatot állapítottak meg a pedofil orientáció és olyan tulajdonságok között, amelyek öröklődéséhez nem fér kétség (BLANCHARD et al. 2007; FAZIO–LYKINS–CANTOR 2014), és vannak továbbá olyanok – elsősorban iker-tanulmányok – amelyek igazolják, hogy a pedofil hajlam örökölhető (ALANKO et al. 2013), az öröklés pedig jóval születés előtt eldől. Végül: állatkísérletek és humán vizsgálatok igazolták, hogy amennyiben az egyedfejlődés során megváltozik a magzatot körülvevő hormonális környezet, felnőttkorban megváltozik a nemi preferencia is (BALTHAZART 2011).

A pedofil hajlam tehát igen korán kialakul, valószínűleg már születés előtt. Ez azt sugallja, hogy mint minden szexuális preferencia, ez is tartós állapot. A sejtést a kutatás igazolta. A pedofil orientáció évtizedeken keresztül fennmarad függetlenül attól, hogy bűnelkövetésbe torkollik (HANSON–STEFFY–GAUTHIER 1993; LUSSIER 2015), vagy sem (MOKROS–HABERMEYER 2016; GRUNDMANN et al. 2016). Megváltoztatására tehát nincs számításba vehető esély, mint ahogy másféle nemi preferenciák megváltoztatására sincs (BECKSTEAD 2012). A nemi preferencia az ember immanens tulajdonsága.

E könyv szempontjából azonban nem feltétlenül a pedofilianak mint szexuális orientációnak a kérdése fontos, hanem annak bűnelkövetési vonatkozásai. Visszatérve az alfejezet címében megfogalmazott kérdéshez (hogyan lesz valakiből pedofil bűnöző?), azt kell megvizsgálnunk, hogy a pedofil orientáció milyen körülmények között válik bűnelkövetéssé. Az előző alfejezetekben több oldalról megvilágítottuk a kérdést, és tényeken alapuló kétségünket fejeztük ki az „ártatlan” pedofília gyakoriságát illetően. Azt azonban nem vontuk, és az adatok alapján nem is vonhattuk kétségbe, hogy „ártatlan” pedofília létezik, még akkor sem, ha korántsem olyan elterjedt, mint ahogy a bűnügyi nyilvántartások sejtetik.

A korábbiakat kiegészítve, és további érveket hozva fel az „ártatlan” pedofília létezése mellett, elmondható, hogy sok tanulmány igazolja, hogy a pedofilok egy részénél a gyermekek iránti szexuális vonzalom sokkal jobban hasonlít a plátói szerelemhez, mint az igazi szexuális vonzódáshoz (SETO 2012). A „fejlődési pedofilával” kapcsolatos utolsó kérdésünk ezért az lesz: hogyan pervertálódik egy biológiai fejlődési jelenség szociális és rendészeti problémává?

A magyarázatok egy része még mindig biológiai, és a tesztoszteronhoz kötődik. A szexuális orientáció irányultságától függetlenül az emberek többsége tud uralkodni a vágyain, és bármit érez, nem tesz olyasmit, ami bűnelkövetésnek minősülne. A természetes önuralom ezen falán a tesztoszteron hozza létre az első repedéseket. Ez a hormon a nemi vágy erősségét határozza meg (JORDAN et al. 2011a), és joggal „gyanúsítható meg” azzal, hogy ha túltermelődik, a nemi vágyat egyfajta belső kényszerré alakítja át (BERLIN 2008). Ez a szerepe nem feltétlenül korlátozódik a parafiláikra, de kétségtelenül ott is megnyilvánul (JORDAN et al. 2011b). Nem véletlen, hogy a tesztoszterontermelés korlátozása a szexuális erőszak egyik leghatékonyabb kezelési módja.

A magyarázatok másik kategóriája a szexuális traumával kapcsolatos: az, aki a szexuális visszaélés alanya volt gyermekkorában, nagyobb valószínűséggel válik pedofil bűnözővé (LEE et al. 2002). Ez lényegében az „áldozatból elkövető” kérdéskörhöz tartozik.

A pedofília vonatkozásában érdemes külön beszélni róla, mert a szexuális áldozattá válás és a pedofil bűnelkövetés kapcsolata egyedi. Akivel 16 éves kora előtt éltek vissza szexuálisan, felnőttként fiatalabb áldozatot keres magának; akit gyermekkorában férfi erőszakolt meg, az felnőttként kifejezetten pedofil bűnözővé válik, és végül: minél közelebb állt az erőszaktevő az áldozathoz (szociálisan vagy érzelmileg), annál nagyobb a bűnismétlés valószínűsége az áldozatnál, amikor már ő válik elkövetővé (NUNES et al. 2013). Vagyis: a korai szexuális traumák jellege és a későbbi pedofil elkövetői profil között sokkal szorosabb kapcsolat van, mint az agresszió esetében, ahol a szociális elhanyagoltság kockázati tényezővé válhat még akkor is, ha nélkülöz minden agresszív elemet. Ezek a sajátos összefüggések akár a bűnelkövetési és bűnismétlési kockázatok becslésénél is felhasználhatók.

Tesztoszteron és vágy

A tesztoszteron nemcsak az elsődleges és másodlagos nemi jellegeket határozza meg (például a nemi szervek, illetve a nem specifikus szőrzet kialakulását), még csak nem is pusztán a nemi viselkedést, hanem azt is, hogy mennyire foglalkoztat bennünket a nemiség. Egészséges és különböző szexuális problémákkal küzdő alanyokon végzett vizsgálatok bizonyítják, hogy akik sok tesztoszteront termelnek, azok többet fantáziálnak a nemiségről, és erősebben vágnak a nemi kapcsolatra, mint akik keveset (STOLÉRU 2008). A tesztoszteront sikerrel alkalmazzák a nemi vágy felkeltésére azoknál, akiknek problémájuk van ezzel, férfiaknál és nőknél egyaránt (HOLLOWAY–WYLIE 2015). A nemi vágy tehát a tesztoszteron termeléséhez kötődik.

A pedofilok nem termelnek több tesztoszteront, mint mások. Erre nincs is különösebb okuk, hiszen a nemi preferencia már hosszú ideje kialakult akkor, amikor a nemi vágy kérdése egyáltalán szóba kerül. Felnőttkorban a tesztoszteron nem a szexuális preferenciát határozza meg, hanem a vágy erősségét. Ha túl sok termelődik belőle, a vágy ellenőrizhetetlenné válhat, aminek szerepe lehet a szexuális bűnözésben – többek között a pedofil bűnözésben is.

Szerzett pedofília

A 2. fejezetben láttuk, hogy az erőszakos bűnelkövetésre való hajlam minden előzmény nélkül kialakulhat felnőttkorban is, ha valaki baleseti agysérülést szenved el. Ezt a jelenséget gyakran nevezik szerzett pszichopátiának. A pedofília ugyancsak kialakulhat az agy károsodása következtében. Egy híressé vált eset egy középkorú férfié volt, akinél egy homloklebenydaganat erős és előélete alapján váratlan vonzódást alakított ki a gyermekpornográfia iránt, majd a daganat eltávolítását követően az érdeklődés megszűnt (BURNS–SWERDLOW 2003). Azóta rengeteg hasonló esetet írtak le (GILBERT–FOCQUAERT 2015), amelyek azonban sok szempontból különböztek a szerzett pszichopátia jelenségétől. A fő különbségek a következők: (1) a kockázati tényező valamilyen neurológiai betegség, és nem baleseti agysérülés. (2) Az agysérülések lokalizációja nem volt olyan körülhatárolt, mint a szerzett pszichopátia esetében; egymástól különböző agykárosodások válhatnak ki pedofil tüneteket. (3) A pedofília ellenállhatatlan kényszerként jelentkezik. Ezzel ellentétben a szerzett pszichopátia nem jár kényszeres cselekvéssel; inkább úgy működik, mint egy „hagyományos” kockázati tényező, amely csak a valószínűségeket növeli meg.

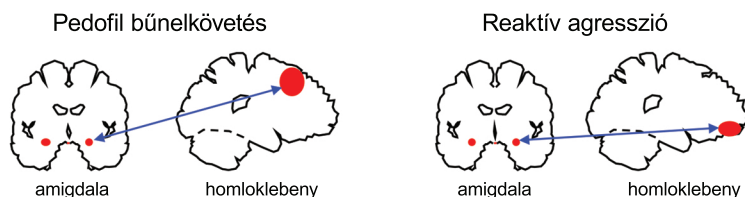

A pedofil bűnözők 10–15%-ánál mutattak ki agysérüléseket (HENN–HERJANIC–VANDERPEARL 1976), ami arra utal, hogy van a megzavart agyműködésnek olyan konfigurációja, amely pedofil orientációban és pedofil bűnelkövetésben nyilvánul meg.

A pedofil agy

A fentiek alapján nem meglepő, hogy a pedofilok agya különbözik a nem pedofilokétól (TENBERGEN et al. 2015). Az érintett agyterületek nagyjából – de nem teljesen – hasonlítanak azokhoz, amelyek erőszakos bűnözőknél is elváltozásokat mutattak. Megjelenik a lehetséges agyi változások teljes spektruma a szürkeállomány mennyiségi csökkenésétől kezdve a fehérállomány strukturális változásain és a megváltozott agyi aktivációs mintázatokon át a különböző agyterületek közötti működési kapcsolatok megváltozásáig (TOST et al. 2004). A fő agyterületek megegyeznek azzal, amelyekkel az erőszakos bűnözés esetében is találkozunk (homloklebény, amigdala, hipotalamusz stb.), ha azonban beletekintünk a részletekbe, már nem annyira hasonló a kép. Kétségtelen ugyanakkor, hogy az észlelt agyi elváltozások egy jelentős része nem annyira a pedofíliahoz, mint inkább a szabálysértésre való hajlamhoz kapcsolódik, ami erőszakos bűnelkövetésnél ugyanúgy fennáll, mint a pedofil bűnözésnél.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy a pedofília háttérében álló idegrendszeri elváltozásokról kevesebbet tudunk, mint az erőszakos bűnözés esetében, bár a neurobiológiai megközelítéshez igen nagy reményeket fűznek a megértés, a prognózis és a kezelés vonatkozásában egyaránt. A kutatás jelenleg olyan kérdésekre keresi a választ, mint a pedofília háttérében álló morális torzulások okai (MASSAU et al. 2017), a korai viktimizáció (áldozattá válás) által kiváltott agyszerkezeti torzulások és a pedofil bűnözés kapcsolata (SCHIFFER et al. 2017) stb. A pedofília biológiája fokozatosan ugyanúgy a kriminológia egyik központi kérdésévé válik (BERRYESSA 2014), mint ahogy már azzá vált számos más bűncselekmény esetében is.

4. ábra

Különbőség a hasonlóság mögött

Megjegyzés: A funkcionális deficit a pedofília esetében a homloklebénynek más régiójához kapcsolódik, mint a reaktív erőszaknál.

Forrás: FULWILER–KING–ZHANG 2012 és KNEER et al. 2018 alapján a szerző szerkesztése

3.3.5. *Hogyan cselekszik a pedofil bűnöző? Modus operandi*

Hogyan cserkészi be az elkövető az áldozatot, hogyan választja meg a büntett helyszínét, hogyan bírja rá az áldozatot az együttműködésre, és hogyan bírja rá a hallgatásra, hogy elkerülje a leleplezést? Nagyjából ezek azok a kérdések, amelyekkel a szexuális bűnözőnek szembe kell néznie, ha sikeres akar lenni. A gyermekek elleni szexuális bűntettek elkövetőjének ebből a szempontból egyszerre van könnyű és nehéz dolga. Könnyű végrehajtania a tettet, mert az áldozat pszichikailag önállótlán, fizikailag gyenge, és többnyire magától is hallgat, mert szégyelli a történeteket. Nehéz, mert a gyermek felügyelet alatt áll, nincs kidolgozott stratégiája a titoktartásra (véletlenül is elárulhatja magát), és végül a gyermekek elleni szexuális erőszak a társadalmilag leginkább elítélt bűntettek közé tartozik, így a bűnöző sokat kockáztat. Még a proaktív, tehát nyereségvágyból végrehajtott erőszakos bűntetteknek is van némi romantikája, amit számtalan híres eset példája bizonyít (Bonnie és Clyde, Viszkis rabló stb.). A gyermekek elleni szexuális erőszakra azonban nincs bocsánat. Egy német tanulmány alanyainak nagyjából negyede akkor is halva szerette volna látni a pedofilokat, ha soha nem követtek el szexuális bűncselekményt (JAHNKE–IMHOFF–HOYER 2015). Ha tettekre vetemedett, szinte mindannyian. A szexuális gyermekmoleesztáló tehát még annál is vékonyabb jégen jár, mint a többi bűnöző. Gondosan kell végrehajtania tettetét, ha nem akar *mindent* elveszíteni – társadalmi státusát, sőt az életét is, ha olyanokkal kerül kapcsolatba, akik hajlamosak kezükbe venni az ítélezést.

Ebben a fejezetben a gyermekek szexuális moleesztálásának lebonyolítási módjával fogunk foglalkozni; azzal, amit a szakirodalom *modus operandi* (működési mód) néven ismer. Bonyolult szociális játékokról lesz szó, amelyek lezajlása természetesen erősen függ attól, hogy milyen jellegű a szexuális bűntett, ezért ezt bűnözési módokra lebontva mutatjuk be.

Gyermekek elleni szexuális erőszak az interneten keresztül

Ennek a bűnelkövetési módnak a legegyszerűbb esete a pornográfia. Az internetes pedofil bűnöző olyan felvételeket szeretne készíteni vagy megszerezni, amelyekkel ki tudja elégiteni saját vágyait, vagy amellyel kereskedhet. Ehhez kell az interneten áldozatot találnia, akit rábeszélhet, hogy pózoljon vagy fotót készítsen magáról.

Az elsődleges áldozatok azok a gyermekek, akik elégedetlenek életükkel, magányosak, családi problémáik adódtak, vagy csak egyszerűen unatkoznak (WHITTLE – HAMILTON-GIACHRITSIS – BEECH 2014). Egy kislány 12 évesen így írt erről: „Nem tett boldoggá az életem, éppencsak elvoltam valahogy. Ezért aztán tetszett az a nagy szikra, ami jött felém, és elfogadtam a ... elfogadtam” („I was depressed and on my own and just needed anyone to talk to... Not very happy with the way life is but getting on with it. So it was kinda like this big spark that just come firing at me and I took the, I took it” WHITTLE – HAMILTON-GIACHRITSIS – BEECH 2014, 4. – a szerző fordítása). Növeli az áldozattá válás kockázatát, ha már korán megjelenik a kamaszkorra jellemző veszélyek iránti vonzódás (ROMER 2010), és ébrednek a szexualitás (CHOO 2009).

Mielőtt akcióba lendül, a bűnöző megfigyeli a potenciális áldozatok „csevegését” az interneten, és átnézi internetes profiljukat is (MALESKY 2007). Ez után következik a kapcsolatfelvétel, majd az áldozat bizalmának megszerzése. A helyzetet figyelembe véve

az elkövetőnek nincs is más dolga, mint megértőnek mutatkozni, és szolgálatkészen meghallgatni a panaszokat; ez többnyire önmagában elég ahhoz, hogy az áldozat rövid időn belül barátjának tekintse, és egy barátjának kijáró bizalommal forduljon feléje. Ezt követően rá kell bírnia az áldozatot, hogy a beszélgetés köztük maradjon. Ez még szorosabb szülői felügyelet mellett sem túlságosan nehéz; ahogy egy másik 12 éves kislány írta: „Apámnál a hálómban van az internet, de nyitva kell hagynom az ajtót. Többnyire nincs otthon, ezért nem számít” („At my Dad’s my computer was in my bedroom... I had to have the door open but Dad was like rarely in so it didn’t make a difference anyway” – WHITTLE – HAMILTON-GIACHRITSIS – BEECH 2014, 7. – a szerző fordítása). Végül következik maga a kérés, amelynek teljesítése eléggé valószínű, ha megfelelő gondossággal készítették elő. Egy 13 éves kisfiú így írt erről: „Kizárólag az ő kedvéért kapcsoltam be a kamerát, és készítettem el a fotókat.” („It was only for him that I would go on cam and take photos for” – WHITTLE – HAMILTON-GIACHRITSIS – BEECH 2014, 7. – a szerző fordítása). A bűnözőnek tehát sikerült a gyermek bizalmába férkőznie, bár személyesen nem is ismerte.

Ez a technika tehát két egyszerű és könnyen kivitelezhető elemből tevődik össze: az áldozat kiválasztásából és a hízélgéssből. A tett utáni rejtőzködés sem különösebben összetett feladat, mert elősegíti egyrészt az internetes anonimitás, másrészt az, hogy a gyermekek nem tulajdonítanak nagy jelentőséget a dolognak. „Nem sok ilyen kérést kaptam egy baráttól [...] de gondoltam úgy se lesz belőle semmi [baj]” („I didn’t really get a lot of friend requests like that, but I’d normally just accept them but I didn’t really think anything would come of it really” – WHITTLE – HAMILTON-GIACHRITSIS – BEECH 2014, 7. – a szerző fordítása).

A testi kapcsolat hiánya miatt, no meg azért is, mert az áldozat egyáltalán nem vagy csak sokkal később jön rá arra, mi is történt, a pedofil bűnözésnek valószínűleg a fotókészítés a legkevésbé ártalmas módja – ettől függetlenül ez természetesen büntetett marad. Az internetes szexuális erőszaknak azonban már minősített esete az, amikor a kapcsolatot az elkövető nem pusztán fotók kiadására használja fel, hanem így talál utat a testi kapcsolat felé: az internetet használja fel arra, hogy a bizalom megszerzése után találkat kérjen az áldozattól (KLOESS et al. 2017). A gyermekekre ezek az emberek a legveszélyesebbek (BABCHISHIN–HANSON–VANZUYLEN 2015). Talán azért veszélyesebbek másoknál, mert náluk alakul ki leginkább az a tudatos áldozatkeresési stratégia, amely az úgynevezett szexuális ragadozókra jellemző, és amely a proaktív erőszak egyik megnyilvánulási formája.

„Szerelmes” pedofília

A „szerelmes” pedofilok stratégiáit négy tanulmány alapján ismertetjük. Az egyiket Ausztráliában végezték el 182 elítélt gyermekmoleesztáló „önbevallása” alapján (SMALLBONE–WORTLEY 2001). A második Romániából származik, ahol 238 elkövetőt vizsgáltak meg bűnügyi nyilvántartások alapján (FULGA et al. 2008), és két összefoglaló tanulmány lesz még segítségünkre, amelyek nem nyilvános esetek vizsgálati eredményeit foglalták össze (LECLERC–PROULX–BEAUREGARD 2009; COLLIE–GREENE 2016). Alább derül majd ki, hogy miért jelöltük a büntetteknek ezt a fajtáját olyan nemes kifejezéssel, mint a szerelem.

Elkövető, áldozat és helyszín • Az elkövető az esetek csaknem felében családtag vagy rokon volt. Az idegenek az elkövetőknek csak harmadát tették ki, de többségük ugyancsak

jó ismeretségben volt a családdal. A fennmaradó részt azok képviselték, akik hivatás-szerűen foglalkoznak a gyermekekkel: tanárok, edzők stb. „Szerelmes” pedofilíára tehát leggyakrabban családtagok és ismerősök vetemednek; ebből a szempontból ők jelentik a legnagyobb veszélyt.

Családtagoknak és ismerősöknek másféle lehetőségeik vannak, ezért nem meglepő, hogy a pedofil kapcsolat lefolyása függ a kapcsolatnak ettől a sajátosságától. A családtagok tartós szexuális kapcsolatot létesítettek a gyermekkel: olyan szexualitással átszótt, szerelemhez hasonlító viszonyt alakítanak ki, amely gyakran egy évnél is tovább tart, és ahol a nemi kapcsolatra a közös otthonban került sor. Az ismerősök hozzáállása ezzel szemben a „futó kapcsolathoz” hasonlít, amely nem tart tovább néhány napnál. A bűncselekményt egyforma eséllyel hajthatják végre saját otthonukban (tehát *nem* az áldozatában), elhagyatott helyeken, ahova elcsalogatják a gyermeket, vagy valamilyen közös időtöltés, például séta közben.

Az elkövetők jelentős része házaspár, vagy heteroszexuális felnőtt kapcsolatban él, ami azért különös, mert a pedofil bűntett áldozata az esetek többségében viszont fiú, így a „hét-köznapi” nemi preferencia és a pedofil orientáció ellentétben áll egymással.

A közeledés és meggyőzés taktikája • Ennek alapköve a kitüntetett figyelem és a fokozatosság elve. Az elkövetők sok időt töltenek az áldozattal, szerető figyelemmel fordulnak feléje, minden apróságért megdicsérik, és gyakran lepik meg őket ajándékokkal. A pedofil bűntettet tehát egyfajta udvarlásszerű tevékenység előzi meg, amelyben a testi kapcsolat csak fokozatosan jut szerephez.

A gyermek nem gyanakszik, mert többnyire hozzászólt ahhoz, hogy a család tagjai vagy kedves ismerősei átkarolják, megsimogassák, ölbe vegyék, esetleg együtt aludjanak vagy fürödjenek vele. Ezek egyike sem közelíti a bűntett fogalmához. Később azonban a kapcsolat határozottan közeledni kezd a szexualitáshoz, azonban többnyire anélkül, hogy az elkövető a kényszerítés eszközéhez folyamodna. Fizikai erőszakra elsősorban kamasz elkövetők ragadtatják magukat, vagy olyan felnőtt pedofilok, akik bűnözői karrierjük elején állnak, és még nem tanultak meg bánni a gyermekekkel. Az esetek többségében az elkövető a meggyőzés békés módját keresi. Beszélgetést kezdeményez a szerelemről és testiségéről, az áldozattal együtt néz végig szexfilmeket, futólag hozzáér nemi szervéhez stb., vagyis megpróbálja felkelteni a gyermek szexualitását. Ez természetesen nem mindig sikerül, hiszen az áldozatok ehhez gyakran túlságosan fiatalok. A gyermek azonban hozzászólik az effajta eseményekhez, és riadalom nélkül követi „barátját” egy úton, amelynek célja és mibenléte ismeretlen előtte.

A végrehajtás technikái • Enyhébb esetekben az elkövető megelégszik a gyermek nemi szervének fogdosásával vagy csókolgatásával. Ez nemritkán orális kielégítéssé fajul, amelyben az elkövető bármelyik vagy mindkét potenciális szerepkört „magára vállalhatja”. A valódi közösülés ritka, hiszen az áldozatok többsége nagyon fiatal fiú, de azért ez is előfordul.

A leleplezés elkerülése • A „szerelmes” pedofiloknak igazából nem kell tartaniuk a leleplezéstől, mert a gyermek számára tekintélyt képviselnek. Az áldozat ugyanakkor – még ha nem is fogta fel, hogy mi történt – valamilyen belső ösztönnek engedelmessé válik, szegyélnivalónak tartja az eseményt, és nem beszél róla. Ha az elkövető mégis szükségesnek tartja

a hallgatás biztosítását, akkor magához a gyermekhez fellebbez. Leggyakrabban bevallja neki, hogy ő maga (az elkövető) a börtönt kockáztatja, ha kiderül, ami történt, és a vallomást olyasféle mondattal zárja, hogy „ugye nem akarsz elveszíteni engem”? Máskor a szeretet ismételt kinyilvánításával és ajándékokkal igyekszik megvásárolni az áldozat hallgatását. Ami azonban a legriasztóbb: sokszor nem is szükséges titokban tartani a gyerekkel létesített „szerelmi” viszonyt, mert már amúgy is kitudódott. A szülők és rokonok egy része előbbutóbb tudomást szerez a pedofil bűntettéről, és ők is hallgatnak – talán mert úgy vélik, hogy a rendőrségi és bírósági hercehurca mélyebben érintené a gyermeket, mint maga az esemény. Máskor talán ugyanazért hallgatnak, amiért a gyermek: mert ők is szégyenkeznek: „ilyesminek nem szabadna megtörténnie a családjukban, jobb, ha hallgatunk róla.”

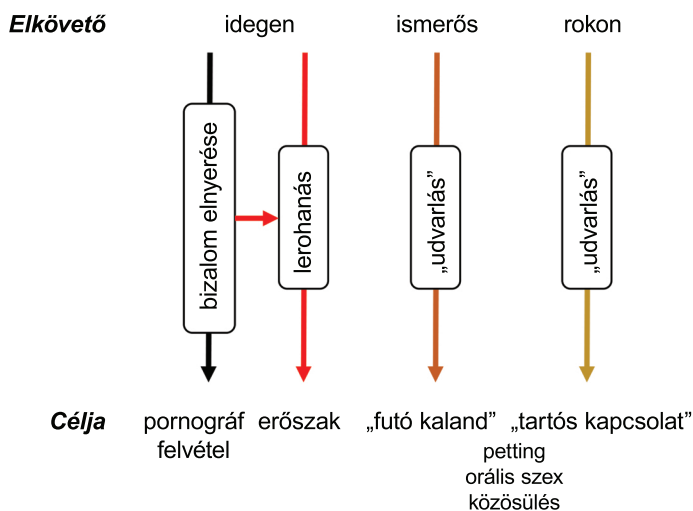
A „szerelmes” pedofil kezei közül a gyermek nem mindig kerül ki sérült lélekkel, legalábbis nem sérül annyira, hogy ez jelentősen megnehezítse későbbi életét. Ha a szexuális kapcsolat enyhe keretek között marad (például nem kerül sor fizikai erőszakra vagy közöszlésre), a gyermek napirendre tér fölötte. A „szerelemi szabadság” harcosai előszeretettel hangoztatják, hogy az ilyen kapcsolat a gyermek szempontjából ártalmatlan. Nem biztos azonban, hogy a gyermek következmények nélkül vészeli át az ilyen kapcsolatokat, hiszen ezek ritkán kerülnek felszínre, és nincs komoly tanulmány, amely az ilyen pedofil bűntett hosszú távú következményeivel foglalkozna. A „szerelem” nem mentesít a bűn alól.

A szexuális ragadozó

A „szexuális ragadozó” alkalmat talál vagy keres, és azt kihasználja. Nem „szereti” a gyermeket, hanem megerőszkolja. Mint fent elmondtuk, a tett motivációi között nem mindig szerepel a pedofil nemi orientáció. Az elkövető – gyakran alkohol, drog vagy pusztán a hirtelen fellángoló nemi vágy hatására – elveszti uralmát érzelmei és viselkedése fölött, és a gyermekre támad, míg más esetben épp ellenkezőleg: dolgozik benne a felfokozott pedofil hajlam, és tudatosan, előre eltervezetten „vadászik” áldozatára. Az egyik a reaktív, másik a proaktív erőszakos bűnöző csoportjába tartozik, azoknak minden jellegzetességével, amelyekről az előző fejezetben szóltunk. A különböző elkövetési módokat az 5. ábrán foglaltuk össze.

A működési mód bűnügyi vonatkozásai

A pedofil bűnözés a bűnügy fehér foltja volt, és részben ma is elég keveset tudunk róla, így minden információ, amely az elkövetés módjára vonatkozik, értékes a szülőknek és rendőröknek egyaránt. Van azonban a pedofil bűnözésnek egy sajátossága, amely felhasználható a bűnözői profilalkotásban, így közvetve a nyomozásban is. A pedofil bűnöző stratégiája hosszú időn keresztül állandó marad. Többnyire ugyanolyan típusú áldozatokat keres, akiket ugyanúgy közelít meg, és akik ugyanolyan típusú cselekményeknek esnek áldozatul (LASHER–MCGRATH–CUMMING 2014). A bűnözők tehát „ujjlenyomatot” hagynak maguk után – ami lényegében a bűnözői profilalkotás alapfeltétele.

5. ábra

A különböző elkövetési módok összefoglalása

Forrás: a szerző szerkesztése

3.3.6. Mit tegyünk a pedofilokkal?

Larry Nassar az Amerikai Egyesült Államok nőitornász-csapatának és a Michigan State University kórházának orvosa volt, aki szakmai működése során több mint 300 kislánnyal szemben követett el szexuális visszaélést. Ezért együttesen (néhány külön lefolytatott bírósági eljárás során) több mint 200 év börtönre ítélték, amely büntetését elvben le is kellene töltenie. Ez a legradikálisabb módja a pedofil bűncselekmények felszámolásának. A sajtó által felkapott büntettek általában így végződnek. Például Richard Huckle-nak, Nagy-Britannia „leszörnyűbb pedofiljának” 22 életfogytiglani börtönbüntetést kellene leülnie (TELEGRAPH REPORTERS 2016). Körülbelül ennyi idő telt el a honfoglalás óta.

Mindez azt sugallja, hogy a jog drákói szigorral súlyt le azokra, akik gyermekeket molesztálnak. A „hétköznapi” azonban a törvény már korántsem ilyen szigorú. Nagy-Britanniában 13 évesnél fiatalabb gyermekkel folytatott vérfertőző szexuális kapcsolatért *maximum* 7 év börtönbüntetést lehet kapni, de csak maximum 2 évet, ha a kapcsolat nem jutott el a nemi közösülésig, vagyis pusztán „kísérletnek” minősül (The Law Pages). Ha a „szerelmes” apa csak a pettingig jut el gyermekével, 2 év után már szabad lábon van.

Magyarországon a büntetési tételek súlyosabbak. Gyermekpornográf felvételek készítéséért 3 évet, 14 év alatti gyermek elleni szexuális visszaéléseért alapesetben 1–5 évet lehet kapni. Legsúlyosabb büntetési tétele a 12 év alatti gyermek elleni, életveszélyes fenyegetéssel kikényszerített nemi erőszaknak van, itt a kiszabható börtönbüntetés felső határa 15 év. Ennyit kaphat az, akit fent „szexuális ragadozónak” nevezünk, de az is lehet, hogy 5 évvel megússza, mert ennyi a legkisebb kiszabható büntetés. Ezek a számok – akár szigorúbbak, akár enyhébbek a büntetési tételek – azt jelentik, hogy a pedofil bűnöző még szexuálisan

aktív életkorban szabadlábra kerül, különösen, ha figyelembe vesszük a jó magaviseletért járó enyhítéseket. Elvégre a pedofil bűnözők egy jelentős része nem antiszociális, ha a pedofilától eltekintünk. Miért ne viselnék magukat jól? Ezeket a megfontolásokat adatokkal is alá lehet támasztani: 2000-ben egy pedofil bűnöző átlagosan 5,3 éves ítéletet kapott az Egyesült Államokban, amelyből átlagosan mindössze 2,2 évet kellett leülnie (BUDD–DESMOND 2014). A pedofil bűnözőkkel tehát együtt kell élnünk.

Mivel a pedofil szexuális orientáció élethosszig tartó állapot, és a pedofil büntett végrehajtásának legnagyobb kockázata egy már korábban végrehajtott hasonló büntett, elkerülhetetlenül adódik a következtetés, hogy a törvény csak ideiglenes megoldás a pedofil bűntettekre. Ezt a visszaesési ráták is megerősítik: az azonos neműeket támadó pedofil bűnözők felét ítélik el élete során többször is pedofil jellegű büntettért (BEIER 1998). A heteroszexuális pedofil bűnözők visszaesési rátája kisebb (mintegy negyedüket ítélik el többször az életük során), de ez sem megnyugtató, hiszen amiről tudunk, az többnyire csak a jéghegy csúcsa. Figyelemre méltó továbbá, hogy minél erősebbek a pedofil hajlamok, annál nagyobb a visszaesés veszélye (BARBAREE–LANGTON–PEACOCK 2006; OLVER–WONG 2006). Mivel a pedofil bűnözőknek mindössze negyede szenved egyúttal antiszociális személyiségzavarban (RAYMOND et al. 1999), ez ismét csak azt bizonyítja, hogy a pedofil szexuális orientáció önmagában is kockázatot jelent, ha képviselője egyszer már a bűnözés útjára lépett.

A törvény hosszabb-rövidebb ideig ki tudja kapcsolni az elkövetőt a bűnözés körforgásból, de a fentiek alapján úgy tűnik, nem árt, ha valami hatékonyabb beavatkozás után nézünk.

A pedofil bűncselekményeket *megelőzhetjük*, ha a pedofil bűnözőket nyilvántartjuk, és a büntetés letöltése után gondoskodunk arról, hogy ne kerülhessenek többé szoros kapcsolatba gyermekekkel (DOMBERT et al. 2016; HANSON–BUSSIÈRE 1998). Ezzel kísérleteztek például Németországban, ahol a pedofil bűnözőket nyilvántartásba vették, a lakóközösség figyelmét felhívták jelenlétükre, és egyúttal munka- és lakóhelyüket is ellenőrzés alatt tartották. Úgy tűnik azonban, hogy kevés eredménnyel: a bűnismétlési ráta nem csökkent (FINKELHOR 2009). Egy ezzel ellentétes elképzelés szerint a pedofil bűnözők azért kezelik szexuális tárgyként a gyermekeket, mert nem ismerik eléggé őket, ezért elvégeztek egy kísérletet, amely sikerrel zárult: minél több alkalmat kaptak pedofil orientációjú egyének arra, hogy gyermekekkel érintkezzenek, annál elképzelhetlenebbnek tűnt számukra, hogy szexuálisan molesztálják őket (GERADT et al. 2018). Ez persze nem alkalmazható mindenkinél. Ki ismerné jobban a gyermeket, mint szülei vagy azok, akik mesterségükből adódóan foglalkoznak vele? Mégis, a pedofil bűnözők többsége közülük kerül ki. A testi kapcsolatokat kereső pedofil bűnözőknek is több nem szexuális kapcsolata volt gyermekekkel, mint akik az interneten „vadásztak” (BABCHISHIN–HANSON–VANZUYLEN 2015). Az ellenérvekkel együtt mindkét álláspontot elfogadhatjuk. Egyes gyermekmolesztálók csak a szexuális fantáziák világában mozognak; rajtuk segíthetne, ha találkozónának hús-vér gyermekekkel. A többség azonban nagyon is jól ismeri őket. Nekik másféle beavatkozásra van szükségük.

A megelőzés természetesen a másik oldalt is célba veheti. Tudatosíthatjuk a gyermekekben a veszélyt, felkészíthetjük őket az árulkodó jelek felismerésére, és a közeledés kivédésének technikáira (MÜLLER–RODER–FINGERLE 2014). Kérdés azonban, hogy lekötí-e a gyermeket olyan program, amely alig érdekli őket, hiszen nem érzik veszélyben magukat. A felvilágosítás persze soha nem árt.

A *kezelés* kategóriájába azok a próbálkozások tartoznak, amelyek az elkövetői hajlandóságot csökkentik. Az ilyen pszichológiai kezelési programok nem magát az orientációt

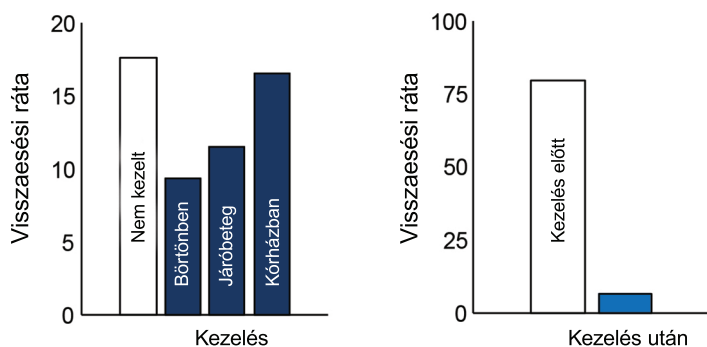
igyekeznek kezelni – amely nem is változtatható meg –, hanem azokat a késztetéseket, amelyek a tettekhez vezetnek. A koncepciót alátámasztja, hogy a pedofil bűnözők egy jól azonosítható része impulzív, vagyis „először cselekszik, utána gondolkodik” (BALTIERI–BOER 2015). Ha rá tudnánk bírni őket, hogy előbb gondolkodjanak, talán csökkenthetnénk bűnelkövetési hajlandóságukat. Ennek a megközelítésnek vannak hívei és kritikussai. Egy nemrég megjelent összefoglaló tanulmány hatástalannak találta a pszichológiai kezeléseket (GRØNNERØD et al. 2015). A börtönökben mégis el tudták érni a bűnismétlés csökkenését, bár klinikai környezetben nem (ALEXANDER 1999). Egy másik tanulmány a pszichológiai kezelések fajtái között talált jelentős különbségeket: például pozitívak a tapasztalatok az úgynevezett kognitív viselkedésterápiával (HANSON et al. 2002). Általában véve tehát a pszichoterápia használható. Bár a kezelés hatékonysága csekély, és a körülményektől függ, a visszaesési ráta minden egyes százaléknyi csökkenését értéként kell kezelnünk. Új, ígéretes kezdeményezés a korai életkorokra összpontosító pszichológiai beavatkozás, amelynek célpontjai nem bűnözők, hanem fiatalok, akik az „ártatlan” vagy a „rejtőzködő” pedofil csoportba tartoznak (BEIER et al. 2016). Itt értékelhető eredmény még nem született, de könnyen elképzelhető, hogy minél fiatalabb az alany, annál sikeresebb lesz a kezelés. Az impulzivitást gyógyszerekkel is lehet kezelni, és vannak bizonyítékai annak, hogy ez a fajta impulzivitáskezelés is hatékony lehet (GREENBERG et al. 1996).

Végezetül a pedofil bűntetteket meg lehet *akadályozni* kasztrációval. Az eljárás jogi háttere országonként változik: van ahol elfogadott, van, ahol nem az (SILVANI–MONDAINI–ZUCCHI 2015). Németországban például 1969 óta engedélyezik, Lengyelországban pedig 2009 óta bírósági ítélet által kötelezhető a pedofil elítélt arra, hogy alávesse magát a kasztrációnak. Az eljárás a világ sok más országában is jogszerű, beleértve az Egyesült Államokat, míg az EU országainak többségében nem legális (Magyarországon sem). A kasztrációt nem sebészetileg, hanem gyógyszerekkel hajtják végre. Ezt vegyi kasztrációnak vagy antiandrogén terápiának nevezik, és általa szinte teljesen megszüntethető a pedofil bűnözés (THIBAUT et al. 2010). A biológiai megközelítés hatékonyságát igazolja a szerzett pedofília esete; ez is megszűnik, ha kezelik a háttérben álló neurológiai zavart (GILBERT–FOCQUAERT 2015).

Röviden összefoglalva: a börtönbüntetést ki lehet váltani kezeléssel – esetleg ki lehet egészíteni úgy, hogy bűncselekményre akkor se kerülhessen sor, ha az elkövető már kiszabadult (6. ábra). A kezeléseknak természetesen mellékhatásai is vannak. Ebből a szempontból legveszélyesebb a vegyi kasztrálás, de a szerotoninfelvételt gátlók sem teljesen ártalmatlanok (ezek a szerotonin hatását felerősítő gyógyszerek, amelyek csökkentik az impulzivitást).

Nemrég létrehoztak egy rendszert, amelyben igyekeztek összhangba hozni a bűnügyi kockázatokat a mellékhatások súlyosságával (BRADFORD–FEDOROFF–GULATI 2013). Az enyhe esetekre, amikor gyermekek tényleges molesztálásának veszélye nem merül fel, a pszichoterápiát önmagában ajánlják. E kezelés lehetséges célpontjai az internetes pedofil bűncselekmények elkövetői. Ha a gyermekmolesztálás megvalósul, de enyhébb formákat ölt, a pszichológiai kezelést kiegészítenék szerotoninfelvétel-gátlókkal. A súlyosabb eseteket már vegyi kasztrációval kezelnék. A súlyossági fokozatok vége felé a kezelés már nemcsak a pedofil vágyakat nyomja el, hanem teljesen felfüggeszti a szexualitást; ezt elsősorban a szexuális ragadozóknál ajánlják. Bár a szerzők ezt a rendszert legalábbis jó tárgyalási alpnak tekintik, nincs tudomásuk arról, hogy bárhol bevezették volna. Úgy tűnik, hogy a világ országainak többségében a börtönbüntetést még ma is vonzóbbnak találják, mint a kezelést.

6. ábra

A pedofília kezelhetősége

Megjegyzés: Baloldalt a pszichoterápia, a jobb oldalon a vegyi kasztráció hatékonysága. Érdemes figyelembe venni az Y tengely skáláját.

Forrás: ALEXANDER 1999 és THIBAUT et al. 2010 alapján a szerző szerkesztése

3.4. Nemi erőszak

3.4.1. A probléma keretei

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) szerint a szexuális erőszak meghatározása a következő: „Bármilyen szexuális tevékenység vagy kísérlet a szexuális tevékenységre, nem-kívánatos szexuális megjegyzések, ajánlatok, közvetítés vagy más célzatú cselekedetek, amelyek egy személy szexualitása ellen irányulnak a kényszerítés eszközeit felhasználva, bármely személy által, függetlenül az áldozattal fennálló kapcsolatától, bármely környezetben, beleértve, de nem leszűkítve az otthonra és a munkahelyre” (KRUG et al. 2002 – a szerző fordítása). Ezt a meghatározást az alábbiakban elemezzük. Kulcselemei a „kényszerítés”, „bármilyen szexuális tevékenység”, „függetlenül az áldozattal fennálló kapcsolatától” és „bármely környezetben”.

„Bármilyen szexuális tevékenység”

A fent idézett meghatározás tulajdonképpen listázza a szexuális erőszaknak minősülő cselekmények körét. Ez számtalan változatban kering az internet különböző honlapjain. Ezek egyike-másika sokkal részletesebb, de megőrzi az eredeti változat kulcselemeit, valamint azt a sajátosságot, hogy sorrendiség nélkül sorolja fel a szexuális erőszak rendkívül súlyos és sokkal enyhébb formáit. Ízelítőül fordítottunk le egy ilyen listát, amely a szexuális erőszak formáit mutatja be:

1. *követés:* az áldozat követése és megfigyelése;
2. *erőszakos nemi közösködés:* vaginális, anális vagy orális szex;

3. *nemkívánatos megérintés*: az áldozat megcsípése, lapogatása, ölelése, simogatása, tapogatása, meglegyintése, csókolása, dédelgetése, mellének, fenekének vagy lábának megérintése stb.;
4. *szexuális zaklatás*: például illetlen viccek elmondása, vagy az áldozat szexualitására tett durva megjegyzések;
5. *obszcén gesztusok*: például maszturbálás (szimulálása) mások előtt;
6. *vojörizmus*: mások meztelen testének, genitáliáinak vagy közösülésének meglesése;
7. *nemkívánatos szexuális megjegyzések*: viccelődés valakinek a testéről vagy kapcsolatairól;
8. *szexuális sértések*: például az áldozat ribancnak, leszbikusnak, homoszexuálisnak nevezése stb.;
9. *nyomásgyakorlás*: találkával vagy szexuális kapcsolattal összefüggésben (a nemet nem elfogadni válasznak);
10. *exhibicionizmus*: meztelen test vagy genitáliák felfedése mások előtt;
11. *pornográfiára való kényszerítés*: például fénykép készítése engedély nélkül, pornográf film végignézésére való kényszerítés stb.
12. *sértő üzenetek küldése*: feljegyzés, levél, telefonüzenet, e-mail, SMS vagy képi üzenetek formájában;
13. *vérfertőzés*: családon belüli szexuális kapcsolat, elsősorban gyerekekkel;
14. *nemkívánatos, sértő vagy támadó kommunikáció*: például mobilon, szociális médiumokon vagy e-mailen keresztül (CASA Forum).

Stalking

Az angol kifejezés egyszerű fordítása: „követés”. A szexuális erőszak szakirodalmában azonban egy ennél súlyosabb értelmet nyer: olyan viselkedésnek felel meg, amely az iménti listában az 1., 12. és 14. sorszámot viseli. Ez a fajta viselkedés akkor került a figyelem középpontjába, amikor a 19 éves Robert John Bardo 1989-ben meggyilkolta a 21 éves, ígéretes színésznőt, Rebecca Schaeffert. A vizsgálat során derült ki, hogy Bardo évek óta megszállott rajongója volt Schaeffernek, és viselkedése minden szempontból kimerítette azt, amit a *stalking* kifejezés a szexuális erőszak szakirodalmában jelöl. Végül egy nyomozó ügynökség révén megszerezte a színésznő lakcímét, felkereste, megvádolta azzal, hogy új filmjében elvesztette „ártatlanságát”, majd dühében agyonlőtte (SAUNDERS 1998). Ez és egy korábbi eset (Theresa Saldana színésznő elleni gyilkossági kísérlet) miatt hozták létre először Kaliforniában, majd az USA néhány más tagállamában a stalkingellenes törvényt, amely önmagában büntethetővé teszi a követést, még akkor is, ha semmilyen más bűncselekmény nem valósul meg. A törvény jogosságát sokan vitatják, elsősorban mert visszaélésekre ad okot (maria-online.com).

Mivel az alábbiakban a *nemi erőszak* kifejezést az erőszakos nemi közösülés megnevezésére fogjuk fenntartani, első pillantásra talán fölöslegesnek tűnhet a mások által szexuális erőszaknak minősített viselkedési elemek ilyen részletességű felsorolása. Tudni kell azonban, hogy a szexuális erőszakra szóló tudományos munkák (CAILLEAU et al. 2018) és a nemi erőszakra szóló statisztikák (ROBERTS et al. 2016) egy része hasonló viselkedéslisták

figyelembevételével készültek. Ezekből az derül ki, hogy az emberek jelentős része szexuális erőszak áldozata. Az amerikai egyetemi kampuszokon például az egyetemista lányok negyede (a fiúk kb. 5%-a) vált szexuális erőszak áldozatává. Legtöbben a magánegyetemen (25,3%), de az állami egyetemeken sem biztonságosabbak (22,8%). A szexuális zaklatás enyhébb eseteit is beleszámítva, az arány 74%-ra emelkedett (CANTOR et al. 2017). A vérszharang kongatása természetesen jogos, és elvben hozzájárulhat ahhoz, hogy tragikus eseteket megelőzzünk. Ugyanakkor ez a hozzáállás trivializálja a szexuális erőszakot. Valószínűleg nagyon sok ember (nemtől függetlenül) szembesült már obszcén gesztusokkal, szidták már szexuális tartalmú szavakkal, átölelték már olyanok, akiktől ezt nem fogadta szívesen stb. Ha így közelítjük meg a kérdést, valamennyien szexuális erőszak áldozatai vagyunk – vagyis ez mindennapos esemény.

Ismertettük a teljes listát továbbá azért, mert egyes országokban (például néhány EU-tagországban) a fenti viselkedések mindegyike vagy csaknem mindegyike szexuális bűntettnek minősül, és ezekre jogi értelemben ekként is tekintenek, ezért egyes országok szexuális bűnelkövetési statisztikái eléggé félelmetesnek tűnnek. Máshol a cselekedtek egy jó része csak akkor büntett, ha kiskorúval szemben, vagy nagyon erőszakosan és hosszú időn keresztül követik el. Vannak még szelektívebb országok is, ahol elsősorban az erőszakos nemi közösülést vagy annak kísérletét tekintik büntettnek. A Btk. tanúsága szerint Magyarország valahol középen van a nagyon szigorú és nagyon megengedő álláspontok között.

Nem szeretnénk kisebbiteni azt a káros pszichikai hatást, amelyet egy levakarhatatlan szerelmes vagy az utcai füttyögők okoznak – azt a nyugtalanságot, félelmet és stresszt, amelyet az ilyesmi kivált, különösen, ha minderre késő este, elhagyatott helyen kerül sor. Az sem kétséges, hogy a kitartó zaklatásnak tartós pszichikai következményei lehetnek, és ezek néha súlyos formát öltenek. Továbbá: az ilyesféle viselkedés néha a „valódi” szexuális erőszak előfutára, tehát figyelniük kell rá. Ezzel együtt semmilyen szempontból nem tesz jót egy kifejezésnek, ha olyan szélsőségesen különböző cselekményekre alkalmazzák megkülönböztetés nélkül, mint az erőszakos nemi közösülés (vagy szexuális jellegű emberkereskedelem) és a rámenős udvarlási stílus (vagy egy sértő e-mail). A mindent egy kalap alá vevő munkák nem a jelenség megértését szolgálják, hanem összekuszálják a sorokat, és a „definíciós válságok” homályába taszítanak olyan jelenségeket, amelyek megértése társadalmilag rendkívül fontos.

A szexuális erőszak más vonatkozásai

A közösülésre sokáig úgy tekintettek, mint a házastárs – elsősorban a férj – jogára, ezért az otthon és a házastársi kapcsolat mintegy kizárta a szexuális erőszak tényállását. Ma ez nincs így. A szexuális erőszak helyszíne és az áldozat kapcsolata az elkövetővel közömbös. A WHO hasonlóan tágan értelmezi a kényszert is. A fizikai kényszer mellett kényszerítésnek tekinti a fizikai erőszakkal való fenyegetést vagy a fenyegetés más pszichikai eszközeit, például a zsarolást (elbocsátással való fenyegetést, álláspályázat elutasítását stb.). Kényszerítésnek minősül az is, ha a szexuális cselekmény olyasvalaki ellen irányul, aki nincs abban az állapotban, hogy beleegyezését adja. Ilyenek azok, akik részegek vagy drog hatása alatt állnak.

A szexuális bűncselekmények típusai

A szexuális erőszak rendkívül súlyos bűntett, mert életeket tehet tönkre. El kell különítenünk azonban a mindennapos vagy nagyon gyakori, zaklatásnak minősülő eseteket azoktól az erőszakos bűncselekményektől, amelyeknek a következményei valóban súlyosak. Nem azért, hogy „elnézők” legyünk, hanem mert ez teszi lehetővé számunkra, hogy a kiemelt esetek felé forduljunk nagyobb figyelemmel. Ezért a továbbiakban szűkítjük a szexuális erőszak fogalmát, két „alfogalomra”:

- *Szexuális zaklatás*: az áldozat által nem kívánt szexuális ajánlatok, követelések és a testi kapcsolatok, amelyek *eléggé tartósak és erőszakosak ahhoz, hogy megmérgezzék a személyes kapcsolatokat*, és a kényszerítés a jutalmak és büntetések kilátásba helyezésén alapul („valamit valamiért”) (MEO Program 1995).
- *Nemi erőszak*: fizikai erővel, megfélemlítéssel, hatalmi visszaéléssel kikényszerített nemi közöselés vagy anális/orális szex (SAPR Program 2013).

Alább a *szexuális erőszak* kifejezést gyűjtőnévként fogjuk használni, amely magában foglalja mindkét formát. A nemi erőszak értelemszerűen az erőszakos nemi közöselésre vonatkozik.

3.4.2. A probléma mértéke

A WHO által közölt adatok szerint nemi erőszaknak az alábbi arányban válnak áldozatává feleségek vagy élettársak a családon belül:

3. táblázat

Házas- vagy élettárstól elszenvedett nemi erőszak vagy annak kísérlete néhány országban

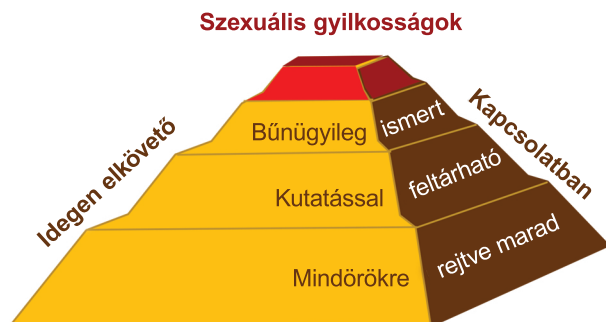
Ország	%	Ország	%	Ország	%
Finnország	5,9	Brazília	10	Peru	22,5
Japán	6,2	Svájc	12	Mexikó	32,5
Svédország	7,5	Nagy-Britannia	14	Zimbabwe	25
USA	7,7	Nicaragua	22	Thaiföld	29,9
Kanada	15,3	Indonézia	22	Törökország	51,9

Forrás: KRUG et al. 2002

Az *idegenek* (tehát nem házas- vagy élettársak) által elkövetett nemi erőszak arányáról a kiadvány csak néhány országra nézve ad meg adatokat. Ezek a következők: USA: 14,7%; Csehország: 11,6%, Dél-Afrika: 1,3%. Egyetlen magyarországi adat van a kiadványban; e szerint Budapesten a nők 2%-a szenvedett el szexuális jellegű támadást a vizsgálatot megelőző öt évben.

Az EU bűnügyi nyilvántartása (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:Crime_and_criminal_justice_statistics_data_2008-2013) szerint viszont a lakosságnak nagyjából 3–4%-a szenved el szexuális bűncselekményt az élete során. Ez a bűnügyi nyilvántartásokból származó szám töredéke a WHO-kutatás adatainak.

A kutatási adatok és nyilvántartások közötti eltérések oka nyilvánvaló: a szexuális zaklatás és nemi erőszak eseteinek többsége ugyanúgy rejtve marad, mint a pedofil bűncselekmények.

7. ábra

A szexuális bűncselekmények gyakoriságának piramisa

Forrás: a szerző szerkesztése

Megállapítható tehát, hogy a lakosság tekintélyes hányada válik nemi erőszak áldozatává. A bűnügyi nyilvántartások alapján csak töredékük, de a kutatás alapján tizedük-harmaduk szenved el nemi erőszakot az élete során (országtól függően). A nemi erőszak tehát jelentős társadalmi probléma, amely kiemelt figyelmet érdemel.

Theodore Robert Bundy

Ted Bundy gyermek- és ifjúkora nem volt problémamentes, de úrrá lett gondjain, és 24 évesen pszichológus diplomát szerzett (HARE 1999). Az egyetem elvégzése után egy volt rendőrtiszt mellett dolgozott, aki úgy ismerte mint kedves, gondos és együttérző fiatalembert. Később egy szenátor sikeres választási kampányában vállalt szerepet, majd a washingtoni Republikánus Párt elnökének asszisztense lett. Főnökének ajánlásával került Utah államban az egyetem jogi karára. Ismerősei úgy jellemezték, mint elkötelezett szakembert, aki kiemelkedő jogi és politikai karrier küszöbén áll. Bár a jogi tanulmányait nem fejezte be, igazgatóhelyettesévé vált a seattle-i Bűnmegelőzési Tanácsadó Testületnek, és egy szórólapot írt arról, hogy a nők miképpen kerülhetnek el a nemi erőszakot. Felszínen zajló „mintapolgári” életének álcája mögött azonban Ted Bundy egy szexuális sorozatgyilkos volt. Körülbelül 4 évig tartó bűnözői karrierje alatt 30-nál is több szexuális gyilkosságot követett el. Villamosszékben végezte.

Egyik ügyvédje később így írt róla: „Ami igazán megdöbbentett, az a gyilkosságai háttérében álló forró nőgyűlölet volt, a fennen hangoztatott harag, amit a nőkkal szemben érzett. Semmiféle együttérzés nem volt benne. [...] Úgy tekintett a gyilkosságokra, mint élete legnagyobb megvalósításaira” (NELSON 1994). Pszichiátriai kórképében kiemelkedő helyet foglalt el a pszichózis.

Bár gyilkosként több volt, mint „egyszerű” szexuális bűnöző, Bundy példázza a pszichózissal társult, nőkre korlátozódó antiszocialitást, ami a szexuális bűnözők egyik típusát jellemzi.

3.4.3. Az elkövetők tipizálása

A nemi erőszakot sokféle ember sokféle motivációval követi el, ezért mielőtt kockázati tényezőire, a kivitelezés módjára és a problémakezelés esélyeire rátérnénk, tisztázni kell fő típusait és azt, ahogy az elkövetők gondolkodnak.

Az elkövetőket két nagy csoportra oszthatjuk tetteik motivációja alapján, ami lehet elsősorban a felfokozott nemi vágy vagy az antiszocialitás (KNIGHT–PRENTKY 1990).

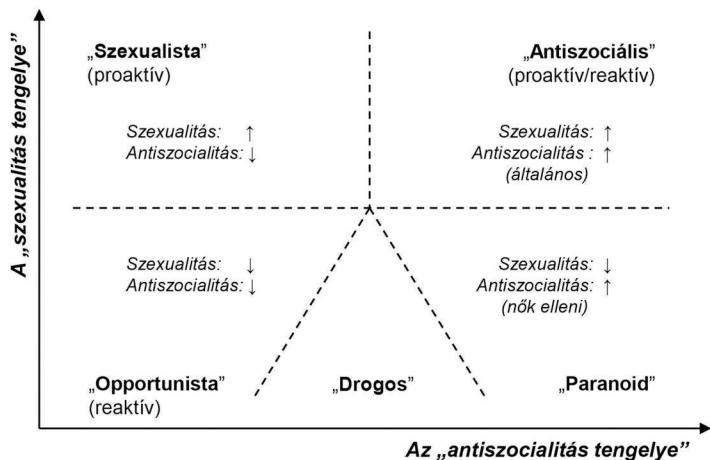
A *felfokozott nemi vágy* által motivált nemi erőszakot további két csoportra oszthatjuk aszerint, hogy az elkövető hogyan viszonyul a szexuális bűncselekményhez, illetve hogyan hajtja azt végre. Itt tulajdonképpen visszakanyarodunk a reaktív-proaktív ellentétpárhoz, amely fő témája volt az erőszakos bűnelkövetésnek. Akárcsak az erőszakos bűncselekményeket általában, a nemi erőszakot is jobban magyarázzák azok a modellek, amelyek figyelembe veszik a reaktív és proaktív bűnözői gondolkodásmódot, mint azok, amelyek egyfajta „általános” bűnözői gondolkodást vesznek alapul (WALTERS–DEMING–ELLIOTT 2009). A nemiség által vezérelt reaktív és proaktív nemi erőszak – az „opportunistá” és „szexualista” típus – formáját tekintve hasonló, csak a motiváció különbözik. Az opportunistá az indulatait követi („előbb cselekszik, utána gondolkodik”). Nemi vágya nem olyan erős, hogy a bűncselekményt megtervezze, de egy lehetőséget hajlamos kihasználni. Ezzel szemben a „szexualista” bűnelkövetőt erős szexuális kényszer hajtja. Nála az alkalom nem adódik, hanem ő maga teremti meg („előbb gondolkodik, utána cselekszik”).

Az *antiszociális hajlamoktól vezérelt nemi erőszak* esetében a szexualitás szerepe másodlagos. Ezt a típust szintén két altípusra lehet osztani: azokra, akikre egy általános antiszocialitás jellemző („antiszociális”), és azokra, akiknél az antiszociális hajlam csak a nőekkel kapcsolatban tör felszínre („paranoid”). Az antiszociális altípus az erőszakot azért hajtja végre, mert erőszakossága minden helyzetben felszínre tör, többek között a nőekkel létesített kapcsolatában is. Vágyait minden korlátot áthágva elégti ki, a partner hozzáállásától függetlenül. Gyakran használja ugyanakkor az erőszakot a párkapcsolati dominancia biztosítására is.

A második altípus esetében az antiszocialitás nem általános. Könnyen lehetséges, hogy az elkövető minden tekintetben mintapolgár – kivéve a nőekkel kiépített viszonyát. Ezek az emberek nem a társadalomra haragszanak, hanem specifikusan a nőkre: nem bíznak bennük, ellenséges érzéseket táplálnak velük szemben (MILNER–WEBSTER 2005), sőt, veszélyforrásként értékelik őket (SIGRE–LEIRÓS – CARVALHO – NOBRE 2015). Ez nagyon hasonlít ahhoz, amit pszichotikus vagy paranoid gondolkodásnak nevezünk: az elkövetők a jelek szerint torzultan érzékelik a valóságot: olyan veszélyforrásokat azonosítanak a nőekkel kapcsolatban, amelyek a valóságban nem léteznek. Nem csoda, hogy a pszichózis (mint tágabb fogalom) gyakori a nemi erőszak elkövetőinek körében (VINKERS et al. 2011), és egy részüket paranoid gyanakvás jellemzi (OLIVER et al. 2007).

Az elemzett, összesen tehát négy kategóriát felölelő modellt nemrég egy viszonylag nagy mintán, 346 elkövetőn tesztelték, ami visszaigazolta a fenti tipológiát, de a szerzőknek sikerült elkülöníteniük egy ötödik típust is, amelybe tartozó elkövetőket elsősorban a drog mozgatja; ők az opportunisták és antiszociálisok között helyezkednek el úgy, hogy mind a kettőhöz hasonlítanak (REID et al. 2014). Náluk nyilván a drog idézi elő az impulzivitást (opportunistá típus), vagy szabadítja fel a paranoid téveszméket vagy antiszociális érzelmeket. A drog szerepe nem túlságosan meglepő, hiszen az alkohol-

és drogfogyasztás a szexuális bűncselekmények egyik igen fontos kockázati tényezője (HENN–VERJANIC–VANDERPEARL 1976). A nemi erőszak elkövetőinek osztályozását a következő ábra szemlélteti.

8. ábra

Nemi erőszak a szex és az antiszocialitás koordináta-rendszerében

Megjegyzés: A típusba sorolás nem az antiszocialitás súlyát veszi alapul, hanem a két tulajdonság viszonyát.

Forrás: a szerző szerkesztése

Megjegyzendő, hogy ez a motivációs rendszer időben meglehetősen állandó az elkövető szempontjából. Azok, akik váltogattak a motivációk között, messze kisebbségben vannak a stabil motivációjú elkövetőkhöz képest (REID et al. 2014).

3.4.4. Okok és kockázatok

Az áldozat kiszolgáltatottsága

Zaklatásra és erőszakra csak akkor kerülhet sor, amikor az elkövető jelentős erőfölényben van az áldozathoz képest. Ennek tipikus példája az a háború, amelyben az egyik oldalon jól szervezett fegyveresek állnak, a másik oldalon pedig a védtelen lakosság. Ilyen helyzetben a nemi erőszak esetszáma ugrásszerűen megnő (MARSH–PURDIN–NAVANI 2006). Hasonló helyszín a katasztrófa sújtotta terület. A békefenntartó és humanitárius segítségnyújtó „csapatok” kezében jelentős hatalom összpontosul (sokszor ők képviselik a törvényt is), és a katasztrófa ugyanúgy szétzilálja a társadalmat, mint egy háború, ezért az azt felügyelők ugyanúgy hajlamosak a nemi erőszakra, mint a harcoló katonák (ANNAN 2003). A háború és a katasztrófa természetesen nem „sztenderd” esemény, és nagy különbségek vannak a helyszínek között (3.2. táblázat).

4. táblázat

Szexuális cselekmények gyakorisága ember által okozott és természeti katasztrófák idején

Helyszín	Körülmények	Szexuális cselekmény (%)	
		erőszak	összesen
Sierra Leone ¹³⁹	menekülttábor	8,5	9
Bosznia-Hercegovina ¹⁴⁰	menekülttábor	49,6	53,4
Azerbajdzsán ¹⁴¹	menekülttábor	29,5	
Libéria ¹⁴²	háború	15,1	
Uganda ¹⁴³	háború	24,3	28,6
Kelet-Timor ¹⁴⁴	háború		22,7
USA (Alaszka) ¹⁴⁵	Exxon Valdez-olajkatasztrófa	21	
Haiti ¹⁴⁶	földrengés	32	

Megjegyzés: „Erőszak” = erőszakos nemi közösülés; „összesen” = zaklatás és nemi erőszak együtt.

Forrás: AMOWITZ et al. 2002; AVDIBEGOVIĆ–SINANOVIĆ 2006; KERIMOVA et al. 2003; SWISS et al. 1998; KINYANDA et al. 2010; HYNES et al. 2004; ENARSON 1999; AMNESTY INTERNATIONAL 2001 alapján a szerző szerkesztése

Az áldozattá válás táblázatában nyomon követhető adatoknak van néhány olyan sajátossága, amelyekről érdemes külön beszélni. Először is: a számok nem túlságosan magasak, ha a fenti, kutatásból származó adatokkal hasonlítjuk össze. Ez az érzet azonban csalóka, mert a korábban bemutatott adatok az életpálya alatt elszenvedett nemi erőszak gyakoriságát mutatták be, itt viszont a felmérés rövid időszakokat ölelt fel, általában 1-2 évet. Ahol az esemény előtti vagy utáni állapotokat is felmérték, kiderült, hogy a háború/katasztrófa többszörösére növelte a szexuális bűncselekmények gyakoriságát az adott környezetben. Az adatok második érdekes sajátossága, hogy az egyes katasztrófák következményei nagyon széles skálán mozognak; a bosznia-hercegovinai menekülttáborral összehasonlítva például a Sierra Leone-i helyzet nem volt különösebben súlyos. A helyi körülményeknek (például annak, hogy ki és milyen hatásosan ügyel a rendre), nyilván nagyon fontos szerepük van. Végezetül: abban a három tanulmányban, amelyekben a nemi erőszakra és zaklatásra külön is megadták az adatokat, a nemi erőszakot és a zaklatást elszenvedő nők aránya nagyon közel állt egymáshoz. Ez azt sugallja, hogy katasztrófa körülményei között a zaklatás csaknem mindig erőszakba torkollik, ami békeidőben egyáltalán nem így van. Amerikai egyetemistáknak például csak 5%-a esett áldozatul nemi erőszaknak a kampuszon, de csaknem 30%-uk vált áldozatává szexuális zaklatásnak (MIT 2014). Körülbelül ez a „szokásos” arány: sokan ki vannak téve zaklatásnak, de csak kevesen szenvednek el nemi erőszakot. Ez háborúban megfordul: a többséget szexre kényszerítik, és csak néhányan válnak „puszta” zaklatás áldozatává.

Kiszolgáltatottságra vezethető vissza az értelmi fogyatékosok ellen elkövetett nemi erőszak is. Az értelmileg fogyatékos és súlyos mentális zavartól szenvedő emberek 5–10-szer gyakrabban válnak nemi erőszak áldozatává, mint azok, akiknek nincsenek ilyen problémáik (KHALIFEH et al. 2016). Itt az elkövető egyfajta védettséget is feltételez a törvényi következményekkel szemben, mert áldozata „nem vehető komolyan”, tehát feljelentésével (ha egyáltalán megteszi) nemigen foglalkoznak.

Máskor a fizikai erőkülönbség és a kiszolgáltatottság nem ilyen nyilvánvaló. Az Amerikai Egyesült Államok (STANDER–THOMSEN 2016; CASTRO et al. 2015) és Nagy-Britannia (GODIER–FOSSEY 2017) katonái például meglepően gyakran válnak zaklatás és nemi erőszak áldozataivá. Az amerikai katona nők közel 9%-a, míg a katona férfiak kb. 2%-a szenvedett el súlyos szexuális zaklatást mindössze öt év alatt, míg a nemi erőszakot elszenvedők aránya alig volt alacsonyabb (nők: megközelítőleg 5%; férfiaknál kb. 1%) (DMDC 2012); ez több volt, mint amit ugyanennyi idő alatt civileknél mértek (ILIES et al. 2003). A brit katonák helyzete nagyon hasonlít ehhez, bár ott a kutatás még csak az első lépéseket tette meg. Ez a lelet első pillantásra megkérdőjelezi a kiszolgáltatottság fontosságát, hiszen kitől várnánk el leginkább, hogy meg tudja védeni magát, ha nem egy katonától? Nos, nem tudja, és éppen foglalkozás miatt nem. A megkérdőjelezhetetlen alá- és fölérendeltségi viszonyok kiszolgáltatottá teszik őt, a katonai önérzet pedig megakadályozza, hogy védelmet kérjen (STANDER–THOMSEN 2016).

A kiszolgáltatottság és áldozattá válás kapcsolatát figyelembe véve nem csoda, hogy a zaklatás és erőszak a börtönökben is gyakori, jóllehet a bűnözőket is hajlamosak vagyunk olyan embereknek elképzelni, akik meg tudják védeni magukat. Ugyanakkor a börtön-őrökről úgy gondoljuk, hogy fegyelmezettebbek az átlagnál. Ezzel együtt az elítélteknek nagyjából negyede szenved el súlyos zaklatást vagy nemi erőszakot a börtönben, és az elkövetők nagyjából fele a börtön személyzetéhez tartozik (DUMOND 2003). Ezek a számok még a legszigorúbb biztonságú börtönökben sem sokkal kisebbek (HENSLEY–KOSCHESKI–TEWKSURY 2005), pedig ott az elítéltek, miközben ők maguk is szigorúbb felügyelet alatt állnak, nagyobb védelmet is élveznek a felügyelet szigorúsága miatt.

Összességében tehát az áldozat kiszolgáltatottsága, illetve a törvényi védőháló szakadozottsága drámaian megnöveli a szexuális bűncselekmények valószínűségét. Ez valószínűleg nem függ össze az elkövetői tipológiával, hiszen a lehetőség és a büntetlenség reménye bármelyik elkövetőtípust bátoríthatja.

Kognitív torzulások: pszichológia, biológia és társadalom

A bűnelkövetés hátterében gyakran olyan kognitív – gondolkodási – torzulások állnak, amelyekkel az elkövető utólag vagy már előzetesen elfogadhatóvá teszi a tettét, elsősorban saját maga számára (MARUNA–MANN 2006). Ennek nemcsak az elkövető megértésének, hanem a kezelési mód kiválasztásának szempontjából is jelentősége van (YATES 2013). A tettesek a következő „elméletekkel” igazolják a nők ellen elkövetett nemi erőszakot (POLASCHEK–WARD 2002):

- *A nők érthetetlenek.* Különböznek a férfiaktól, akik így nem tudják megérteni sem vágyaikat, sem céljaikat. Ez megkönnyíti, hogy az elkövető ártson nekik, hiszen mindig könnyebb olyasvalakit bántani, aki különbözik tőlünk, mint olyat, aki hasonlít hozzánk (BANDURA 1986). Ugyanakkor ez az „elmélet” lehetővé teszi az elkövető számára, hogy ne is akarja megérteni a nőket, és sematikusan közelítsen hozzájuk (például „a nő vagy angyal, vagy prostituált”).
- *A nők a szexualitás tárgyai.* Azért teremtették őket, hogy kielégítsék a férfiak vágyait, ezért a nőnek mindig fogadóképznek kell lennie. Nincs emberi méltósága, és nem rendelkezik önállóan maga fölött.

- *Jogosultság.* A szexuális vágy nem tartható ellenőrzés alatt, sőt, ha a férfi megtartóztatja magát, egészsége veszélybe kerül. Ha a nő nem teremti meg a levezetés lehetőségét, ne csodálkozzon, ha a férfi elveszti önuralmát. Tehát az erőszakért maga az áldozat a hibás.
- *A világ veszélyes.* Egy barátságtalan világban az embernek a saját érdekeit kell szem előtt tartania, és ebből a szempontból közömbös, hogy közben mások sérülnek vagy sem. „Ember embernek farkasa”, és ez szükségszerűen vonatkozik a nőkre is. Aki nem támad idejében, maga válik áldozattá.

Az egyes kognitív torzulások nyilvánvalóan egyenlőtlenül oszlanak meg az egyes elkövetőtípusok között. A „világ veszélyes” elmélet például az antiszocialitás alaphipotézise. Ennek enyhébb formája (például „el kell vennünk, amit az élet felkínál nekünk”) motiválhatja az opportunista típust, míg a szexuális vágy elfojthatatlanságáról szóló kognitív torzulás a „szexualistáknak” szolgálhat magyarázatul. Végezetül: a „világ veszélyes” elmélet, kombinálva a nők érthetlenségének posztulátumával vélhetőleg elegendő okot szolgáltat a cselekvésre a „paranoid” elkövető számára.

Kamaszok

Sokan foglalkoznak a kamaszok bűnelkövetésével, mert ez az életkortartomány az élet egyik nagy fordulópontja, és nagy a veszélye annak, hogy a kamaszkorra korlátozódó – sokak által természetesnek tekintett – kilengések néhányuknál ekkor kezdődő bűnözői pályába torkollanak, így aztán sokszor egész hátralévő életükben problémát jelentenek majd a társadalom számára. Alább látni fogjuk, hogy a szexuális bűnözés kamaszkorban kezdődik el, ezért felvetődik a kérdés, hogy miért kerül erre sor. Szinte magától adódik a feltételezés, hogy azok a gondolkodási torzulások, amelyek a felnőtt bűnözőket mozgatják, ebben az életkorban alakulnak ki, de a jelek szerint ez nem jellemző (SETO–LALUMIÈRE 2010). Nem voltak továbbá tipikusak az antiszociális tendenciák, a családi kommunikációs vagy kötődési problémák stb.

Összességében úgy tűnik, hogy a kamasz bűnelkövetők tettesteinek hátterében a szexualitással kapcsolatos problémák állnak, és annak alapján, hogy milyen kis távolság van törzshelyük és a tett helyszíne között, valószínűleg az „opportunistá” csoportba tartoznak. Elvileg lehetséges, hogy később azok válnak tartósan szexuális bűnözővé, akiknél a gondolkodási torzulás már ebben a korai életkorban is kialakult (erre alább visszatérünk), de az „átlagot” véve alapul, e korai életszakaszban a szexualitás kezelése okozza a gondot, nem a nők téves megítélése.

Felvetődik a kérdés, hogy minek tulajdoníthatók ezek a torzulások. Születik vele az ember, élettapasztalata győzi meg róla, vagy a környezet kényszeríti rá? Mivel a biológiai, pszichológiai és szociális tényezők összefüggéseiről az *A bűnöző elme* című kötetben már részletesen írtunk, itt csak röviden térünk ki erre a kérdésre.

Akárcsak az erőszakos bűncselekményekre való hajlam, a nemi erőszakra való hajlam is örökölhető (LÄNGSTRÖM et al. 2015). A genetikai hajlam részaránya az elkövetés valószínűségében nagyjából 20% körüli. A szexuálisan zaklatott gyermekekből nagyobb arányban válnak szexuális bűnelkövetők, mint azokból, akiket gyermekkorukban nem zaklattak

(JESPERSEN–LALUMIÈRE–SETO 2009). A kapcsolat az elszenvedett és később elkövetett szexuális bűncselekmények között szoros; a gyermekek fizikai bántalmazása nem növelte meg a felnőttként elkövetett szexuális bűncselekmények valószínűségét, az elszenvedett nemi erőszak viszont igen. A nemi erőszakot elkövetők többsége valamilyen mentális zavartól szenved (PERILLO et al. 2014). A leggyakoribb diagnózis az antiszociális személyiségzavar, drogaddikció és pszichózis (OLIVER et al. 2007). Szexuális szadizmus szinte csak nyomokban (az esetek kevesebb mint 1%-ában) fordul elő. A nemi erőszak elkövetőinek központi idegrendszerében is megfigyelhetők elváltozások (BEECH–MITCHELL 2005), és a nemi erőszak esetében is felvetődött annak lehetősége, hogy megvalósulhat agysérülések következtében is (MOKHBER et al. 2018). Végezetül a tesztoszterontermelés – akárcsak a pedofil bűntettekénél láttuk –, összefüggésben áll a nemi erőszak elkövetésével. A szélsőségesen erőszakos szexuális bűnözők vérében az átlagosnál jóval magasabb a tesztoszteronszint (RADA–LAWS–KELLNER 1976). Sőt, a tesztoszterontermelés zavara előre jelezte a visszaesés veszélyét évtizedes távlatokban is (KINGSTON et al. 2012).

Összességében a nemi erőszak hátterében ugyanazon társadalmi, biológiai és pszichológiai tényezők együttesét fedezhetjük fel, amelyekét sok más bűnözési forma esetében is. A szexuális bűntetteket a gondolati torzulások fajtái és a tesztoszteron jelentősége különbözteti meg más bűntettektől.

3.4.5. *Modus operandi*

Mielőtt a részletekbe belemennénk, hangsúlyozni kell, hogy a cselekvési mód (*modus operandi*) szakirodalmi kitüntetett figyelmet szentel az idegenek által elkövetett nemi erőszaknak, míg a párkapcsolatok kontextusát elhanyagolja. Ennek oka valószínűleg kettős. Egyrészt a rendszetben és jogalkalmazásban tapasztalható egy erős hitelességi kérdés a családon belüli nemi erőszakkal kapcsolatban: kételkedve fogadják a feljelentéseket (LEA–LYNN 2012). Másrészt a családon belüli szexuális erőszak nem igényel különösebb taktikát az elkövető részéről, hiszen az áldozat mindig „kéznél van”. A családon belüli *szexuális* erőszakot általában együtt tárgyalják a családi erőszak egyéb formáival, és megelégszenek a kiváltó tényezők elemzésével (szegénység, hagyományos nemi szerepek, alkohol, drog stb.) (DICKSTEIN 1988) anélkül, hogy a bűnelkövetési taktikáknak figyelmet szentelnének. Az egyetlen taktikai kérdés, amellyel foglalkozni szoktak, az a bűntitkolással kapcsolatos: hogyan éri el az elkövető, hogy az áldozat hallgasson? Erre a magyarázat többnyire rendkívül egyszerű; az egyik áldozat pontosan összefoglalta a lényegét: „Olyan szégyenletesen és megalázóan viselkedtem velem, hogy az idő múlásával egyre kevésbé láttam elképzelhetőnek, hogy beszéljek róla. Biztos vagyok benne, hogy ezzel ő is tisztában volt. Olyan szörnyű dolgokat követett el! Sokkal könnyebb lett volna, ha csak egyszerűen megver” (LOGAN–COLE–SHANNON 2007 – a szerző fordítása). Az áldozat elhallgattatásának legkézenfekvőbb eszköze tehát maga a bűntett – illetve az elvetemültség. Miközben azonban az idegenek ellen elkövetett nemi erőszak technikai részleteivel foglalkozunk, érdemes észben tartani, milyen keveset tudunk a családon belüli szexuális erőszak lefolyásáról.

Az áldozat becserkészése

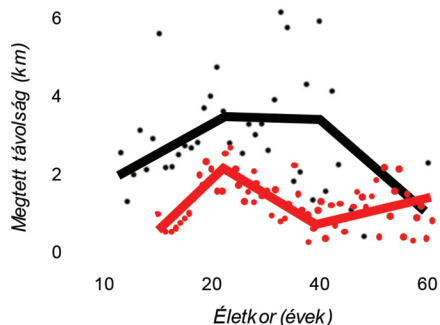
Az internet világában egyre gyakrabban fordul elő, hogy az elkövető a világhálón vadászik (FLACH–DESLANDES 2017). Különösen nagy szolgálatot tesznek a párkereső szolgáltatások és a szociális médiumok, amelyek néha szexuálisan meglehetősen szabadosak. Technikailag az elkövetők egyre szofisztikáltabbak; számítógépek mellett egyre gyakrabban használják az okostelefont, tabletet, Bluetootht és olyan szoftvereket, amelyek automatikusan frissítik az információkat. Miközben átnézik a potenciális áldozatok honlapjait és különböző megnyilatkozásait, keresik azokat a tulajdonságokat, amelyek számukra a legmegfelelőbbek. Például a potenciális alany elárulhatja magáról, hogy vonzódik az idősebb férfiakhoz, ami megkönnyíti a közeledést.

Egyszerűbb esetben a kapcsolat digitális marad, de szexuális visszaélésnek ez is tág teret biztosít, mivel bizonyos korosztályok nagyon sajátosan viszonyulnak a virtuális világhoz – mondhatni ebben élnek. A pornográf felvételek megszerzésén túl az internet lehetőséget nyújt az elkövetőnek manipulálásra, a szexuális megszegényítésre, sőt, lehetővé teszi a virtuális szex kikényszerítését is például érzelmi zsarolással (BRIGGS–SIMON–SIMONSEN 2011). Az igazi – pontosabban súlyosabb – gondot azonban azok az elkövetők jelentik, akik az internetet találják megszerzésére használják fel, mégpedig korántsem ártatlan szándékkal.

A világháló természetesen csak egyike a kapcsolatteremtési lehetőségeknek, sőt, inkább csak eszköz, semmint taktika. Az eszközön felülemelkedve, az áldozat fellelésének vannak általánosan elterjedt taktikái is, amelyek bármelyikébe beleilleszhető az internet – közvetve vagy közvetlenül. E taktikák a következők (az angol kifejezéseket magyarítottuk) (ROSSMO 2000; REBOCHO–SILVA 2014).

- „Vadász”: otthonából vagy valamilyen más, rendszeres tartózkodási helyéről (például munkahely, bár) kiindulva, annak közelében keresi az áldozatot. Olyan helyeket keres fel, ahol tapasztalata szerint áldozatra lelhet.
- „Ingázó”: lakóhelyéről elutazik, és viszonylag távol keres áldozatot magának (a megtett útról alább részletesen írunk).
- „Opportunista”: nem keresi az áldozatot, de kihasználja a véletlenül adódó alkalmat. Viselkedése többnyire spontán, bár gyakran „álmodozik”, és fejben elképzeli, mit tenne, ha „helyzet” adódna. A véletlent tehát mintegy megtervezi.
- „Pók”: főnöki beosztásban vagy döntési helyzetben van (például kérvényekről dönt). Nem kell keresnie az áldozatot, mert az maga keresi fel őt. Helyzeti előnyét néha helyben aknázza ki (mintegy oportunisták módjára), de ha ez nem lehetséges, elcsalja az áldozatot egy olyan helyre (például a lakására), ahol nincsenek tanúk.

Az internetes áldozatkereső lényegében bármelyik csoportba tartozhat. Az eszköz célirányossá teheti például a „vadász” és az „ingázó” keresését, az „opportunistának” a világhálón is adódhatnak váratlan lehetőségei, a „pók” számára pedig az internet úgy működhet, mint egy kihelyezett hivatal vagy reklámfelület.

9. ábra

A nemi erőszak kedvéért megtett út (piros), összehasonlítva a fegyveres rablók által megtett úttal (fekete)
 Megjegyzés: Minden pont egy bűntett; a vonal a trendeket érzékelteti.

Forrás: ANDRESEN–FRANK–FELSON 2014 alapján a szerző szerkesztése

Bármilyen módon alakul is ki a kapcsolatfelvétel, fontos tudni, hogy az elkövető többnyire keveset utazik a nemi erőszak kedvéért. Ez alól csak az „ingázó” kivétel; ilyen volt Ted Bundy, aki az Egyesült Államok több államára is kiterjesztette tevékenységét, hogy megnehezítse a nyomozást. Az effajta tudatosság azonban ritka. A megtett út a legtöbb esetben egy kilométer körül van, és csak nagyon ritkán haladja meg a kettőt. Ez alig fele annak, amit valaki egy fegyveres rablás kedvéért megtesz (ANDRESEN–FRANK–FELSON 2014). A megtett távolság egyébként függ az elkövető életkorától is (9. ábra). Legkevesebbet a kamaszkorú elkövető hajlandó utazni, legtöbbet a fiatal felnőtt. A megtett távolság később csökken, majd a középkorúaknál újra nőni kezd. Megjegyzendő, hogy a tetthelyig megtett út nem feltétlenül az otthontól mért távolság; könnyen lehetséges, hogy a kiindulási pont az elkövető szociális életének valamilyen más csomópontja; lehet például a munkahely (TOWNSLEY–SIDEBOTTOM 2010) vagy egy bár (BRANTINGHAM–BRANTINGHAM 1993). Akárhonnan is indul ki, az elkövető viszonylag gyakran tartózkodik a tetthelytől számított egy-, maximum kétkilométeres sugarú körön belül – ritkán kell ennél messzebb keresni.

A tett végrehajtása

A végrehajtás típusa szerint az elkövetők az alábbiak szerint csoportosíthatók (POTGIETER – DE WET 2010):

- „Szélmáhos”: nyíltan, gyakran szociális közegben közelíti meg az áldozatot. Szóba elegyedik vele, bizalmába férkőzik, és ürügyet keres arra, hogy elcsalja az elkövetés számára biztonságos helyre. Ígérhet egy jobb szórakozóhelyet, állást, segítséget (ha az áldozatnak valamilyen gondja van) stb. A taktikának fontos része, hogy a kapcsolat folyamatos legyen. Az elkövető nem hagyja magára az áldozatot, mert fél, ha kikerül büvököréből, esetleg gondolkodni kezd.

- „Villámátadó”: nem próbálja meg „elbűvölni” áldozatát; egyszerűen lerohanja, és fizikai erejével megtöri az ellenállását. A találkozó többnyire nem eltervezett, az elkövető véletlenül lel rá az áldozatra egy olyan helyen, ahol a tettet háborítatlanul végrehajthatja.
- „Lesben álló”: az elkövető egy olyan elhagyatott helyen várja áldozatát, ahol megjelenésére számíthat. Ez tehát egy előre eltervezett eseménysor. Hogy innen merre haladnak a dolgok, az már a helyzettől függ; az elkövető próbálkozhat a meggyőzés eszközeivel, de egyszerűen le is rohanhatja az áldozatot.
- „Udvarló”: a szélhámossághoz hasonlít, de hosszabb ideig, akár napokig is „udvarol”. Felhívja telefonon, találkákát beszél meg vele stb., és közben keresi a megfelelő alkalmat arra, hogy tanúk nélkül magára maradjon vele.

A megközelítési és végrehajtási technikák nyilván összekapcsolhatók. A „szélhámosság” nyilván jól fekszik a „vadásznak” és az „ingázónak”. A „villámátadás” elsősorban az „oportunista” taktikája lehet. A „lesben állás” szintén a „vadász” és az „ingázó” fegyvere lehet, ha az interneten keresztül vagy más módon sikerült megismernie az áldozat programját, míg az „udvarlást” elsősorban a „pók” engedheti meg magának, mert nem kell tartania attól, hogy az áldozat kicsúszik a kezei közül.

Az esetek több mint kétharmadában az elkövető a „szélhámosság” vagy a „villámátadás” taktikáját alkalmazza; az „udvarlás” kifejezetten ritka (5% körüli). Megjegyezzük, hogy sokan nem tesznek különbséget a „szélhámos” és az „udvarló” között, mert alapvetően mindkettő szélhámosságon alapul (HASELWOOD–BURGESS 1987). Mások véleménye szerint azonban az időtényező fontos. Másféle pszichikai beállítottságot és készségeket igényel a pillanatnyi félrevezetés és a hosszabb távú „elbűvölés”.

Amint látható, az erőszak megtervezettsége széles skálán mozog. A „villámátadás” tervezetlen; az elkövető ugyan sétálgathat szándékosan olyan helyeken, ahol potenciálisan áldozatra találhat, de nincs kiszemeltje, és a tett végrehajtása a véletlentől függ. Az „udvarlás” ezzel szemben egy gondosan megtervezett viselkedés: az elkövető tudatosan és fokozatosan keríti hatalmába az áldozatot. Mitől függ az erőszak megtervezettsége, és főleg: mitől függ, hogy mennyire sérül fizikailag az áldozat? Úgy tűnik, hogy leggondosabban azok tervezik meg a cselekedeteiket, akiknek nagyon erősek a szexuális késztetései (őket egy korábban elemzett rendszerben „szexualistáknak” neveztük). A kényszerítés legdurvább eszközeit azok alkalmazzák, akik alkohol hatása alatt állnak, vagy akiknek éppen „rossz napjuk” van (és esetleg ezért fogyasztottak alkoholt) (BEAUREGARD–LUSSIER–PROULX 2005).

Bűnüldözési szempontból fontos tudni, hogy az elkövetők jelentős része tróféákra is vadászik annak ellenére, hogy ezzel bizonyítékokat gyűjt önmaga ellen (WARREN–DIETZ–HAZELWOOD 2013). Ezek a tárgyak (alsónemű, ékszerek, igazolványok sőt, biológiai minták) az áldozatot szimbolizálják, mintegy bizonyítékai az elkövető „győzelmének”, és fenntartják a pszichológiai kapcsolatot a felek között az után is, hogy az erőszak már lezajlott. Egyesek fényképet vagy videófelvételt is készítenek, sőt, naplót vezetnek a bűntettekről, térképen jelölik be a helyszíneket stb. Sok elkövető egyáltalán nem titkolózik; eldicsekedik barátainak a begyűjtött tróféákkal, sőt, az internetre is felteheti a „legjobb” felvételeket.

Biztonsági intézkedések

Az elkövető természetesen nem szeretne börtönbe kerülni. Lehet, hogy a saját gondolatainak szférájában igazolhatónak tartja a nemi erőszakot, még az is lehet, hogy büszke rá, de tisztában van azzal, hogy az emberek többségénél nem talál szimpátiára, és tettei törvényellenesek. A büntetés elkerülésére sokféle taktikát alkalmazhat, de ezek központi eleme mindig a fenyegetés (DAVIES 1992).

Elsősorban azt kell megakadályoznia, hogy tetten érijék. Ennek érdekében elhagyatott helyeket keres, de még ott is felfedezhetik, ha az áldozat zajt csap, ezért ezt többnyire életveszélyes fenyegetésekkel igyekszik megakadályozni. Ha váratlanul feltűnik egy járókelő, megpróbálja rábírní áldozatát, hogy úgy viselkedjék, mintha szerelmespár lennének. Ha viszont az áldozat otthonában kerül sor az erőszakra, bezárja az ajtót, leereszti a rolókat, kikapcsolja a telefont stb.

Az azonosítás elkerülése érdekében az elkövető eltakarhatja arcát, vagy éjszaka, roszszul megvilágított helyen követi el a bűntettet. Ez azonban csak a „villámtámadás”, esetleg a „lesben állás” esetén képzelhető el. A „szélhámos” és az „udvarló” nem csábíthatja el áldozatát álarcban. Bár nyilván használhat és használ is álnevet, az áldozat később felismerheti, ezért neki a fenyegetés eszközához kell nyúlnia.

Miután kellően megfenyegette áldozatát, a biztonságos távozást kell biztosítania. Néha fenyegetéssel bírja rá az áldozatot arra, hogy ne mozduljon egy bizonyos ideig, máskor megkötözi őt, vagy bezárja valahova.

A leghatékonyabb védelem azonban a pszichológiai. Az áldozat egyrészt hitelt ad a fenyegetéseknek, másrészt szégyelli azt, ami történt. Gyakran magát okolja, hogy lépre ment. Ha hallgat, megszabadul a veszélytől (a beígért bosszútól), és titokban marad szégyene. Ha beszél, kiteszi magát nemcsak a veszélynek, hanem egy hosszadalmas rendőrségi és bírósági procedúrának, amelynek során lelkileg sokszorosán újraéli a megaláztatást, és magára veszi a „meggyalázottság” bélyegét. Különleges lelkierő kell ahhoz, hogy valaki felvállalja a nehezebb utat.

Párkapcsolaton belül az áldozat valószínűleg nemcsak azért hallgat, mert fenyegetik vagy szégyenkeznek, hanem azért is, mert nem akar ártani az elkövetőnek, hiszen szereti, és anyagilag függ tőle. A viszonyok helyzetspecifikus stratégiákat generálnak; joggal sajnálhatjuk tehát, hogy olyan keveset tudunk a párkapcsolaton belüli nemi erőszak *modus operandijáról*.

Egyedi viselkedésminták

Bár az elkövetők láthatóan sok szempontból csoportosíthatók, végeredményben mégiscsak emberek, egyedi háttérrel, vágyakkal és elvárásokkal, amelyeknek érvényt szereznek a nemi erőszak folyamán. Ez számtalan apró viselkedésben vagy igényben nyilvánul meg, amelyek az elkövetőnek mintegy lelki „ujjlenyomatát” rajzolják meg, és ezzel nyersanyagot szolgáltatnak a bűnözői profilalkotás számára. A trófeák gyűjtéséről már volt szó, ez nagyon is árulkodó jel, mert aki trófeát gyűjt, ezt valamilyen rá jellemző módon teszi. Van, aki

alsóneműre specializálódnak, mások ékszerekre, és van, aki hajtincset vág le. A lehetőségek száma nagy, de minden elkövető nagyon következetes ezen a téren. A tipikus egyéni viselkedésmintákat nem fogjuk kimerítően leltárba venni, inkább példákat adunk. Erre az áldozattal kiépített viszony sokféleségét választottuk ki; ezt az elkövető saját szavaival érzékeltetjük (DAVIES 1992).

Az elkövető lehet gyöngéd az áldozatához. Kifejezheti például az intimitás iránti igényét („Olyan hangokat adj ki, mintha szeretkeznénk”), kíváncsiskodhat („Hányas melltartót hordasz?”) vagy éppen bókolhat is („Gyönyörű tested van”). Más elkövetők viszont épp ellenkezőleg, durvák („Te bűdös kurva!”), ijesztgetik az áldozatot („Tudad, hogy AIDS-em van?”), vagy fenyegetik („Összekapcsolhatnánk ezt akár egy kis gyilkossággal is”). Nem mindig mondja ugyanazt, de a témák jól felismerhetők. Egy elkövető például öt egymást követő nemi erőszak során a következő kérdéseket tette fel az áldozatoknak:

1. eset: „*Hány éves vagy? Hányan tették már ezt veled?*”
2. eset: „*Milyen méretű a melled? Hogy hívnak?*”
3. eset: „*Van barátod? Hol élsz? Hány éves vagy?*”
4. eset: „*Milyen színű a szemed? Hogy hívják a barátodat?*”
5. eset: „*Hány emberrel szexeltél eddig? Miket szoktatok csinálni?*”

Minden kérdés egy-egy árulkodó jel, amivel az elkövető hozzájárul ahhoz, hogy a profizók jól végezhesék a munkájukat. Megjegyezzük, hogy ez az internetes elkövetőre is igaz: az elkövető nyomokat hagy maga után a világhálón, ezek pedig elvezethetnek hozzá.

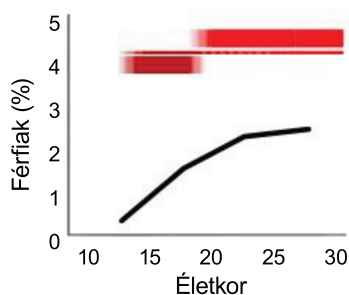
3.4.6. Büntetés és kezelés

Bűnüldözési szempontból fontos az áldozatok számának becslése, de még fontosabb annak feltárása, hogy *hányan* követnek el szexuális erőszakot, hiszen az elkövető az, akit „üldözni” kell. Az áldozatok aránya a társadalmon belül ugyanis nem feltétlenül tisztázza az elkövetők számát, mert nagyon gyakori a bűnisméltés. Tudnunk kell, hány ember bűnöző, vagyis, hogy mekkora a feladat.

Kezdjük egy olyan tanulmánnyal, amelyben nem azt vizsgálták, hányan követtek el ilyen bűncselekményeket, hanem azt, hogy hányan lennének hajlandók ilyesmit elkövetni – saját bevallásuk szerint (MALAMUTH 1981). A vizsgált egyetemistáknak csak háromnegyede állította saját magáról azt, hogy semmilyen körülmények között nem válna szexuális bűnelkövetővé. Negyedük ezt a körülményektől tette függővé, míg 2%-uk *valószínűnek tartotta*, hogy nemi erőszakot követ majd el. Ezek bizony nem kis számok, és kitűnő magyarázatot szolgáltatnak arra, hogy miért válik a nemi erőszak oly gyakorivá, ha a potenciális áldozatok kiszolgáltatott helyzetbe kerülnek.

A bűnügyi nyilvántartások adatai már nem ilyen riasztóak, és azt a benyomást keltik, hogy a bevallott hajlamok igen ritkán nyilvánulnak meg tetteikben. Nemi erőszakért ugyanis az amerikai férfiak pusztán megközelítőleg 2%-át ítélik el (CLINE 1980).

10. ábra

Nemi erőszakért elítéltek aránya a lakosságon belül

Megjegyzés: a bűncselekmények kamaszkor elején kezdődnek el, és fiatal felnőttkorban tetőznek; ekkor a férfi lakosság nagyjából 2,5%-a érintett. A vízszintes, színes jelzések a bűnözői karriereket jelölik.

Forrás: A szerző szerkesztése

A bűnügyi nyilvántartásokon túli valós adatokról természetesen senkinek sincs biztos információja, de az önbevallások alapján valószínű, hogy a szám sokkal nagyobb – körülbelül tízszerese annak, ami a nyilvántartásokban szerepel (Koss 1993). A különbség nyilván a „csak kutatással feltárható” eseteknek tulajdonítható; zömmel a családon belüli nemi erőszaknak. Ha az önbevallásokat tekintjük hitelesnek (elkövetőknél és áldozatoknál egyaránt), akkor úgy tűnik, hogy (1) a hajlamok és tettek között nem olyan nagy a távolság, mint a statisztikák alapján vélnénk: akik elképzelhetőnek tartották a nemi erőszakot, életük folyamán azt valamikor el is követik, és (2) az áldozatok és elkövetők száma nagyjából megegyezik. Igaz ugyan, hogy az elkövetők ismétlik a bűntettet, de az áldozattá válás is többszörös (a fenti számok összevethetők a WHO-tanulmány eredményeivel, ahol összesíteni kell a partnerkapcsolaton belüli és kívüli áldozatokat). Röviden: nemi erőszakot a férfi lakosság nagyjából ötöde-negyede követ el; az elkövetés kamaszkorban kezdődik és fiatal felnőttkorban tetőzik. Az eseteknek csak tizede válik ismertté.

Ha pusztán a logikánkra hallgatunk, azt gondolnánk, hogy aki nemi erőszakot követ el kamaszként, folytatja ezt felnőtt korában is, és fordítva: aki felnőttként nemi erőszakot követ el, erőszakos volt fiatalon is. A vizsgálatok cáfolják ezt a feltételezést (LUSSIER–CALE 2013). A valóságban ugyanis csak egy nagyjából 10–15%-os átfedés van a kamasz- és felnőttkori elkövetők között. A kamaszok többsége felhagy a nemi erőszakkal, amikor felnőtté válik, a felnőtt elkövetők többsége pedig kamaszkorban nem volt az. Alapjában véve tehát két különböző karrierrel van dolgunk; az egyik egy kamaszkorra korlátozódó bűnelkövetői pálya, a másik egy felnőttkorban kezdődő. Ezeket a karriereket jelöltük a vízszintes színes oszlopokkal a 10. ábrán; a keskeny csík azt a kisebbséget ábrázolja, amelynél a kamaszkori viselkedés valóban állandósul.

Az, hogy csak minimális átfedés van a kamaszkorú és felnőtt elkövetők között, természetesen nem jelenti azt, hogy a felnőtteknél ne lenne kontinuitás. Erről a visszaesési adatok tanúskodnak. A nemi erőszakot elkövetők visszaesési rátája 10% (LOOMAN–ABRACEN 2010) és 25% (FIRESTONE et al. 2005) között mozog, tanulmánytól függően. A szexuális zaklatás esetében a visszaesési ráta magasabb, 30% körüli (MEARS et al. 2016). Ezek elvileg nem

túlságosan magas számok, bár nyilván önmagukban is eléggé riasztóak. Van néhány további adat, amelyek azonban még inkább azok. Egy tanulmányban például, amelyben vizsgáltak körében a visszaesési ráta 20% körül volt, a visszaesőket 4–5 alkalommal ítélték el nemi erőszakért korábban (NUNES et al. 2016). Ez azt jelenti, hogy az elkövetőknek van egy csoportja, amely többszörös visszaesőkből áll. Ők valószínűleg azok közül kerülnek ki, akiknek a nőkről alkotott képe különösen torz volt, mert náluk volt a legmagasabb a visszaesési ráta (HELMUS et al. 2013). Ugyancsak figyelemre méltó, hogy a nemi erőszakot elkövetőknek kétharmadát ítélték el újra valamilyen nem szexuális bűncselekményért (BENGTSON–LUND 2008), ami arra utal, hogy ők az antiszociális típusú szexuális elkövetők közé tartoznak. A súlyos büntetések valamelyest csökkentik a visszaesés kockázatát (BUDD–DESMOND 2014), de távolról sem küszöbölik ki. Azt is fontos tudnunk, hogy a helyzet még rosszabb is lehet, ha figyelembe vesszük, hogy a visszaesési ráta biológiai okokból csökken 60 év körül (LOOMAN–ABRACEN 2010), tehát az átlagok, életkori bontás nélkül, félrevezetők lehetnek.

Van tehát egy antiszociális típusa az elkövetőknek, őket életük folyamán többször is elítélik nemi erőszakért, és őket a súlyos büntetések sem tartják vissza. Nem csoda, hogy sokan keresik a szexuális bűncselekmények visszaszorításának alternatív módszereit. Ezeket mutatjuk be az alábbiakban.

Drog és alkohol

A *bűnöző elme* című kötetben már feltettük a kérdést, hogy miért válik bűnelkövetővé valaki, miután már sikeresen átvészelte a kamaszkor viharait, és ezt olyan tényezőkkel magyaráztuk, amelyek felnőttkorban is képesek megváltoztatni a személyiséget. Ezek közé tartoznak az agysérülések, toxikus stressz, traumás élmények, illetve az alkohol és a drog. Az agysérülések és stressz az antiszociális kialakítása révén járulhat hozzá a szexuális bűncselekmények megjelenéséhez. Ugyanezt megteszi a drog és az alkohol is, de ezenfelül van egy másik hatásuk is: felszabadítják az embert a belső gátak hatása alól. Ami józanul csak lehetőség, módosult tudatállapotban megvalósíthatóvá válik. Nem véletlen, hogy a legtöbb büntényt – függetlenül attól, hogy szexuális jellegű vagy sem – drog hatása alatt követik el (KRAANEN–EMMELKAMP 2011). Minél kockázatosabb a tett, annál „jobban jön” a módosult tudatállapot.

A szexuális erőszak elkövetőinek többsége rendszeresen fogyaszt alkoholt és/vagy drogozik (KRAANEN–EMMELKAMP 2011). Tudni kell azonban, hogy a szerek – bűnügyi szempontból – nem afrodisziákumként hatnak. Lehet, hogy a nemi vágyat is fokozzák, de nem emiatt lesz szexuálisan erőszakos valaki, hanem az antiszociális hajlamok felszínre törése miatt. Ezért az alkohol/drog és nemi erőszak kapcsolata nem specifikus: az alkohol és a drog *minden* bűncselekmény kockázatát fokozza.

Börtönbüntetés utáni korlátozások • Ez azt a logikát követi, amelyet már a pedofíl bűnözőknél is tapasztaltunk: feltételezi, hogy az elkövető önmérsékletet tanúsít, ha fokozott társadalmi ellenőrzés alatt áll. Az USA több államában például a rendőrség nyilvántartja az elkövető lakcímét miután kiszabadult, az információt a lakosság rendelkezésére bocsátja, és ha problémák merülnek fel, a rendőrség kényszerítheti az elkövetőt, hogy máshova költözzön. Bár az elképzelés vonzó, úgy tűnik, a gyakorlatban nem válik be (LEVENSON–ZGOBA–TEWKSURY 2007). Egyrészt nem váltotta be a fő reményt: a visszaesési rátát nem csökkentette. Ha bűnismétlésre került sor, az elkövető egyszerűen „ingázóvá” vált: oda járt bűnözni, ahol

senki nem ismerte. Másrészt az intézkedések megnehezítették a szabadon bocsátottak életét és reintegrációját: a kényszerlakhely túl drága volt, az ismertség miatt pedig az elkövető nehezen talált munkát. Végezetül: az elkövetők gyakran váltak áldozattá. A lakókerületben sokan álltak rajtuk „bosszút” azért, amely tettükért jogilag már megbűnhődtek.

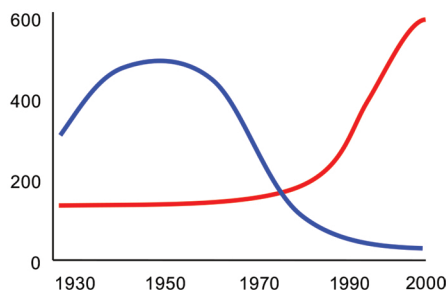
Pszichoterápia • Ezeket a kezeléseket három elv vezérli (HANSON–YATES 2013). A „kockázat elve” kimondja, hogy csak azokat szabad kezelni, akiknél a visszaesés kockázata nagy, mert ha nem így járnak el, a hatás visszajára fordul. Tanulmányok igazolják, hogy a kis kockázatú bűnelkövetőket sokszor olyan impulzusok érik a kezelés során, amelyek növelik a bűnismétlés kockázatát. A „szükséglet elve” azt mondja ki, hogy a kezelésnek arra a problémára kell irányulnia, amely a szexuális bűnelkövetést motiválja. Az elkövetők többségének ezernyi problémája van; lehetnek depressziósok, rászokhattak az alkoholra stb. Nem lehet egyszerre foglalkozni valamennyi problémával; ha például a bűnelkövetés legvalószínűbb oka a torzult gondolkodás, akkor a kezelésnek erre kell összpontosítania; ha az elkövető csak ittasan erőszakos, akkor alkoholfüggését kell kezelni stb. A „meggyőző-erő elve” azt követeli meg a terapeutától, hogy alkalmazkodjon a pácienséhez. Ők ugyanis nem egyformák. Van elkövető, akivel nagyon egyszerű nyelven kell beszélni, olyan is, aki gyanakvó a pszichoterápiával szemben stb. Az üzenetnek azonban célba kell jutnia, és ez sokkal könnyebben megvalósítható, ha egy képzett terapeuta alkalmazkodik, mint ha az elkövetőtől várjuk el, hogy felnőjön a feladathoz.

A rendelkezésre álló adatokat összességükben megvizsgálva bátran kijelenthetjük, hogy a pszichoterápiáknak van hatása – de csak akkor, ha mind a három elvet tiszteletben tartják (HANSON et al. 2009). Ebben az esetben a visszaesési ráta a felére csökkenhet. Ha azonban egyik elvet sem tartják be, a bűnismétlés kockázata még nőhet is. Elmondható ugyanakkor, hogy a szexuális bűnelkövetés pszichoterápiája még gyermekcipőben jár, különösen, ha más típusú bűnözők pszichoterápiájával hasonlítjuk össze. Ez egyes szerzőket arra ragadtatott, hogy a pszichoterápiát kísérletinek minősítsék, és kijelentsék: „Egy kísérleti fázisban levő kezelés alkalmazása etikailag kifogásolható olyan emberek esetében, akik sérülékenyek és potenciálisan veszélyesek is” (KENWORTHY et al. 2004). Ebben a formában ez túlzás, de kétségtelen, hogy a megfelelő pszichoterápia kidolgozásának feladata még előttünk áll.

Gyógyszeres kezelés • Ez a megközelítés abból a nyilvánvaló tényből indul ki, hogy a szexuális erőszak elkövetőinek jelentős része mentálisan zavart. Ha a pszichózist, szorongást, depressziót, figyelem- és hiperaktivitási zavart stb. gyógyszerrel kezeljük, két cél válik elérhetővé: (1) a páciens olyan állapotba kerül, hogy alkalmassá válik a reintegrációs programok befogadására (minimális cél), illetve (2) a bűnelkövetés kockázata csökken (optimális cél) (BOOTH–GULATI 2014).

Sokak számára visszatetsző, hogy a bűnözőket kezeljük ahelyett, hogy büntetnénk őket, de a stratégia nem új (11. ábra). Az ábrát szemlélve az ember óhatatlanul elgondolkodik azon, hogy mikor jártunk el helyesebben: régen vagy mostanában? A kérdés azért is akut, mert a 20. század elejével ellentétben (amikor a menhely, és nem a kórház volt a valódi opció) ma *vannak* hatásos gyógyszerek, ezért a „minimumcél” teljesíthető. Nem biztos azonban, hogy az „optimális cél” is elérhető. Igaz ugyan, hogy a gyógyszerek, például a szelektív szerotoninfelvételt gátlók háttérbe szoríthatják a deviáns szexuális késztetéseket (BECH–MITCHELL 2005), de önmagukban nem elégségesek. A gyógyszeres terápiát jelenleg inkább

a pszichoterápia kiegészítéseként alkalmazzák (THIBAUT 2012), tehát inkább a minimális, és nem az optimális célt szolgálják vele. A szexuális erőszakkal együtt megjelenő mentális zavarok kezelésére vannak gyógyszereink, maga a szexuális erőszak kezelésére viszont nincsenek – kivéve az antiandrogén terápiát, ez azonban nem mentális zavart kezel, hanem egy biológiai funkciót fojt el.

11. ábra

A „kórházból a börtönbe” program az Amerikai Egyesült Államokban

Megjegyzés: kék: menhelyen vagy kórházban elhelyezett, illetve piros: bebörtönzött elkövetők számának időbeli alakulása; Y tengely: eset/100 ezer lakos.

Forrás: HARCOURT 2006 alapján a szerző szerkesztése

Kasztráció és antiandrogén terápia • A tesztoszteron hiánya minimálisra csökkentheti vagy akár fel is függesztheti a szexuális vágyat, ezért ez a hormon a nemi erőszak kezelésének egy *biológiailag* nagyon ígéretes célpontja. Az elkövetőket korábban sebészetileg kasztrálták (STURUP 1953). Az ilyen durva beavatkozások manapság egyre kevésbé elképzelhetők, de később felvetődött a vegyi (visszafordítható) kasztráció lehetősége. A sebészeti és vegyi kasztráció hatékonysága hasonló, azzal a megjegyzéssel, hogy a vegyi kasztráció esetében a dózis helyes megválasztása nem mindig könnyű (ORTMANN 1980). Manapság a vegyi kasztrációt csak a nagy kockázatot jelentő nemierőszak-tevők esetében alkalmazzák, akik kevesen vannak (TURNER et al. 2018). Náluk bevált (GOOREN 2011). A mellékhatások (hogy csak egyet említsünk: a csontritkulás) persze nem elhanyagolhatók, mint ahogy az etikai megfontolások sem. Az elkövető szempontjából mérlegelendő, hogy mikor jár jobban: ha időnként börtönbe kerül, annak minden egészségügyi és pszichikai kockázatával együtt, vagy ha csaknem teljesen elveszti szexualitását, és egészsége más szempontból is meggyengül? Társadalmi szempontból azt is mérlegelnünk kell, hogy büntethetünk-e valakit *biológiailag* – vagyis az általánosan elfogadott börtönbüntetésen túl. A sokak által javasolt megoldás a vegyi kasztráció önkéntessé tétele, de azok sincsenek kevesen, akik szerint a bűn eléggé súlyos ahhoz, hogy radikális eszközökhöz nyúljunk.

Reintegrációs programok • Többnyire a fent ismertetett kezelési eljárásokat alkalmazzák, de tágabb perspektívából szemlélik a problémát. Fő kérdésük, hogy mi történik az elkövetővel, ha sikerült felszámolni azt a kockázatot, amelyet a társadalom számára jelent. Képes lesz integrálódni a társadalomba? Ennek legfőbb akadályát abban látják, hogy a közvélemény másképpen viszonyul a nemi erőszakhoz, mint más büntettekhez (GROSSI 2017). Ebben

nagy szerepe van a kivételesen súlyos esetek médiavisszhangjának. Kialakult a „szexuális ragadozó” társadalmi prototípusa, amely alapján minden elkövetőt megbélyegeznek, ami nagyon megnehezítheti a reintegrációt.

A reintegráció másik fontos akadály a szexuális bűnök „javíthatatlanságáról” kialakult és széles körben elterjedt vélemény. Bár a hivatkozott szerző ezt prekoncepciónak minősíti, a fentiek eléggé jól bizonyítják, hogy van benne igazság. Egyáltalán nem kizárt, hogy valaki „megjavuljon” kezelés nélkül is, és ennek esélyét a pszichoterápia, különösen, ha gyógyszeres kezeléssel is megtámogatják, jelentősen növeli. Az esély azonban nem bizonyosság. Még a vegyi kasztráció eredményessége sem teljes. Bár van néhány tanulmány, ahol a visszaesési ráta 0%-ra csökkent, olyan is van, ahol csak nagyjából 15%-ra. Mivel az antiandrogén terápiát többszörös visszaesőknél alkalmazzák, ez nagyszerű eredmény, de a veszélyt nem hárítja el teljesen.

Úgy tűnik, a társadalom másképp viszonyul a bűnözőkhöz, mint régebben. A rehabilitációról és reintegrációról a hangsúly egyre inkább a kockázatkezelésre és a közösség védelmére tevődik át (KRONER et al. 2014). E bonyolult összefüggések között kell megtalálnia helyét a büntetésnek, a mentális zavarok kezelésének és a biológiai funkciók elfojtásának egy olyan koordináta-rendszerben, amelynek egyik tengelyét a társadalom védelme, másikat pedig az elkövető jogai és reintegrációja alkotja.

3.4.7. Női elkövetők

A nemi szerepek hagyományos felosztása szerint a szexuális életet a férfiak tartják ellenőrzésük alatt, míg a nők alárendelt és passzív szerepet töltenek be (BECKER–HALL–STINSON 2001), így aztán a férfiak áldozattá válása – e „klasszikus” nézet szerint – az elképzelhetlenség határát súrolja. A gondolat abból indul ki, hogy a nemi szerepek az emlősök világában jól körül vannak határolva, és ez a „munkamegosztás” teszi lehetővé a fajok fennmaradását evolúciós léptékben. A tapasztalat azonban ennek ellenkezőjét bizonyítja, ezért ezt az elképzelést az evolúciós biológia és a pszichológia házasságának elvetélt „gondolatgyermeként” kell elkönyvelnünk. Egyetlen rendszertileg releváns következménye van, mégpedig az, hogy a nők által férfiak ellen elkövetett szexuális erőszak még annál is „rejtőzködőbb”, mint az, amit férfiak követnek el nők ellen. Az áldozatok úgy érzik, hogy férfi mivoltukat sérti, ha nők szexuális áldozataivá válnak, és e bélyegtől jobban félnek, mint magától az erőszaktól (CSOM 2007). A nézetek azonban változnak. Egy friss tanulmány nagyjából 1000 alanyának 94%-a például úgy vélte, hogy nők is elkövethetnek nemi erőszakot (CAIN–ANDERSON 2016). Ugyanakkor a nők elkövető voltát sokszor éppen a szakemberek, például törvényszéki szakértők vonják kétségbe (DENOV 2001), és a nőkkel szemben a bíróságok is elnézőbbek (ANGELIDES 2008). Az álláspontok tehát nem egységesek. Mivel azonban nem csak férfiak „képesek” nemi erőszakra, egy alfejezetet a női elkövetőknek szentelünk.

A nők által elkövetett szexuális erőszakok zöme – akárcsak a férfiaké – az enyhe kategóriába tartozik, és „mindössze” zaklatásnak minősíthető (a *stalking* sem ritka). A szexuális erőszakért elítélt nőknek azonban egy nem elhanyagolható hányada, mintegy 10–15%-a konkrétan nemi erőszakot (erőszakos nemi közöszülést) követ el (SNYDER – MULAHO–WANGOTA 2014). Az áldozatok jelentős része gyermek; erről az előző fejezetben volt szó. A feltárt büntetteknek azonban csak mintegy fele minősül pedofilnak; az áldozatok

másik fele elmúlt 13 éves (ez a pedofil büntett korhatára), sőt, egytizede elmúlt 18 éves is, tehát már férfinak tekinthető. A női elkövetők több vonatkozásban különböznek a férfiaktól. Áldozataik fiatalabbak, gyakrabban követik el a büntettet segédlettel, ritkán okoznak az áldozatnak maradandó fizikai sérüléseket, és ritkábban válnak elkövetővé drog hatása alatt (WILLIAMS–BIERIE 2015). A női elkövetők kevésbé hajlamosak a bűnismétlésre is (CORTONI–HANSON–COACHE 2010); ezt alig 3%-uk követi el, ami a férfi elkövetők visszaesési rátájánál jóval kisebb (lásd fent).

A női elkövetőknek általában a következő négy alaptípusait különböztetik el (WIJLMAN–BIJLEVELD–HENDRIKS 2010):

- „Visszaélők”: gyermekek fölötti felügyelettel megbízott nők, például bébiszitterek, akik az alkalmat kihasználva létesítenek erőszakos szexuális kapcsolatot többnyire fiatalkorú áldozatokkal. A négy típusból ők a legfiatalabbak, általában 20 év körüliek. Tetteik többnyire az orális szex vagy az „alatt” maradnak, de gyakran alkalmaznak fizikai erőszakot.
- „Erőszaktevők”: áldozataik többnyire idősebbek (fölötte állnak a pedofil büntett életkori határának, néha 18 évnél is idősebbek), akikkel erőszakosan közösjenek. Áldozataikkal sokszor csak az aktus kapcsán kerülnek ismeretségbe (tehát idegen fiúkat erőszakolnak meg).
- „Zavartak”: valamilyen mentális zavar szenvedő alanyai, akik nemi erőszakra specializálódnak, és nem mindig válogatnak az áldozat neme szerint. Akárcsak a második típus, általában 30 év körüliek.
- „Eltűrók”: önmaguktól nem követnének el szexuális büntettet, de eltűrik, sőt, sokszor elősegítik azt, hogy partnerük ilyesmit kövessen el. Az elkövetésben néha szexuálisan is együttműködnek az elkövetővel, tehát nem pusztán segítők, hanem „haszonélvezők” is a büntettnék. Ők a legidősebbek, 40 év körül járnak.

A fent felsorolt női erőszaktevő-típusok többsége különbözik azoktól a típusoktól, amelyeket férfiaknál ismertek fel. Bármilyen különbségek állnak is fenn azonban férfi és női elkövetők között, tetteik következményei az áldozat szempontjából nagyon hasonlítanak; ezek felölelik a drogaddikcióra, mentális zavarokra és szexuális problémákra való hajlamosítást (DUNCAN 2010). Sokan vélik úgy, hogy felül kell emelkednünk a társadalmi tabukon és előítéleteken, és az ilyen tettek következményeihez mérten komolyan és alaposan kell foglalkoznunk ezzel a kérdéssel.

Intimate partner violence

Az angol kifejezést legjobban úgy lehetne lefordítani, hogy „bensőséges kapcsolaton belüli erőszak”. A „bensőséges kapcsolat” kifejezés arra utal, hogy a feleknek nem kell házastársaknak lenniük, elég, ha párkapcsolatban élnek, bármilyen szakaszban (például még csak találkoznak egymással). A párkapcsolaton belüli erőszaknak az esetek többségében nincs szexuális vonatkozása. Lehet egyfajta hatalmi harc a kapcsolaton belül, vagy fizikai büntetések osztogatása vélt vagy valós sérelmekért (feltételezett hűtlenségért, iszákosságért stb.), de kialakulhat frusztráció vagy pillanatnyi összetűzések során is. Témánkhoz e pillanatban ez csak annyiban kapcsolódik, hogy itt is folyamatosan változik az elkövetőkről és áldozatokról alkotott képünk. Míg korábban a férfiakat tekintették

a leggyakoribb elkövetőknek, az új kutatási eredmények azt mutatják, hogy a két nem egyenlő arányban követ el nagyjából hasonló súlyú erőszakos bűntetteket a másik ellen (SWAN et al. 2008). Úgy tűnik, a női hajlamot az erőszakra – többek között a szexuális erőszakra – hosszú időn keresztül alábecsülték és elhanyagolták. A hiányt pótlendő, egyre több projekt célozza meg e fehér folt kiszínezését.

Felhasznált irodalom

- ABEL, G. G. – JORDAN, A. – ROULEAU, J. L. – EMERICK, R. – BARBOZA-WHITEHEAD, S. – OSBORN, C. (2004): Use of Visual Reaction Time to Assess Male Adolescents Who Molest Children. *Sexual Abuse a Journal of Research and Treatment*, Vol. 16, No. 3. 255–265. DOI: <https://doi.org/10.1177/107906320401600306>
- AMNESTY INTERNATIONAL (2011): *Aftershocks: Women Speak Out Against Sexual Violence in Haiti's Camps*. London, Amnesty International. Elérhető: www.amnesty.org/download/Documents/28000/amr360012011en.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 20.)
- ALANKO, K. – SALO, B. – MOKROS, A. – SANTTILA, P. (2013): Evidence for Heritability of Adult Men's Sexual Interest in Youth under Age 16 from a Population-Based Extended Twin Design. *Journal of Sexual Medicine*, Vol. 10, No. 4. 1090–1099. DOI: <https://doi.org/10.1111/jsm.12067>
- ALEXANDER, M. A. (1999): Sexual Offender Treatment Efficacy Revisited. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 11, No. 2. 101–116. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02658841>
- AMES, M. A. – HOUSTON, D. A. (1990): Legal, Social, and Biological Definitions of Pedophilia. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 19, No. 4. 333–342. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01541928>
- AMOWITZ, L. L. – REIS, C. – LYONS, K. H. – VANN, B. – MANSARAY, B. – AKINSULURE-SMITH, A. M. – TAYLOR, L. – IACOPINO, V. (2002): Prevalence of War-Related Sexual Violence and other Human Rights Abuses among Internally Displaced Persons in Sierra Leone. *JAMA*, Vol. 287, No. 4. 513–521. DOI: <https://doi.org/10.1001/jama.287.4.513>
- ANNAN, K. (2003): *Special Measures for Protection from Sexual Exploitation and Sexual Abuse*. Elérhető: www.unhcr.org/protection/operations/405ac6614/secretary-generals-bulletin-special-measures-protection-sexual-exploitation.html (A letöltés dátuma: 2018. 07. 20.)
- ANDRESEN, M. A. – FRANK, R. – FELSON, M. (2014): Age and the Distance to Crime. *Criminology & Criminal Justice*, Vol. 14, No. 1. 314–333. DOI: <https://doi.org/10.1177/1748895813494870>
- ANGELIDES, S. (2008): Sexual Offences against “Children” and the Question of Judicial Gender Bias. *Australian Feminist Studies*, Vol. 23, No. 57. 359–373. DOI: <https://doi.org/10.1080/08164640802233302>
- ARAJI, S. – FINKELHOR, D. (1985): Explanations of Pedophilia: Review of Empirical Research. *The Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 13, No. 1. 17–37.
- AVDIBEGOVIĆ, E – SINANOVIĆ, O. (2006): Consequences of Domestic Violence on Women's Mental Health in Bosnia and Herzegovina. *Croatian Medical Journal*, Vol. 47, No. 5. 730–741.
- BABCHISHIN, K. M. – HANSON, R. K. – VANZUYLEN, H. (2015): Online Child Pornography Offenders are Different: A Meta-Analysis of the Characteristics of Online and Offline Sex Offenders against Children. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 44, No. 1. 45–66. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-014-0270-x>
- BALTHAZART, J. (2011): Minireview: Hormones and Human Sexual Orientation. *Endocrinology*, Vol. 152, No. 8. 2937–2947. DOI: <https://doi.org/10.1210/en.2011-0277>

- BALTIERI, D. A. – BOER, D. P. (2015): Two Clusters of Child Molesters Based on Impulsiveness. *Revista Brasileira de Psiquiatria*, Vol. 37, No. 2. 139–145. DOI: <https://doi.org/10.1590/1516-4446-2014-1568>
- BANDURA, A. (1986): *Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory*. Englewood Cliffs (US-NJ), Prentice-Hall.
- BARBAREE, H. E. – LANGTON, C. M. – PEACOCK, E. J. (2006): The Factor Structure of Static Actuarial Items: Its Relation to Prediction. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 18, No. 2. 207–226. DOI: <https://doi.org/10.1177/107906320601800207>
- BAUSERMAN, R. (1997): Man–boy Sexual Relationships in a Cross-Cultural Perspective. In GERACI, J. ed.: *Dares to Speak: Historical and Contemporary Perspectives on Boy-Love*. Norfolk, Gay Men's Press. 120–137.
- BEAUREGARD, E. – LUSSIER, P. – PROULX, J. (2005): The Role of Sexual Interests and Situational Factors on Rapists' Modus Operandi: Implications for Offender Profiling. *Legal and Criminological Psychology*, Vol. 10, No. 2. 265–278. DOI: <https://doi.org/10.1348/135532505X36110>
- BECKER, J. – HALL, S. – STINSON, J. (2001): Female Sexual Offenders: Clinical, Legal, and Policy Issues. *Journal of Forensic Psychology Practice*, Vol. 1, No. 3. 29–50. DOI: https://doi.org/10.1300/J158v01n03_02
- BECKSTEAD, A. L. (2012): Can We Change Sexual Orientation? *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 41, No. 1. 121–134. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-012-9922-x>
- BEECH, A. R. – MITCHELL, I. J. (2005): A Neurobiological Perspective on Attachment Problems in Sexual Offenders and the Role of Selective Serotonin Re-Uptake Inhibitors in the Treatment of Such Problems. *Clinical Psychology Review*, Vol. 25, No. 2. 153–182. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2004.10.002>
- BEIER, K. M. (1998): Differential Typology and Prognosis for Dissexual Behavior – A Follow-Up Study of Previously Expert-Appraised Child Molesters. *International Journal of Legal Medicine*, Vol. 111, No. 3. 133–141. DOI: <https://doi.org/10.1007/s004140050133>
- BEIER, K. M. – OEZDEMIR, U. C. – SCHLINZIG, E. – GROLL, A. – HUPP, E. – HELLENSCHMIDT, T. (2016): “Just Dreaming of Them”: The Berlin Project for Primary Prevention of Child Sexual Abuse by Juveniles (PPJ). *Child Abuse and Neglect*, Vol. 52. 1–10. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2015.12.009>
- BÉKÉS V. – PERRY, J. C. – ROBERTSON, B. M. (2017): Masochism: A Mixed-Method Analysis of Its Development, Psychological Function, and Conceptual Evolution. *Psychoanalytic Review*, Vol. 104, No. 1. 33–63. DOI: <https://doi.org/10.1521/prev.2017.104.1.33>
- BENGTSON, S. – LUND, J. (2008): Criminal Recidivism among Sexual Offenders. *Ugeskrift for Laeger*, Vol. 170, No. 49. 4035–4039.
- BERLIN, F. S. (2008): Basic Science and Neurobiological Research: Potential Relevance to Sexual Compulsivity. *The Psychiatric Clinics of North America*, Vol. 31, No. 4. 623–642. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psc.2008.07.003>
- BERRYESSA, C. M. (2014): Potential Implications of Research on Genetic or Heritable Contributions to Pedophilia for the Objectives of Criminal Law. *Recent Patents on DNA and Gene Sequences*, Vol. 8, No. 2. 65–77. DOI: <https://doi.org/10.2174/2352092209666141211233857>
- BITZER, J. (2005): Sexual Aggression against Girls and Adult Women – Definitions and Epidemiology. *Therapeutische Umschau*, Vol. 62, No. 4. 211–215. DOI: <https://doi.org/10.1024/0040-5930.62.4.211>
- BLANCHARD, R. (2010): The DSM Diagnostic Criteria for Transvestic Fetishism. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 39, No. 2. 363–372. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-009-9541-3>

- BLANCHARD, R. – CHRISTENSEN, B. K. – STRONG, S. M. – CANTOR, J. M. – KUBAN, M. – KLASSEN, P. – DICKEY, R. – BLAK, T. (2002): Retrospective Selfreports of Childhood Accidents Causing Unconsciousness in Phallometrically Diagnosed Pedophiles. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 31, No. 6. 511–526. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1020659331965>
- BLANCHARD, R. – KLASSEN, P. – DICKEY, R. – KUBAN, M. E. – BLAK, T. (2001): Sensitivity and Specificity of the Phallometric Test for Pedophilia in Nonadmitting Sex Offenders. *Psychological Assessment*, Vol. 13, No. 1. 118–126. DOI: <https://doi.org/10.1037/1040-3590.13.1.118>
- BLANCHARD, R. – KOLLA, N. J. – CANTOR, J. M. – KLASSEN, P. E. – DICKEY, R. – KUBAN, M. E. – BLAK, T. (2007): IQ, Handedness, and Pedophilia in Adult Male Patients Stratified by Referral Source. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 19, No. 3. 285–309. DOI: <https://doi.org/10.1177/107906320701900307>
- BOOTH, B. D. – GULATI, S. (2014): Mental Illness and Sexual Offending. *The Psychiatric Clinics of North America*, Vol. 37, No. 2. 183–194. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.psc.2014.03.007>
- BRADFORD, J. M. W. – FEDOROFF, P. – GULATI, S. (2013): Can Sexual Offenders be Treated? *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 36, Nos. 3–4. 235–240. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2013.04.004>
- BRANTINGHAM, P. L. – BRANTINGHAM, P. J. (1993): Nodes, Paths and Edges: Considerations on the Complexity of Crime and the Physical Environment. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 13, Nos. 1. 3–28. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0272-4944\(05\)80212-9](https://doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80212-9)
- BRIGGS, P. – SIMON, W. T. – SIMONSEN, S. (2011): An Exploratory Study of Internet-Initiated Sexual Offenses and the Chat Room Sex Offender: Has the Internet Enabled a New Typology of Sex Offender? *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 23, No. 1. 72–91. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063210384275>
- BUDD, K. – DESMOND, S. A. (2014): Sex Offenders and Sex Crime Recidivism: Investigating the Role of Sentence Length and Time Served. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 58, No. 12. 1481–1499. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X13507421>
- BURNS, J. M. – SWERDLOW, R. H. (2003): Right Orbitofrontal Tumor with Pedophilia Symptom and Constructional Apraxia Sign. *Archives of Neurology*, Vol. 60, No. 3. 437–440. DOI: <https://doi.org/10.1001/archneur.60.3.437>
- CAILLEAU, V. – HARIKA-GERMANEAU, G. – DELBREIL, A. – JAAFARI, N. (2018): Stalking: From “Romantic Pursuit” to Sexual Predation. *Presse Medicale*, Vol. 47, No. 6. 510–518. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.lpm.2018.03.002>
- CAIN, C. M. – ANDERSON, A. L. (2016): Female Sex Offenders: Public Awareness and Attributions. *Violence and Victims*, Vol. 31, No. 6. 1044–1063. DOI: <https://doi.org/10.1891/0886-6708.VV-D-14-00197>
- CANTOR, D. – FISHER, B. – CHIBNALL, S. – TOWNSEND, R. – LEE, H. – BRUCE, C. – THOMAS, G. (2017): *Report on the AAU Campus Climate Survey on Sexual Assault and Sexual Misconduct*. Rockville (US-MD), Westat – Association of American Universities.
- CASTRO, C. A. – KINTZLE, S. – SCHUYLER, A. C. – LUCAS, C. L. – WARNER, C. H. (2015): Sexual Assault in the Military. *Current Psychiatry Reports*, Vol. 17, No. 7. 54. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11920-015-0596-7>
- CERNOVSKY, Z. Z. (2016): Fetishistic Preferences of Clients as Ranked by a Sex Worker. *Journal of Sex and Marital Therapy*, Vol. 42, No. 6. 481–483. DOI: <https://doi.org/10.1080/0092623X.2015.1070779>

- CHOO, K. R. (2009): *Online Child Grooming: A Literature Review on the Misuse of Social Networking Sites for Grooming Children for Sexual Offences*. Canberra, Australian Institute of Criminology. DOI: <https://doi.org/10.1037/e582922012-001>
- CLINE, H. F. (1980): Criminal Behavior over the Life Span. In BRIM, O. J. – KAGAN, J. eds.: *Constancy and Change in Human Development*. Cambridge (US-MA), Harvard. 641–674.
- COLLIE, C. J. R. – GREENE, K. S. (2016): The Effectiveness of Victim Resistance Strategies against Stranger Child Abduction: An Analysis of Attempted and Completed Cases. *Journal of Investigative Psychology and Offender Profiling*, Vol. 13, No. 3. 277–295. DOI: <https://doi.org/10.1002/jip.1457>
- CONTE, J. R. (1985): Clinical Dimensions of Adult Sexual Abuse of Children. *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 3, No. 4. 341–354. DOI: <https://doi.org/10.1002/bsl.2370030403>
- CORTONI, F. – HANSON, R. K. – COACHE, M. È. (2010): The Recidivism Rates of Female Sexual Offenders are Low: A Meta-Analysis. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 22, No. 4. 387–401. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063210372142>
- DAVIES, A. (1992): Rapists' Behaviour: A Three Aspect Model as a Basis for Analysis and the Identification of Serial Crime. *Forensic Science International*, Vol. 55, No. 2. 173–194. DOI: [https://doi.org/10.1016/0379-0738\(92\)90122-D](https://doi.org/10.1016/0379-0738(92)90122-D)
- DE BLOCK, A. – ADRIAENS, P. R. (2013): Pathologizing Sexual Deviance: A History. *Journal of Sex Research*, Vol. 50, Nos. 3–4. 276–298. DOI: <https://doi.org/10.1080/00224499.2012.738259>
- DENOV, M. S. (2001): A Culture of Denial: Exploring Professional Perspectives on Female Sex Offending. *Canadian Journal of Criminology*, Vol. 43, No. 3. 303–329.
- DICKSTEIN, L. J. (1988): Spouse Abuse and Other Domestic Violence. *Psychiatric Clinics of North America*, Vol. 11, No. 4. 611–628. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0193-953X\(18\)30473-8](https://doi.org/10.1016/S0193-953X(18)30473-8)
- DOMBERT, B. – SCHMIDT, A. F. – BANSE, R. – BRIKEN, P. – HOYER, J. – NEUTZE, J. – OSTERHEIDER, M. (2016): How Common is Men's Self-Reported Sexual Interest in Prepubescent Children? *The Journal of Sex Research*, Vol. 53, No. 2. 214–223. DOI: <https://doi.org/10.1080/00224499.2015.1020108>
- DÖRNER, G. – POPPE, I. – STAHL, F. – KÖLZSCH, J. – UEBELHACK, R. (1991): Gene- and Environment-Dependent Neuroendocrine Etiogenesis of Homosexuality and Transsexualism. *Experimental and Clinical Endocrinology*, Vol. 98, No. 2. 141–150. DOI: <https://doi.org/10.1055/s-0029-1211110>
- DRESCHER, J. (2015): Queer Diagnoses Revisited: The Past and Future of Homosexuality and Gender Diagnoses in DSM and ICD. *International Review of Psychiatry*, Vol. 27, No. 5. 386–395. DOI: <https://doi.org/10.3109/09540261.2015.1053847>
- DUBÉ, R. – HÉBERT, M. (1988): Sexual Abuse of Children under 12 Years of Age: A Review of 511 Cases. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 12, No. 3. 321–330. DOI: [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(88\)90045-2](https://doi.org/10.1016/0145-2134(88)90045-2)
- DUMOND, R. W. (2003): Confronting America's Most Ignored Crime Problem: The Prison Rape Elimination Act of 2003. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 31, No. 3. 354–360.
- DUNCAN, K. A. (2010): *Female Sexual Predators: Understanding Them to Protect Our Children and Youths*. Santa Barbara (US-CA), Praeger.
- ENARSON, E. (1999): Violence Against Women in Disasters: A Study of Domestic Violence Programs in the United States and Canada. *SAGE Journal*. DOI: <https://doi.org/10.1177/10778019922181464>

- ENDRASS, J. – URBANIOK, F. – HAMMERMEISTER, L. C. – BENZ, C. – ELBERT, T. – LAUBACHER, A. – ROSSEGGER, A. (2009): The Consumption of Internet Child Pornography and Violent and Sex Offending. *BMC Psychiatry*, Vol. 9, No. 1. 43. DOI: <https://doi.org/10.1186/1471-244X-9-43>
Fact Sheet: What is Sexual Assault? CASA Forum. Elérhető: www.casa.org.au/casa_pdf.php?document=what_is_SA (A letöltés dátuma: 2018. 07. 28.)
- FAZIO, R. L. – LYKINS, A. D. – CANTOR, J. M. (2014): Elevated Rates of Atypical Handedness in Paedophilia: Theory and Implications. *Laterality*, Vol. 19, No. 6. 690–704. DOI: <https://doi.org/10.1080/1357650X.2014.898648>
- FELDMAN, D. B. – CRANDALL, C. S. (2007): Dimensions of Mental Illness Stigma: What About Mental Illness Causes Social Rejection? *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 26, No. 2. 137–154. DOI: <https://doi.org/10.1521/jscp.2007.26.2.137>
- FINKELHOR, D. (2009): The Prevention of Childhood Sexual Abuse. *The Future of Children*, Vol. 19, No. 2. 169–194. DOI: <https://doi.org/10.1353/foc.0.0035>
- FIRESTONE, P. – NUNES, K. L. – MOULDEN, H. – BROOM, I. – BRADFORD, J. M. (2005): Hostility and Recidivism in Sexual Offenders. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 34, No. 3. 277–283. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-005-3116-8>
- FLACH, R. M. D. – DESLANDES, S. F. (2017): Cyber Dating Abuse in Affective and Sexual Relationships: A Literature Review. *Cadernos de saude publica*, Vol. 33, No. 7. DOI: <https://doi.org/10.15090/0102-311X00138516>
- FRANCES, A. – WOLLERT, R. (2012): Sexual Sadism: Avoiding Its Misuse in Sexually Violent Predator Evaluations. *The Journal of American Academy of Psychiatry and Law*, Vol. 40, No. 3. 409–16.
- FREUND, K. – KUBAN, M. (1993): Toward a Testable Developmental Model of Pedophilia: The Development of Erotic Age Preference. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 17, No. 2. 315–324. DOI: [https://doi.org/10.1016/0145-2134\(93\)90051-6](https://doi.org/10.1016/0145-2134(93)90051-6)
- FREUND, K. – WATSON, R. – RIENZO, D. (1988): The Value of Self-Reports in the Study of Voyeurism and Exhibitionism. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 1, No. 2. 243–262. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00852800>
- FULGA, I. – MUSAT, L. C. – CRASSAS, R. – CEAVDARI, N. (2008): Child Sexual Abuse: Offender's Modus Operandi Aspects in Intraaggression Period. *Romanian Journal of Legal Medicine*, Vol. 16, No. 1. 31–36. DOI: <https://doi.org/10.4323/rjlm.2008.31>
- FULLER, A. K. (1989): Child Molestation and Pedophilia: An Overview for the Physician. *JAMA*, Vol. 261, No. 4. 602–606. DOI: <https://doi.org/10.1001/jama.1989.03420040140034>
- FULWILER, C. E. – KING, J. A. – ZHANG, N. (2012): Amygdala-Orbitofrontal Resting-State Functional Connectivity is Associated with Trait Anger. *Neuroreport*, Vol. 23, No. 10. 606–610. DOI: <https://doi.org/10.1097/00001756-201207110-00006>
- GERADT, M. – JAHNKE, S. – HEINZ, J. – HOYER, J. (2018): Is Contact with Children Related to Legitimizing Beliefs Toward Sex with Children Among Men with Pedophilia? *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 47, No. 2. 375–387. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-017-1042-1>
- GILBERT, F. – FOCQUAERT, F. (2015): Rethinking Responsibility in Offenders with Acquired Paedophilia: Punishment or Treatment? *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 38, January–February. 51–60. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2015.01.007>
- GODIER, L. R. – FOSSEY, M. (2017): Addressing the Knowledge Gap: Sexual Violence and Harassment in the UK Armed Forces. *Journal of the Royal Army Medical Corps*, Vol. 164, No. 5. DOI: <https://doi.org/10.1136/jramc-2017-000810>

- GOOREN, L. J. (2011): Clinical Review: Ethical and Medical Considerations of Androgen Deprivation Treatment of Sex Offenders. *Journal of Clinical Endocrinology and Metabolism*, Vol. 96, No. 12. 3628–3637. DOI: <https://doi.org/10.1210/jc.2011-1540>
- GREEN, R. (1972): Homosexuality as a Mental Illness. *International Journal of Psychiatry*, Vol. 10, No. 1. 77–98.
- GREEN, R. (2002): Is Pedophilia a Mental Disorder? *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 31, No. 6. 467–471. DOI: <https://doi.org/10.1023/a:1020699013309>
- GREENBERG, D. M. – BRADFORD, J. – CURRY, S. (1995): Infantophilia – A New Subcategory of Pedophilia? A Preliminary Study. *The Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 23, No. 1. 63–71.
- GREENBERG, D. M. – BRADFORD, J. M. – CURRY, S. – O’ROURKE, A. (1996): A Comparison of Treatment of Paraphilias with Three Serotonin Reuptake Inhibitors: A Retrospective Study. *The Bulletin of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 24, No. 4. 525–532.
- GRØNNERØD, C. – GRØNNERØD, J. S. – GRØNDAHL, P. (2015): Psychological Treatment of Sexual Offenders Against Children: A Meta-Analytic Review of Treatment Outcome Studies. *Trauma Violence and Abuse*, Vol. 16, No. 3. 280–290. DOI: <https://doi.org/10.1177/1524838014526043>
- GROSSI, L. M. (2017): Sexual Offenders, Violent Offenders, and Community Reentry: Challenges and Treatment Considerations. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 34. 59–67. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.04.005>
- GROTH, A. N. – HOBSON, W. F. – GARY, T. S. (1982): The Child Molester: Clinical Observations. *Journal of Social Work & Human Sexuality*, Vol. 1, Nos. 1–2. 129–144. DOI: https://doi.org/10.1300/J291v01n01_08
- GRUNDMANN, D. – KRUPP, J. – SCHERNER, H. – AMELUNG, T. – BEIER, K. M. (2016): Stability of Self-Reported Arousal to Sexual Fantasies Involving Children in a Clinical Sample of Pedophiles and Hebephiles. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 45, No. 5. 1153–1162. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-016-0729-z>
- HANSON, R. K. – BOURGON, G. – HELMUS, L. – HODGSON, S. (2009): The Principles of Effective Correctional Treatment Also Apply to Sexual Offenders: A Meta-Analysis. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 36, No. 9. 865–891. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093854809338545>
- HANSON, R. K. – BUSSIÈRE, M. T. (1998): Predicting Relapse: A Meta-Analysis of Sexual Offender Recidivism Studies. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 66, No. 2. 348–362. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.66.2.348>
- HANSON, R. K. – GORDON, A. – HARRIS, A. J. – MARQUES, J. K. – MURPHY, W. – QUINSEY, V. L. – SETO, M. C. (2002): First Report of the Collaborative Outcome Data Project on the Effectiveness of Psychological Treatment for Sex Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 14, No. 2. 169–194. DOI: <https://doi.org/10.1177/107906320201400207>
- HANSON, R. K. – STEFFY, R. A. – GAUTHIER, R. (1993): Long-Term Recidivism of Child Molesters. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, Vol. 61, No. 4. 646–652. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-006X.61.4.646>
- HANSON, R. K. – YATES, P. M. (2013): Psychological Treatment of Sex Offenders. *Current Psychiatry Reports*, Vol. 15, No. 3. 348. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11920-012-0348-x>
- HARCOURT, B. E. (2006): From the Asylum to the Prison: Rethinking the Incarceration Revolution. *SSRN Electronic Journal*, Vol. 84, No. 7. 1755. DOI: <https://doi.org/10.2139/ssrn.881865>
- HARE, R. D. (1999): *Without Conscience: The Disturbing World of the Psychopath Among Us*. New York (US-NY), Guildford.

- HARRISON, K. – MANNING, R. – MCCARTAN, K. (2010): Current Multi-Disciplinary Definitions and Understandings of Paedophilia. *Social and Legal Studies*, Vol. 19, No. 4. 481–496. DOI: <https://doi.org/10.1177/0964663910369054>
- HASELWOOD, R. R. – BURGESS, A. W. (1987): *Practical Aspects of Rape Investigation: A Multidisciplinary Approach*. Amsterdam, Elsevier.
- HELMUS, L. – HANSON, R. K. – BABCHISHIN, K. M. – MANN, R. E. (2013): Attitudes Supportive of Sexual Offending Predict Recidivism: A Meta-Analysis. *Trauma Violence and Abuse*, Vol. 14, No. 1. 34–53. DOI: <https://doi.org/10.1177/1524838012462244>
- HELMUS, L. – Ó CIARDHA, C. – SETO, M. C. (2015): The Screening Scale for Pedophilic Interests (SSPI): Construct, Predictive, and Incremental Validity. *Law and Human Behavior*, Vol. 39, No. 1. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.1037/lhb0000099>
- HENN, F. A. – HERJANIC, M. – VANDERPEARL, R. H. (1976): Forensic Psychiatry: Profiles of Two Types of Sex Offenders. *American Journal of Psychiatry*, Vol. 133, No. 6. 694–696. DOI: <https://doi.org/10.1176/ajp.133.6.694>
- HENSLEY, C. – KOSCHESKI, M. – TEWKSBURY, R. (2005): Examining the Characteristics of Male Sexual Assault Targets in a Southern Maximum-Security Prison. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 20, No. 6. 667–679. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260505276069>
- HOLLOWAY, V. – WYLIE, K. (2015): Sex Drive and Sexual Desire. *Current Opinion in Psychiatry*, Vol. 28, No. 6. 424–429. DOI: <https://doi.org/10.1097/YCO.0000000000000199>
- HOWELLS, K. (1981): Adult Sexual Interest in Children: Considerations Relevant to the Theories and Aetiology. In COOK, M. – HOWELLS K. eds.: *Adult Sexual Interest in Children*. London, Academic Press. 55–294.
- HYNES, M. – ROBERTSON, K. – WARD, J. – CROUSE, C. (2004): A Determination of the Prevalence of Gender-Based Violence among Conflict-Affected Populations in East Timor. *Disasters*, Vol. 28, No. 3. 294–321. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.0361-3666.2004.00260.x>
- ILIES, R. – HAUSERMAN, N. – SCHWOCHAU, S. – STIBAL, J. (2003): Reported Incidence Rates of Work-Related Sexual Harassment in the United States: Using Meta-Analysis to Explain Reported Rate Disparities. *Personnel Psychology*, Vol. 56, No. 3. 607–631. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2003.tb00752.x>
- JAHNKE, S. (2018): Emotions and Cognitions Associated with the Stigma of Non-Offending Pedophilia: A Vignette Experiment. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 47, No. 2. 363–373. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-017-1073-7>
- JAHNKE, S. – IMHOFF, R. – HOYER, J. (2015): Stigmatization of People with Pedophilia: Two Comparative Surveys. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 44, No. 1. 21–34. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-014-0312-4>
- JANSSEN, D. F. (2018): Frotteuristic Disorder: Etymological and Historical Note. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 47, No. 4. 821–824. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-018-1188-5>
- JESPERSEN, A. F. – LALUMIÈRE, M. L. – SETO, M. C. (2009): Sexual Abuse History among Adult Sex Offenders and Non-Sex Offenders: A Meta-Analysis. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 33, No. 3. 179–192. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2008.07.004>
- JORDAN, K. – FROMBERGER, P. – STOLPMANN, G. – MÜLLER, J. L. (2011a): The Role of Testosterone in Sexuality and Paraphilia – A Neurobiological Approach. Part I: Testosterone and Sexuality. *Journal of Sexual Medicine*, Vol. 8, No. 11. 2993–3007. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1743-6109.2011.02394.x>

- JORDAN, K. – FROMBERGER, P. – STOLPMANN, G. – MÜLLER, J. L. (2011b): The Role of Testosterone in Sexuality and Paraphilia – A Neurobiological Approach. Part II: Testosterone and Paraphilia. *Journal of Sexual Medicine*, Vol. 8, No. 11. 3008–3029. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1743-6109.2011.02393.x>
- KENWORTHY, T. – ADAMS, C. E. – BILBY, C. – BROOKS-GORDON, B. – FENTON, M. (2004): Psychological Interventions for Those Who have Sexually Offended or are at Risk of Offending. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, Vol. 4, No. 3. DOI: <https://doi.org/10.1002/14651858.CD004858>
- KERIMOVA, J. – POSNER, S. F. – BROWN, Y. T. – HILLIS, S. – MEIKLE, S. – DUERR, A. (2003): High Prevalence of Self-Reported Forced Sexual Intercourse among Internally Displaced Women in Azerbaijan. *American Journal of Public Health*, Vol. 93, No. 7. 1067–1070. DOI: <https://doi.org/10.2105/ajph.93.7.1067>
- KHALIFEH, H. – ORAM, S. – OSBORN, D. – HOWARD, L. M. – JOHNSON, S. (2016): Recent Physical and Sexual Violence against Adults with Severe Mental Illness: A Systematic Review and Meta-Analysis. *International Review of Psychiatry*, Vol. 28, No. 5. 433–451. DOI: <https://doi.org/10.1080/09540261.2016.1223608>
- KINGSTON, D. A. – SETO, M. C. – AHMED, A. G. – FEDOROFF, P. – FIRESTONE, P. – BRADFORD, J. M. (2012): The Role of Central and Peripheral Hormones in Sexual and Violent Recidivism in Sex Offenders. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 40, No. 4. 476–485.
- KINYANDA, E. – MUSISI, S. – BIRYABAREMA, C. – EZATI, I. – OBOKE, H. – OJIAMBO-OCHIENG, R. – WERE-OGUTTU, J. – LEVIN, J. – GROSSKURTH, H. – WALUGEMBE, J. (2010): War Related Sexual Violence and its Medical and Psychological Consequences as Seen in Kitgum, Northern Uganda: A Cross-Sectional Study. *BMC International Health and Human Rights*, Vol. 10, No. 28. DOI: <https://doi.org/10.1186/1472-698X-10-28>
- KLEINHANS, M. M. (2002): Criminal Justice Approaches to Paedophilic Sex Offenders. *Social and Legal Studies*, Vol. 11, No. 2. 233–255. DOI: <https://doi.org/10.1177/096466390201100204>
- KLOESS, J. A. – SEYMOUR-SMITH, S. – HAMILTON-GIACHRITSIS, C. E. – LONG, M. L. – SHIPLEY, D. – BEECH, A. R. (2017): A Qualitative Analysis of Offenders' Modus Operandi in Sexually Exploitative Interactions with Children Online. *Sexual Abuse a Journal of Research and Treatment*, Vol. 29, No. 6. 563–591. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063215612442>
- KNEER, J. – BORCHARDT, V. – KÄRGEL, C. – SINKE, C. – MASSAU, C. – TENBERGEN, G. – PONSETI, J. – WALTER, H. – BEIER, K. M. – SCHIFFER, B. – SCHILTZ, K. – WALTER, M. – KRUGER, T. H. C. (2018): Diminished Fronto-Limbic Functional Connectivity in Child Sexual Offenders. *Journal of Psychiatric Research*, Vol. 108. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpsychires.2018.01.012>
- KNIGHT, R. A. – PRENTKY, R. A. (1990): Classifying Sexual Offenders: The Development of Corroboration of Taxonomic Models. In MARSHALL, W. L. – LAWS, D. R. – BARBAREE, H. E. eds.: *Handbook of Sexual Assault*. New York (US-NY), Plenum. 23–52.
- KOSS, M. P. (1993): Rape: Scope, Impact, Interventions, and Public Policy Responses. *American Psychologist*, Vol. 48, No. 10. 1062–1069. DOI: <https://doi.org/10.1037//0003-066X.48.10.1062>
- KRAANEN, F. L. – EMMELKAMP, P. M. (2011): Substance Misuse and Substance Use Disorders in Sex Offenders: A Review. *Clinical Psychology Review*, Vol. 31, No. 3. 478–489. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2010.11.006>
- KRONER, D. G. – POWER, J. – TAKAHASHI, M. – HARRIS, A. J. R. (2014): Predicting Treatment Attrition among Seriously Violent Offenders: An Application of the Directionality Model. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 29, No. 12. 2239–2256. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260513517551>

- KRUG, E. G. – DAHLBERG, L. L. – MERCY, J. A. – ZWI, A. B. – LOZANO, R. eds. (2002): *World Report on Violence and Health*. Geneva, World Health Organization.
- LAMBERG, L. (1998): Gay is Okay with APA – Forum Honors Landmark 1973 Events. *JAMA*, Vol. 280, No. 6. 497–499. DOI: <https://doi.org/10.1001/jama.280.6.497>
- LANGVIN, R. – CURNOE, S. (2014): Are Dangerous Offenders Different from Other Offenders? A Clinical Profile. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 58, No. 7. 780–801. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X13481206>
- LANGVIN, R. – CURNOE, S. – BAIN, J. (2000): A Study of Clerics Who Commit Sexual Offenses: Are They Different from Other Sex Offenders? *Child Abuse and Neglect*, Vol. 24, No. 4. 535–545. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(00\)00113-7](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(00)00113-7)
- LANGVIN, R. – HANDY, L. – RUSSAN, A. E. – DAY, D. (1985): Are Incestuous Fathers Pedophilic, Aggressive or Alcoholic? In HILLSDALE, L. R. ed.: *Erotic Preference, Gender Identity and Aggression in Men: New Research Studies*. Hillsdale (US-NJ), Erlbaum.
- LÅNGSTRÖM, N. – BABCHISHIN, K. M. – FAZEL, S. – LICHTENSTEIN, P. – FRISELL, T. (2015): Sexual Offending Runs in Families: A 37-year Nationwide Study. *International Journal of Epidemiology*, Vol. 44, No. 2. 713–720. DOI: <https://doi.org/10.1093/ije/dyv029>
- LASHER, M. P. – MCGRATH, R. J. – CUMMING, G. F. (2014): Sex Offender Modus Operandi Stability and Relationship with Actuarial Risk Assessment. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 30, No. 6. 911–927. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260514539757>
- LEA, S. J. – LYNN, N. (2012): Dialogic Reverberations: Police, Domestic Abuse, and the Discontinuance of Cases. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 27, No. 15. 3091–3114. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260512441075>
- LECLERC, B. – PROULX, J. – BEAUREGARD, E. (2009): Examining the Modus Operandi of Sexual Offenders against Children and its Practical Implications. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 14, No. 1. 5–12. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2008.08.001>
- LEE, J. K. – JACKSON, H. J. – PATTISON, P. – WARD, T. (2002): Developmental Risk Factors for Sexual Offending. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 26, No. 1. 73–92. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0145-2134\(01\)00304-0](https://doi.org/10.1016/S0145-2134(01)00304-0)
- LETOURNEAU, E. J. (2002): A Comparison of Objective Measures of Sexual Arousal and Interest: Visual Reaction Time and Penile Plethysmography. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 14, No. 3. 207–223. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1015366324325>
- LEVENSON, J. – ZGOBA, K. – TEWKSBURY, R. (2007): Sex Offender Residence Restrictions: Sensible Crime Policy or Flawed Logic? *Federal Probation*, Vol. 71, No. 3. 2–9.
- LI, C. K. (1990): ‘The Main Thing is being Wanted’: Some Case Studies on Adult Sexual Experiences with Children. *Journal of Homosexuality*, Vol. 20, Nos. 1–2. 129–143. DOI: https://doi.org/10.1300/J082v20n01_09
- LOGAN, T. – COLE, J. – SHANNON, L. (2007): A Mixed-Methods Examination of Sexual Coercion and Degradation among Women in Violent Relationships – Who Do and Do Not Report Forced Sex. *Violence and Victims*, Vol. 22, No. 1. 71–94. DOI: <https://doi.org/10.1891/vv-v22i1a005>
- LOOMAN, J. – ABRACEN, J. (2010): Comparison of Measures of Risk for Recidivism in Sexual Offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, Vol. 25, No. 5. 791–807. DOI: <https://doi.org/10.1177/0886260509336961>
- LUSSIER, P. (2015): Juvenile Sex Offending Through a Developmental Life Course Criminology Perspective An Agenda for Policy and Research. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 29, No. 1. 51–80. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063215580966>

- LUSSIER, P. – CALE, J. (2013): Beyond Sexual Recidivism: A Review of the Sexual Criminal Career Parameters of Adult Sex Offenders. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 18, No. 5. 445–457. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.06.005>
- MALAMUTH, N. (1981): Rape Proclivity among Males. *Journal of Social Issues*, Vol. 37, No. 4. 138–157. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1981.tb01075.x>
- MALESKY, L. A. (2007): Predatory Online Behavior: Modus Operandi of Convicted Sex Offenders in Identifying Potential Victims and Contacting Minors over the Internet. *Journal of Child Sexual Abuse*, Vol. 16, No. 2. 23–32. DOI: https://doi.org/10.1300/J070v16n02_02
- MALETZKY, B. M. – STEINHAUSER, C. (2002): A 25-year Follow-Up of Cognitive/Behavioral Therapy with 7,275 Sexual Offenders. *Behavior Modification*, Vol. 26, No. 1. 123–147. DOI: <https://doi.org/10.1177/0145445502262001>
- MARSH, M. – PURDIN, S. – NAVANI, S. (2006): Addressing Sexual Violence in Humanitarian Emergencies. *Global Public Health*, Vol. 1, No. 2. 133–146. DOI: <https://doi.org/10.1080/17441690600652787>
- MARUNA, S. – MANN, R. E. (2006): A Fundamental Attribution Error? Rethinking Cognitive Distortions. *Legal and Criminological Psychology*, Vol. 11, No. 2. 155–177.
- MASSAU, C. – KÄRGEL, C. – WEISS, S. – WALTER, M. – PONSETI, J. – KRUEGER, T. – WALTER, H. – SCHIFFER, B. (2017): Neural Correlates of Moral Judgment in Pedophilia. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, Vol. 12, No. 9. 1490–1499. DOI: <https://doi.org/10.1093/scan/nsx077>
- MATT, H. (2016): Being Naked on the Internet: Young People’s Selfies as Intimate Edgework. *Journal of Youth Studies*, Vol. 20, No. 3. 301–315. DOI: <https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1212164>
- MCCLINTOCK, M. K. – HERDT, G. (1996): Rethinking Puberty: The Development of Sexual Attraction. *Current Directions in Psychological Science*, Vol. 5, No. 6. 178–183. DOI: <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep11512422>
- MEARS, D. P. – COCHRAN, J. C. – BALSLES, W. D. – BHATI, A. S. (2016): Recidivism and Time in Prison. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 106, No. 1. 81–122.
- MERCADO, C. C. – BORNSTEIN, B. H. – SCHOPP, R. F. (2006): Decision-Making About Volitional Impairment in Sexually Violent Predators. *Law and Human Behavior*, Vol. 30, No. 5. 587–602. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10979-006-9055-7>
- MILNER, R. J. – WEBSTER, S. D. (2005): Identifying Schemas in Child Molesters, Rapists, and Violent Offenders. *Sexual Abuse a Journal of Research and Treatment*, Vol. 17, No. 4. 425–439. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11194-005-8053-5>
- MOKHBER, N. – AZARPAZHOOH, M. R. – PRAKASH, A. – ZAMPROGNA BALLÈS, J. A. – PRAKASH, A. (2018): The Medical-Legal Aspect of Sexual Deviant Behaviors Due to Brain Lesions: A Case Report and Narrative Review of the Literature. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 58. 117–121. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2018.01.008>
- MOKROS, A. – HABERMEYER, E. (2016): Regression to the Mean Mimicking Changes in Sexual Arousal to Child Stimuli in Pedophiles. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 45, No. 7. 1863–1867. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-015-0652-8>
- MOKROS, A. – OSTERHEIDER, M. – HUCKER, S. J. – NITSCHKE, J. (2011): Psychopathy and Sexual Sadism. *Law and Human Behavior*, Vol. 35, No. 3. 188–199. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10979-010-9221-9>
- MÜLLER, A. R. – RODER, M. – FINGERLE, M. (2014): Child Sexual Abuse Prevention Goes Online: Introducing “Cool and Safe” and Its Effects. *Computers and Education*, Vol. 78, September, 60–65. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2014.04.023>

- NELSON P. (1994): *Defending the Devil: My Story as Ted Bundy's Last Lawyer*. New York (US-NY), Morrow.
- NEUTZE, J. – GRUNDMANN, D. – SCHERNER, G. – BEIER, K. M. (2012): Undetected and Detected Child Sexual Abuse and Child Pornography Offenders. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 35, No. 3. 168–175. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2012.02.004>
- NITSCHKE, J. – ISTREFI, S. – OSTERHEIDER, M. – MOKROS, A. (2012): Empathy in Sexually Sadistic Offenders: An Experimental Comparison with Non-Sadistic Sexual Offenders. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 35, No. 3. 165–167. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2012.02.003>
- NUNES, K. L. – HERMANN, C. A. – RENEE MALCOM, J. – LAVOIE, K. (2013): Childhood Sexual Victimization, Pedophilic Interest, and Sexual Recidivism. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 37, No. 9. 703–711. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.01.008>
- NUNES, K. L. – PETTERSEN, C. – HERMANN, C. A. – LOOMAN, J. – SPAPE, J. (2016): Does Change on the MOLEST and RAPE Scales Predict Sexual Recidivism? *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 28, No. 5. 427–447. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063214540725>
- OLIVER, C. J. – BEECH, A. R. – FISHER, D. – BECKETT, R. (2007): A Comparison of Rapists and Sexual Murderers on Demographic and Selected Psychometric Measures. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 51, No. 3. 298–312. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X06289157>
- OLVER, M. E. – WONG, S. C. (2006): Psychopathy, Sexual Deviance, and Recidivism among Sex Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 18, No. 1. 65–82. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11194-006-9006-3>
- ORTMANN, J. (1980): The Treatment of Sexual Offenders: Castration and Antihormone Therapy. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 3, No. 4. 443–451. DOI: [https://doi.org/10.1016/0160-2527\(80\)90028-x](https://doi.org/10.1016/0160-2527(80)90028-x)
- PARHI, K. (2018): Boyish Mannerisms and Womanly Coquetry: Patients with the Diagnosis of Transvestitismus in the Helsinki Psychiatric Clinic in Finland, 1954–68. *Medical History*, Vol. 62, No. 1. 50–66. DOI: <https://doi.org/10.1017/mdh.2017.73>
- PERILLO, A. D. – SPADA, A. H. – CALKINS, C. – JEGLIC, E. L. (2014): Examining the Scope of Questionable Diagnostic Reliability in Sexually Violent Predator (SVP) Evaluations. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 37, No. 2. 190–197. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2013.11.005>
- PHOENIX, C. H. – GOY, R. W. – GERRALL, A. A. – YOUNG, W. C. (1959): Organizational Action of Prenatally Administered Testosterone Propionate on the Tissues Mediating Behavior in the Female Guinea Pig. *Endocrinology*, Vol. 65, No. 3. 369–382. DOI: <https://doi.org/10.1210/endo-65-3-369>
- POLASCHEK, D. L. L. – WARD, T. (2002): The Implicit Theories of Potential Rapists. What Our Questionnaires Tell Us. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 7, No. 4. 385–406. DOI: [https://doi.org/10.1016/S1359-1789\(01\)00063-5](https://doi.org/10.1016/S1359-1789(01)00063-5)
- POTGIETER, C. – DE WET, J. (2010): A Descriptive Study of the Modus Operandi of Serial Rapists in South Africa. *Acta Criminologica*, Vol. 23, No. 3. 1–15.
- QUINSEY, V. L. – STEINMAN, C. M. – BERGERSEN, S. G. – HOLMES, T. F. (1975): Penile Circumference, Skin Conductance, and Ranking Responses of Child Molesters, and “Normals” to Sexual and Nonsexual Visual Stimuli. *Behavior Therapy*, Vol. 6, No. 2. 213–219. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0005-7894\(75\)80143-2](https://doi.org/10.1016/S0005-7894(75)80143-2)
- RADA, R. T. – LAWS, D. R. – KELLNER, R. (1976): Plasma Testosterone Levels in the Rapist. *Psychosomatic Medicine*, Vol. 38, No. 4. 257–268. DOI: <https://doi.org/10.1097/00006842-197607000-00004>

- RAYMOND, N. C. – COLEMAN, E. – OHLERKING, F. – CHRISTENSON, G. A. – MINER, M. (1999): Psychiatric Comorbidity in Pedophilic Sex Offenders. *American Journal of Psychiatry*, Vol. 156, No. 5. 786–788.
- REBOCHO, M. F. – SILVA, P. (2014): Target Selection in Rapists: The Role of Environmental and Contextual Factors. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 19, No. 1. 42–49. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.12.003>
- REID, J. A. – BEAUREGARD, E. – FEDINA, K. M. – FRITH, E. N. (2014): Employing Mixed Methods to Explore Motivational Patterns of Repeat Sex Offenders. *Journal of Criminal Justice*, Vol. 42, No. 2. 203–212. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2013.06.008>
- ROBERTS, L. W. – DORITY, K. – BALON, R. – LOUIE, A. K. – BERESIN, E. V. – COVERDALE, J. H. (2016): Academic Psychiatry's Role in Addressing Campus Sexual Assault. *Academic Psychiatry*, Vol. 40, No. 4. 567–571. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40596-016-0543-x>
- ROMER, D. (2010): Adolescent Risk Taking, Impulsivity, and Brain Development: Implications for Prevention. *Developmental Psychobiology*, Vol. 52, No. 3. 263–276. DOI: <https://doi.org/10.1002/dev.20442>
- ROSSMO, D. K. (2000): *Geographic Profiling*. Boca Raton (US-FL), CRC Press. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780367802011>
- SAUNDERS, R. (1998): The Legal Perspective on Stalking. In MALOY, J. R. ed.: *The Psychology of Stalking: Clinical and Forensic Perspectives*. San Diego (US-CA), Academic Press. 25–50. DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-012490560-3/50021-9>
- SCHAEFER, G. A. – MUNDT, I. A. – FEELGOOD, S. – HUPP, E. – NEUTZE, J. – AHLERS, C. J. – GOECKER, D. – BEIER, K. M. (2010): Potential and Dunkelfeld Offenders: Two Neglected Target Groups for Prevention of Child Sexual Abuse. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 33, No. 3. 154–163. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2010.03.005>
- SCHIFFER, B. – AMELUNG, T. – POHL, A. – KAERGEL, C. – TENBERGEN, G. – GERWINN, H. – MOHNKE, S. – MASSAU, C. – MATTHIAS, W. – WEISS, S. – MARR, V. – BEIER, K. M. – WALTER, M. – PONSETI, J. – KRÜGER, T. H. C. – SCHILTZ, K. – WALTER, H. (2017): Gray Matter Anomalies in Pedophiles with and without a History of Child Sexual Offending. *Translational Psychiatry*, Vol. 7, No. 5. DOI: <https://doi.org/10.1038/tp.2017.96>
- SETO, M. C. (2004): Pedophilia and Sexual Offenses against Children. *Annual Review of Sex Research*, Vol. 15. 321–361.
- SETO, M. C. (2012): Is Pedophilia a Sexual Orientation? *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 41, No. 1. 231–236. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-011-9882-6>
- SETO, M. C. (2017): The Puzzle of Male Chronophilias. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 46, No. 8. 3–22. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10508-017-1039-9>
- SETO, M. C. – HARRIS, G. T. – RICE, M. E. – BARBAREE, H. E. (2004): The Screening Scale for Pedophilic Interests Predicts Recidivism among Adult Sex Offenders with Child Victims. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 33, No. 5. 455–466. DOI: <https://doi.org/10.1023/B:ASEB.0000037426.55935.9c>
- SETO, M. C. – LALUMIÈRE, M. L. (2010): What is So Special about Male Adolescent Sexual Offending? A Review and Test of Explanations Through Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, Vol. 136, No. 4. 526–575. DOI: <https://doi.org/10.1037/a0019700>
- SETO, M. C. – MURPHY, W. D. – PAGE, J. – ENNIS, L. (2003): Detecting Anomalous Sexual Interests among Juvenile Sex Offenders. *Annals of the New York Academy of Sciences*, Vol. 989, No. 1. 118–130. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2003.tb07298.x>

- SETO, M. C. – SANDLER, J. C. – FREEMAN, N. J. (2017): The Revised Screening Scale for Pedophilic Interests: Predictive and Concurrent Validity. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 29, No. 7. 636–657. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063215618375>
- SHUGERMAN, E. (2018): Larry Nassar: \$500m Settlement Reached with Sexual Abuse Victims of the Former US Athletics Doctor. *Independent*, 2018. 05. 16. Elérhető: www.independent.co.uk/news/world/americas/larry-nassar-latest-victims-settlement-us-athletics-doctor-sexual-assault-how-much-a8354681.html (A letöltés dátuma: 2018. 07. 20.)
- SIGRE-LEIRÓS, V. – CARVALHO, J. – NOBRE, P. (2015): Cognitive Schemas and Sexual Offending: Differences between Rapists, Pedophilic and Nonpedophilic Child Molesters, and Nonsexual Offenders. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 40. 81–92. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chia-bu.2014.10.003>
- SILVANI, M. – MONDAINI, N. – ZUCCHI, A. (2015): Androgen Deprivation Therapy (Castration Therapy) and Pedophilia: What's New. *Archivio italiano di urologia, andrologia*, Vol. 87, No. 3. 222–226. DOI: <https://doi.org/10.4081/aiua.2015.3.222>
- SMALLBONE, S. W. – WORTLEY, R. K. (2001): Child Sexual Abuse: Offender Characteristics and Modus Operandi. *Trends & Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 193. Elérhető: www.se-casa.com.au/assets/Statistics/child-sexual-abuse-offender-characteristics-and-modus-operandi.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 20.)
- SMALLBONE, S. W. – WORTLEY, R. K. (2004): Criminal Diversity and Paraphilic Interests among Adult Males Convicted of Sexual Offenses against Children. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 48, No. 2. 175–188. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X03258477>
- SMITH, R. S. (1976): Voyeurism: A Review of Literature. *Archives of Sexual Behavior*, Vol. 5, No. 6. 585–608. DOI: <https://doi.org/10.1007/bf01541221>
- SNYDER, H. N. (2000): *Sexual Assault of Young Children as Reported to Law Enforcement: Victim, Incident, and Offender Characteristics. A NIBRS Statistical Report*. Washington, D. C., Office of Justice Programs.
- SNYDER, H. N. – MULAKO-WANGOTA, J. (2014): *Arrest Data Analysis Tool*. Washington, D. C., Bureau of Justice Statistics.
- SPITZER, R. L. (1981): The Diagnostic Status of Homosexuality in DSM-III: A Reformulation of the Issues. *The American Journal of Psychiatry*, Vol. 138, No. 2. 210–215. DOI: <https://doi.org/10.1176/ajp.138.2.210>
- SREENIVASAN, S. – WEINBERGER, L. E. – FRANCES, A. – CUSWORTH-WALKER, S. (2010): Alice in Actuarial-Land: Through the Looking Glass of Changing Static-99 Norms. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 38, No. 3. 400–406.
- STANDER, V. A. – THOMSEN, C. J. (2016): Sexual Harassment and Assault in the U.S. Military: A Review of Policy and Research Trends. *Military Medicine*, Vol. 181, No. 1. 20–27. DOI: <https://doi.org/10.7205/MILMED-D-15-00336>
- STEVENS, P. E. – HALL, J. M. (1991): A Critical Historical Analysis of the Medical Construction of Lesbianism. *International Journal of Health Services*, Vol. 21, No. 2. 291–307. DOI: <https://doi.org/10.2190/R2AW-MTCR-U0Q7-XMMY>
- STOLÉRU, S. (2008): The Brain, Androgens, and Pedophilia. In PFAFF, D. W. – KORDON, C. – CHANSON, P. eds.: *Hormones and Social Behavior*. Berlin–Heidelberg, Springer. 163–175.
- STURUP, G. K. (1953): Sexual Offenders and Their Treatment in Denmark and Other Scandinavian Countries. *International Review of Criminal Policy*, Vol. 4. 1–19.

- SWAN, S. C., GAMBONE, L. J., CALDWELL, J. E., SULLIVAN, T. P., SNOW D. L. (2008): A review of research on women's use of violence with male intimate partners. *Violence and Victimization*; Vol. 23, No. 3: 301-314. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2968709/?fbclid=IwAR0JH5j_EZ2k9pqNRO-RFfpJP5q1uTNP5mkIJ8ZMNkjkLVsULYNOLW_A3ss
- SWISS, S. – JENNINGS, P. J. – ARYEE, G. V. – BROWN, G. H. – JAPPAH-SAMUKAI, R. M. – KAMARA, M. S. – SCHAACK, R. D. – TURAY-KANNEH, R. S. (1998): Violence against Women during the Liberian Civil Conflict. *JAMA*, Vol. 279, No. 8. 625–629. DOI: <https://doi.org/10.1001/jama.279.8.625>
- TELEGRAPH REPORTERS (2016): Britain's 'Worst Paedophile' Richard Huckle Handed 22 Life Sentences. *Telegraph Reporters*, 2016. 06. 06. Elérhető: www.telegraph.co.uk/news/2016/06/06/britains-worst-paedophile-richard-huckle-handed-23-life-sentence (A letöltés dátuma: 2018. 07. 20.)
- TENBERGEN, G. – WITTFOTH, M. – FRIELING, H. – PONSETI, J. – WALTER, M. – WALTER, H. – BEIER, K. M. – SCHIFFER, B. – KRUGER, T. H. (2015): The Neurobiology and Psychology of Pedophilia: Recent Advances and Challenges. *Frontiers in Human Neuroscience*, Vol. 9, No. 344. DOI: <https://doi.org/10.3389/fnhum.2015.00344>
- THIBAUT, F. – DE LA BARRA, F. – GORDON, H. – COSYNS, P. – BRADFORD, J. M.; (2010): The World Federation of Societies of Biological Psychiatry (WFSBP) Guidelines for the Biological Treatment of Adolescent Sexual Offenders with Paraphilias. *The World Journal of Biological Psychiatry*, Vol. 17, No. 1. 604–655. DOI: <https://doi.org/10.3109/15622975.2015.1085598>
- THIBAUT, F. (2012): Pharmacological Treatment of Paraphilias. *The Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences*, Vol. 49, No. 4. 297–305.
- TOST, H. – VOLLMERT, C. – BRASSEN, S. – SCHMITT, A. – DRESSING, H. – BRAUS, D. F. (2004): Pedophilia: Neuropsychological Evidence Encouraging a Brain Network Perspective. *Medical Hypotheses*, Vol. 63, No. 3. 528–531. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.mehy.2004.03.004>
- TOWNSLEY, M. – SIDEBOTTOM, A. (2010): All Offenders are Equal, but Some are More Equal than Others: Variation in Journeys to Crime between Offenders. *Criminology*, Vol. 48, No. 3. 897–917. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2010.00205.x>
- TSOPELAS, C. – TSETSOU, S. – NTOUNAS, P. – DOUZENIS, A. (2012): Female Perpetrators of Sexual Abuse of Minors: What are the Consequences for the Victims? *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 35, No. 4. 305–310. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2012.04.003>
- TURNER, D. – BRIKEN, P. (2018): Treatment of Paraphilic Disorders in Sexual Offenders or Men with a Risk of Sexual Offending With Luteinizing Hormone-Releasing Hormone Agonists: An Updated Systematic Review. *Journal of Sexual Medicine*, Vol. 15, No. 1. 77–93. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jsxm.2017.11.013>
- TURNER, D. – GREGÓRIO HERTZ, P. – SAUTER, J. – BRIKEN, P. – RETTENBERGER, M. (2018): Pharmacological Treatment of Sexual Offenders in German Outpatient Treatment Centers. *International Clinical Psychopharmacology*, Vol. 33, No. 6. DOI: <https://doi.org/10.1097/YIC.0000000000000222>
- TURNER, D. – RETTENBERGER, M. – LOHMANN, L. – EHER, R. – BRIKEN, P. (2014): Pedophilic Sexual Interests and Psychopathy in Child Sexual Abusers Working with Children. *Child Abuse and Neglect*, Vol. 38, No. 2. 326–335. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.07.019>
- US DEPARTMENT OF DEFENSE (1995): *Department of Defense Military Equal Opportunity (MEO) Program* (Directive No. 1350.2). Washington, D. C., US Department of Defense.
- US DEPARTMENT OF DEFENSE (2013): *Sexual Assault Prevention and Response (SAPR) Program Procedures* (Instruction No. 6495.02). Washington, D. C., US Department of Defense.

- VAN DEN BERG, C. – BEIJERSBERGEN K. – NIEUWBEERTA P. – DIRKZWAGER A. (2017): Sex Offenders in Prison: Are They Socially Isolated? *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 30, No. 7. 828–845. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063217700884>
- VINKERS, D. J. – DE BEURS, E. – BARENDREGT, M. – RINNE, T. – HOEK, H. W. (2011): The Relationship between Mental Disorders and Different Types of Crime. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 21, No. 5. 307–320. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.819>
- WAKEFIELD, J. C. (2011): DSM-5 Proposed Diagnostic Criteria for Sexual Paraphilias: Tensions between Diagnostic Validity and Forensic Utility. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 34, No. 3. 195–209. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2011.04.012>
- WALTERS, G. D. – DEMING, A. – ELLIOTT, W. N. (2009): Assessing Criminal Thinking in Male Sex Offenders with the Psychological Inventory of Criminal Thinking Styles. *Criminal Justice and Behavior*, Vol. 36, No. 10. 1025–1036. DOI: <https://doi.org/10.1177/0093854809342200>
- WARREN, J. I. – DIETZ, P. E. – HAZELWOOD, R. R. (2013): The Collectors: Serial Sexual Offenders Who Preserve Evidence of Their Crimes. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 18, No. 6. 666–672. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.07.020>
- WHITTLE, H. C. – HAMILTON-GIACHRITSIS, C. E. – BEECH, A. R. (2014): In Their Own Words: Young Peoples' Vulnerabilities to Being Groomed and Sexually Abused Online. *Psychology*, Vol. 5, No. 10. 1185–1196. DOI: <https://doi.org/10.4236/psych.2014.510131>
- WIJKMAN, M. – BIJLEVELD, C. – HENDRIKS, J. (2010): Women Don't Do Such Things! Characteristics of Female Sex Offenders and Offender Types. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 22, No. 2. 135–156. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063210363826>
- WILLIAMS, K. S. – BIERIE, D. M. (2015): An Incident-Based Comparison of Female and Male Sexual Offenders. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 27, No. 3. 235–257. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063214544333>
- WILSON, G. D. – COX, D. N. (1983): *The Child-Lovers: A study of Paedophiles in Society*. London, Peter Owen.
- The Law Pages*. Elérhető: www.thelawpages.com/court-cases/maximums.php (A letöltés dátuma: 2018. 07. 20.)
- YATES, P. M. (2013): Treatment of Sexual Offenders: Research, Best Practices, and Emerging Models. *The International Journal of Behavioral Consultation and Therapy*, Vol. 8, Nos. 3–4. 89–95. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0100989>

Ajánlott irodalom

- BERECZKEI T. (2003): *Evolúciós pszichológia*. Budapest, Osiris. 156–161.
- PARTI K. – SZABÓ J. – VIRÁG Gy. (2017): Szexuális erőszak, egy empirikus kutatás tanulságai. *Kriminológiai Közlemények*, 77. kötet. 129–153.

4. Drogbűnözés

Kováts Daniella

A világ egyik legnagyobb problémája a kábítószer-kereskedelemmel összefüggésben megjelenő bűncselekmények sora. Erről a kérdésről a szervezett bűnözés kapcsán írunk majd. Itt a droggal elsősorban mint szenvedélybetegséget előidéző anyaggal foglalkozunk, amivel mintegy előkészítjük az imént említett későbbi fejezetet, és érthetővé tesszük azt, hogy miért válhat a drog ilyen hatalmas problémává. Az egész problémakör megértése érdekében először a kábítószer-fogyasztás és -kereskedelem jogi oldalát kell nagyon röviden bemutatnunk.

4.1. A kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények jogi szabályozásáról

A kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények sora felöleli a kábítószer-kereskedelmet, -birtoklást, kóros szenvedélykeltést, a kábítószer készítésének elősegítését és az új pszichoaktív anyagokkal történő visszaélést.

A kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények köre és a kapcsolódó elkövetői magatartások, valamint azok pszichológiai háttere rendkívül sokoldalú. Másképp elemezhető az elkövetői magatartás az egyes tényállásoknak megfelelően. A kábítószer-kereskedelem a kábítószer kínálását, átadását, forgalomba hozatalát, a kereskedését és a szükséges anyagi háttér megteremtését foglalja magában. A kábítószer-birtoklás a termesztést, előállítását, megszerzést, tartást, az ország területére történő behozatalt, kivitelt és átszállítást öleli fel. A kábítószer-fogyasztás a csekély mennyiség megszerzésére vonatkozó büntetési tétellel megegyezően fogalmazódik meg. Itt a szakértői véleményeknek különösen fontos szerep jut, hiszen a büntetőeljárás útról való elterelés eseteit és feltételeit kell mérlegelni, mint a büntethetőséget megszüntető okot. A kóros szenvedélykeltés, ha egy nagykorú személy egy kiskorút kábítószer vagy annak ugyan nem minősülő, de kábító hatású szer bevételére, élvezetére rábír.

A büntetési tétel kiszabását nagymértékben meghatározza a kábítószer mennyisége, a bünszövegség megléte, ha közfeladatot ellátó személy az érintett elkövető, vagy ha felnőttkorú személy bír rá kábítószer használatára kiskorút. A kábítószer mennyiségét a Btk. részletesen szabályozza. A kábítószer-kereskedelem esetében az elkövetői magatartások megítélésében szigorúbb fellépés alakult ki. A bíróságnak lehetősége van a büntetés kiszabása során, hogy értékelje a terhelt esetleges szenvedélybetegségét (Nemzeti Drog Fókuszcsoport 2016).

A kábítószer-használat közvetetten kapcsolódik a közúti balesetekhez is. A rendőrség 2015-ös adatai szerint Magyarországon 155 közúti baleset során mért vér- és vizeletminta alapján került sor igazságügyi toxikológiai vizsgálatra. E mintából 96 esetben volt pozitív a vezetési képességre hátrányosan ható kábítószer-használat (Nemzeti Drog Fókuszcsoport 2016).

A kábítószerrel összefüggő halálesetek száma Magyarországon az új pszichoaktív anyagok megjelenése előtt (2010) leginkább az opiáthasználattal, a heroin fogyasztásával függött össze. Ennek oka leginkább a heroin tisztaságának változékonyságával volt magyarázható. Egy tisztább (töményebb) drog halált okozhat annál, aki kevésbé tisztához szokott hozzá, így akaratlanul túladagolja magát.

2010 után megnövekedett a metadonnal kapcsolatos halálesetek száma, valamint az új pszichoaktív szerek megjelenésével az elhunytak mintái is igazolják, hogy e szerek is halált okozhatnak. A legismertebb anyagok között a mepredont, az MDPV-t, a pentedront és a 4-MEC-et említhetjük. Érdekes, hogy egy-egy használati trend lekövethető a leggyakoribb halálokok alakulásában is, így például 2015-ben a pentedron, az alpha-PVP és az alpha-PPH jelent meg a mintákban (Nemzeti Drog Fókuszcsoport 2016).

4.2. Szenvedélybetegségek, drogfogyasztás és a drogbűnözés pszichológiai tényezői

A szenvedélybetegségek közé sorolt drogfüggőség alapja, hogy a pszichoaktív, szenvedélykeltő anyagok *túlzó vagy tartós bevitele* alakul ki. A szenvedély kialakulása egy állandó, ellenállhatatlan sóvárgáshoz, késztetéshez vezet, amely mindenáron a szer fogyasztására motiválja a személyt, és ez a késztetés minden más gondolatot, törekvést és szándékot maga alá gyűr (TRINGER 1999).

A drogfüggőség mentális zavar, amely pszichikai és testi tünetekkel jár. A betegek jellegzetes énvédő (pszichés elhárító) mechanizmusa a tagadás, nem ismerik el, hogy segítségre szorulnak, úgy gondolják, bármikor abba tudják hagyni a szerhasználatot, ez csak az akaratuk kérdése. A szenvedélybetegek életvitele megváltozik, nem képesek többet hosszú távú terveket készíteni és ezek szerint cselekedni. Rövid távú szükségleti igényük, amely a szer beszerzésére fókuszál és a sóvárgás kielégítésére szűkül be, minden más célt másodlagossá tesz. A szenvedélyhez kapcsolódó dolgok és értékek lesznek meghatározók, korábbi kötődéseik és kapcsolataik átalakulnak, kommunikációjuk rugalmatlanná válik, sematikusan, az elvárásoknak megfelelő mondatokkal kommunikálnak. A szenvedélybetegségükkel kapcsolatos gondolatok, érzelmek és énrészek megszólíthatatlanok. E jelenség alapja a már fent említett tagadás mint énvédő mechanizmus. Ezt a komplex jelenséget szenvedélytabunak is hívjuk.

A drogfüggőség gyakran együtt jár más mentális megbetegedésekkel, ami legtöbbször a hangulatzavarokat és a személyiségzavarokat érinti (TRINGER 1999).

A „kábitószeres” három fő típusa

A drogokat legcélyszerűbb fő hatásuk alapján osztályozni. Vannak drogok, amelyek nyugtatnak vagy kábítanak; ilyenek a szorongásoldók, altatók, szerves oldószeres, ópium, heroin stb. Ezek nyugtató hatása eltérő. Egy szorongásoldó a nyugtalanságot oldja ki az emberből, a herointól mély, bódult álomba merül. Más drogok élénkítenek. Az utóbbiak közé tartozik a dohány (nikotin), a kávé (koffein), a marihuána és az úgynevezett pszichostimulánsok (amfetamin, kokain, ritalin stb.). Az élénkítés a koncentrációképesség mérsékelt fokozásától (nikotin, koffein) a testi és lelki energiák

szélsőséges felszabadításáig terjedhet (például kokain). Vannak végül drogok, amelyek látomásokat (hallucinációkat) idéznek elő. Ezek tipikus példái a hallucinogének (például az LSD). Minden drog besorolható e három fő típus valamelyikébe. A fő hatások mellett megjelennek „második” hatások is (például nagy dózisban a marihuána hallucinációkat idéz elő), ugyanakkor a drogélmény még rokon vegyületeknél sem teljesen egyforma. A pszichostimuláns ecstasy például empatikussá és szociálissá tesz, ami az ugyancsak pszichostimuláns amfetaminnak nem sajátja. A részleges átfedések és egyedi sajátosságok ellenére a három fő osztály – a nyugtatók, élénkítők és hallucinogének – jól megkülönböztethetők egymástól.

A vegyi szerkezeten alapuló osztályozási rendszerek bonyolultak, egyrészt mert vegyszeti háttérismeretek szükségesek a megértésükhöz, másrészt mert ugyanazt a fő hatást vegyileg nagyon különböző anyagok is előidézhetik. Ennek részleteibe itt nem érdemes belemennünk. A hatásmechanizmus szerinti osztályozás sem jobb ennél; a hasonló hatásokat előidéző drogok hatásmechanizmusa nem teljesen azonos, míg a hasonló hatású kábítószer mechanizmusa eltérő lehet. A marihuána például – nagyobb dózisban – ugyanúgy hallucinációkat idéz elő, mint az LSD, bár az előbbi egy nem túl régóta felfedezett idegrendszeri jelenségen, a GABA- és glutamát-jelátvitelt befolyásoló retrográd (visszafelé irányuló) szignálokon keresztül hat, míg az LSD az anterográd (előre irányuló) szerotonin-jelátvitelt befolyásolja.

A legegyszerűbb osztályozási rendszerek – mint például a DSM-5 – a leggyakrabban használt drogokat írja le, és ezeken belül hoz létre csoportokat, kombinálva a fő hatás és a hatásmechanizmus elemeit. Így az élénkítő koffein önmaga alkot egy osztályt, míg az ugyancsak élénkítő pszichostimulánsok közösen alkotnak egy másikat.

4.2.1. Kábítószer típusai és hatásmechanizmusaik

A kábítószereket csoportosíthatjuk a legalitásuk alapján és farmakológiai szempontból.

A függő személy magatartását leginkább a szer farmakológiai jellemzői, hatásmechanizmusuk fogja meghatározni. Hatásmechanizmus alapján a kábítószer 5 nagy csoportba sorolható, bár egyes szereknél vannak átfedések (COMER 2000):

- szerves oldószerek (orvosi és kereskedelmi célra használt illóanyagok);
- pszichostimulánsok (amfetamin és származékai, kokain);
- hallucinogének (LSD, PCP);
- thc-származékok (marihuána);
- nyugtató szerek (altatók és nyugtatók, benzodiazepinek és barbiturátok, valamint a fájdalomcsillapítók: ópium, morfium, heroin és az alkohol).

A DSM-5 a drogokat 10 különböző csoportba sorolja:

- alkohol;
- koffein;
- kannabisz;
- hallucinogének;
- szerves oldószerek, inhalálók;
- opioidok;
- nyugtatók, szorongásoldó szerek;
- stimulánsok;

- dohány/nikotin;
- egyéb vagy ismeretlen anyagok.

A kábítószereket e szerint a csoportosítás szerint mutatjuk be alább részletesen.

A Misuse of Drugs Act 1971-es törvény a drogokat az okozott tünetek súlyossága szerint három csoportba sorolja, ezt az osztályozást a Police Foundation 2000-ben megreformálta a következő módon (NEWBURN 2017).

5. táblázat

A kábítószeres hatáserősség szerinti osztályozása

Osztály	Osztályhoz tartozó kábítószeres
A	kokain, heroin, metadon, opiátok tiszta formája, amfetamin injektálható formája, alkohol
B	amfetaminok (nem injektált), barbiturátok, buprenorfin, ecstasy és ecstasytípusú drogok, LSD, dohány
C	kannabiol és kannabinolszármazékok, benzodiazepinek és kannabisz

Forrás: NEWBURN 2017 alapján a szerző szerkesztése

4.2.2. Új szintetikus drogok a drogpiacon

A kannabisz mellett elsődlegesen feltűntek a rekreációs szerhasználók körében a szintetikus kannabinoidok, a stimulánsok között pedig a designerstimulánsok: a katinonok, illetve újfajta amfetaminszármazékok. A kannabinoidok között a JWH, a Fubinaca, a Pinaca és a Chimnaca, míg a stimulánsok között a mepredon mellett az MDPV, a pentedron, az alpha-PVP és a alpha-PHP (Nemzeti Drog Fókuszcsoporthoz 2016). A kábítószeresek közül csak az illegális drogokkal foglalkozunk részletesen, így a dohány- és kávéfogyasztás részletesebb ismertetésére nem kerül sor.

4.3. Kik fogyasztanak, és milyen drogot Magyarországon?

Magyarországon Paksai és szerzőtársai kutatása (PAKSI et al. 2018) alapján a 18–65 éves népességben minden tizedik (9,9%), a 18–34 éves fiatal felnőtt populációban minden ötödik (17,7%) személy használt, fogyasztott már valamilyen tiltott szert. A felnőtt korosztályban a marihuánát és a hasist próbálták a legtöbben (7,4%), és emellett kimagasló arányban (4%) az ecstasy került még előtérbe. E szereket jelentősen lemaradva követik az amfetamin- (1,7%) és a designerstimulánsok (1,3%); ez a sorrend hasonlóan alakult a fiatal korosztályban is.

A szerhasználat alakulásában különböző tendenciákra figyelhetünk fel, hangsúlyozza Paksai (PAKSI et al. 2018).

2011-től 2015-ig növekedett minden drog használatának életprevalenciája (azoknak aránya, akik életük során valamikor használtak drogot), ugyanakkor ez 2015-ben megfordult; a marihuána fogyasztása például 32,5%-os csökkenést mutatott. Emellett megjelentek

a szintetikus kannabinoidok, de szerváltás nem történt, mert mindegyik drog prevalenciája a 2011-es eredményekhez képest csökkent.

Az intravénás szerhasználatban 2010 előtt a tűcsereprogram tagjai heroint vagy amfetamint injektáltak, 2015-ben 80%-a a használóknak valamilyen új pszichoaktív szert alkalmazott, amelynek hatása gyengébbnek mutatkozott, így a gyakoribb injektálás volt jellemző.

A kannabiszhasználat kiemelkedése miatt Paksi és munkatársai vizsgálatuk során (PAKSI et al. 2018) a társadalmi mutatók mentén szignifikáns különbségeket találtak. A fiatal felnőttek (18–34 éves) körében a kannabiszhasználat életprevalencia-értéke több mint háromszorosa az idősebb korosztályban (18–64 éves) mért értéknek. Az 50 ezer fős vagy nagyobb településen élők körében több mint kétszeres az életprevalencia-érték, mint a kisebb településeken, és hasonló különbség mutatkozik főváros-vidék viszonylatban is. A nemek kapcsán a férfiak életprevalencia-értéke szignifikánsan meghaladja a nőkéét, és az iskolai végzettség, valamint a háztartás jövedelme alapján a magasabb státuszúak mutatnak nagyobb kitétséget (Nemzeti Drog Fókuszcsoport 2016).

Az első kannabiszhasználat a felnőtt vizsgálati csoport alapján átlagosan 20 évesen történt, 15 és 20 év között intenzív, 27 éves kor után pedig a vizsgálat eredményei alapján nem tapasztalható. A szintetikus kannabinoidok használata hasonlóan alakul a kannabiszhasználókhoz, de a legfiatalabb korosztály (18–24 éves) érintettsége itt szignifikánsan magasabb. A férfiak életprevalencia-értéke négyszeresen haladja meg a nőkéét, de az urbanizációs mintázódás nem jellemző. A szintetikus kannabinoidok első fogyasztása átlagosan 18, leggyakrabban 17 évesen történt (Nemzeti Drog Fókuszcsoport 2016).

A másik leggyakrabban használt kábítószer az ecstasy, amely a stimulánsok, azaz a serkentő hatásmechanizmusú drogok csoportjába tartozik. A stimulánsok használata Magyarországon úgy néz ki, hogy a legelterjedtebb drog e csoportból az ecstasy (4%), amelyet az amfetamin (1,7%), a kokain (1,1%), a mefedron (0,6%) és végül a crack (0,4%) követ. A fiatal felnőttek körében a sorrend hasonlóan alakult, de az életprevalencia-értékek aránya kétszeres volt (Nemzeti Drog Fókuszcsoport 2016).

„Míg 2010-ben a tűcsérébe járó intravénás szerhasználóknak kevesebb mint 8%-a használt designerstimulánsokat, addig 2015-ben már 80%-uknak volt ez az elsődlegesen injektált szere.

A domináns, intravénásan használt designerstimuláns 2010-ben a mefedron, 2011-ben az MDPV volt, 2012 óta pedig a »pentakristály« utcai elnevezésű szer áll az első helyen. A designerstimulánsok között 2014-ben és 2015-ben valamelyest csökkent a pentakristály részesedése az előző évhez képest, ennek ellenére még mindig ez a legelterjedtebb ilyen típusú szer. A 2013-ban még épp csak megjelenő utcai elnevezésű »zene« 2014-ben és 2015-ben a második leggyakrabban injektált új pszichoaktív szerré lépett elő” (Nemzeti Drog Fókuszcsoport 2016, 38–39.).

Végül a heroin- és opiáthasználatot kiemelve e kutatási eredmények alapján elmondhatjuk, hogy a normál népességben az opiátok használata nagyon ritka. „Az összesített életprevalencia-érték 0,7%, a heroiné 0,5%, az egyéb opiátoké 0,6%” (Nemzeti Drog Fókuszcsoport 2016, 46). Az opiátok használata a korábbi évek összehasonlító kutatásainak eredményei alapján nem változott. A heroin vonatkozásában Magyarország korábbi célországzerepe folyamatosan megváltozott, az ORFK 2015-ben mint tranzitországot emlegeti hazánkat az európai piacon.

4.4. Szenvedélybetegségek kialakulásának okai

4.4.1. *Biokémiai okok*

Alapvetően az idegrendszer ingerületfelfogó sejtrendszerére, az úgynevezett receptorrendszerre hatnak a drogok, ami kialakítja a biológiai függőséget. Az adott növényben található anyagok hasonlítanak az idegsejtek közötti jelátvivő anyagokhoz, így nagy koncentrációban az idegrendszert különböző válaszokra készíthetik. Vannak olyan szerek, amelyek az idegrendszer éberségét befolyásolják, mások a gátló hatásokat erősítik, vagy éppen valamilyen hallucinációt vagy víziót okoznak.

A tartós szerhasználat felfogható az agyat ért toxikus, mérgező állapotként, amely nem teszi lehetővé az egyensúly helyreállítását, így a tartós droghasználat az agyban szerkezeti változásokat indít el. Az agy úgy kezd el működni, hogy a drog jelenlétét bekalkulálja a működésébe.

Az agy jutalomközpontjának stimulálása a pszichés függőség alapját jelenti. E kettő következménye a szervezet toleranciájának kialakulása, ami azt jelenti, hogy a szervezetbe egyre nagyobb dózis bejuttatása szükséges ugyanazon állapot eléréséhez. Vagyis a drog megvonása esetén, már a drog hatására átalakult agyi szerkezet nem lesz képes az alkalmazkodásra, és az agyműködés felborul. A hiánytünetek erősödnek, és megjelenik a sóvárgás a szer után. A megvonási tünetek erőssége, a függőség ereje függ az alkalmazott drogtól (KOVÁTS 2004).

4.4.2. *Pszichológiai okok*

Az eufória állapota és a hiánytünetek csökkenése szerhasználat esetén pozitív megerősítésként jelentkezik, ami a további szerhasználat gyakoriságát növeli. A szer fogyasztása során a konfliktusok okozta negatív, kellemetlen állapot javul. Az énképpel kapcsolatos zavarokban létező feszültségek, kételyek eltompulnak (KOVÁTS 2004).

A pszichológiai okok között kiemelhető:

- korai érzelmi sérülés (túlóvás, depriváció);
- kapcsolatzavar;
- szélsőséges önértékelés;
- önképzavar;
- fejletlen énvédő és megküzdő mechanizmusok;
- válsághelyzetben menekülés vagy düh.

4.4.3. *Szociális okok*

A rossz szociális helyzetű személyek körében gyakoribb a szerhasználat (SES státusz). Ezenkívül férfiaknál és orvosoknál magasabb arány volt megfigyelhető a kutatásokban. A szerhasználó fiatalok és személyek egy csoportként kialakítják saját érték- és normarendjüket, saját szubkultúrájukat, amelyhez kapcsolódnak, szeretnek odatartozni. A terápiák sikeressége attól is függ, mennyire sikerül a beteg elszakítása korábbi környezetétől (KOVÁTS 2004).

A szociológiai okok között említhetjük még (ÜRMÖSNÉ SIMON 2018):

- addikciós (drogfüggéssel kapcsolatos) családi minták;
- addikciós szubkultúra;
- ambivalens társadalmi beállítódás;
- a szabályozó intézmények (iskola, család, egészségügy, szociális háló) fejletlensége;
- hagyományozódó kulturális-történeti minták.

Érdekes megvizsgálni általánosságban a szerhasználati mintázatokat, amelyek nemcsak a szerek függvényében, hanem azok intenzitásától és a használat módjától is függnék. Demetrovics a kutatásában a következő szerhasználati mintázatokat különböztette meg (DEMETROVICS 2009):

- kísérletező: 10-nél kevesebb alkalommal történik droghasználat, leginkább kíváncsiságból;
- szociális-rekreációs használat: szórakozáshoz, társakkal történő kikapcsolódáshoz köthető;
- szituációs használat: stresszkezelés végett, feszültségcsökkentés céljából, „öngyógyító” jelleggel;
- intenzifikált használat: hosszú időn át történő szerhasználat elhúzódó problémák megoldása végett, a fogyasztó a helyét és szerepét a társadalomban megtartja;
- kényszeres használat: testi és lelki függőség jellemzi, szociális szerepei nem megtartottak.

A szerhasználat során tapasztalható jelenségek a DSM-5 szerint:

- kontrollvesztés;
- társas alkalmazkodás képtelensége;
- rizikós szerhasználat;
- farmakológiai kritériumok.

A kontrollt vesztett szerhasználatot jellemzi, hogy tartósabb és nagyobb mennyiségű szerbevitelre kerül sor, mint az eredetileg történt. A szerhasználó sikertelen a szerhasználat kontrollálásában. A szerhasználattal és a megszerzésével kapcsolatos idő megnő, és a legsúlyosabb esetben a beteg egész napját kitölti a drogok beszerzése. Erős sóvárgás jelenik meg a drog jelenlétében vagy abban a környezetben, ahol a droghasználat történt. Ez utóbbi mechanizmus kialakulásában a klasszikus kondicionálásnak mint tanulási folyamatnak jelentős szerepe van, valamint az agy jutalmazó központjainak. A sürgető vágy mértéke jelzésértékű a kezelése során, hiszen mutatja a visszaesés lehetőségének mértékét.

A társas alkalmazkodás képtelensége a szerhasználat során leginkább a szociális kötelezettség elhanyagolásában, elmulasztásában érhető tetten; ez rengeteg társas konfliktust és problémát von maga után. A személy társas viszonyulásai megváltoznak: elsődlegesen a szerhasználat köre csoportosuló barátokat preferálja, családi viszonyait elhanyagolja.

A rizikós szerhasználat kialakulása arról szól, hogy a drogok káros következményei ellenére a személy tartós bevitelre kész, ismeri a fizikális és pszichológiai problémákat, ennek ellenére folytatja a szerhasználatot. Ez utóbbi jellemző kulcsfontosságú a kezelési tervek alakításában.

A szerfüggőség kialakulásának *farmakológiai kritériumai*:

- *tolerancia kialakulása*: jelentős mennyiségű dózisznövelésre van szükség ugyanazon hatás eléréséhez, vagy ugyanannyi mennyiség bevetele csak kis hatással bír. A tolerancia milyensége egyénileg és a bevitt szer hatására változhat (először lerészegedő ember több mérgezéses tünetet mutathat);
- *megvonási tünetek*: a szer tartós bevetele esetén, a drog megvonásakor tünetek jelentkeznek, amelyek csökkentésére a szerhasználó az újabb adag bevitelével próbálkozik. A megvonás élettani jelei nagyjából hasonlóak az alkohol, az opioidok, a nyugtatók, a dohányzás és a szorongásoldó szerek esetében, kevésbé erősek a kanabisz, a hipnotikumok és az amfetaminok esetében.

A függőség tévesen diagnosztizált, ha a tolerancia és a megvonási tünetek kialakulása kontrollált orvosi kezeléshez kötött, ugyanis az opioid fájdalomcsillapítók, a nyugtatók és a stimulánsok esetén is kialakulhatnak ezek a tünetek. Ugyanakkor, ha a vényköteles gyógyszereket nem megfelelően használják fel, és ez egy kényszeres, drogkereső magatartással jellemezhető, akkor függőségről beszélhetünk.

A DSM-5 a szerfüggőséget enyhe, közepes és súlyos szintekre bontja: enyhe mértékű függőség esetén 2–3 tünet jelenlétéről, közepes erősség esetén 4–5 tünetről, és a legsúlyosabb esetben 6–7 tünetről beszélhetünk. A szerfüggőség súlyossága idővel változhat, amit leginkább az alkalmazás gyakorisága és a dózis mértéke határoz meg.

A függőségek kialakulásában jellemző viselkedés a ciklikusság. A viselkedés megjelenését megelőzően a feszültség növekszik, majd a végrehajtás után egyfajta kielégülés áll be (DEMETROVICS 2009).

Az anyag által kiváltott rendellenességek spektruma széles, tartalmazza az intoxikáció állapotát, a megvonási tüneteket és az anyag indukálta mentális rendellenességeket is (kábitószer által kiváltott pszichózisok).

Az anyagmérgezés kritériumai: az elsődleges pszichológiai és viselkedési tünetek (az agresszió, a hangulati labilitás és a megítélés gyengesége) alapvetően a beszedett anyag központi idegrendszerre történő hatásából ered közvetlenül a szer bevetele után; ezek nem magyarázhatók más mentális rendellenességgel. Az intoxikáció állapota olyan személyeknél is kialakulhat, akik nem droghasználók, hanem egyszeri bevételi helyzetben fogyasztottak valamilyen kábitószert.

A mérgezéses állapot DSM-5 szerinti legjellemzőbb tünetei:

- percepció és az éberség zavarai;
- figyelem- és gondolati zavarok, az ítélkezés zavara;
- a pszichomotoros viselkedés megváltozása;
- az interperszonális viselkedés átalakulása;

A rövid vagy krónikus mérgezés különböző tüneteket mutathat, például egy közepes szintű kokainfüggő esetében az akut intoxikáció erősíti a csoport felé fordulást, míg a krónikus használat során kialakul a szociális visszahúzóds.

A mérgezéses tünetektől el kell különíteni a megvonási tüneteket, amelyek tartós szerhasználat esetén alakulnak ki, és összefüggésben állnak a szer következtében kialakuló

szöveti és szervezeti változásokkal. A megvonási tünetek a szer megvonásakor vagy csökkentésekor előálló fiziológiai, kognitív és viselkedéses változások. A megvonási tünetek sürgető ereje újbóli bevitelre kényszeríti a személyt (DSM-5).

A megvonási tünetek lehetnek fiziológiai (testi) megvonási tünetek és pszichés (lelki) megvonási tünetek is. Nem minden drog használatakor alakulnak ki testi megvonási tünetek. A lelki megvonási tüneteket pedig jellemzi a leszokási kísérletek sorozatos kudarca, valamint különböző lelki problémák megjelenése (DEMETROVICS 2009).

Az anyag vagy gyógyszer okozta mentális rendellenességek kialakulását valamilyen szerhasználat idézi elő, vagy akár gyógyszerek bizonyos kombinációi. A zavar kialakulása egy hónapon belül köthető intoxikációhoz, megvonási tünehez vagy valamilyen új szer beviteléhez. Az érintett anyag képes akár mentális zavar kialakítására is, és nem magyarázza valamilyen más független mentális zavar megléte. Valamint a zavar kialakulása jelentős megbetegedést okoz a szociális és foglalkozási funkcionálás területén is.

Minél *nyugtatóbb hatású* egy anyag (alkohol, nyugtató- és altatószerek), annál erősebben jelenik meg a depresszió az intoxikáció alatt, míg a szorongás megjelenése ezeknél az anyagoknál a megvonáshoz lesz köthető. A *stimulánsok* (az amfetaminok és a kokain) esetében szorongásos zavarok és a pszichotikus zavarok jelennek meg intoxikált személyeknél, míg az anyag megvonásakor találkozhatunk inkább a depresszív állapotokkal. Mind a két csoport esetében előfordulnak alvási és szexuális zavarok, valamint pszichotikus zavarok is előfordulhatnak, főleg kardiovaszkuláris és szteroidalapú gyógyszerhasználat esetén (DSM-5).

A drogélmény

A DSM-5 drogleírásai bizonyos értelemben félrevezetők, mert orvosi szempontból közelítik meg a problémát. Nem kétséges, hogy a drog jelentős orvosi és hatalmas társadalmi probléma. Hiba lenne azonban azt képzelni, hogy a drogfogyasztó azokkal a negatív tünetekkel szembesül, amelyek a DSM-5-ben szerepelnek.

A lakonikus *eufória* kifejezés ugyanis egy igen erőteljes és pozitív élményt takar. Egy közelmúltbeli európai tanulmány – amely 600 ezer fiatalot vizsgált – arra a következtetésre jutott, hogy a fiatalokat éppen ez az élmény vonzza. Bár előfordul, hogy az elsöprő többség *nem* „búfelejtőnek” használja a drogot, hanem kalandot és szórakozást keres, vagy csak egyszerűen kíváncsi az élményre. A pszichostimulánsoktól a használója vidám, erős, magabiztos lesz, és hajnalig bírja a táncot; a marihuánától minden megszépül körülötte, a hallucinogénektől kaleidoszkópszerű látomásai támadnak, tudata kitágul, és úgy érzi, transzcendens tudás birtokába jut, az ópiumtól földöntúli nyugodt és boldog álomba merül stb.

Előfordul, hogy a drogos rosszul választja meg a dózist, és az élvezet rémálomba fordul, ha pedig drogfüggővé válik, tönkreteszi életét és szervezetét. A drog azonban hatalmas élményt nyújt. Ha ezt nem ismerjük el, a preventív előadások a fiatalok szemében hiteltelenné válnak, és elmulasztjuk azt a lehetőséget, hogy megértsük a drogfogyasztót.

4.5. A drogfogyasztás specifikumai a használt szerek függvényében

4.5.1. Szerves oldószerek

Ezek szénhidrogén-származékokat különböző töménységben tartalmazó, orvosi (érzéstenítő gázok, ér- és hörgőtágító gyógyszerek, denaturált szesz) vagy kereskedelmi célra (benzin, ragasztók, lakkok, oldószerek, folttisztítók, hajtóanyagok) készített illóanyagok. A szipózó fiatalok (12–17 éves korosztály) legtöbbször ragasztót, cipőfényezőt, benzint, szórófestékeket használnak. A legveszélyeztetettebb korosztály a serdülőké, ritkábban fordul elő 12 éves kor alatt, felnőtt- és időskorban. Az anyagok belélegzésével az alkoholéhoz hasonló hatás váltódik ki (PÉTER 2003).

Az inhalálás következtében kialakuló mérgezéses tünetek: álmoság, szédülés, járásbizonytalanság, elkent beszéd, letargia, pszichomotoros retardáció (meglassult reflexek), remegés, izomgyengeség, homályos látás, eufória vagy esetenként ingerlékenység és nyugtalanság. Súlyosabb idegrendszeri érintettség esetén illúziók, hallucinációk és téveszmék is felléphetnek, valamint kialakulhat stupor vagy kómás állapot (DSM-5). Légzésdepressziót, szív-, máj-, csontvelő- és vesekárosodást, delíriumot, demenciát okozhatnak.

A hosszabb ideje tartó szipózás esetén az antiszociális személyiségjegyek, a depressziós hangulatváltozások és az emlékezőképesség zavarai felerősödhetnek. A szerfüggő személyek gyakran öngyilkossági kísérleteket hajtanak végre (PÉTER 2003). A krónikus használat során szerfüggővé válik a szipózó, néhányan pedig meghalnak a szipózás okozta balesetekben vagy az úgynevezett hirtelen megjelenő szipózás okozta fulladásos halál (*sudden sniffing death*) beállásával. Az első használat során is bekövetkezhet a hirtelen halál, ez nem dóziszfüggő, és legtöbbször szívritmuszavar következtében áll be. Emellett a halálesetek bekövetkezése a légzés leállása, fulladás (hányás miatt) vagy baleset, sérülés következtében történik.

A szénhidrogének használatát elősegíti, hogy könnyen és legálisan szerezhető be. Környezeti rizikótényezőként említhető a rossz családi milió, az elszenvedett pszichés traumák, az esetleges szerhasználat a családtagok részéről. Emellett a fiataloknál megjelenő viselkedészavarok rizikótényezőként szolgálnak a korai szerhasználat irányába, és a többféle anyag egyszeri használata felé. A rossz szociális helyzetű hajléktalan gyerekek körében is fokozott a „legolcsóbb” drogok alkalmazása.

Az inhalánsok használóinak szeme véreres, kezükön, szájukon, ruházatukon egyértelműen fellelhetők a szer használatának nyomai. Érdemes a környezetet is feltérképezni, hiszen a segítségnyújtásnál fontos lehet a szer pontos megnevezése, amelynek meghatározásában a használt anyagra utaló címkék, palackok és tubusok segíthetnek. Heveny mérgezés esetén legfontosabb a légutak szabaddá tétele, a hánytatás elkerülése aspiráció veszélye miatt! Érdemes stabil oldalfekvő helyzetbe tenni az illetőt. Ugyanakkor a direkt kontaktust kerülni kell, kesztyűhasználat szükséges, és a szájból orrba történő lélegeztetés tilos! A mentő kihívása az esetek zömében szükséges (KOVÁTS 2004).

4.5.2. Opiátok

Az opiátok a testi fájdalmak csillapítása mellett *nyugtató, szorongásoldó és euforizáló* hatást is kifejtenek. Az opiátok az érzelmek kontrollálásában, az agresszió, az indulati élet és a szexuális vágyak csillapításában is szerepet játszhatnak. Az opiátok használata a nárcisztikus és a borderline személyiségzavarban szenvedőknél a leggyakoribb. Borderline személyeknél az interperszonális viszonyok alakulására jellemző a szélsőségeség, az idealizálás és a devalválás, valamint a kapcsolaton belüli határproblémák, vagyis nehezen találják meg a közelség és távolság mentén a megfelelő viszonyulást. Gondolkodásukat a szélsőséges megközelítések jellemzik, valaki vagy teljesen jó, vagy rossz, attól függően, hogy a borderline személy hogyan értelmezi a társ viselkedési reakcióit. Ez a diszharmónia, instabilitás és bizonytalanság a borderline embereknél önvádba, depresszív gondolatokba fordulhat, ami egyenesen vezethet a droghasználat és leginkább az opiáthasználat irányába.

Az opiáthasználat mögött a genetikai tényezőket leginkább az impulzivitás és az újdonságkeresés temperamentumtényezőiben kell keresni. A környezeti rizikófaktorok között a rossz szociális státusz, a szer elérhetősége meghatározó. Az ópium elnevezései az utcai használatban: caps, horse, hop, teve, junk és satellite. A morfium elnevezései: morphy, morфина, morf, cube. A heroin utcai elnevezései pedig: boy, smoke, brown sugar, thing, smack és caballo (ÜRMÖSNÉ SIMON 2018).

Az opioid használatából kialakuló toxikus tünetek a DSM-5 szerint a következők:

- klinikailag jelentős problémás viselkedés vagy pszichológiai állapotváltozás (eufória, apátia, hangulatváltozások, pszichomotoros izgatottság vagy gátlás, döntésképtelenség);
- pupilláris összehúzódás;
- álmoság vagy kóma;
- elmosódott beszéd;
- a figyelem vagy a memória romlása;
- a környezeti tényezők figyelmen kívül hagyása.

A vizelettoxikológiai vizsgálatok a beadást követő 12–36 órában képesek jelezni az opioidok (a heroin, a morfin, a kodein és oxikodon) jelenlétét. De specifikusabb tesztek szükségesek a metadon, buprenorfin/naloxon esetében.

Az injektált opioid használata miatt fontos a hepatitis A-, B- és C-vírus tesztelése, a tüdőgyulladás, valamint a HIV-fertőzések ellenőrzése. Az opioidot használóknál ezért jelentősek a tűcsereprogramok, amelyek ellenőrzött körülményeket teremtenek a droghasználóknak.

Az opioidhasználóknál emellett hangsúlyozott az öngyilkossági késztetések kialakulása, a közös rizikótényezők átfedettsége. Az opioidhasználatnál véletlen és szándékos túladagolás is bekövetkezhet.

A *funkcionális károsodások* között megemlíthető a nyálkahártya-váladék hiánya, szárazságot okozva a szájban és az orrban is. A gyomor- és bélrendszer működésének lelassulása miatt székrekedés alakulhat ki, a látásélesség romlik. Az injektálások miatt az ereket a használók váltogatják, így a szétlőtt karon található vénák helyett a lábakon, a nyakon és az ágyékon belüli erekbe történik a szer bejuttatása. A szexuális működésben férfiaknál

potenciaproblémák, nőknél szabálytalan menstruációs ciklusok léphetnek fel. Az opiáthasználóknál bekövetkező halálesetek oka legtöbbször: túladagolás, balesetek, sérülések, AIDS vagy más egészségügyi szövődmények. De gyakori a kábítószer megszerzése következtében kialakuló fizikai, agresszív cselekmények sora is, amelynek egészségügyi következményei is vannak. Az opiáthasználó terhes anyák esetében pedig magzati károsodás következhet be, amely az újszülött csecsemőknél is drogfüggést indukál, és orvosi kezelést igényel (DSM-5).

Az opioidok megvonásakor a következő tünetek megjelenése jellemző:

- diszfórikus hangulat;
- hányinger, hányás;
- izomfájdalom;
- könnyezés vagy orrfolyás;
- pupilláris tágulás;
- hasmenés;
- ásítás;
- láz;
- álmatlanság.

E tünetek megjelenése egészségügyileg jelentős állapotváltozást jelent, amely kihat a beteg szociális életére, társadalmi működésére. A megvonási tünetek az utolsó adag bevétele után 6–12 órával jelennek meg. Az akut megvonási tünetek az első három napban a legerősebbek, majd 5–7 nap elteltével csökkennek. A kevésbé akut tünetek hetekig és hónapokig is eltarthatnak.

Az opioidhasználók között *társuló betegségként* megjelenik más anyagoktól való szerfüggés (alkoholizmus, dohányzás és más kábítószer használata), valamint a hangulat-zavarok. Az alvászavar leginkább elvonási tünetként jelenik meg. Gyakoribb az *antiszociális személyiségzavar és a poszttraumatikus stresszavar* előfordulása, valamint gyerekkorban a magatartási zavarok jelenléte.

4.5.3. Stimulánsok

A stimulánsok egy részét alkalmazták a gyógyászatban (Benzedrin, Aktedron), és voltak olyan stimulánsok is, amelyek alkalmazására soha nem került sor ilyen területen (MDA, MDMA). Stimulánsok alkalmazása során fellépő mérgezéses tünetek a DSM-5 szerint:

- klinikailag jelentős problémás viselkedés vagy pszichológiai változás (eufória, a szociabilitás változása, hiperéberség, interperszonális érzékenység, szorongás, feszültség vagy harag, sztereotip viselkedések, az ítélőképesség megváltozása);
- szívdobogás, magasabb vagy alacsonyabb vérnyomás;
- pupilláris tágulás;
- izzadás vagy hidegrázás;
- hányinger, hányás;
- fogyás;
- pszichomotoros izgatottság vagy gátlás;
- izomgyengeség, légzési depresszió, mellkasi fájdalom, szívritmuszavarok;
- zavartság, rohamok, disztónia, kóma.

Stimuláns használatának megvonásakor keletkező tünetek a DSM-5 alapján:

- diszfórikus hangulat;
- fáradtság;
- élénk, kellemetlen álmok;
- álmatlanság vagy hiperszomnia;
- megnövekedett étvágy;
- pszichomotoros retardáció vagy agitáció.

E tünetek klinikailag jelentős állapotváltozásokat okoznak, amelyek károsodást váltanak ki a szociális és foglalkozási területeken (DSM-5).

Amfetamin és származékai

Az amfetamin vagy az amfetamintípusú stimulánsok szerkezetileg különböznek, de hasonló hatásmechanizmusú szerek. Általában orálisan vagy intravénásan juttatják a szervezetbe, a metamfetamint esetenként az orrjáraton keresztül. Az egyik legismertebb és leginkább elterjedt stimuláns az amfetamin és származékai, amelyeket kezdetben olyan emberek használtak, akik valamilyen extrém fizikai igénybevételnek voltak kitéve. Az amfetamin-származékok elnevezései az utcai használatban a következők: designer drogok, Adam, Eve, Bennies, Black Beauties, Black Mollies, crossroad, double cross, speed, pep pills, uppers, wake-ups (ÜRMÖSNÉ SIMON 2018).

Pszichostimulánsok akut központi idegrendszeri hatásai a DSM-5 szerint a következők:

- izgatottság, ingerlékenység;
- remegés – görcsök – halál (légzésbénulás) – keringési elégtelenség;
- szédülés;
- zavartság – konfúzió;
- hallucináció;
- pupilláris tágulás;
- láz;
- izzadás;
- szájszárazság;
- hasmenés;
- szapora szívverés (szívdobogás) – szívritmuszavarok – szívhalál;
- magas vérnyomás – agyvérzés;
- érzékület – magzatkárosodás – koraszülés.

Az akut hatás lejártakor:

- sóvárgás, diszfória, anhedónia;
- szorongás;
- étvágytalanság;
- álmatlanság;
- kimerültség, a szellemi teljesítmény romlása;
- depresszió – öngyilkosság;
- hallucináció – téveszmék.

Krónikus használatnál a pánikrohamok és az ismétlődő „begyulladások” az érzelmi labilitást teljessé teszik, a depresszió, az agresszív megnyilvánulások, az alvászavarok állandósulnak. Az étvágytalanság következtében a személy testsúlya is jelentősen változhat.

A krónikus használat során fellépő ismétlődő szorongások és pánikrohamok miatt a személyek gyakran egyéb szorongásoldó gyógyszerekhez nyúlnak, ami újabb gyógyszerfüggőség kialakulásához vezethet (PÉTER 2003).

Elvonáskor a beteg hangulatában a depresszió állandóvá válik, ingerlékeny, fáradékony lesz, ugyanakkor alvászavarai miatt képtelen pihenni. Az amfetaminhoz történő hozzászokás gyorsan kialakul, és drámai viselkedésváltozás jön létre, amely szociális elszigeteltséggel, agresszív viselkedéssel és szexuális zavarokkal jár. Az elvonás tünetei általában egy hét alatt feloldódnak. A rövid felezési idejű, amfetamintípusú serkentők 1–3 napig kimutathatók a vizeletből, legfeljebb 4 napig az adagolás és a lebontás függvényében. A hajminták viszont akár 90 napig használhatók. Emellett az egyéb mérhető egészségügyi és fizikai paraméterek is árulkodók lehetnek: így a fogyás, a rossz táplálkozás, a rossz higiénia.

Kokain

Az amfetaminokhoz hasonló hatásmechanizmusú szer a kokain. Ennek fogyasztása sokféle formában történhet (kokalevelek, kokain-hidroklorid, kokainalkaloidok vagy szabad bázisú formája a crack révén). E különböző formák különböző tisztaságú anyagokat jelentenek, amelyek potenciálja is különböző. A kokain alternatív elnevezése igen változatos az utcai használatban: blow, flake, girl, lady, nose candy, heaven dust, paradise, rock, angel dust, snow, white (ÜRMÖSNÉ SIMON 2018).

A kokaint az orrjáraton keresztül vagy intravénásan adagolják. A függőség kokain esetében gyorsan, ismételt használattal alakul ki. Az amfetamin hosszabb hatásmechanizmusú, mint a kokain, így azt naponta kevesebbszer elegendő fogyasztani. Agresszív vagy erőszakos viselkedés a nagy dózisú szerhasználat esetén bekövetkezhethet: pánik és szorongásos tünetek, paranoid téveszmék és pszichotikus epizódok állhatnak az agresszív kitörések hátterében (TRINGER 1999).

A kokainhasználó felismerése, az egyszeri, akut hatások három szakaszra bonthatók tünettaniilag:

- *Izgalmi fázis (kick):* euforikus állapot, fokozott aktivitás, beszédkésztetés, a gátások csökkenése és kitágult éntudat jellemzi. Kokainhasználat esetén a pupillák jól láthatóan kitágulnak. Csökkent vegetatív működés jellemző, vagyis csökkent éhségérzet és alvási igény.
- *Érzéksalódások megjelenése (rausch):* hallucinációk és víziók megjelenése, pszichotikus állapot kialakulása.
- *Depressziós fázis:* a kokain hatásának múlásával fokozott lehangoltság, szorongás jelenik meg, amely elviselhetetlen, így újbóli anyaghasználathoz vezet.

A gyakori használók körében *hallucinációk, érzéksalódások és paranoid pszichózis* kialakulásával kell számolni. Szippantóknál az orrnyálkahártya sorvadása, az orrsövény átfürödése következhet be. A kokainhasználók orra állandóan eldugult a szer okozta nyálkahártya-duzzanatoktól. A kokainhasználat mellett gyakori az *epilepsziás rohamok*

megjelenése is. A fogyasztó halálát többnyire légzési, vérkeringési szövődmények okozák (TRINGER 1999).

A kokain megvonása esetén jelentkező tünetek:

- hangulatzavar;
- fáradtság;
- rossz közérzet;
- mozgásos meglassultság;
- fokozott étvágy.

Kisebb adagok használata mellett a megvonási tünetek 18–24 óra alatt megszűnnek. Függség esetén egy hétig is eltarthatnak. *Az amfetamin és a kokain a neurotranszmitterek közül dopaminfelszabadulást okoz.* Intravénásan adva hatásának kifejlődése különösen gyors: „rush” másodperceken belül. Ezért a kokain megerősítő, eufóriát és addikciót okozó hatása a legerősebb. A kokain egyszeri használat esetén is 1–3 napig kimutatható a vizeletből, és 7–12 napig lehet jelen nagy dózisok alkalmazásával.

Ecstasy

A szintetikus drogok közé tartozó ecstasy összetételében nagyon változatos, hallucinációkat is okozó szer. Az ecstasy akut hatásai:

- eufória;
- hiperaktivitás, fokozott testi és szellemi teljesítőképesség (érzése);
- jobb koncentrációs készség;
- az érzékeklet „élesebbek”;
- megváltozott időélmény;
- fokozott emocionalitás;
- fokozott empátia érzése;
- szociabilitás, az „ego” beolvad a szociális környezetbe;
- fokozott introspekció érzete.

Ecstasy vagy egyéb stimuláns szedésére kell gondolni, ha valakinél a következő, DSM-5 szerinti tünetek észlelhetők:

- szokatlanul tágak a pupillák;
- izomzata, arckifejezése, tekintete „merev”;
- izgatott, felhangolt (nyilvánvaló ok nélkül);
- réveteg, nehéz vele kommunikálni;
- izzadt, arca kipirult;
- lehelete aromás szagú;
- ajkai szárazak, sokat iszik, gyakran megy wc-re;
- pulzusa szapora;
- vérnyomása magas;
- nyilvánvaló ok nélkül lázas;
- kezei nyirkosak, remegnek;
- ok nélkül görcsöl, összeesik (előtte esetleg órákig fáradhatatlanul táncol).

Összefoglalva elmondható, hogy a stimulánsok használata mögött gyakran találunk *társuló zavarokat*, így bipoláris zavart, skizofréniát, antiszociális személyiségzavart, poszttraumatisztikus stresszbetegséget, gyermekek esetében magatartászavart, hiperaktivitást vagy fokozott impulzivitást. A környezeti rizikótényezők közül a prenatális és posztnatális szülői kokainhasználatot, az erőszakos családi mintákat, fiatal nők esetében pedig a bizonytalan családi környezet, az otthontalanság és a dílerekkel való kapcsolat emelhető ki.

A stimulánsokat használóknál *különböző egészségügyi állapotok* léphetnek fel: nyálkahártya-irritációk, vérzések, légzési problémák (tüdőgyulladás, köhögés). A befecskendezések miatt az alkaron a vénáknál szúrásnyomok vannak. A fecskendőhasználat és a felelőtlen szexuális élet a szexuális fertőzések kialakulásához vezet (HIV, hepatitis). Testsúlycsökkenés és alultápláltság jellemző. Stimulánsmérgezéses tünetek esetén mellkasi fájdalom, szívritmuszavar, erős szívdobogás és esetenként szívinfarktus is megjelenhet. Az idegrendszerben fokozódik a görcskészség, így rohamok alakulhatnak ki, de a hirtelen halál oka akár agyvérzés is lehet. A szerhasználat következtében gyakoribbak az erőszakos, agresszív cselekmények, a lopás, a prostitúció és maga a drogkereskedelem, amely szükséges a szerhasználó számára, hogy a következő adagot biztosítsa. A közúti balesetek és az egyéb traumatikus történések előfordulása is gyakori.

A metamfetamint használók körében gyakori a neurokognitív károsodás, valamint specifikusan a „meth mouth” jelenség, amely arra utal, hogy gyakoribb a fogszuvasodás, a szájsebek kialakulása az intoxikáció miatt. A sürgősségi osztályokat legtöbbször a mentális tünetek, a sérülések, a bőrfertőzések és a fogászati problémák miatt keresik fel. A stimulánsok használata gyakran előfordul más szerhasználati zavarokkal együtt. A kokainhasználók gyakran fogyasztanak alkoholt, míg az amfetaminhasználatot sokszor a kannabisz kíséri.

4.5.4. *Hallucinogének*

A hallucinogének a *dopamin* mellett a *serotonin* felszabadulását is módosítják. A hallucinációk kialakulása mögött nemcsak kábítószer-használat állhat, hanem más betegségek és okok is. Ezek a DSM-5 alapján a következők lehetnek:

- magas láz (például tífusz, malária);
- mérgezések (például gombamérgezés);
- bizonyos gyógyszerek (például bromidok);
- kábítószeres (hallucinogének, pszichostimulánsok);
- kábítószer-megvonás (alkohol: delirium tremens);
- skizofrénia (főleg akut fázis);
- epilepszia (a rohamot megelőző aura során);
- organikus agyi sérülések (főleg a temporális lebeny sérülésekor).

Hallucinogén hatású szerek:

- pszichomimetikumok = pszichodelikumok = pszichotogének: LSD, meszkalin, pszilocibin stb.;
- disszociatív altatók: ketamin és PCP;
- marihuána/hasis/THC;
- szerves oldószerek.

A hallucinogének használatának akut tünetei:

- illúziók, illetve hallucinációk;
- a figyelem erősen romlik;
- a tudat elhomályosodik;
- a tér- és időbeli tájékozódás romlik;
- a pszichomotoros reakciók (például vezetés) lassulnak (ez és a fenti hatások gyakran vezetnek balesetekhez);
- „flashback” (a legtöbbször félelmet okozó hallucinációk jó idővel a szedés után visszatérnek);
- félelem, szorongás, pánik;
- aszociális magatartás, hasznos tevékenység elhanyagolása;
- gyakori balesetek (autóbalesetek, „repülés a mélybe”);
- zavart, helyzethez nem illő viselkedés;
- depresszió, öngyilkosság.

A DSM-5 szerint akkor gondolhatunk arra, hogy valaki hallucinogén hatása alatt áll, ha

- nyugtalan, izgatott, de mintha mégis kábult lenne;
- társaira nem figyel, de mintha valami másra nagyon is figyelne;
- a hozzá intézet szavakat mintha nem értené, nem hallaná;
- helyzethez nem illő, inadekvát viselkedés;
- pupillája gyakran tág, arca kipirult;
- szeme kivörösödött;
- mozdulatai tétovák, remeg;
- láthatóan szorong (de nem alkoholszagú és nem tántorog.)

LSD (lizergsav-dietilamid)

Prototipikus hallucinogén, amelynek hozzászokást okozó, addiktív hatása gyenge, de egy időben (az 1960-as években, a vietnámi háború éveiben) sokan szedték. *Kapudrogként* egy meghatározó állomása lehet a szerhasználónak a kemény drogok irányába. Az LSD használata sokszor a balesetek háttértényezői között van. Az LSD alternatív elnevezései az utcai használatban: acid, paper acid, California, lila köd, window panes (ÜRMÖSNÉ SIMON 2018).

Hoffman az LSD-vel kísérletezve, 250 mg elfogyasztása után a következőt írta naplójába (HOFFMANN 2006): „Körülöttem az arcok groteszk maszkoknak látszottak, [...] a fejem és a végtagjaim elnehezedtek, mintha ólom lett volna bennük... úgy tűnt, mintha önmagamat külső szemlélként figyelném... üvöltöztem, mint egy félőrült...”

Az LSD hatásmechanizmusában indirekt úton dopaminfelszabadulást (is) okoz. Az LSD akut pszichés hatásai a DSM-5 szerint:

- eufória;
- illúzió: színes, bizarr, néha ijesztő hallucinációk;
- a propriocepció és kinesztézia is zavart: a beteg térben egyre rosszabbul tájékozódik, a mélységet nem észleli, testsúlyát nem érzékeli, ezért úgy érzi, mintha lebegne, saját testét elhagyja, önmagát kívülről figyel (spectator ego);
- az illúziók és hallucinációk a fokozott alkotóképesség érzetét keltik.

Akut hatások:

- az érzékeléscsökkenések (a mélyérzékelés elvész) balesetekhez vezetnek (az illető kilép a 10. emeleti erkélyről, mert a mélységet nem érzékeli);
- a memória romlik, a gondolkodás lassul, az ítélőképesség romlik;
- a hallucinációk szorongást, félelmet, pánikot keltenek;
- ennek folytán a fogyasztó ellenséges, esetleg agresszív;
- a vivid, bizarr, ijesztő hallucinációk téves eszmékhez, skizofréniaszerű állapothoz vezetnek;
- szimpatikus izgalom: tachikardia, vérnyomás-emelkedés, láz, tremor.

Elhúzódó hatások:

- „flashback”: a hallucinációk hosszú idővel a fogyasztás után visszatérnek, és rémületet keltenek a betegben;
- szorongás;
- anergia, depresszió, öngyilkossági készlettség;
- ritkán skizofréniaszerű pszichózis (a hallucináció keltette téves eszmék folytán);
- kromoszómakárosodás.

A PCP (phencyclidin) és ketamin

A PCP használata alapvetően az 1970-es években kezdődött a hippy szubkultúra megjelenésével, leginkább az Amerikai Egyesült Államokban. A PCP eufóriát okoz, mániászerű felhangolt állapotot, de a sóvárgás enyhe, a pszichés függés nem túl erős. A hallucinációk alapvetően az LSD okozta vizuális hallucinációkhoz hasonlók. A PCP alternatív utcai elnevezései változatosak: peace pill, kristály, super grass, angel powder (ÜRMÖSNÉ SIMON 2018).

Orvosilag hasznosítható tulajdonsága, hogy a fájdalomigergőkre a fogyasztó – főleg ketamin- – használat esetén nem reagál. A PCP használata során kialakuló akut mérgezős tünetek:

- dezorientáció;
- zavart hallucinációk;
- téveszmék;
- katatónszerű szindrómák;
- kóma.

A mérgezős tünetek órákig tarthatnak, attól függően, hogy más szerhasználat előfordult-e.

4.5.5. Kannabisz

A Cannabis növénynemzetség néhány fajának leveleit úgy „fogyasztják”, mint a dohányt: pipában vagy cigarettában. Ritkábban élelmiszerbe keverve vagy melegítve és párologtatva inhalálható. A THC-tartalom fajtafüggő: 1%-tól 15%-ig terjed a növényekben, és körülbelül 10–20% van a hasisban. A kannabisz hagyományosan az első olyan anyag a serdülők körében, amelyet a dohányzás és az alkoholfogyasztás mellett kipróbálnak. A kannabiszhaszná-

lat kevésbé okoz viselkedési és kognitív problémákat, mint az alkohol, ezért fogyasztására nehezebb felfigyelni. 15 éves kor előtt megjelenő kannabiszhasználat előjele a későbbi szenvedélybetegségeknek, valamint a társuló mentális zavaroknak, leggyakrabban a hangulat- (11%) és a szorongásos zavaroknak (24%), a személyiségzavarok közül pedig az antiszociális személyiségzavarnak (30%), a rögeszmés-kényszeres (19%), a paranoid zavarnak (18%). A rizikótényezők közül a gyermekkorban megjelenő magatartászavarok és antiszociális személyiségzavar előre jelzi a szerhasználat kialakulásának kockázatát. A környezeti tényezők közül az iskolai sikertelenségek, a korai dohányzás, az instabil családi élet, az abuzáló családi környezet, a rossz SES-státusz és a családtagok szerhasználat, valamint a kannabisz beszerezhetősége említhető. Az utcai szlengben a marihuána elnevezései a következők: fű, zöld, Queen Mary, Joint, Joe, bomber, Lady Mary Jane.

A marihuána „kellemes” hatásai:

- eufória;
- szorongás oldódása;
- bódulat;
- „érdekes”, szokatlan szenzoros élmények, hallucinációk, „fantasztikus” színek és hangok „észlelése”;
- marihuánafogyasztás után az érzékek színesebbek;
- a marihuána hallucinációt okoz, de nem mindig összefüggő „értelmes” képeket.

A marihuána és származékainak lehetséges gyógyászati alkalmazásai a hányáscsillapítás, fájdalomcsillapítás, illetve a belső szemnyomás csökkentése.

A marihuána akut mentális mellékhatásai (DEMETROVICS 2009):

- a figyelem és a koncentrációs készség romlik;
- a memória romlik;
- a reflexidő megnyúlik;
- a pszichomotoros funkciók (például járművezetés) jelentősen romlanak;
- mindenfajta szellemimunka-teljesítmény romlik;
- a szer okozta hallucinációk a fokozott alkotókészség hamis illúzióját keltik;
- a proszociális, célirányos tevékenység csökken, kapcsolati problémák alakulhatnak ki, és motiválatlanság, érdektelenség bizonyos tevékenységek iránt.

A tartós marihuánafogyasztás pszichés és testi szövődményei:

- megvonási tünetek, sóvárgás;
- függőség kialakulása – út a keményebb drogokhoz;
- szorongás, pánikrohamok;
- a memória tartós romlása;
- depresszió, öngyilkosság;
- a pszichózisok gyakoribbak;
- paranoia, üldöztetési téveszmék;
- a szellemi teljesítmény általános romlása;
- magzatkárosodás (kisebb születési súly, kisebb fejkörfogat, szellemi retardáció) és gyakoribb torzszülés;
- gyakoribb légúti megbetegedések (idült hörghurut, légúti daganatok);
- gyakoribbak a balesetek;

- az immunfunkciók romlása, gyakoribb fertőző betegségek;
- a hímivarsejtek érését befolyásolja.

A marihuána megvonásának tünetei:

- izgatottság, harag vagy agresszió;
- idegesség vagy szorongás;
- alvási nehézségek;
- csökkent étvágy vagy fogyás;
- nyugtalanság;
- depressziós hangulat;
- egyéb tünetek: hasi fájdalom, remegés, izzadás, láz, hidegrázás vagy fejfájás.

A marihuánát sokan „kevésbé ártó” szernek tartják. A kábítószeres akut letális és „hatékony” dózisainak összehasonlítása során az aránylag alacsony letális dózis a marihuána esetében nem jelenti azt, hogy tartósan szedve ártalmatlan szerről lenne szó. Kannabiszelvonás esetén is jelentkeznek a fenti tünetek. Emellett más mentális zavarok felerősödhetnek. A marihuánafogyasztók közül kezelést igénylők 74%-a másodlagos vagy harmadlagos anyagfüggőségben is szenved: 40% alkohol, 12% kokain, 6% metamfetamin, 2% heroin vagy más opioidfüggőségről számol be.

Az akut és krónikus alkalmazás felismerhető jelei a következők: vörös szemek (a kötőhártya gyulladt), kannabisz illata a ruházaton, ujjak sárgulása, köhögés, bizonyos ételek utáni túlzott vágyakozás különböző napszakokban. A serdülőknél első körben az érzelmi stabilitás, az energiaszint változása és az étkezési mintázatok megváltozása jellemző. E közvetlen jelek mellett a fiatal megpróbálja a szerhasználatot titkolni, valamint az iskolai teljesítménye és érdeklődése is csökkenni fog. Vizelettoxikológiai vizsgálat szükséges a diagnózis felállításához.

4.5.6. Nyugtatók, altatók és feszültségoldók

A nyugtatók, altatók és szorongásoldó gyógyszerek közé tartoznak a benzodiazepinek (zolpidem, zaleplon), a karbamátok, a barbiturátok. Ez a csoport magában foglalja az *altatószereket* és a *szorongásoldó* gyógyszerek egy részét. Az agy működését az alkoholhoz hasonlóan nyugtatják, vénkötelesek és meghatározott dózisban és módon legálisan használhatók. Más anyagokkal együtt használva is előfordulnak a szerhasználók között, például az amfetaminról és a kokainról „leszállók” nagy dózisu benzodiazepineket használnak metadonnal kombinálva. Sokszor az egészségügyi rendszerben a nem megfelelő információáramlás miatt kialakulhat, hogy a szerhasználó több orvosnál írta fel gyógyszereit.

A szabályos gyógyszeradagolás után, ha a személy hirtelen abbahagyja a gyógyszereszedését, akkor is kialakulhatnak elvonási tünetek. De az intenzív és ismétlődő gyógyszerhasználat következtében kialakuló toxikus állapotok depresszióhoz és öngyilkossági kísérletekhez is vezethetnek.

A genetikailag determinált temperamentumtényezők közül leginkább az *impulzivitás* és az *újdonságkeresés* meghatározó a szerfüggőség mögött. A környezeti tényezők közül pedig rizikótényező a gyógyszerek és a nyugtatószerek elérhetősége, az egyéni,

szociális és környezeti faktorok milyensége. Életkorilag a serdülők és a fiatal felnőttek a legveszélyeztetettebbek, a nemek tekintetében pedig a nőknél nagyobb az előfordulási kockázata.

A funkcionális károsodások körében a nyugtatóktól és altatóktól függő személyek az alkoholhoz hasonló gátlástalan viselkedést mutathatnak. Interperszonális nehézségeik akadályozhatják társadalmi funkcionálásukat, teljesítőképességüket. Előfordulhatnak balesetek is, amelyek felnőtteknél inkább az autózéteésből, időseknél pedig a kognitív problémák miatt bekövetkező esésekből adódnak. A betegek fizikális állapotában idegrendszeri tüneteket találhatunk: lassabb pulzust, csökkent légzést, alacsonyabb vérnyomást. Halálos dózis csak nagyobb mennyiség bevitelével vagy alkohollal társítva lehet. A túladagolás a létfontosságú jelzésekből olvasható, például a barbiturátok túladagolása légzésleálláshoz vezet.

E szerek használata a viselkedést gátlástalanabbá teszi, ami agresszív társas viszonyulásokhoz vezethet, amelyek jogsértő magatartásokban csúcsosodhatnak ki. Nagyon gyakori az esetek hátterében a barbiturátok és az alkohol kevert használata.

A társulót mentális zavarok közül más szerekkel összefüggésben a szerfüggőség, az alkohol- és cigarettafüggőség nagyon gyakori, valamint az *antiszociális személyiségzavar és a hangulatzavarok köre* (depresszió és szorongásos zavarok).

A nyugtató- és altatószerek, valamint feszültségoldók szedése következtében kialakuló mérgezéses tünetek a következők:

- klinikailag jelentős maladaptív viselkedésváltozás vagy pszichológiai változás (nem megfelelő szexuális vagy agresszív viselkedés, nem megfelelő ítélőképesség, érzelmi labilitás);
- elmosódott beszéd;
- koordinálatlan mozgás;
- instabil járás;
- nystagmus,
- kognitív károsodás (figyelem, memória hanyatlása);
- stupor vagy kóma.

A nyugtatók, altatószerek és feszültségoldók megvonásának következtében kialakuló tünetek:

- vegetatív hiperaktivitás (verejtékezés, magas pulzus);
- kézremegés;
- álmatlanság;
- hányinger vagy hányás;
- átmeneti hallucinációk és illúziók;
- pszichomotoros izgatottság;
- szorongás;
- nagy epilepsziás rohamok (főleg orvosi kontroll nélküli megvonások esetén).

A megvonási tünetek pár órával vagy nappal az utolsó bevételt követően megkezdődhetnek. A megvonást követően kialakulhat a delírium állapota, amely életveszélyes is lehet. Delírium kialakulása esetén a személy tudatának kognitív működése zavart, hallucinációk léphetnek fel. A megvonási tünetek – a beszedett anyag specifikumaitól függően – rövidebb lebomlású anyagok esetén 4–5 nap, míg hosszabb lebomlású anyagok esetén hetekig fennállhatnak. A megvonási tünetek elhúzódása és erőssége a beszedett dózis arányában is változhat.

4.6. Alkoholizmus

A DSM-5 diagnosztikai kritériumai alapján alkoholizmusról beszélünk, ha egy hónapon belül legalább kettő előfordul a következő tünetek közül:

- Az alkoholfogyasztás hosszabb ideig és nagyobb mennyiségben történő fogyasztása jellemző.
- Sikertelen próbálkozási kísérletek az alkoholfogyasztás kontrollálására.
- A szabad idő nagy része az alkohol beszerzésére, az alkohol használatára vagy hatásainak kiküszöbölésre fordítódik.
- Vágy és késztetés kialakulása az alkoholfogyasztásra.
- A tartós alkoholizálás interperszonális, foglalkozási és munkahelyi konfliktusokkal jár.
- Ismétlődő alkoholfogyasztás olyan helyzetekben, amikor az fizikálisan veszélyes.
- Az alkoholfogyasztás folytatódik annak ellenére, hogy az okozott fizikális és pszichológiai károkkal a személy tisztában van.
- Kialakult tolerancia van a következők szerint: ugyanazon hatás eléréséhez jelentősen több mennyiségű alkohol bevitele szükséges, a megszokott alkoholmennyiség jelentősen csökkent hatást vált ki.
- Az alkohol megvonása esetén kialakulnak a megvonási tünetek, és ezek elkerülésére alkohol vagy benzodiazepin bevitelére kerül sor.

Az *alkoholfüggőséget* viselkedéses és fiziológiai tünetek sorával írhatjuk le, ami tartalmazza az intoxikációt, a megvonási tünetek sorát és a sóvárgást is. Az elvonási tünetek 4–12 órával alakulnak ki az alkohol megvonását követően. A megvonási tünetek rendkívül kellemetlenek, ami arra ösztökéli a személyt, hogy újra alkoholt fogyasszon, emellett bizonyos tünetek a megvonást követően tartósabban is fennmaradhatnak. A megvonási tünetek mellett kezdetben a munkahelyi, szociális kötelezettségek mulasztásával találkozhatunk, valamint a fogyasztás olyan helyzetekben is megjelenik, amelyek ön- és közveszélyesek lehetnek (autóvezetés, úszás, gépek használata). A fizikális és a pszichológiai tünetek megjelenése ellenére is folytatódik az alkohol fogyasztása (KÖRNYEY – KASSAI-FARKAS 2002). Az interperszonális viszonyokban megjelenő agresszió táptalaja lehet néhány bűncselekménynek (így a családon belüli erőszaknak, a gyermekekkel szembeni visszaéléseknek). Az alkoholfogyasztás akkor válik betegséggé, ha az alkohollal összefüggésben testi, lelki és szociális tünetek is kialakulnak. A magas véralkoholszint előrejelzője lehet a tolerancia kialakulásának is. Például, ha valakinek 150 mg etanol/dl alkoholszintet mutatnak ki a vérében, és nem produkál intoxikációs tüneteket, már azt mutathatja, hogy valamilyen mértékben hozzászokott az alkoholhoz. Egy első alkalommal fogyasztó személy ilyen alkoholmennyiségnél már mérgezéses tüneteket mutatna.

Hosszú távon a krónikus alkoholfogyasztás megváltoztatja a sejtek áteresztőképességét, ami bizonyos ioncsatornák megnyílását, másikkak gátlását okozza. Ezenkívül a központi idegrendszert deprimálja, az alvást pedig dezorganizálja, aminek eredményeképpen a mélyalvás ideje és gyakorisága csökken (TRINGER 1999).

Az alkoholizmus legjellemzőbb lelki tünetei (TRINGER 1999):

- A személy érdeklődése beszűkül, korábbi örömforrásaitól elfordul.
- A feltétlen köteleességek ellátására törekszik, de egyre nagyobb súlyban az ivás tölti ki mindennapjait.

- A távolabbi jövő nem foglalkoztatja.
- Érzelmi kapcsolataiban hűvös, közönyös és negatívan viszonyul másokhoz.
- Az indulati kontroll és önkontroll csökken, aminek következtében a beteg egyre agresszívabbá válik.
- A személy gondolkodása rugalmatlanná válik, gyakoriak az általánosítások és az előítéletek.
- A beteg viselkedésében megjelenik egy szellemtelen, viccelődő modor, amelyet ludizmusnak hívnak.
- A társuló pszichés betegségek közül a szorongásokat, a depressziót, az alvászavarokat és a személyiségzavarokat említhetjük.
- Öngyilkossági készületek megjelenése.

Az alkoholista szociális életével kapcsolatos tünetei:

- Kapcsolatai általánosságban tönkremennek.
- Munkáját egyre kevésbé látja el, így szociálisan alacsonyabb státuszba kerül.
- A kulturált viselkedési szabályokat nem tartja be, trágár beszéd kezd jellemezni, társasága kellemetlen a többi ember számára.
- Öltözködése elhanyagolttá válik (TRINGER 1999).

A testi tünetek megjelenése (TRINGER 1999):

- bőrtünetek: az egész arc borvirágos, lilászínű; hajszálerágatok jelennek meg, a tenyér vörösen elszíneződik, az arc eldurvul, idősebbnek néz ki, esésnyomok gyakoriak az egész testen;
- belgyógyászati tünetek: a fogazat elhanyagolt. hányinger, gyomorfájdalom és étvágytalanság jellemző; hiányos táplálkozás következtében súlyvesztés következik be, a máj megnagyobbodik, és belső vérzések jelenhetnek meg;
- szív- és érrendszeri tünetek: a szívizomzat sorvadni kezd, magas vérnyomás alakul ki;
- idegrendszeri tünetek: az alsóvégtagi reflexek renyhék, az izomzat elsorvad (pipaszár láb és előredomborodó has), érzékszavarok az alsó végtagokon, a tér érzékelése károsodik: a beteg földhöz csapja a lábát a lépéseknél, durva hullámú statikus kézremegés jön létre;
- kognitív deficit, memóriazavarok;
- kisgyermeki változások: a finom mozgások koordinációjának megváltozása;
- Wernicke–Korsakoff-szindróma: súlyos kódelési problémákon alapuló memóriazavar;
- krónikus alkoholfogyasztás esetén a tesztoszteron termelődése csökkenhet, ismétlődő súlyos ivás a nőknél menstruációs rendellenességekkel jár, és terhesség alatt spontán abortusz és magzati alkoholszindróma alakulhat ki;
- epilepsziával vagy súlyos fejsérüléssel élő betegeknél az alkohol rohamot válthat ki.

A megvonási tünetek az utolsó ivást követő 7–10. órában jelennek meg. Az ötödik és nyolcadik nap között jelenik meg a delirium tremensnek nevezett tünetcsoport; ez egy tudatzavaros állapot érzéksaladásokkal és erőteljes remegéssel az egész testen. A delirium tremens állapotában lévő beteget kórházban kell kezelni, ugyanis ebben a stádiumban más

betegségek társulhatnak, valamint a keringési rendszer összeomolhat, ami halálhoz vezet (TRINGER 1999; KÖRNYEY – KASSAI-FARKAS 2002).

Az alkoholbetegekkel való kommunikációt nagyban meghatározzák az alkoholos hallucinációk. Az alkoholisták gondolkodását pedig józan állapotukban is befolyásolja személyiségük kritikátlansága, valamint féltékenységi, ritkábban üldözései téveszmék jöhetnek létre. Ezek agresszív viselkedést válthatnak ki a betegből. E pszichés tünetek és mechanizmusok gyakran állnak bűncselekmények hátterében.

Az alkohol nyugtatószerként oldja a gátlásosságot, a mentális kontrollfunkciók csökkent működéséhez vezet. Ezenkívül a következmények helyes mérlegelése, az anticipáció és a belátási képesség egyaránt romlik. Az alkohollal összefüggésbe hozható bűncselekmények közül az erőszakos bűncselekmények, az ittas vezetés és a nyilvános helyen való lerészegedés emelhető ki leginkább. De alkohol elfogyasztása kísérő jelenség lehet más bűncselekmények elkövetésénél (az áldozat leitatása), így a szexuális bűncselekmények elkövetőinél mint alkalmazott elkövetési módszert is megtalálhatjuk (TRINGER 1999).

Férfiaknál gyakoribb az ivás és az alkoholizmussal kapcsolatos rendellenességek aránya, mint a nőknél. A nők általában kisebb súlyúak, mint a férfiak, és a nyelőcsőben és a gyomorban kevésbé metabolizálják az alkoholt, ezért magasabb véralkoholszintet mérhetünk italonként, mint a férfiaknál. A nők kitettsége az alkohol okozta megbetegedéseknek is nagyobb (például májcirrózis). Az Egészségügyi Világszervezet szerint az ajánlott biztonsági korlát férfiak esetében 21 egység fogyasztása hetente, míg nőknél ez 14 egység, ahol 1 egység = 10 ml alkoholnak felel meg. Két kiemelt életkori periódus van, amikor az alkoholizmus előfordulása gyakoribb: a serdülőkorban és a 30-as évek vége felé. Az alkoholista életútjának kimenetelei: 15% öngyilkossági halálozás, 30% élethosszig tartó probléma, 10% javul, 25% meggyógyul, 20% elvész a követés elől. Érdekes adat, hogy bizonyos foglalkozást végzők körében az alkoholizmus előfordulása gyakoribb: így a hadseregénél, a rendőrségnél, az orvosok és az újságírók körében, valamint veszélyeztetett terület a vendéglátóiparban dolgozók köre (TRINGER 1999).

4.6.1. Az alkoholizmus kialakulásának okai

Genetikai okok • sokgénés öröklődés, kóros acetaldehid-metabolizmus; a genetikai hatások 40–60%-ban magyarázzák az alkoholizmus kialakulását, körülbelül 3-4-szeres valószínűséggel gyakrabban fordul elő alkoholbeteg családi hozzátartozói körében ez a szenvedélybetegség. Ezt olyan ikervizsgálatok eredményei is igazolják, amelyek résztvevői adoptált gyerekeként nem alkoholbeteg nevelt szülők körében nőttek fel. A magas szintű kockázat együtt jár a mentális zavarok közül a bipoláris hangulatzavarokkal, az impulzivitással és a dopaminregulációval.

Tanult viselkedés • modellkövetés, megerősítés, klasszikus kondicionálás (élvezethez kapcsolódó), az alkohol okozta stresszszintekkel kapcsolatos tapasztalatok, a stresszkezelés milyensége.

Szociokulturális faktorok • a kulturális attitűdök az ivással és a lerészegedéssel szemben, ár csökkenése, kortárs csoport nyomása, urbanizáció, szociális izoláció.

4.7. Drogfogyasztók kihallgatása

Drogfogyasztó kihallgatásakor tisztázandó kérdés, hogy a személy pszichiátriai kezelés alatt áll-e, cselekvőképessége korlátozva van-e, és a kihallgatás időpontjában valamilyen szer befolyásoltsága alatt áll-e. A kihallgatás elején cél a kontaktus megteremtése, a bizalom kiépítése, valamint ennek megerősítéseképpen a nyitott kérdések feltétele, amelyek lehetővé teszik a személy számára, hogy saját szavaival fogalmazza meg válaszait. Kerülni kell a morális ítélezést és az esetleg erre utaló gesztusokat, hiszen a szer használata végett e jelenséggel a drogfogyasztó már találkozhatott. A drogfüggők esetén tisztázni kell, hogy az illető valamilyen kezelés alatt áll-e, ugyanis a kábítószer megvonását követően a személy érzelmei megváltozhatnak. A *drogpreferencia meghatározza az interperszonális viszonyulások* alakulását is (MARTINEK 2017).

A droghasználó esetében is specifikus információcsatornát jelenthet a nonverbális kommunikáció megléte. Elsődlegesen az első benyomás során az egyén ruházata, hajviselete, ápoltsága, illetve azok a jelzések, amelyek ideológiai viszonyulása, szubkulturális hovatartozása szempontjából válnak jelentőssé (például tetoválások).

A nonverbális jelzések meghatározók lesznek a verbális tartalmakkal összefüggésben, hiszen a mimika és a vokalizáció sok mindenről jelzéseket ad. Ez esetben fontos az egyes drogok tüneteinek ismerete, különféle szerek esetenként fokozottabb mértékben befolyásolják a gondolatok és a beszéd alakulását (beszéd sebessége, tisztasága, összefüggések) (MARTINEK 2017).

Opiátfüggők kihallgatása

Elvonási tünetek megjelenésekor nehezített a személy kihallgatása, mert feszültsége, vágya az azonnali kielégülésre lehetetlenné teszi, hogy a személy a szükségleteitől eltekintsen, így nehezíti a kihallgatásra való koncentrációt. Szerhatás alatt álló személyeknél *az asszociációs és gondolati integráltság szétesik*, az aktuális asszociáció laza kapcsolódásai határozzák meg a kihallgatott személy gondolkodásának menetét. *Gyakori a mondatok befejezetlensége, a beszéd elkentsége, a gondolatok lelassulása*. Az opiátfüggő szerhatás alatt motiválatlan minden olyan külső helyzetre adekváтан reagálni, amely nem függ össze saját fizikális állapotával. Ha állapota érzelmileg stabil, akkor elfogadó lesz, képes kapcsolatban lenni beszélgetőpartnerével (MARTINEK 2017).

Stimuláns használók kihallgatása

A stimulánsok használata ciklikus, így ennek tükrében változhat a droghasználó viselkedése, hogy éppen egy drogmentes periódusban van-e, vagy nem. Intoxikált állapotban *gondolatszaladások, felgyorsult beszéd, gondolati ugrások* jellemzik az egyén asszociációit és beszédét. Gyakran a mondatok befejezetlenek és követhetetlenek. A koncentrátltság széteső, az illető a szer hatása alatt csak rövidebb ideig képes fókuszálni. Megvonás esetén ennek az állapotnak az ellentéte, egyfajta fásultság, érdektelenség, megközelíthetlenség jellemző.

Hallucinogént használók kihallgatása

A hallucinogének módosult tudatállapotok megélését teszik lehetővé, amely az egyén *realitáskontrollját akadályozza*. Az előidézett állapot a pszichózisokhoz hasonlatos. E módosult tudatállapotok miatt a valóságtól elrugaszkodott, bizarr megfogalmazások fordulhatnak elő. *A tudat integráltsága szétesik*. Intoxikált állapotban túlzott magabiztosság alakulhat ki, míg megvonás esetén az elszántság erősödhet fel (MARTINEK 2017).

A droghasználók szubkultúrájának összetartozását szorosan kifejezi a drogosok nyelvhasználat. Ahhoz, hogy „Éberék” ne észleljék, hogy mi is a lényegi mondanó, ahhoz egyszerűbb, ha „egy spurit nyomnak”, vagy ha az nincs, akkor „racsiznak” egyet, ha persze leadták a „drótot” egymás között. A szavak e belső körbe tartozók védelmét és egységét biztosítják. E szavak gyorsan változnak, alakulnak, részben az alkalmazkodás, részben a megszokott trendek végett.

A következő példák mutatják az utcai elnevezések sokszínűségét, a toxikológiai komponensek szerinti bontásban. Metadon: cukor, kapszula, kati koktél, kristály, zene.

Szintetikus katinon: kristály, zene, barna kristály, penta, 4-MEC, barna zene, nagy-szemes kristály, superman, versace (PÉTERFI 2016).

4.8. Droghasználat és kultúra kölcsönhatása

Minél régebben létezik egy drog az adott kultúrában, annál jobban *beépül a szociális interakciókba, rituálékba és konfliktusfeldolgozási mechanizmusokba*. Korábban az egyes növényekben található hatóanyagok alapján tudatállapotot befolyásoló hatásuk miatt gyógyszerként és rituálékhoz szertartási szerként is alkalmazták ezen anyagokat. Talán a legismertebb a gyógyászatból az ópium és a marihuána alkalmazása volt.

Minden kultúrában kiépültek a droghasználattal kapcsolatos szociális szabályozó-rendszerek. Az első droghasználattal szemben megfogalmazott törvények az Amerikai Egyesült Államokban a századelőn íródtak, azóta számos szabályozás korlátozza e szerek fogyasztását, használatát.

A kultúránkban leginkább előforduló drog a szintetikus stimulánsok köre. A kínálati oldalhoz kapcsolódik a kábítószer termelése, szállítása és eladása, míg a keresleti oldal a fogyasztók tábora. *A kriminalitás gyakorisága és súlyossága a függőséggel egyenes arányban nő*. A kábítószer-fogyasztás és a függőség kialakulása mindenképpen erősíti a bűnözői magatartást a szer beszerzése miatt. A drogbeteg bűnelkövető által generált problémákat vizsgálhatjuk medikális, kriminológiai, kriminálpszichológiai és büntető-jogi oldalról egyaránt.

A drogbűnözés kezelésének legfontosabb kérdései a megelőzés, a bűnüldözés, a tilalmak és a nemzetközi ellenőrzések köre. E kérdéseket nagyban meghatározzák, hogy az illegális droghasználat az elmúlt évszázadban megemelkedett, jelentős hatalommal rendelkező érdekcsoportok működnek világszerte, amelyek fenntartják, éltetik a kábítószerpiacot, nem kis mértékben azért, hogy hatalmas pénzügyi forgalmat bonyolítsanak le. *A droghasználók rákényszerülnek a bűncselekmények elkövetésére, így a rablások fele, a betörések háromnegyede és leginkább az utcai prostitúció kapcsolódik valamilyen módon a droghoz.*

Egyes országok politikájában a drogok legalizálásának lehetősége is felszínre bukkant, amely elmélet szerint a drogok legalizálása csökkentené a droghasználat súlyosabb irányba történő elmozdulását, és feltételezéseik szerint a kereskedelemhez kapcsolódó korrupciós és konfliktusos helyzetek száma is csökkenthető lenne (LÉVAY–RITTER 2016). A drogprobléma összetársadalmi kezelésében egy újabb tendenciaként jelenik meg a legalizáció lehetősége, amely a kemény drogok használatának szabályozását hasonlóan képzelel el az alkohol- és a cigarettahasználatéhoz. Az elmúlt időkben nem sikerült eme elképzelés bevezetése.

A pszichológiának az *egyének kezelési programjaiban* van jelentős szerepe, így léteznek önszorgító csoportok (névtelen kábítószeresek, névtelen kokainisták), pszichoterápiák, detoxikálás, csoportterápiák, különböző közösségi akciókkal egybekötött tevékenységek, bentlakásos terápiás közösségek és metadonprogramok.

Fontos hangsúlyozni, hogy a detoxifikáció önmagában nem jelenti a függőségi probléma megoldását (DEMETROVICS 2009).

A metadonprogramok lényege, hogy szintetikus narkotikumot adnak a betegeknek kontrollált körülmények között, ami meggátolja az elvonási tünetek megjelenését, és lehetővé teszi a droghasználat csökkenését. A legtöbbször ezt összekapcsolják a 24 órás terápiás közösségek munkájával, ahol rendszeres tanácsadón vesz részt a beteg, hogy a visszaesését segítsék. A drogfogyasztásról való leszokásnak alapfeltétele a beteg drogos szubkultúrához való kötődésének felszámolása. Amerikában lehetősége van a függő személynek, hogy szabadságvesztés helyett tanácsadó programokon vehessen részt. Ebben a kérdésben nagyon fontos mutató a visszaesők száma.

A drogokhoz fordulás egyik legfontosabb megelőzési módszere a felvilágosítás. Hatékonyságát a gyakorlatban dolgozók sokszor megkérdőjelezik, hiszen sokszor találkoznak a drogfogyasztó részéről olyan attitűddel, amely szerint a drogfogyasztás egy olyan játék, amelynek a függőségi tünetek, a potenciális halál lehetősége a velejárója. A függőség kognitív megértése és felfogása nem egyszerű, sokan úgy gondolják, hogy bármikor le tudnak majd jönni a szerről (CSESZTREGI et al. 2016).

A drogfüggők egy részénél az absztinencia elérése sajnos nem reális cél. Ezekben az esetekben a szerhasználatból fakadó ártalmak csökkentése az elsődleges feladat. Ilyen feladatok a túladagolás veszélyének elkerülése, az állapotromlás és a lokális fertőzések megelőzése, a jelentkező pszichés problémák kezelése, a munkahely és a társas kapcsolatok elvesztésének megelőzése, valamint a kriminalitás kialakulásának megakadályozása (DEMETROVICS 2009).

A drogfogyasztás mint rendészeti probléma

Néhány éve a holland parlament úgy döntött, sajátos formában penalizálja a drogfogyasztást: *súlyosabban* ítéli meg az erőszakos bűncselekményeket, ha az elkövető drog hatása alatt állt. A törvény megszavazása után azonban a szakemberek szembesültek egy problémával. A rendelkezésre álló adatok alapján ugyanis nehéz megítélni, melyik drog milyen dózisban fokozza az erőszakos bűncselekményekre való hajlamot. Más szóval: melyik drog *veszélyes* a bűnelkövetés szempontjából, és mennyit kell bevenni belőle, hogy veszélyt jelentsen? Azt ugyanis nem szerették volna, hogy olyan drogért is súlyosabb büntetést szenvedjen el az elkövető, amelynek az elkövetéshez semmi köze nincs.

Az alkohol „bűnös volta” önmagától adódott, hiszen közismert, hogy a részek egy része ellenségessé és agresszívvé válik. Az alkoholt leszámítva azonban csak a pszichostimulánsokról állítható, hogy kockázatot jelentenek az erőszakosság szempontjából, és ez a kockázat sem túlságosan nagy. A nyugtató hatású drogok nemhogy agresszívvé, hanem éppenséggel békéssé teszik élvezőjüket, a hallucinogének pedig annyira kiszakítják a drogot a való világból, hogy képtelenné válik bármilyen célirányos cselekmény végrehajtására.

A drogos nem akkor veszélyes, amikor a drog hatása alatt áll, hanem akkor, amikor *nincs* drog hatása alatt. Ekkor ugyanis kialakul a drog utáni vágy, amely, ha valaki már függővé vált, olyan erős lehet, hogy az illető bármit elkövetne a csillapítására. Egyéniségének és lehetőségeinek függvényében lop, áruba bocsátja testét, rabol vagy akár gyilkolhat is. Ez alól persze kivételt képeznek azok, akik megengedhetik maguknak a drogok magas árának kifizetését. A súlyos drogfüggőség azonban szétzilálja a magánéletet, ellehetetleníti a rendszeres munkát, így előbb-utóbb az is bajba kerül, akinek eredetileg nem voltak anyagi gondjai.

A súlyos drogfüggő élete két szakaszból áll: a drog élvezetének fázisából és abból az időszakból, amikor az újabb adagot beszerzi. Rendészeti és bűnüldözési szempontból ez a második szakasz okozza a legnagyobb problémát.

4.9. Drogfogyasztók kezelése

Az egészségügyi kezelések adatai szerint a leggyakrabban megnevezett szer a kannabisz (67,4%), míg második helyen a stimulánsfogyasztás található. Egyéb források megerősítik még a szintetikus kannabinoidok, valamint a szintetikus katinonok használatát is.

Az elsődlegesen új pszichoaktív szereket injektálók körében magas az injektáló eszközök megosztásának előfordulási gyakorisága, és az ebből fakadó probléma a HCV megjelenése.

Drogprevenció

Az egészségügyi, pszichológiai és szociális programok témáinak alakításában a következő célkitűzések fogalmazódnak meg: életvezetési készségek, egészségfejlesztés, személyiségfejlesztés, drogfogyasztással kapcsolatos ismeretek, önismeret, szociális készségek, érzelmi nevelés, visszautasítási technikák, drogok alternatívái.

A preventációs programok között ma már a 10 óránál hosszabb programok jelenléte meghatározó (60%), a legtöbb programot 1–4 hónap alatt bonyolítják le, de 40% ennél hosszabb időszak, 21% egy tanév alatt valósul meg.

Elterelés

Bizonyos kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények esetében az elkövetőnek lehetősége van kezelési/megelőző beavatkozásokban való részvétellel a büntetőeljárást elkerülni, amennyiben megfelel az alábbi feltételeknek:

- csekély mennyiségű kábítószer saját használatra természet, előállít, megszerez, tart vagy fogyaszt;

- a bűncselekmény elkövetését beismeri;
- nem állapították meg büntetőjogi felelősségét kábítószer-birtoklás vagy -kereskedelem kapcsán a megelőző két évben;
- nem vett részt elterelésben a megelőző két évben.

Az elterelést választókat egy pszichiáter szakorvos vagy klinikai szakpszichológus által végzett előzetes állapotfelmérés alapján utalják megelőző-felvilágosító szolgáltatásba (amely inkább javallott prevenciós beavatkozásnak tekinthető) vagy kezelésbe. A kezelési beavatkozások tartalma nem meghatározott, azokat a klasszikus járó- vagy fekvőbeteg kábítószer-kezelő programok keretében biztosítják az egészségügyi szolgáltatók. A megelőző vagy kezelési programban 6 hónapon át legalább kéthetente 1,5 órában szükséges részt vennie az elkövetőnek a teljesítési igazolás kiállításához.

Az egészségügyi profilú ellátóhelyek

Az egészségügyi profilú ellátóhelyek elsősorban a pszichiátriai osztályok és a kórházak addiktológiai osztályai. Ezek az ellátóhelyek hagyományosan az alkohol- és a pszichiátriai betegek ellátására rendezkedtek be. A kórházi ellátásában egyes profilú ellátóhelyek is működnek, amelyeket a civil szervezetek, az egyházak és az önkormányzatok tartanak fenn. E szervezetek céljai között megfogalmazódik, a közösségi-együttéléses, hosszú távú megoldások kialakítása a drogbevevőkkel.

Az ellátásba vehetők körét illetően vannak eltérések az egyes ellátóhelyek között. A legtöbb helyen nem szerepel kizáró okként a pártfogói felügyelet, a hepatitis C, a HIV-fertőzöttség megléte vagy akár a hajléktalanság. De probléma lehet, hogy az ellátóhelyek nagy része nem fogad 16 éven aluli gyermekeket, és kevésbé gyakran, de a 16–18 év közöttiek ellátása is helyenként akadályba ütközik. Nők és férfiak ellátása is különböző az egyes ellátóhelyek függvényében, valamint tényező lehet, hogy a szerhasználó nő esetenként várandós-e vagy kisgyermekes-e.

Paksi és kutatótársai munkája (PAKSI et al. 2018) azt mutatja, hogy 4308 fő lépett kezelésbe Magyarországon a vizsgálat évében, az elsődleges szer, amely használata miatt segítségkérés történt, a kannabisz (56,2%) volt. Ezt követte az amfetamintípusú stimulánsok (16,6%), az egyéb szerek (12,1%) és a hallucinogének (5,2%), az altatók és nyugtatók (3,6%) azonos arányban az opiátokkal (3,6%) és végül a kokain (2,3%), valamint az inhalánsok (0,3%).

Az opiáthelyettesítő kezelés

A súlyos opiátfüggők esetében rendkívül fontos szerep jut az opiáthelyettesítő kezelésnek. A legtöbbször az opiáthelyettesítő kezelést járóbeteg-ellátással oldják meg a kórházak pszichiátriai és addiktológiai rendelői, valamint a egyes profilú specializált járóbeteg-ellátók. A büntetés-végrehajtási intézeteknek jogszabályi kötelezettségük van az opiátfüggő beteg fogvatartottak felé, ami alapján kötelesek a betegeket a területileg illetékes szolgáltatóhoz

eljuttatni. Az opiáthelyettesítő szer legtöbbször a metadon, amelyet a betegek (kb. 700 fő) 80%-a használ, a másik pedig a buprenorfin és a naloxon kombinációja. A kezelések legnagyobb részben fenntartó kezelésnek minősülnek, csak 5% detoxikációs célzatú. A metadonkezelések legtöbbször 1–6 hónapig tartanak (DEMETROVICS 2009).

Felhasznált irodalom

- AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION (2013): *DSM-5. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*. 5th Edition. Washington, D. C. – London, American Psychiatric Publishing.
- COMER, R. J. (2000): *A lélek betegségei. Pszichopatológia*. Budapest, Osiris.
- CSESZTREGI, T. – HORVÁTH G. Cs. – NYÍRÁDY A. – PORT Á. – TARJÁN A. – VARGA O. (2016): *2016-os éves jelentés (2015-ös adatok) az EMCDDA számára*. Budapest, Nemzeti Drog Fókuszcsoport.
- DEMETROVICS Zs. (2009): Addiktológiai fogalomtár. In RÁCZ J. szerk.: *Rendészeti ismeretek a kábító-szer-problémával kapcsolatban*. Budapest, ETO-Print.
- EMCDDA (2018): *Európai Kábítószer-jelentés. Tendenciák és Fejlemények*. Luxembourg, Az Európai Unió Kiadóhivatala. Elérhető: www.emcdda.europa.eu/system/files/publications/8585/20181816_TDAT18001HUN_PDF.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 21.)
- HOFFMANN A. (2006): *LSD. Bajkeverő csodagyerekek: Egy „varázsszer” felfedezése*. Budapest, Edge 2000.
- JOHNSON, B. D. – WILLIAMS, T. – DEI, K. A. – SANABRIA, H. (1990): Drug Abuse in the Inner city: Impact on Hard-Drug Users and Community. *Crime and Justice*, Vol. 13. 9–67. DOI: <https://doi.org/10.1086/449172>
- KOVÁTS D. (2004): Szenvedélybetegségek és a háttérben álló pszichológiai folyamatok. *Rendvédelmi Füzetek*, 6. évf. 21. sz. 3–23.
- KÖRNYEY E. – KASSAI-FARKAS Á. (2002): *Az alkoholbetegség és neuropszichiátriai szövődményei*. Budapest, Medicina.
- LÉVAY M. – RITTER I. (2016) Az alkoholfogyasztás, a kábítószer-probléma és a bűnözés összefüggései. In BORBÍRÓ A. – GÖNCZÖL K. – KEREZSI K. – LÉVAY M. szerk.: *Kriminológia*. Budapest, Wolters Kluwer.
- MARTINEK L. (2017): *Mentális zavarban szenvedő személyek a kihallgatás során*. Szakdolgozat. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem.
- NEWBURN, T. (2017): *Criminology*. London – New York (US-NY), Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315629513>
- PAKSI B. – DEMETROVICS Zs. – MAGI A. – FELVINCZI K. (2018): A magyarországi felnőtt népesség droghasználata – az Országos Lakossági Adatfelvétel az Addiktológiai Problémákról 2015 (OLAAP 2015) reprezentatív lakossági felmérés alapján = Drug Use of the Hungarian Adult Population based on the National (Representative) Survey on Addiction Problems in Hungary (NSAPH 2015). *Magyar Pszichológiai Szemle*, 73. évf. 4. sz. 541–565. DOI: <https://doi.org/10.1556/0016.2018.73.4.2>
- PÉTER Á. (2003): Kábítószer Vademecum. *Kábítószerrel orvosoknak. A Magyar Orvos melléklete*, 2003/09.

-
- PÉTERFI, A. (2016): *Tisztább kép. Időközi beszámoló az első 10 hónap eredményeiből*. Budapest, Magyar Ökumenikus Szervezet. Kézirat.
- TRINGER L. (1999): *A pszichiátria tankönyve*. Budapest, Semmelweis.
- ÜRMÖSNÉ SIMON G. (2018): *Technical English for Officers*. Budapest, Dialóg Campus.

Ajánlott irodalom

- RÁCZ J. (2006): *Kvalitatív drogkutatások*. Budapest, L'Harmattan.

Vákát oldal

5. Csoportos és szervezett bűnözés

Haller József – Kováts Daniella – Fogarasi Mihály – Ivaskevicz Krisztián

5.1. A problémakör keretei

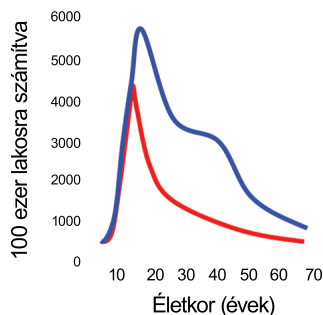
A korábbi fejezetekben szereplő és más, itt nem tárgyalt bűnözők (tolvajok, betörők stb.) veszélyesek ugyan, de sérülékenyek is. Egymagukban állnak szemben a társadalomnak a bűnüldözésre és a büntető jogszolgáltatásra specializálódott szervezeteivel, és egyben az egész társadalommal. Bűjkálniuk kell, és nem ússzák meg anélkül, hogy újra és újra börtönbe ne kerülnének (CUTHBERTSON 2017). Ez leggyakrabban a tulajdon elleni bűntettek elkövetőivel fordul elő, akiknek csaknem 80%-át tartóztatják le újra a büntetés letöltését követő 3 éven belül, és kétharmadukat újra el is ítélik – legalábbis az Egyesült Államokban (LANGAN–LEVIN 2002). A korai szakirodalom hajlamos volt az ilyen bűnözőket „atomisztikusan” szemlélni (SHINNAR–SHINNAR 1975), mint önálló egységeket, amelyek bűnözői karrierjét kizárólag a kezdés éve, a karrier tartóssága, a büntetések gyakorisága stb. határoz meg (BLUMSTEIN et al. 1986). A büntetteket azonban gyakran követik el csoportosan.

Ennek legegyszerűbb esete, amikor az elkövetők tömeget alkotnak, tehát nem csoportot a szó valódi értelmében. Csaknem véletlenszerűen tartózkodnak egy helyen, sajátos körülmények hatására működnek együtt valamilyen bűncselekmény végrehajtásában, és nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy ezt a jövőben szándékosan együttműködve tennék meg. Veszélyességük abban az erőben nyilvánul meg, amelyet a tömeg jelent, mert az elkövetők létszáma az esetek többségében nagy. A szervezettségnek egy magasabb fokát képezik a kisebb-nagyobb bűnözői csoportok. Ezek még nem alkotnak valódi, intézményesült szervezeteket, de a tagok nem véletlenszerűen működnek együtt, és nagy a valószínűsége annak, hogy együttműködésük tartós lesz.

A csoportos vagy magányos elkövetés függ az életkortól és a büntett típusától, de kevés kivételtől eltekintve a büntettek többségét csoportban követik el (12. ábra).

A csoportos elkövetésnek több következménye is van a társadalom szempontjából. Egyrészt a csoport tagjai kiegészítik egymás erejét és „szaktudását” (a tagok egyúttal ki is tanítják egymást), másrészt biztosítják a bűnelkövetés folyamatosságát akkor is, ha néhány elkövetőt elítélnek és bebörtönöznek (REISS 1988). A csoport fejlődése során valóságos „üresedési láncolatok” jöhetnek létre (EKLAND-OLSON et al. 1993), amelyben a bűnüldözés által üressé tett pozíciókat új emberek töltik be, akik vagy nem voltak tagjai a csoportnak korábban, vagy még soha nem követtek el büntetteket. Ez a folyamat tartóssá teheti a bűnelkövetést a bűnüldözés minden erőfeszítése ellenére. A csoportos bűnelkövetés ezért válik eléggé súlyossá ahhoz, hogy kiemelten foglalkozzunk vele: mert társadalmilag megnehezíti a bűnözés visszaszorítását.

Büntett típusa	Csoportos bűntettek %-os aránya a bűntettek teljes számához képest	
	Kamaszok (12–17 év)	Fiatalok (18–29 év)
Emberölés	83,1	57,7
Betörés	73,2	46,7
Rablás	65,4	48,8
Lopás	57,6	31,4
Fizikai erőszak	46,3	37,7
Szexuális erőszak	15,0	17,4
nők	50	
Pedofil erőszak		4

12. ábra

Csoportosan elkövetett bűncselekmények aránya bűnesetek szerint (balra), és összességében (jobbra)

Megjegyzés: Jobb oldali ábra: magányosan (kék) illetve csoportban (piros) elkövetett bűntettek számának alakulása az életkor függvényében (bűntett típustól függetlenül). Amint látható, a csoportosan elkövetett bűntett elsősorban fiatalokra jellemző. Kivételes esetektől eltekintve (például háború), nagyon kicsi a valószínűsége annak, hogy valaki csoportosan kövessen el pedofil vagy szexuális bűntetteket; az elkövetők elsőprő többsége magányosan cselekszik, ezért róluk az előző fejezetben volt szó. Nagyon gyakori viszont a csoportos bünelkövetés más bűntett-típusoknál; ezekről ebben a fejezetben írunk. Megjegyezzük, hogy az „emberölés” kifejezés annak minden formáját magában foglalja.

Forrás: ANDRESEN–FELSON 2012; WIJMAN et al. 2015; SMALLBONE–WORTLEY 2001 alapján a szerző szerkesztése

A veszélyességnek egy még magasabb szintjén helyezkedik el a szervezett bűnözés. Az FBI adatai szerint a szervezett bűnözés szinte minden bűntípust magában foglal, a kocsilopástól a korrupción át a drogkereskedelemig, és kontinenseken átívelő nemzetközi keretek között működik (*transnational organized crime*). Bizonyos bűntettek (például drogbűnözés) kizárólag a szervezett bűnözés számlájára írható (MUNCH–SILVER 2017). Ez hatékony munkamegosztás mentén, sokszor magasán képzett szakemberek bevonásával, iparszerűen működik, komoly védelmet képes biztosítani a szervezet tagjai számára, és rendkívül jövedelmező, ezért a legnagyobb kihívást jelenti a bűnüldözés számára (*organized crime*). A szervezett bűnözés sajátos ága a politikai bűnözés, például a terrorizmus, amelynek veszélyessége elsősorban abban érhető tetten, hogy az anyagi vagy emberéletekben mérhető káron túl a társadalom struktúrájára és működésére is kihat (ROSS 2012).

Az alábbiakban a csoportos és szervezett bűnözésnek ezekkel a szintjeivel fogunk foglalkozni, kivéve a terrorizmust, amely olyan szorosan kapcsolódik a társadalom átalakítására tett kísérletekhez, hogy külön fejezetet szentelünk neki. Mielőtt azonban erre rátérnénk, egy új tudomány alapjaival fogunk megismerkedni. Ez a tudományág a könyv megírása körüli időszakban kezd beépülni a bűnözés kutatásába, és mostanában kezdenek megjelenni első gyakorlati eredményei is.

5.2. A hálózatok tudománya

Ebben a fejezetben a csoportok alapvető jellegzetességeivel fogunk megismerkedni, két kutatópáros, Erdős Pál és Rényi Alfréd, illetve Barabási Albert-László és Albert Réka munkásságán keresztül. Mind a négyen az úgynevezett gráfelméletnek, a hálózatok tudományának kiemelkedő egyéniségei, sőt olyan személyiségek, akiknek meghatározó szerepe volt e tudományág kialakulásában (ERDŐS–RÉNYI 1959), illetve annak új magaslatokra emelésében (BARABÁSI–ALBERT 1999). Barabási könyvei magyar nyelven is hozzáférhető ismeretterjesztő (BARABÁSI 2003) és szakmai színvonalon egyaránt (BARABÁSI 2017), ezért könnyű dolga van annak, aki behatóbban szeretne foglalkozni a kérdéssel.

A gráfelmélet matematikai modellekkel és számítási algoritmusokkal dolgozik, és azt szeretné megérteni, milyen szerkezete van a hálózatoknak (például csoportoknak, szervezeteknek), és azok hogyan működnek. A dolog matematikájával természetesen itt nem foglalkozunk, kriminálpszichológiai vonatkozásaival viszont igen. A hálózatoknak (és a matematikai modelleknek) ugyanis általános törvényszerűségeik vannak, amelyek ugyanúgy alkalmazhatók számítógépek vagy molekulák hálózataira, mint a szervezett bűnözésre. Megjegyezzük, hogy a hálózat tudományának nemcsak elvben vannak kriminálpszichológiai vonatkozásai, hanem a gyakorlatban is. Az alábbi fejezetekben látni fogjuk, hogy a modellt már alkalmazzák; általa próbálják megérteni azt, miként jönnek létre, fejlődnek és miképpen szűnnek meg a zavargások; használják annak előrelátására, hogy mi történik akkor, ha a bűnöző hálózat egyik vagy másik tagját letartóztatják stb. Ezek lényegében a csoportos és szervezett bűnözés alapkérdései, amelyek megválaszolásához a hálózatok tudományának fontos hozzájárulása van.

5.2.1. Az óriáscsoport

Tételezzük fel, hogy egy partin 10 idegen jön össze, akik korábban soha nem látták egymást. Megjegyezzük, hogy a fejezet – kivéve az (itt még) többé-kevésbé elméleti bűnügyi példákat – Barabási fent hivatkozott munkáin alapul. Hivatkozásokat csak akkor fogunk feltüntetni, ha a forrás valamilyen más munka.

Hogyan szerveződik ez a 10 ember csoporttá? A partin eleinte kis csoportokban állnak szóba egymással; így létrejön néhány kis sejt, amelyen belül az emberek új ismeretségeket kötnek (13. ábra). A 10 vendég azonban továbbra is idegen egymás számára; nem szerveződnek olyan csoporttá, amely egységet alkotna. Elvileg ez csak akkor valósulhatna meg, ha minden csoporttag ismeretséget kötne az összes többivel, így létrejönne a teljes hálózat vagy teljes gráf. Ha ebben minden embert egy körrel, kapcsolataikat pedig olyan vonalakkal jelölnénk, amelyek a köröket (az embereket) összekötik, egy csaknem ábrázolhatatlan kapcsolatrendszer kapnánk, amelyben a 10 kört összesen 45 egyenes kapcsolná össze. Ha nagyobb csoportról lenne szó, mondjuk, 100 emberről, a lehetséges kapcsolatok száma már 4950. Az első kérdés, amelyet fel kell tennünk, hogy létre kell-e jönnie minden lehetséges kapcsolatnak ahhoz, hogy 10 vagy éppen 100 ember csoportot alkosson? Nos, nem feltétlenül. Ha a fent említett parti 10 vendégéből indulunk ki, és a kezdetben kialakuló sejtek tagjából hárman helyet cserélnek, máris létrejön az, amit óriáscsoportnak nevezünk (13. ábra).

13. ábra

Az óriáscsoport létrejötte

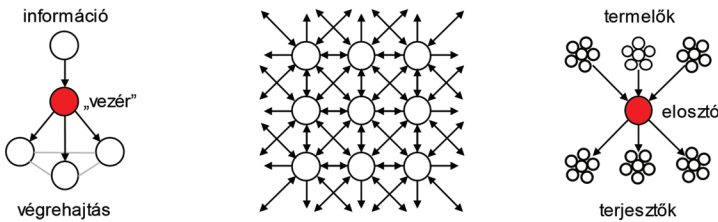
Megjegyzés: A parti elején kis, egymástól független csoportocskák jönnek létre (balra). A fekete nyilak a kapcsolatokat jelölik; a csoportokat megszámoztuk. A csoport szerkezete alapvető változáson megy át, ha pusztán három ember „átruccan” egy másik kis csoportocskába. A középső ábrán azt a kapcsolatrendszert ábrázoltuk, amely akkor alakul ki, ha az 1-es csoport kékekkel színezett hölgye a 3-as csoportba, a 3-as csoport zölddel színezett hölgye a 2-es, míg a 4-es csoport kékkel színezett férfi alakja az 1-es csoportba vándorol át. A három helycsere létrehozta az óriáscsoportot, amelyben belül az ismeretséget nyilakkal jelöltük, és amelyet a jobb oldali ábrán „gráfoltunk”. Ugyanitt látható a csoport néhány tulajdonsága, amelyről alább lesz szó. *Megjegyzés:* a „gráf” (graph) szó egyszerűen azt az ábrát jelenti, amellyel a kapcsolatok rendszerét ábrázolni szokták. A jobb oldali ábra tehát a kapcsolatrendszer gráfja, vagyis ábrája. A körök az embereket jelölik, a benne szereplő betűk az azonosítóikat (például Zn = zöld nő; Nf = narancssárga férfi). A vonalak a kapcsolatokat jelképezik.

Forrás: BARABÁSI 2003; 2017 alapján a szerző szerkesztése

Az óriáscsoport tagjai nem ismerik valamennyien egymást, de létrejön a kapcsolatoknak az a rendszere, amelynek segítségével bárki kapcsolatba léphet bárkivel a már meglévő kapcsolatrendszer mentén haladva (vagyis a kapcsolatokat jelképező vonalak mentén bárkitől bárkihez el lehet jutni). Az óriáscsoport hatékonyságát egy példával szemléltetjük. Tegyük fel, hogy egy 100 vendégből álló partin van a felszolgált borok között egy, amely messze jobb, mint az összes többi, és erről egyetlen vendég szerez tudomást. Ha ezt minden vendégnek egyenként kellene tudomására hoznia, és minden ilyen beszélgetés mindössze 10 percig tartana, akkor nagyjából 16 óra kellene ahhoz, hogy a hír elterjedjen (10×99). Ha azonban már kialakult az óriáscsoport, a hír futótűzként terjed tovább, és rövidesen mindenki a jó bort issza. A teljes hálózatban (amelyben mindenki mindenkit ismer) még gyorsabban terjedne az információ, de az óriáscsoport önmagában elegendő ahhoz, hogy felgyorsuljanak az események.

A hír terjedésének sebessége nyilván függ a csoport méretétől, amelyet a kapcsolatok (a fenti ábra vonalainak) számával szokás jellemezni, illetve a csoport átmérőjétől, amely a csoporton belüli legnagyobb távolság. Nf-től például 6 láncszemen keresztül jut el egy információ Rn-ig; a csoport átmérője tehát 6. Függ továbbá a „fokszámtól”, ahol a fok a kapcsolatok számát jelöli (Zn „foka” 4, míg Kf foka mindössze 2; a csoport átlagos fokszáma 2,6), végül pedig annak a vendégnek a kapcsoltságától, akinek az információ tudomására jutott. A kapcsoltság a tényleges és lehetséges kapcsolatok arányától függ, és egy nem túlságosan bonyolult képlettel számítható ki. Az ábrán Zn rendelkezik a legnagyobb kapcsoltsággal (7,1), míg Nf, Sf, Kf, Sn és Rn kapcsoltsága jóval kisebb (3,6).

Ha ezt bűnözői viselkedésre fordítjuk le, akkor kis bűnözői csoportokban a teljes kapcsoltság természetesen lehetséges: egy négy főből álló betörőbanda minden tagja jól ismerheti egymást. Ez azonban nincs feltétlenül így: lehet egy ötödik tag, aki a betörés lehetséges helyszíneit deríti fel, és az infót (biztonsági okokból) a négyes egyetlen tagjával közli. Ebben az esetben a négytagú társaság közvetítő tagja kiemelt helyzetbe kerül, mert kapcsoltsága eléri a 4-et (a maximumot az ötös csoporton belül), míg a többiek kapcsoltsága jóval kisebb. Ha őt emeljük ki a bandából, az információ áramlása megszakad, és a betörések sorának – ideiglenesen legalábbis – vége szakad (14. ábra). Ha ezzel szemben a düh terjedését vizsgáljuk meg egy tömegben, például a stadion lelátóján, nincs kiemelt helyzetű ember, ezért bárkit is emelünk ki a tömegből, ha a düh lavinája már elindult, a harag terjedése nem akadályozható meg. A szervezett bűnözés esetében egy *teljes* hálózat (amelyben mindenki ismer mindenkit) még elvileg sem képzelhető el. A szervezet tagjai sokszor különböző kontinensek lakosai, ezért kizárt, hogy valamennyien ismerjék egymást. Ők óriáscsoportot alkotnak, amelynek láncszemei mentén terjed a drog. Ebben az óriáscsoportban ismét vannak kulcsfontosságú csomópontok, amelyek sérülékennyé teszik a hálózatot (ezeket a nagyon egyszerű példákat később gazdagítjuk, amíg el nem jutunk a bűnüldözés szempontjából legfontosabb gyakorlati példákig).

14. ábra

Kulcspozíciók kis bűnözőcsoportokban, tömegben és bűnözöszervezetekben

Megjegyzés: A működés szempontjából fontos információ áramlásának irányát nyilakkal jelöltük. A kis bűnözőcsoportokban (*balra*), bár ez nem „kötelező”, kialakulhat óriáscsoport, amelyben a kapcsoltság a csoport egyik tagját a többi fölé emeli. A bűnözöszervezetekben, például egy drokkereskedéssel foglalkozó szervezetben, (*jobbra*) teljes kapcsoltság nem, csak óriáscsoport lehetséges. A termelőket és terjesztőket (egyszerűsítve a helyzetet) az elosztó kapcsolja össze, aki ezzel kulcspozícióba kerül. Egy stadion lelátóján viszont (*középen*) a düh olyan gyorsan terjed, mintha a kapcsoltság teljes volna, bár senki nem ismerheti az összes többi drukkert. A láncreakciónak lehet egyetlen (vagy néhány) gyújtópontja, ők azonban pillanatokon belül elvesztik kulcspozíciójukat, és a düh terjedésében már nincs szerepük. További magyarázat a szövegben.

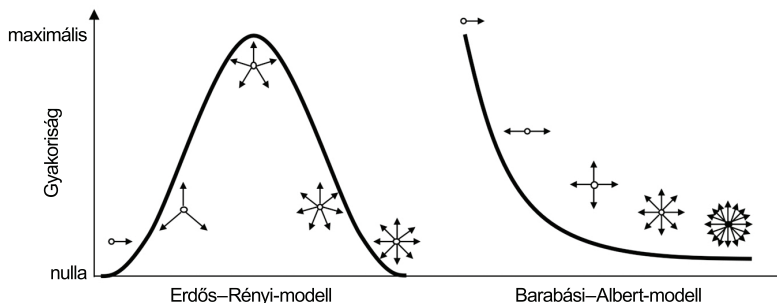
Forrás: a szerző szerkesztése

5.2.2. A kapcsolatok kialakulása és a hálózat szerkezete

Erdős és Rényi, akárcsak a velük párhuzamosan dolgozó Gilbert (GILBERT 1959), a hálózatok kialakulását úgy modellezte, mintha a kapcsolatok véletlenszerűen alakulnának ki. A fenti példánál maradva: a vendégeknek nincsenek előzetes preferenciái; azzal állnak szóba, aki véletlenül melléjük sodródik, és a hálózat további fejlődését is a véletlen irányítja. A 13. ábra első csoportjának kék hölgye például bármelyikhez csatlakozhatna a fennmaradó három kiscsoport közül, és pusztán a véletlen hozta úgy, hogy végül a 3-as kiscsoporthoz csatla-

kozott. Ennek van egy matematikai következménye, amely Barabási és Albert kutatásaiban nem igazolódott be. A véletlen matematikai következménye az lett volna, hogy az óriáscsoporton belül a csoport elemeinek fokszáma (azoknak a kapcsolatok a száma, amellyel egy csoporttag rendelkezik) az úgynevezett Gauss-görbe mentén oszlana el. Ez azt jelenti, hogy van egy átlagos fokszám (például 5), amely a leggyakoribb. Minél jobban különbözik a fokszám az átlagtól, annál ritkább. Ha a csoport nagy, és az átlagos fokszám 5, akkor nagyon ritkák lennének olyanok, akiknek csak egy kapcsolata van (fokszám = 1), és ugyanilyen kevesen lennének azok, akiknek ennél jóval nagyobb, mondjuk, 10-es a fokszáma (15. ábra). A világháló szerkezetét vizsgálva azonban Barabási és munkatársai úgy találták, hogy a fokszám gyakorisága nem a Gauss-görbe mentén oszlik el, hanem egy csökkenő hatvány (exponenciális) görbe mentén: a hálózat csomópontjainak elsöprő többsége nagyon kevés kapcsolattal rendelkezik, de van egy kisebbség, amely viszont nagyon sokkal.

Az Erdős–Rényi-modell természetesen nem azon a naiv feltételezésen alapult, hogy minden csoporton belül véletlenszerűen alakulnak ki a kapcsolatok. A modellek felépítésének kezdetén azonban feltételezték, hogy minden hálózatnak saját törvényszerűségei vannak ebből a szempontból, ezért egy olyan általános modellt igyekeztek kidolgozni, amelyet aztán alkalmazni lehet az egyedi esetekre. Barabási és Albert, majd az őket követő számtalan kutató viszont azt tapasztalta, hogy a 15. ábra jobb oldalán ábrázolt gyakoriságeloszlás a legkülönbözőbb hálózatokra igaz. Vizsgálták már a sejtek fehérvérei, a hollywoodi színészek, a repülőterek, internetcsomópontok stb. között kialakuló hálózatokat, és azt tapasztalták, hogy a fokszámeloszlás minden esetben ilyen. Ezt a fajta hálózatot elnevezték skálafüggetlen hálózatnak, mert nem rendelkezik egy jellemző számmal („skálával”), amellyel a véletlenszerűen kialakuló hálózat leírható (ez lenne a nagyon gyakori kapcsolatszám).

15. ábra

A hálózat elemeinek gyakorisága a kapcsolat kialakulásának függvényében

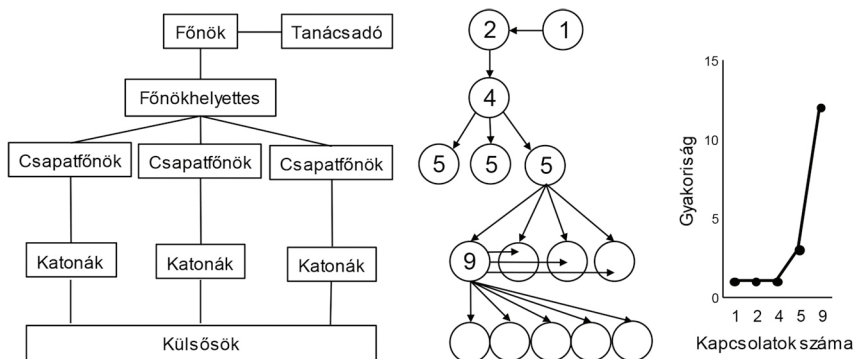
Megjegyzés: Ha a kapcsolatok véletlenszerűen alakulnak ki (Erdős–Rényi-modell), akkor a hálózat legtöbb elemének hasonló a fokszáma; sokkal ritkábbak azok, akiknek nagyon kevés, esetleg nagyon sok kapcsolata van. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a hálózatokban az elemek elsöprő többségének nagyon kevés kapcsolata van, de van néhány, amelynek viszont nagyon sok (Barabási–Albert-modell). A görbék a gyakoriság eloszlását mutatják az Y tengely mentén. A kis körök a hálózat csomópontjait, a nyilak a kapcsolatok számát jelképezik.

Forrás: BARABÁSI 2003; 2017 alapján a szerző szerkesztése

A kapcsolatok tehát nem véletlenszerűen alakulnak ki, és nem véletlenszerűen fejlődnek, sőt a legkülönbözőbb hálózatok alapvetően ugyanazokkal a matematikai egyenletekkel írhatók le. A hálózat kialakulásának és fejlődésének egyik fő törvényszerűségét a „gazdagabb még gazdagabb lesz” szavakkal fejezhetjük ki. Ennek alapja az irányított kapcsolódás és a „sikeréhség”. Egy példával érzékeltetve: tételezzük fel, hogy valaki létrehoz egy internetközösséget, amelyen belül a tagok kapcsolatokat építenek ki egymással. A kapcsolatok eleinte véletlenszerűek, de – akár véletlenül, akár az illető kiválósága miatt – valaki előbb-utóbb egy kis előnyre tesz szert a többiekkel szemben. Az új belépőket ez befolyásolja majd, hiszen senki sem szeret a periférián maradni, ezért mindenki azokhoz igyekszik kapcsolódni, akiknek már eleve sok kapcsolata van. Így ezek előnye egyre nő, míg azok, akik a periférián voltak, ott is maradnak. A hálózat növekedésével párhuzamosan az ilyen fontos központok száma növekszik, de mindig lassabban, mint a csoport létszáma. Így alakul ki az, amit a 15. ábra jobb oldali panelje szemléltet: lesznek néhányan, akiknek nagyon sok kapcsolatuk van, néhányan, akik ezekhez kapcsolódnak, és maguk is eléggé sok kapcsolattal rendelkeznek, de nagyon sokan maradnak kevés kapcsolattal. A hálózat működését természetesen a fő (sok kapcsolattal rendelkező) csomópontok határozzák meg; a kis kapcsoltságú elemek fontossága az egész hálózat működésének szempontjából kicsi.

Úgy vélnénk, hogy ez a helyzet csak olyan hálózatokban alakulhat ki, amelyek nincsenek szabályozva, például az interneten, a hollywoodi színészek körében és tágabb értelemben bármilyen hálózatban. Ezek mind skálafüggetlen hálózatok, ahol „hangadók” és „követők” egyenlőtlenül oszlanak meg (az utóbbiak lévén túlsúlyban). A kis bűnözői hálózatok valószínűleg szintén skálafüggetlenek, hiszen úgy működnek, mint bármilyen közösség, csak a tevékenységi körük és céljaik mások. Mi történik azonban akkor, amikor a hálózatot előre lefektetett szabályok szerint hozzák létre? Mi történik például a maffiaszerűen működő szervezetekben, ahol a hálózat nagyon szigorú szabályok mentén fejlődik? Ezekre a szabályokra ugyanis szükség van, ha a legfontosabb szereplők meg szeretnék úszni a felelősségrevonást. Ebben az esetben tehát a hálózat fejlődése nem a tagok vágyai szerint történik; nem szemelhetnek ki maguknak kapcsolatot tetszésük szerint, hogy hozzá csatlakozva biztossítsák saját fontosságukat a csoporton belül.

Az amerikai maffia szerkezetéből vezetjük le az így kialakult helyzetet (16. ábra). Az itt vázolt összefüggésekkel tulajdonképpen a kapcsolatok irányultságának fontosságát szerettük volna kiemelni. Nagyon sok hálózatban a kapcsolatok kölcsönösek, vagyis irány nélküliek. A hierarchikus szervezetekben (például a maffiaszerű szervezett bűnözés esetében) nem azok: itt nem kapcsolatokról, hanem alá-fölé rendeltségi viszonyokról beszélünk, amelyeket az ábrán a nyilak jelölnek. A hálózat „fordított” skálafüggetlenségének és a hierarchikus szerkezetnek nagy jelentősége van a hálózat sérülékenysége szempontjából.

16. ábra

Sajátos skálafüggetlen hálózat a maffián belül

Megjegyzés: A bal oldali ábra a maffiahálózat általános szerkezetét vázolja. Középen a hálózat gráfjának egy részletét mutattuk be, egy olyan kis (elméleti) szervezet esetében, amelyben három csapatba szervezve 12 katoná van. A „főnökkel” csak két ember tartja a kapcsolatot; a főnökhelyettes szerepét már négy ember ismeri, míg egy katoná szerepéről minimum 9-en tudnak („katonatársai” és a külsősök). A körökben lévő számok a kapcsolatok számát jelölik; a nyilak a kapcsolatokat. Jobb oldalon a kapcsolatok számát rendeztük gyakoriságuk szerint. Jól látható, hogy ez a grafikon a Barabási–Albert-modellt követi (15. ábra), de fordított irányban. Nem azok vannak sokan, akiknek 1, 2 vagy 4 kapcsolata van (tanácsadó, főnök, főnökhelyettes), hanem azok, akiknek sok (a 12 katoná). Köztes helyet foglalnak el a csoportfőnökök, akiknek 5 kapcsolata van. A gráf nyilván egyszerűsített. A katonák számát például négyben maximáltuk, hogy a gráfnak legalább egy részlete elférjen a lapon; a maffiaszervezetekben valójában 10–20 katoná tartozik egy csapatba. Ráadásul a modellben nem vettük figyelembe a különböző csapatok katonái közötti „keresztkapcsolatokat”. Bár a modell egyszerűsített, következtetései extrapolálhatók.

Forrás: DICKIE 2007 alapján a szerző szerkesztése

5.2.3. A hálózatok sérülékenysége

Meddig tud működni a hálózat? Mi az, ami védi, és mi teszi gyengévé? Az esetek jelentős részében azt szeretnénk, ha a hálózat akkor is működőképes maradna, ha néhány eleme kiesne a forgalomból. Nem szeretnénk például, ha a világháló összeomolna pusztán azért, mert mondjuk New Yorkban áramszünet van. Sőt, úgy szeretnénk felépíteni az internetet, hogy akkor is működőképes maradjon, ha valaki támadást indít ellene. A bűnszervezetek esetében viszont más a helyzet: azt szeretnénk, ha a hálózat sérülékeny lenne, és könnyen fel tudnánk számolni. Mivel a hálózat tagjai ennek épp az ellenkezőjében érdekeltek, a kérdés így is feltehető: segít-e a hálózatok tudománya abban, hogy megeljük a hálózat gyenge pontjait, azokat, amelyek ellene dolgoznak, bármit szeretnének a tagjai?

Ami az internetet illeti (vagy például a bankrendszert), nyilvánvaló, hogy a hálózatok ellenálló képessége fontos cél, és a hálózatok tudománya tisztázta azokat az alapelveket, amelyek mentén működőképessége fenntartható. Sőt, a jelenleg működő védelmi rendszereket is nagyrészt a hálózat tudományának modelljeire és matematikai algoritmusaira építették. Ennek részleteiben nem merülünk el, mindössze annyit emelnénk ki, hogy az internet biztonságát alapvetően két tulajdonsága adja: óriáshálózat-jellege és skálafüggetlensége.

Ha az internetet egy véletlenszerű támadás érné, tehát a támadó nem lenne tekintettel a célpontok kapcsoltságára, akkor a hálózat szinte végtelen ideig ellen tudna állni – annyira ideig biztosan, hogy a támadót azonosítsák, és a támadást semlegesítsék. A hálózatban ugyanis a kis kapcsoltságú pontok elsöprő többségben vannak, és kiiktatásuk nincs hatással az egész hálózat működésére. Tegyük fel például, hogy egy támadás 10 ezer hálózati pontot véletlenszerűen pusztít el. A fokszámok egyenlőtlen eloszlása miatt ezek közül csak egy vagy csak néhány lesz nagy kapcsoltságú. A fennmaradó (támadásnak ki nem tett) nagy fokszámú hálózati pontok minden gond nélkül fenntartják a hálózat működését, mert az óriáshálózaton belül rengeteg alternatív útvonal van. Komolyabb a helyzet, ha a támadás célirányos, és azoknak a hálózati pontoknak az elpusztítására törekszik, amelyeknek nagyon sok kapcsolata van – tehát a fő csomópontokat igyekeznek kiiktatni. Az óriáshálózat azonban még ebben az esetben is sokáig működőképes marad, mert ha az arányokat vesszük figyelembe, a nagy kapcsoltságú csomópontok ritkák, de összességében (az internet hatalmas mérete miatt) a számuk óriási, és képesek átirányítani a forgalmat olyan csomópontok felé, amelyek nem sérültek. Egy ideig csak a fő csomópontok terheltsége növekszik, az óriáshálózat továbbra is működik. Az összeomlás akkor következik be, amikor az óriáshálózat megszűnik létezni, vagyis amikor egyes részei leszakadnak róla, és a rendszer olyan állapotba kerül, amelyet a 13. ábra bal oldali paneljében ábrázoltunk. Ilyenkor már nincs óriáscsoport, csak kis, független csoportok vannak. Azonban amíg ez bekövetkezik, nagyon sok fontos csomópontot ki kell iktatni, és közben nagyon sok idő telik el. Van idő a védekezésre.

A bűnözői hálózatok sérülékenységre az alábbiakban még visszatérünk. Most csak két olyan szempontot szeretnénk kiemelni, amelyek a fentiekből következnek, és amelyek egyfajta általános alapelvként szolgálhat a későbbiek számára.

1. A nagy hálózatok, amelyekben sok csomópont van, védettebbek, mint a kis hálózatok. Egy olyan több földrészt átfogó és sok ezer szereplős hálózat, mint amilyen a droggereskedelmet fenntartja, szinte korlátlan ideig ellen tud állni a véletlenszerű támadásoknak, és még a célzott támadásokkal szemben is meglehetősen rezisztens. Mérete, kapcsoltsági állapota és az alternatív útvonalak nagy száma miatt körülbelül úgy viselkedik, mint az internet.

2. A „fordított” skálafüggetlenség, amelyet a maffiaszerűen működő szervezetek esetében láttunk, szintén nagyfokú védettséget biztosít. Az ilyen hálózatokban a legkisebb kapcsoltságú elemek (főnök, tanácsadó) a legfontosabbak, míg a legnagyobb kapcsoltságúak (a katonák) viszonylag könnyen helyettesíthetők. A hierarchikus felépítés és a hozzá kapcsolódó titkossági láncok nagy fokú védelmet biztosítanak a hálózatnak: szinte korlátlanul iktathatjuk ki a nagy kapcsoltságú elemeket anélkül, hogy a hálózat végzetes sérülést szenvedne, mert a főnököt négy biztonsági gyűrű védi. Ezek mindegyikén lehet olyan ember, aki hajlandó ellene vallani, de egyikük vallomása sem alapul majd személyes tapasztalaton, mert a főnökkel csak két ember érintkezik. A bizonyíték tehát közvetett lesz. A katonákat szinte korlátlanul kiiktathatjuk, mert a legfontosabb csomópontok könnyen újraépítik a hálózatot. Az ilyen hálózatok esetében tehát a legnagyobb gondot az okozza, hogy nehéz célzott támadást intézni a fő csomópontok ellen, mert azoknak kicsi a kapcsoltságuk, és ez védi őket. A nagy kapcsoltságú – ebben az esetben alsó szintű – csomópontok elleni támadások következményei viszont csekélyek. Nem véletlen, hogy ez a berendezkedés olyan szívós.

5.2.4. Összefoglaló

A fentiekben mintegy ízelítőt adtunk a hálózat tudományágának lényegéről és annak lehetséges kriminálpszichológiai alkalmazásairól. A konkrét alkalmazásokról és azok gyakorlati következményeiről az alábbiakban lesz szó.

Röviden összefoglalva: a hálózatok létrejötte, belső szerveződésének és sérülékenységének szabályai vannak. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezek függetlenek attól, kik vagy mik alkotják a hálózatot – tehát alkalmazhatók a bűnüldözésben is, mégpedig három módon:

1. A hálózat tudományának következtetéseit alkalmazhatjuk intuitíven is, vagyis anélkül, hogy a matematikai háttérrel tisztában lennénk. Ez a tudományág ugyanis egy szemléletet ad: fogódzót nyújt annak megértéséhez, hogyan működnek a bűnözői csoportok, illetve hogyan küzdhetők le. Ennek a megközelítésnek néhány elméleti példáját leírtuk ebben a fejezetben, a későbbiekben pedig végig alkalmazni fogjuk.

2. Matematikai modelleket alkothatunk, amelyek leírják a csoportos bűnözés legfontosabb jellegzetességeit, és felhasználhatók leküzdésükre is. Több ilyen modellt létrehozta már, és azokat alkalmazza is. Az alább következő fejezetek mindegyikében bemutatunk a hasonló modellek közül egyet vagy néhányat. A példák bemutatása során nem a matematikai háttérre összpontosítunk, hanem arra, hogy azok miképpen helyezik új megvilágításba a csoportos bűnözés kérdését.

3. A modellek matematikai háttére beépíthető olyan szoftverekbe, amelyek segédeszközként alkalmazhatók a bűnüldözésben. Nem várható el ugyanis, hogy minden rendőr – saját szakismeretei mellett – járatos legyen a magas matematika rejtelmeiben is, vagyis megértse és alkalmazza azokat az egyenleteket, amelyek mindennapi munkáját segíthetnék. A hasonló problémáknak a számítógép a legalkalmasabb megoldása – rendszertől függetlenül. Ilyenkor a felhasználó adja a szaktudást, a gép pedig a matematikát. Nincs tudomásunk azonban arról, hogy hasonló, rendőrök által is alkalmazható szoftverek jelenleg léteznének, de valószínű, hogy ilyeneket a jövőben létrehoznak majd.

5.3. Zavargások pszichológiája

Ebben a fejezetben olyan emberekről lesz szó, akik alapvetően nem bűnözők, mégis összeütközésbe kerülnek a törvénnyel. Lehetnek szorgalmas munkavállalók, nagyszerű családapák vagy -anyák, tartozhatnak a közösség értékes tagjai közé – bizonyos helyzetekben mégis elvesztik a fejüket. A békés állampolgár ilyenkor szinte pillanatok alatt dühöngeni kezd, tombol egy ideig, majd visszatér természetes állapotába: ismét jó munkavállalóvá, szerető családtaggá és közösségi emberré változik vissza. Ehhez nem kell olyan markáns társadalmi igazságtalanság. Elég egy részrehajló futballbíró, sőt bármilyen furcsa: elég a mértéktelen öröm is. Párizsban például nemrég a készenléti rendőrséget kellett mozgósítani a szurkolók ellen, könnygázzal kellett őket szétoszlatni, pedig nem lehetett panaszuk: bejutottak a világbajnokság döntőjébe (THE GUARDIAN 2018). Az eset megisméltódott, amikor végül meg is nyerték a világbajnokságot: az ünneplő tömeg hirtelen verekedni, gyújtogatni és törni-zúzni kezdett (YOUNG–VONBERG 2018). Miért válik a békés polgár bűnelkövetővé, ha tömegben van? Miután tisztáztuk, mit is értünk a *zavargás* kifejezés alatt, erre a kérdésre keressük majd a választ.

5.3.1. Fogalmak és célok tisztázása

Ebben a fejezetben olyan cselekményekről lesz szó, amelyek során az elkövető egy nagy létszámú embertömeg. Van egy kifejezés, amely első pillantásra hasonló jelenséget jelöl, úgy hangzik: tömeges erőszak. Bár a szokásjog még nem teljesen szentesítette a különböző kifejezések elhatárolását, itt (másokhoz hasonlóan) a tömeges erőszak fogalmát olyan események számára tartjuk fenn, amelyben a tömeg nem elkövető, hanem áldozat: a tömegesség tehát az áldozattá válásra, nem pedig az elkövetésre vonatkozik. Tömeges erőszaknak esnek például áldozatul gyerekek az iskolai lövöldözések során, vagy a lakosság, ha terrortámadás éri. Ez is nyilván nagyon fontos, és jelen munka keretében való tárgyalása később sorra is kerül. Ebben a fejezetben azonban a tömeges elkövetésről lesz szó.

A zavargás (*riot*) kifejezésre a Merriam–Webster-szótár a következő meghatározást adja: „a közrend nagy visszhangot keltő, szándékos megzavarása három vagy több ember által” (MERRIAM–WEBSTER). Az Oxford Dictionary meghatározása egyszerűbb: „A közrend erőszakos megzavarása egy tömeg által” (*Oxford Dictionary*). A magyar értelmező szótár ismét némileg bonyolultabb módon határozza meg a zavargásokat, a „rendzavarás” címszó alatt: „A valamely nagyobb közösségben szokásos rend, illetve a rendes életviszonyok erőszakos megzavarása rendszerint valamely tömegmegmozdulással; rendbontás, zavargás” (BÁRCZI–ORSZÁGH 1962). Végül a Btk.-ban két olyan részt találtunk, amelyek alkalmazhatók a kifejezésre, és meghatározásként is értelmezhetők: (1) *tömegzavargásnak* nevezik azt a három vagy több ember által elkövetett cselekményt, amely akadályozza az Országgyűlést, a köztársasági elnököt, a Kúriát vagy a kormányt a működésben (256. §). (2) *Rendbontásnak* nevezik a nyilvános rendezvény szervezőjével szembeni erőszakos vagy fenyegetésben megnyilvánuló ellenállást (340. §). A 254. § tehát elsősorban a politikai zavargásokra vonatkozhat, míg a 340. § elsősorban a sporthuliganizmusra, amit az is megerősít, hogy második bekezdése külön tárgyalja a sportrendezvényeken tanúsított rendbontást. Két további paragrafus a zavargások kirobbantására alkalmas cselekményekről szól. Ezek a *hatósági rendelkezés elleni uszítás* (336. §) és a *rémhírterjesztés*, amely alkalmas az emberek nagyobb csoportjában zavar vagy nyugtalanság keltésére (337. §). A Btk. tehát a zavargásokat szűkítetten értelmezi (amint az alábbiakból kiderül), és (valószínűleg) azokra a cselekményekre összpontosít, amelyeket a jogalkotó fontosnak talált. A zavargások ennél sokkal változatosabbak.

Ha áttekintjük a fenti meghatározásokat, találunk négy kulcsszót, amelyek mindegyikben szerepelnek, nevezetesen: *közrend*, *megzavarás*, *erőszak* és *tömeg*. Nagyjából ezek azok a fogalmak, amelyekkel a „zavargás” mint kifejezés jellemezhető.

Egy meghatározás nyilván nem térhet ki a fogalom által megjelölt viselkedés formáira, de ezt általában véve is nagyon nehéz megtenni, mert zavargások sok helyen és sok célból törhetnek ki, mindig a körülmények által meghatározott okok miatt. Az USA-ban például kiemelt jelentőségűek a rassz által meghatározott (etnikai) zavargások (BARKAN 2016); a történelem során gyakran vezetett zavargásokhoz a munkaadók és munkavállalók közötti konfliktus (TAFT–ROSS 1990), egy ideje pedig jelentős problémát okoznak a sportesemények (SMITH 2000) stb. Általában véve a zavargásoknak a következő típusait szokták elkülöníteni: „éhséglázadás”, börtönlázadás, egyetemista, politikai, etnikai, rendőrség által provokált, sporthoz köthető és vallási zavargások. E típusok között nyilvánvaló átfedések vannak, és nem is különíthetők el teljes mértékben. Az alábbi szövegdobozban leírt események

például az etnikai zavargások csoportjába tartoznak, de egyúttal tekinthetők politikai indíttatású lázadásnak is. Az egyetemisták zavargásai néha politikailag motiváltak, máskor „éhséglázadások”, mert a diákok néha életkörülményeik miatt lázadnak. A rendőrség által kiprovokált zavargások ugyanakkor bármilyen típushoz tartozhatnak. A békés tüntetések néha azért alakulnak át zavargássá, mert a tüntetők úgy érzik, a rendőrség túllépte hatáskörét; lásd például a közelmúlt bukaresti eseményeit (BBC 2018).

Összességében tehát egy rendkívül sokszínű, első pillantásra szinte kategorizálhatatlan és egységesen soha nem vizsgált jelenségről van szó. Például azok, akik a futballhuliganizmussal foglalkoznak, szinte soha nem vizsgálják az etnikai zavargásokat, és fordítva. Pusztán a társadalmi súly felmérése is jelentős nehézségekbe ütközik, hiszen hogyan lehetne összehasonlítani az 1989. év kelet-európai politikai zavargásait, amelyek egy társadalmi berendezkedést számoltak fel, a Heysel-tragédiával, amelyben 39 ember halt meg a BEK-döntő előtt, mert a Liverpool és a Juventus szurkolói nem tudtak úrrá lenni indulataikon (MIRROR FOOTBALL 2012)! Ha azonban elgondolkodunk a különböző zavargások alapvető okain és jellegzetességein, felfedezhetjük az okok milliárdjainak két közös jellemvonását, amelyek alapján a jelenség mégiscsak észszerű rendbe szedhető. A kockázati tényezők és okok leltárba vétele során majd ezekre az „egységesítő” szempontokra összpontosítunk.

Los Angeles-i zavargások

1991. március 3-án négy rendőr megállásra kényszerített egy színesbőrű gyorshajtót Los Angelesben, majd teljesen indokolatlanul félholtra verte (HARRIS 1997). Pechükre valaki felvételt készített az esetről, amelyet minden tévétársaság vezető hírként vetített le.

Az áldozat nem volt ártatlan bárány. Korábban már többször letartóztatták, és utóélete során is sok baja volt még a törvénnyel, de ebben az esetben nem követett el többet, mint egy egyszerű gyorshajtást. Bár megpróbált elmenekülni, nem ütött vissza, és nem tanúsított ellenállást, amikor verték. Ilyen körülmények között a rendőri erőszak, különösen annak ilyen brutális formája bűntettnek minősül.

Az eset nem volt egyedi. A fekete lakosság évek óta szenvedett a sokszor indokolatlan rendőri brutalitástól, ezért egy évvel később, amikor az esküdtszék felmentette a rendőröket, a harag elemi erővel tört ki Los Angelesben. Kezdetét vette a hat napon át tartó zavargás, amelynek során 63 ember meghalt, kb. 2400 megsebesült, 12 ezret pedig letartóztattak. Az anyagi kár értékét 1 milliárd dollárra becsülik. A dühöngők üzleteket raboltak ki, kocsikat gyújtottak fel, nőket erőszakoltak meg, gyilkosságokat követtek el stb. A legnagyobb kár a feketék városrészét érte. A tiltakozók gyakorlatilag teljesen lerombolták saját lakókörzetüket.

Nem kétséges, hogy a tüntetők haragja jogos volt, ahogy az sem, hogy bizonyos esetben a lakosságnak joga van felvenni a harcot az elnyomó hatalommal szemben, és – legábbis a közösség véleménye szerint – a város rendőrkapitánya elnyomó hatalomként léptette fel a rendőröket a fekete lakossággal szemben. Az önérzetes polgárok jogos haragja azonban nem indokolja a rablást, a nemi erőszakot és a gyilkosságot.

Itt természetesen nem jogi, és még csak nem is morális elemzés céljából idéztük fel ezt a korántsem egyedi esetet (gondoljunk csak a tévé székháza elleni budapesti támadásra, lásd: FOGARASI 2016), hanem azért, hogy felidézzük: „...mily szörnyű a nép / Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad...” Eredetileg aligha szerette volna bárki is elpusztítani azt a környezetet, ahol él, de ha a harag úrrá lesz a tömegben, nincs megállás.

5.3.2. Kockázati tényezők

Minden zavargás háttérében valamilyen tartós feszültség áll. Ha újragondoljuk a fent bemutatott osztályozást, amelyet eléggé általánosan elfogadnak a zavargás irodalmában, és az alapvető kockázati tényezőkre koncentrálunk, akkor egy sokkal észszerűbb és átfedésektől kevésbé terhes osztályozási rendszerhez juthatunk el, amelyet az alábbiakban részletezünk, a feszültségforrást tekintve osztályozási tényezőnek.

Strukturális feszültségek

A „strukturális” kifejezés azt jelöli, hogy a zavargások háttérében olyan feszültségek húzódnak meg, amelyek a társadalom szerkezetéből (struktúrájából) adódnak. A modern kori társadalom több évezredes fejlődés eredménye, de ma sem tökéletes: olyan ellentétek forrása, amelyek időnként szinte elkerülhetetlenül zavargásokhoz vezetnek. Az egyik legősibb ellentét a szegények és gazdagok között feszül: azok között, akik többet, és azok között, akik kevesebbet birtokolnak a társadalom közös javaiból. Ezt az egyenlőtlenséget a társadalom tagjai általában véve elfogadják, de vannak pillanatok, amikor fellázadnak ellene. Ennek egyik példája az a zavargássorozat, amely Venezuelában tört ki 2017-ben (WEDDLE–WYSS 2017). Ezek háttérében az ország sok évtizedes hibás gazdaságpolitikája áll (THE ECONOMIST 2011). Miközben Venezuela birtokolja a világ egyik legnagyobb kőolajtartalékát, a világ egyik legszegényebb országa marad, és nagy különbség van a néhány gazdag és a sok szegény között. Ez természetesen hatalmas szociális feszültség forrássá nőtte ki magát az elmúlt évtizedekben, így nem csoda, hogy gyakorivá váltak a politikai irányultságú, alapvetően mégis gazdasági motivációjú zavargások.

Ha a társadalmi igazságosságot tekintjük a zavargások egyik kockázati tényezőjének, és meg szeretnénk érteni, hogy a két jelenség miképpen kapcsolódik egymáshoz, úgy két kérdés vetődik fel: hogyan lehet mérni az igazságtalanságot, és miképpen befolyásolja a mérőszám a zavargások kialakulásának valószínűségét? Nos, a társadalmi igazságtalanság bonyolult kérdés, de a jövedelem társadalmon belüli elosztásának már több mint 100 éve van egy mérőszáma, amelyet Corrado Gini olasz statisztikus fejlesztett ki (1909-ben, lásd GINI 1997). Az úgynevezett Gini-index azt tükrözi, hogy a társadalom teljes jövedelme hogyan oszlik el a társadalom tagjai között. Ha ez az érték nulla, akkor a jövedelem teljesen egyenlően oszlik meg a lakosok között, ha értéke 100, akkor minden jövedelem egyetlen ember kezében fut össze (0 és 100 helyett az értékeket egy 0 és 1 közötti skálán is ábrázolhatjuk; ebben az esetben minden érték törtszám; például a 25-ös Gini-index megfelelője a „törtszám-skálán” 0,25). Természetesen mindkét szélsőség illúzió; sem nullás, sem 100-as Gini-index nem létezik. Legjobban Norvégia áll, ahol a Gini-index jelenleg 23,2; legrosszabbul néhány dél-amerikai és dél-afrikai ország, ahol a Gini-index 60 fölött van. Magyarországon a szám 27,9, amivel Magyarország a „jó” jövedelemeloszlású országok közé tartozik. A társadalmi egyenlőtlenségek mérése és kimutatása természetesen nem egyszerű feladat. A Gini-indexet érték kritikák (AMIEL–COWEL 1998), de a Világbank is ezt használja, és az elmúlt egy évtizedben a társadalmi egyenlőtlenségek egyik vezető mérőszámává vált.

Visszatérve a megélhetési feszültségek és a zavargások kockázatának kérdéséhez: ha a kettőnek köze van egymáshoz, akkor összefüggést kell találnunk két mutató között,

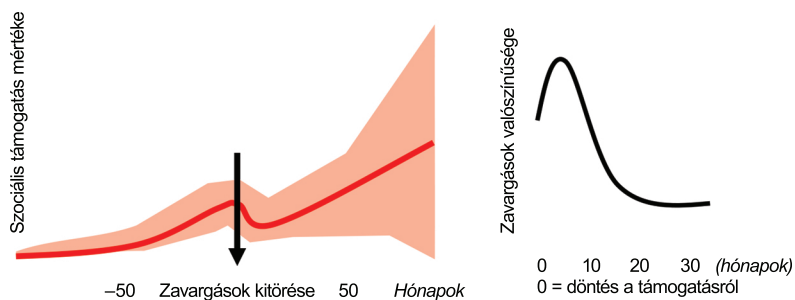
nevezetesen egy ország Gini-indexe és az ott tapasztalható zavargások száma között. Nos, ilyen összefüggés nincs, pontosabban az összefüggés nem lineáris. Nem tapasztaljuk például azt, hogy egy 30-as Gini-indexszel rendelkező országban kimutathatóan több zavargás lenne, mint egy 25-ös Gini-indexűben. Van azonban egy kritikus érték, amely fölött a társadalmi nyugtalanság megjelenése már nagyon valószínűvé válik (TAO–WU–LI 2014). Ez a küszöbérték az 50-es Gini-index körül van. Ez alatt a lakosság – általában véve – még jól túri a jövedelmi különbségeket. Mihelyt azonban a Gini-index közeledik hozzá vagy túllépi az 50-et, a lakosság – általában véve – „robbanásveszélyessé” válik. Venezuela Gini-indexe az elmúlt 40 évben e körül az érték körül mozgott (néha fölötte volt, néha pedig csak kevéssel volt alatta – INDEXMUNDI [s. a.]).

Kiemelendő, hogy mindkét kitételhez hozzáfűztük azt, hogy „általában véve”, és nem véletlenül. Mint látni fogjuk, a strukturális feszültség önmagában még nem vezet zavargásokhoz. A feszültség önmagában nem ok; inkább úgy működik, mint egy kockázati tényező, amely valószínűbbé teszi, de nem idézi elő a zavargások kitörését.

Ha a Gini-indexet vesszük alapul, joggal feltételezhetnénk, hogy a gazdasági indíttatású zavargások a világ szegényebb felére jellemzőek, ahol a Gini-értékek is magasak szoktak lenni. Európában például a legmagasabbak közé tartozó szerbiai index is messze áll a kritikus 50-es értéktől (az EU statisztikái szerint jelenleg 38,2). Figyelembe kell venni azonban a társadalom más sajátosságait is. Az Egyesült Államok legfrissebb Gini-indexe például szintén 40 alatt van (*income inequality*), ami bár nem alacsony, mérsékelt nagyságának tekinthető, jóval kisebb a kritikusnak tekintett 50-nél, és soha nem volt ennek még a közelében sem az elmúlt 40 év alatt. Megjelenik azonban egy sajátos, és nem minden országra jellemző jelenség: az etnikumok versengése a jövedelemért (DIPASQUALE–GLAESER 1998). A dolog alapvetően nem történelmi példa nélküli: a francia forradalomtól kezdődően a nők keltek versenyre a férfakkal a javak és lehetőségek egyenlőbb elosztásáért, és kezdeményeztek gyakran erőszakba torkolló zavargásokat, hogy korrigálják az igazságtalanságot (DEKKER 1987). Ezek a mozgalmak nem a kor legszegényebb országaiban alakultak ki, mint ahogy az etnikai zavargások is gyakoriak a jelenkor gazdagabb országaiban, például az Egyesült Államokban.

Bár az USA Gini-indexe országos szinten nem éri el a kritikus szintet, a színes bőrű lakosság alkalomadtán joggal érezheti úgy, hogy kisémmizik: mint a társadalom egy sajátos szegmense, kevesebbhez jut hozzá a közös javakból, mint amennyi megilletné. Bár az etnikai zavargásoknak nyilvánvalóan van egy nem gazdasági komponense is (erről alább lesz szó), kimutatható, hogy a strukturális feszültségek az ilyen típusú zavargásoknak is fontos – talán legfontosabb – kiváltó tényezői. Ezt az összefüggést jól szemlélteti a szociális juttatások és a zavargások gyakorisága közötti viszony az Egyesült Államokban, ugyanis a szociális programok pénzben mérhető nagysága és az etnikai zavargások gyakorisága között negatív összefüggés van (GILLEZEAU 2010). Magyarán: a színes bőrű lakosság ott hajlamos leginkább a zavargásra, ahol a legkevesebb szociális támogatásban részesül. Az összefüggés szorosságát mutatja, hogy a korábban elmaradt szociális támogatások utólagos (zavargásokat követő) pótlása a későbbiekben akár felére is csökkentheti az etnikai zavargások súlyosságát (az okozott kár nagyságát) és számát (GILLEZEAU 2015). A szociális támogatás és a zavargások valószínűsége közötti összefüggés azonban szintén nem lineáris, és van egy érdekes sajátossága: a zavargások akkor a legvalószínűbbek, amikor a támogatás *növeléséről* születik döntés (17. ábra). Nagy kérdés, hogy miért törnek ki gazdasági

indíttatású zavargások pont akkor, amikor úgy tűnik, hogy a helyzet jobbra fordul. A válasz valószínűleg az elvárt és a megkapott támogatás közötti szakadéknak tulajdonítható: a megcélzott társadalmi réteg kevesli azt, amit adnak neki. Egyszerűbben: túlságosan későn és túlságosan keveset kap. Beszédés az ezzel foglalkozó tanulmány (GILLEZEAU 2010) kérdésként megfogalmazott címe is, amely fordításban így hangzik: *A szegénység leküzdése etnikai zavargásokhoz vezet?* Nos, a szegénység leküzdése – önmagában – nyilván nem, de ha nagy várakozásokat mérsékelt juttatásokkal igyekeznek kielégíteni, akkor a feszültség nőni fog ahelyett, hogy csökkenne.

17. ábra

A szociális támogatás mértéke és az etnikai zavargások kitörésének valószínűsége az Amerikai Egyesült Államokban

Megjegyzés: A történeti adatokra visszatekintő vizsgálat azt mutatta ki, hogy a zavargások többnyire akkor törtek ki, amikor a helyzet éppen kezdett jobbra fordulni (a szociális támogatások nőttek). Ezt követően a támogatások először visszaestek (a hatóság mintegy „bosszút állt”), majd újra növekedni kezdtek (a zavargások résztvevői 5–10 évvel később elérték céljukat). A piros vonal a támogatás átlagértékét tünteti fel; a rózsaszínű sáv a különböző zavargások előtti-alatti-utáni szociális támogatások szórását. Figyelemre méltó, hogy az olló nyílik a zavargások után. Voltak sikeres zavargások (a szociális támogatások 10 éven belül a magasba szöktek), míg más zavargások hosszú távon is rontottak a helyzeten. A jobb oldali ábra a zavargások kitörésének időbeli valószínűségét ábrázolja egy nagyjából két és fél éves időtávlatban. Az ábra üzenete, hogy ha a támogatási döntést követő első évben nem törnek ki zavargások, akkor már nem is fognak.

Forrás: GILLEZEAU 2010 alapján a szerző szerkesztése

A gazdasági motiváltságú, gyakran „éhséglázadásnak” nevezett zavargások tehát nem csak szegény országokban fordulnak elő. Az Egyesült Államok példáját alább kiegészítjük majd az olasz „tésztalázadás” és a görögországi politikai forrongások példájával. A fentiekkel csak azt kívántuk szemléltetni, hogy az 5.3.1 fejezetben felsorolt zavargástípusok közül az etnikai zavargások egy részét is gazdasági feszültségek mozgatják, de az egyetemisták zavargásai is gyakran törnek ki gazdasági okokból. A 2010. évben például az oxfordi egyetemisták azért lázongtak, mert megemelték a tandíjat (GROSS 2010). Ezek a zavargások később átterjedtek London és több nagyváros egyetemére is, ahol a tiltakozás indoka már általánosabb volt: az oktatási költségvetés megnyirbálása miatt tört ki. A diákok politikusokat ejtettek foglyul, gyújtogattak, épületeket rongáltak meg (THELWELL 2010), vagyis nem bizonyultak békésebbnek, mint más gazdasági zavargások résztvevői. A börtönlázadások fontos kirobbantó tényezői szintén strukturális jellegűek, és azokból a viszonyokból fakadnak, amelyek között a foglyokat tartják (ROSS 1990).

A világnézeti (például politikai vagy vallási) feszültségek által kiváltott zavargásoknak akár külön rubrikát is nyithattunk volna: ebben az esetben a zavargásokat nem két, hanem három csoportba soroltuk volna. Ez a megközelítés nem lett volna indokolatlan: a politikai és vallási zavargások esetében a szemben álló felek között – első pillantásra legalábbis – nincs olyan mélyen gyökerező és rövid távon feloldhatatlan ellentét, mint a szegények és gazdagok között. A politikai feszültségeket megoldhatják a következő választások, a vallások pedig a vallásszabadság korában nem „strukturális” ellenfelei egymásnak. A politikai zavargások azonban – hogy különválasszuk a két zavargástípust – szorosan összefüggenek a gazdasági feszültségekkel és fordítva, az „éhséglázadásoknak” mindig vannak politikai következményei. Történelmi léptékben a politikai zavargások mindig az erőforrások elosztásáról szólnak (PATEL–MCMICHAEL 2014), és ez történik ma is. Az észak-afrikai politikai zavargásoknak például gazdasági okai és követelései voltak (SEDDON 1986). Időben és térben egy kissé közelebb: a 2007. évi olasz „tészta-lázadásnak” – amelyet a tészta árának 30%-os emelése robbantott ki – lényegében a Prodi-kormány megbuktatása volt a célja (PATEL–MCMICHAEL 2014), mint ahogy a görögországi politikai zavargások is alapvetően gazdasági motivációjúak (KALOKERINOS 2009). Ahogyan egy másik, a 2018 nyarán Bukarestben zajló zavargás résztvevője megfogalmazta: „Gyermekeim Spanyolországban dolgoznak, és haza szeretnének térni. Ez azonban nem lehetséges, mert a politikusok csak magukkal vannak elfoglalva, és semmit nem tesznek a népért” (DW 2018). Ez a politikai és gazdasági feszültségek összefüggésének tömör és egyszerű megfogalmazása: „le szeretném váltani a kormányt, mert nem keresek jól”. Ami a vallási zavargások kérdését illeti: ez túl bonyolult ahhoz, hogy itt részletesen elemezzük. Az azonban megállapítható, hogy ezek okai nagyon ritkán vallásiak a szó valódi értelmében; leggyakrabban etnikai (BABER 2004) és politikai (IYER–SHRIVASTAVA 2015) okai vannak – lényegében tehát besorolódnak a strukturális feszültségek által generált zavargások közé.

A strukturális feszültségek természetesen érzelmeket szülnek, így aztán nincs is zavargás, amely ne érzelmi alapú lenne. Van azonban a zavargásoknak egy típusa, amelynél a strukturális feszültségek olyannyira háttérbe szorulnak, hogy komoly erőfeszítéseket kell tenni ahhoz, hogy egyáltalán felfedezze őket az ember.

Érzelmi feszültségek

Az érzelmi feszültségek, akárcsak a strukturális jellegűek, komoly kockázati tényezői a zavargások kirobbanásának, de van egy alapvető sajátosságuk, amely megkülönbözteti a kétféle zavargást. A strukturális feszültségek által motivált zavargásoknak céljai és követelései vannak, és általában vannak vezetői is. A tömeges erőszak elítélhető, de mindig van tárgyalási alap: elképzelhető olyan válasz (például egy intézkedéscsomag), amely a zavargások okát ideiglenesen vagy tartósan felszámolja. Ilyesmiről nem beszélhetünk az érzelmi feszültségek által motivált zavargások esetében. Hogy példával éljünk: a legutóbbi szövegdobozban említett Los Angeles-i eseményeknek nem volt konkrét célja, amint látni fogjuk alább, a következő szövegdobozban leírt párizsi zavargásoknak sem. Sem ennek, sem annak nem voltak követelései; ezekben és sok más hasonló zavargásban egyszerűen a düh tört felszínre.

A könnyebb érthetőség kedvéért először az érzelmek által motivált zavargásoknak egy nagyon sajátos és gyakori típusával, a futballhuliganizmussal foglalkozunk (csak zárójelben jegyezzük meg: nem a futball az egyetlen sport, amely zavargásokhoz vezet, de akkora az „előnye”, hogy legtöbbször a sporthuliganizmust a futballhuliganizmussal azonosítják). Az eddig megfogalmazott (szerintünk) legjobb meghatározás szerint a „futballhuliganizmus versengésszerű erőszak, amelyet szervezett futballdrúkkerek folytatnak velük ellenséges, hasonló csoportok ellen” (SPAARJ 2006).

Ebben a meghatározásban van két elem, amellyel nem találkozunk a strukturális feszültségek által kirobbantott zavargásoknál. A futballhuliganizmus esetében az „elégedetlenséget”, a „versengés” helyettesíti; a társadalom strukturális feszültségeit az „ellenséges csoport”. Teljesen más tehát a motiváció, és más a célpont is. Az alapvető mozgatórugó a rivalizálás, és célja egy olyan győzelem, amely semmilyen konkrét előnyben nem nyilvánul meg. Ez lényegében egy önmagában rejlő cél, hiszen a futballhuliganoknak nem lehetnek illúzióik tevékenységük következményeit illetően. Nem remélhetik, hogy a zavargás megváltoztatja a mérkőzés eredményét, vagy bármilyen előnyhöz juttatja csapatukat; sőt nagy a valószínűsége annak, hogy a zavargókat kitiltják későbbi meccsekről, és csapatukat pénzbüntetéssel sújtják (DERIEMAËKER – DE MAERE 2016).

Lehet, hogy a zavargók a bennük felgyülemelő szociális feszültségeket vezetik le (CLARKE 1978), egyszerűen örömet lelnék az erőszakban (DUNNING–MURPHY–WILLIAMS 1986), vagy férfiaságukat szeretnék bizonyítani (CONNELL 2000), illetve szociális (DUNNING 2000), vagy egyéni (GIULIANOTTI 2002) identitásukat keresik – esetleg mindezt együtt –, de a futballhuliganizmusnak nem strukturális, hanem túlnyomórészt érzelmi okai vannak. A résztvevők haragot táplálnak olyasvalaki iránt, aki végeredményben nagyon hasonlít hozzájuk, de a túlsó oldalon áll. Ahogy az egyik szurkoló megfogalmazta: „A területünket akartuk megvédeni London keleti szélén, [...] de London más részeire is el akartunk menni, és az országban szerteszét, hogy elmondhassuk: mi vagyunk a legkeményebbek, mi vagyunk a legjobbak, és akárkivel felvesszük a versenyt, ha úgy akarjuk” (ARMSTRONG 1994, 299). A futballhuliganizmus nem társadalmi problémák következménye – azoknak legfeljebb távoli tükröződése –, hanem maga a társadalmi probléma, amelyet egy ellenségkép motivál.

Az ellenségképpel elértünk az érzelmileg motivált zavargások közös nevezőjéhez. A társadalom bizonyos szegmensei ellenséget látnak a társadalom egy másik szegmensében vagy magában a többségi társadalomban, és már nem valamilyen jobbítási (vagy legalább változtatási) szándékkal törnek ki zavargásokban, hanem az ellenségesség, a harag miatt. Ennek néha mély strukturális gyökerei vannak annak ellenére, hogy a zavargást nem ez, hanem a harag motiválja. Más esetekben az ellenségességnek és a haragnak nincsenek ilyen előzményei. Miután például egy deptfordi tűzben 13 fekete bőrű fiatalember halálra égett, a Millwall-stadionban a szurkolók a következő szörnyűséget kántálták a lelátókon: „We all agree, Niggers burn better than petrol”, vagyis szabad fordításban: „Mind egyetértünk: a niggerek jobban égnek, mint az olaj” (CARNIBELLA et al. 1996). Nem azonosítható olyan társadalmi strukturális feszültség, amely ezt megmagyarázná.

A szakirodalom ezt a jelenséget az „alkalmas ellenség” fogalmával illeti (WACQUANT 1999). A kifejezés azt a csoportot jelöli, amely egy adott pillanatban alkalmasnak látszik arra, hogy „elvigye a balhét”, vagyis szenvedjen azért, ami a zavargót bántja, de amelyhez semmi köze nincs. Az ellenség, aki ellen az ilyen zavargások irányulnak, nagyon gyakran maga

a rendőr mint a „hatalom” képviselője (JEFFERY–TUFAIL 2015), de lehet ismerős, szomszéd, sőt, ha politikai (TAMBAH 1997) vagy etnikai (HALLSWORTH–BROTHERTON 2011) zavargásokról van szó, akár egy barát is. Ilyenkor a zavargások bizonyos értelemben egy szimbólum ellen irányulnak, amely egyesít magában minden sérelmet, ami a zavargót érte, és akinek meg kell bűnhődnie – nem azért, amit elkövetett, nem azért, hogy csökkenjen a társadalmi feszültség, hanem pusztán azért, mert ő az ellenség, akire a zavargók „haragszanak”.

Az érzelmi alapú zavargások tulajdonképpen a strukturális alapú zavargások pervertálódott formái, amelyek éppen azért veszélyesek, mert elszakadtak racionális okaiktól, és mint minden irracionális tett, nagyon nehezen kezelhetők. Érzelmi alapúvá válhat tulajdonképpen bármilyen zavargás, de különös „hajlama” van erre – a sporthuliganizmuson túl – az etnikai, politikai és vallási zavargásoknak.

5.3.3. Kiváltó okok

A fent röviden bemutatott feszültségek általában tartósak, és jogos kérdés, miért nem állandósul a társadalmi nyugtalanság. Miért nem tör ki zavargás azonnal a feszültség kialakulása után, és miért nem folytatódik mindaddig, amíg a feszültség fennáll? Általánosan megfogalmazva: miért *időszakosak* a zavargások, miközben a feszültség *folyamatos*?

Nos, erre a kérdésre egy példának tekinthető választ már adtunk: a gazdasági elégedetlenség felszínre törhet azért, mert az érintett rétegek kevesebbet kapnak, mint amennyit reméltek vagy mint amennyit jogosnak tekintettek. Az elégtelen támogatást tekinthetjük egy *szikrának*, amely lángra lobbantja a mélyben lappangó feszültséget. Arról is volt szó, hogy a 2018. évi futball-világbajnokság döntője után az *ünneplő* tömeg zavargott Párizsban – nagyon röviden azért, mert úgy érezte, hogy ezt megteheti: a felfordulásban a törvény szigora fellazult. Ezt nevezhetjük *lehetőségeknek*. Ezeket tekintjük át az alábbiakban.

Zavargások Párizsban és Londonban

A 2005 októberének végén két muszlim ifjút halálos áramütés ért egy erőműben, miközben a rendőrség elől menekültek (WADDINGTON–JOBARD–KING 2009). Bár egy betörés kapcsán nyomoztak utánuk, valószínűleg ártatlanok voltak. Utólag sem derült ki, hogy a rendőrség ténylegesen üldözte őket, vagy csak ösztönösen fogták menekülőre a dolgot. A muszlim közösség mindenesetre úgy fogta fel az eseményeket, hogy a rendőrség halálra üldözött két ártatlan fiatalembert, pusztán azért, mert szemmel láthatóan külföldi származásúak voltak. Az általános felháborodás nyomán muszlim fiatalok még aznap összecsaptak a rendőrséggel Párizsban abban az elővárosában, ahol a két fiatalember meghalt. Később a zavargás átterjedt szinte egész Párizsra, majd pedig az ország minden olyan városára, ahol jelentős muszlim kisebbség élt. Fiatalok ezrei vettek részt a zavargásokban, amelyek három hete alatt sok házat és sok ezer kocsi gyújtottak fel. Betörésekre is sor került. Ugyanabban az évben Nagy-Britanniában törtek ki zavargások, ezúttal bevándorló háttérű fiatalok között, miután híre ment, hogy dél-ázsiaiak megerőszakoltak egy karibi lányt. A harag ezúttal nem a hatalom vagy a többségi társadalom ellen irányult; a zavargás két bevándorlócsoporthoz, a karibiak és a dél-ázsiaiak háborújává alakult át.

Ezeket az eseményeket nem szociológiai elemzés céljából mutattuk be. A társadalomtudósoknak nyilván igazuk van akkor, amikor az effajta eseményeket a multikulturalizmus csődjeként fogják fel, és arra a szelektív bánásmódra vezetik vissza, amelynek a színes bőrű bevándorlók a szenvedő alanyai (WADDINGTON–JOBARD–KING 2009). Inkább azt szeretnénk érzékeltetni, milyen kevés kell ahhoz, hogy az erőszakos cselekmények lángra kapjanak, ha a háttérben álló feszültség nagy. Az ok mindkét esetben pusztá szóbeszéd volt. Nem biztos, hogy Párizsban a muszlim fiatalembereket üldözték, és az sem, hogy Nagy-Britanniában a nemi erőszakra egyáltalán sor került. A tömegnek nem volt olyan kézzelfogható indoka, mint például Los Angelesben az említett ottani eset kapcsán. A feszültség az érintett csoportok között azonban olyan nagy volt, hogy bármilyen apró szikra előidézhette a robbanást.

Szikra

Minden zavargást valamilyen felháborító és nyilvánossá váló esemény előz meg. Ez a szikra, amely a zavargást lángra lobbantja. Itt már nem pusztán egy kockázati tényezőről beszélünk, hanem egy kiváltó okról – amely természetesen a feszültségre mint kockázati tényezőre épül. Ha a zavargások háttérben álló feszültség nagy, szikrává válhat egy olyan esemény, amely az egész közösség szempontjából jelentéktelen, sőt az is előfordulhat, hogy semmilyen bizonyíték nincs arra, hogy az esemény egyáltalán bekövetkezett.

Sok zavargást váltott már ki a konkrét események léptékéhez képest jelentéktelen szikra. Az arab tavasz néven közismertté vált forradalmi megmozdulássorozat szikrája például a tunéziai Mohamed Bouazizi öngyilkossága volt, aki így tiltakozott a megyei hatalom önkényeskedése ellen (N. RÓZSA 2016). Az ezt követő politikai zavargások 16 országra és két kontinensre terjedtek át. Máskor a szikra olyan jelentős esemény, amely egy egész nemzetet megráz, mint például Martin Luther King meggyilkolása (RISEN 2009).

Ezekből a példák közül egyetlen fontos következtetés vonható le: a szikra „nagysága” semmilyen összefüggésben nincs a következményekkel. Bár maga a szikra – a zavargások kiváltó oka – nem úgy működik, mint egy valódi ok, hanem mint egy katalizátor, amely olyan eseményeket indít, amelyek intenzitása nem a közvetlen ok (a szikra) súlyával állnak arányban, hanem a kockázati tényezők (a feszültség) erősségével.

Egy lőporos hordót a legkisebb szikra is a levegőbe tud röpíteni, ezért a kritikus helyzetek különleges elővigyázatosságot igényelnek, ha az erőszakosság felszínre törését meg akarjuk akadályozni. Ebből a szempontból figyelmet érdemelnek azok az esetek, amikor a szikra nem egyetlen esemény, hanem egy hosszú ideig zajló eseménysorozat volt. Jó példa erre George Jackson esete (KAUFFMAN 2016), akit a San Quentin börtönőrei állítólag menekülési kísérlet közben lőttek agyon, az elítéltek véleménye szerint azonban azért, mert tagja volt a Fekete Párduc Pártnak, és nyíltan tiltakozott a börtönőrök brutalitása ellen. Az elítéltek először békésen tiltakoztak; az eseményt követő napon például némán ülték végig a reggelit, és nem nyúltak az ételhez. Ezt követően 27 követelést fogalmaztak meg; többek között jobb egészségügyi ellátást, magasabb béreket, minőségi étkeztetést és az örök brutalitásának felszámolását kérték. A listát eljuttatták New York Állam Börtönhatóságának vezetőjéhez, aki válasz nélkül hagyta kéréseiket, majd miután később meglátogatta a börtönt, csak az örökkel volt hajlandó szóba állni. A zavargások egy héttel később törtek ki. Egy börtönőrt megöltek, többet megvertek, majd foglyul ejtettek, és ellenőrzésük alá vonták

az egyik börtönépületet. Ha végignézzük ezen az eseménysoron, világossá válik, hogy itt nem egyetlen szikra váltotta ki a zavargást. A sérelmek fokozatosan érték el a zavargások ingerküszöbét, amelyet az időközben eltelt hetek alatt bármikor meg lehetett volna előzni.

Rendészeti szempontból különösen fontos az a szerep, amelyet a zavargások kialakulásában a rendőrségi akcióknak tulajdonítanak. Ennek a kérdésnek két oldala van: az egyik a bevetett csapaterő méretével kapcsolatos, ami lehet aránytalanul nagy vagy aránytalanul kicsi (CARTER 1987). A másik kérdés a rendőrségi akció jellegét érinti. A zavargássá fajuló tüntetések és a többé-kevésbé békés akaratkinyilvánítások elsöprő többségében (közel 85%-ában) a résztvevők a rendőrséget jelölték meg, mint a zavargások kitörésének egyik legfontosabb okát (LEWIS et al. 2011). Amikor a zavargások résztvevőinek egyikét megkérdezték, mit jelent számára a „banda” szó, ezt válaszolta: „Emberek, akik próbára teszik és megfélemlítik a közösség tagjait. A legrosszabb banda maga a rendőrség” (LEWIS et al. 2011, 18. – a szerző fordítása). Másikuk pedig így fogalmazott: „Az töltött fel mindenkit adrenalinral, hogy szembeszállhatott a rendőrséggel. Azért, ahogyan kezeltek bennünket.” Bizonyos esetekben a zavargások valóban rendőrségi túlkapasok miatt alakulnak ki; máskor azonban a rendőrség egyszerűen azzá az alkalmas áldozattá vált, amelyről fentebb volt szó. A rendőrség lesz az a bűnbak, amely átveszi azok szerepét, akik ellen a zavargás valójában irányul. Ez legtöbbször olyankor következik be, amikor a békés és jogszerű tiltakozás a zavargássá fajulás küszöbén áll, és amikor a baj még megelőzhető lenne. A szikra itt is egy eseménysorozat, amelyben az utolsó – és elkerülhető – esemény a rendőrség nem megfelelő beavatkozása.

A fentiek kapcsán felvetődik egy nagyon fontos kérdés: milyen körülmények között képes a szikra zavargásokat kirobbantani – hiszen szinte naponta fordulnak elő olyan események, amelyek felháborodást váltanak ki. Ezt elsősorban a *Lehetőség* című alfejezetben fogjuk részletesen elemezni, de a kérdést érdemes a lehetőségektől függetlenül, pusztán a tömeg mérete és alkotóelemeinek, az egyének eloszlása szempontjából is megvizsgálni. Egy matematikai modell (CAMERON–PARIKH 2000) – amelynek technikai részleteivel itt nem foglalkozunk –, sok zavargás körülményeiből és lefolyásából kiindulva a következő alapelveket fogalmazta meg:

(1) Ha a tömeg, amely szembesül a szikrával (a felháborító eseménnyel), kis létszámú, akkor a zavargásra csak akkor kerül sor, ha az ok és a potenciális cél nagyon fontos – annyira, hogy a sokaság minden egyes tagja egyedül is erőszakossá válna, függetlenül attól, hogy a többiek vele tartanak, vagy sem. Ebben az esetben kezdeményezőre nincs szükség, mert a kis létszámú tömeg minden tagja önmagában is gócpont. Ha azonban az ok vagy a cél nem elég jelentős ahhoz, hogy egyhangúan törjön ki a felháborodás, a kis létszámú tömeg csendben marad.

(2) Kevésbé fontos okok vagy célok csak nagy létszámú tömegben vezetnek zavargáshoz. Ilyenkor az egyén csak akkor lép a tettek mezejére, ha biztos abban, hogy vele tartanak a többiek is. Itt már szükség van egy kezdeményezőre vagy kezdeményező csoportra, amely mintegy irányt szab a tömeg cselekedeteinek. A nagy tömegben kialakuló zavargások tehát egy gócpontból indulnak ki, és jelentéktelen okok miatt vagy akár elérhetetlen célok érdekében is fellángolhatnak (gondoljunk például a futballhuliganizmusra). A tömeg haragja valahogy úgy terjed, ahogy azt a 14. ábra középső paneljében ábrázoltuk.

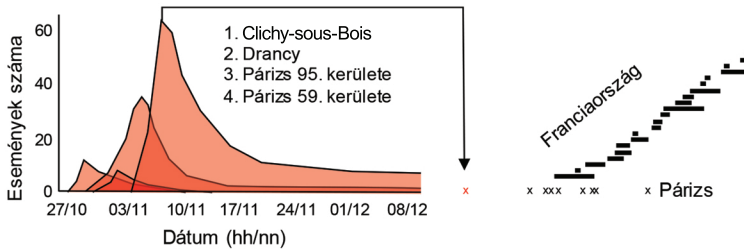
(3) Gócpont két esetben alakulhat ki a tömegben: ha van benne néhány kivételesen erőszakos egyén, aki élvezi a felfordulást, vagy ha van egy csoport, amelynek a szikra

és a kikényszeríthető társadalmi (strukturális) előny – szemben a tömeg egészével – nagyon fontos, ezért mintegy tudatosan kormányozza a tömeget a zavargások irányába. A gócpont sajátosságai egyben azt is meghatározzák, merre mozdulnak el az események. Az erőszakos kezdeményezők a pusztítás irányába tolják a tömeget (érzelmi motivációjú zavargás), míg a strukturális feszültségek által motivált csoportok a követelések felé (strukturális motivációjú zavargás).

A gócpont kialakulása felvet egy újabb kérdést, amelyet a *Lehetőség* című alfejezetben fogunk részletesebben megvilágítani. Ez a kérdés a felelősség és a kockázat körül forog. A gócpont, a zajos kisebbség, amely a nagy létszámú tömeget mozgásra bírja, egyúttal a felelősséget is leveszi a többiek válláról, és a részvétel kockázatát is csökkenti, hiszen a helyszíni vagy utólagos felelőségre vonás elsősorban a kezdeményezőket fogja érinteni. Nagy a valószínűsége annak, hogy a „követők” következmények nélkül ússzák meg az eseményeket. Ez mintegy biztosítja a lehetőséget a tömeg részvételére. Mielőtt azonban a lehetőség kérdésével foglalkoznánk, a szikrának egy sajátos formájáról fogunk beszélni, amely mintha nélkülözné magát a szikrát.

Járvány

A feszültségnek, amely a zavargás alapvető háttérét képezi, természetesen minden esetben fenn kell állnia, mert tökéletesen elégedett állampolgárok nem vesznek részt zavargásokban. Szikrára azonban nincs mindig szükség – pontosabban a szikra lehet egyszerűen egy máshol kirobbanó zavargás is. Ebben az esetben a zavargások úgy terjednek, mint egy fertőzés vagy járvány. A zavargások keletkezésének ez a típusa remekül nyomon követhető a 2005 végén kirobbant franciaországi zavargások esetében, amelyek Párizsban kezdődtek, de később az egész országot átfogták (18. ábra).

18. ábra

A 2005-ös franciaországi zavargások terjedése Párizsban és Franciaországban

Megjegyzés: A zavargások Párizs egyik elővárosában kezdődtek (*balra*), majd átterjedtek előbb a főváros különböző kerületeire, majd az ország más városaira (*jobbra*). Az eseménysor sorrendisége szembeszökő. A jobb oldali ábrán minden egyes vonal egy adott városban zajló zavargás időkereteit jelöli. A jobb oldali panelen csak azok a városok szerepelnek, ahol 60-nál több zavargáshoz kapcsolódó erőszakos esemény történt, ezért a párizsi események idősora (kis x-ek az alsó sorban) az 59. kerületi zavargásokkal kezdődik.

Forrás: BONNASSE-GAHOT et al. 2018 alapján a szerző szerkesztése

A zavargások epidemiológiája (járványtana) nem új gondolat: a zavargások keletkezésének és terjedésének ezt a módját 40 éve írták le először (BURBECK–RAINE–STARK 1978). Egy másik átfogó tanulmányban 170 ország politikai és gazdasági zavargásainak történetét nézték át 1919–2008 között, és a járványszerű terjedés minden országban és minden földrajzi környezetben nagyon látványos volt. Az egyes országok és régiók legfeljebb a „járvány” terjedésének ütemében tértek el egymástól (BRAHA 2012). A zavargás egyébként nem azért terjed járványszerűen, mert a résztvevők egyik helyszínről a másikra utaznak. A hírek azonban terjednek, és felszínre hozzák a lappangó indulatokat mindenhol, ahol hasonló érzelmi feszültségek vannak. A 2011-es angliai zavargások esetében például (ahol ezt a kérdést is megvizsgálták) azokban a résztvevőkben dolgoztak a legerősebb indulatok, akik figyelemmel kísérték az események alakulását a sajtóban (REEVES – DE VRIES 2011).

Lehetőség

A zavargások résztvevői nem cselekszenek teljesen vakon, még akkor sem, amikor indulataik elragadják őket, és főleg nem akkor, amikor még választhatnak a tiltakozás békés és erőszakos formái között. A zavargás – sok csoportos viselkedést leíró modell állításaival ellentétben – nem irracionális cselekvések véletlenszerű és szervezetlen sorozata (SIMITI 2011). A háttérben meghúzódó feszültség és a szikra mellett a zavargások kitöréséhez lehetőségek is kellene, amelyeket a zavargók ki tudnak használni. Ezt – nagyon egyszerűen – az alábbi mátrixszal ábrázolhatjuk.

6. táblázat

Zavargások kockázata a feszültségek és lehetőségek mátrixában

		Feszültség	
		Van	Nincs
Lehetőség	Van	<i>zavargás</i>	<i>kockázat</i>
	Nincs	<i>kockázat</i>	<i>„béke”</i>

Megjegyzés: Dőlt betűvel szedtük a kölcsönhatások egyetlen szóban megfogalmazott következményét. A börtön-lázadásokkal kapcsolatban felállított mátrix adaptációja a zavargásokra.

Forrás: BOIN–RATTRAY 2004 alapján a szerző szerkesztése

A mátrix természetesen szélsőségesen leegyszerűsíti a helyzetet, mégis világos képet nyújt a lényegről. A kölcsönhatások végkimenetelének többsége egyértelmű; nem igényel például különösebb magyarázatot, hogy miért törnek ki zavargások, ha a résztvevőkben feszültségek munkálkodnak, és lehetőségük is van arra, hogy erőszakosan lépjenek fel. A „feszültség nincs – lehetőség van” kombináció kockázatossága viszont első pillantásra meglepőnek tűnhet. Miért zavarogna valaki pusztán azért, mert megvan erre a lehetősége, miközben nincs rá oka? Nos, egy pillanatra újra vissza kell térnünk a 2018-as futball-világbajnokság végeredményét ünneplő párizsi tömeghez. Nem volt okuk az elégedetlenségre, hiszen a bajnokságot megnyerték; nem dolgozott feszültség bennük, hiszen ünnepelni tódultak az utcára. Az egyetlen ok, ami zavargásra készítette őket, az a lehetőség volt. Tömegben erősnek érezték

magukat, és az ünneplés zűrzavarában pillanatnyilag fellazult a törvény hatalma. A helyzet párhuzamos azzal, amit a szikránál láttunk: nagy feszültség esetén a legkisebb szikra is elég. Ha nagyon nagyok a lehetőségek, ugyanez a helyzet. Van, aki úgy érzi, tombolhat pusztán azért, mert *lehet*, és mindig lesznek olyanok – ha nem is sokan –, akik követik őket.

A zavargások *lehetőségét* megteremtő tényezők a következők.

Káosz (USEEM 1998) • A társadalom problémái felhalmozódnak, ami megnyilvánul apró és nagy dolgokban egyaránt. A szemetet például nem hordják el, a gyerekek felügyelete lazul, elharapózik a drogfogyasztás, növekszik a bűnözés, romlik a viszony a rendőrséggel, amely ráadásul megvesztegethetővé és erélytelenné válik stb. Az állam a romlás spiráljába kerül: a dolgok rosszról még rosszabbra fordulnak. Ez tág teret nyit mindenféle törvénytörő cselekménynek, beleértve a zavargásokat is. Egyrészt a lakosságnak nem kell igazán tartania a megtorlástól (a hatalom meggyengült), másrészt olyan sok baj sújtja, hogy ahhoz képest egy zavargás következményei már nem sokat nyomnak a latban.

Helyi káosz (SMYTH–MCGRAIN 2006) • A fenti tényező – elvben – csak a szegénységtől, belpolitikai feszültségtől, súlyos korrupciótól stb. sújtott országokban játszhat szerepet. A gyakorlatban azonban káoszba fulladó közösségek olyan társadalomban is léteznek, amelyek többsége normális körülmények között él. A lakosságnak ez a része többé-kevésbé elkülönült helyszíneken él, de semmi nem akadályozza meg őket abban, hogy kilépjenek a szokásjog által meghatározott működési területükről, és zavargásba sodorják a lakosságot. Ilyenkor az határozza meg a zavargások valószínűségét, hogy a társadalom mekkora szegmense él zavaros viszonyok között.

Mozgalmak (JENKINS 1983) • A társadalomban megjelenhetnek csoportok, amelyeknek valamilyen okból kifolyólag érdekévé válik zavargásokat kelteni, ezért ezt sokféleképpen igyekeznek előmozdítani. Szervezeteket hoznak létre, amelyek izgatják a közvéleményt (minden apró-cseprő eseményből próbálnak szikrát kovácsolni), anyagi támogatást és jogi védelmet biztosítanak a zavargások résztvevőinek stb. A zavargás a mozgalom eszközzévé válik, amely saját jól körülhatárolt céljait követi. Az ilyen mozgalmaknak természetesen szükségük van strukturális vagy érzelmi feszültségekre ahhoz, hogy hatékonyan működjenek, ugyanakkor a támogatásuk jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a zavargások ne csak lappangjanak, hanem ki is törjenek. Ha nincs egy általános, az egész társadalmat átfogó feszültség, olyan rétegek felé fordulnak, amelyekben viszont munkálkodnak ilyen feszültségek.

Tömeg • Ezt a tényezőt deindividuuációs (elszemélytelenedési) elméletnek nevezték el (FESTINGER–PEPITONE–NEWCOMB 1952), és olyan tömegpszichológiai tényezőkre vezették vissza, amelyek jelentősen tágitják a zavargások résztvevőinek lehetőségeit. Ezek kulcsfogalma az „arctalanság”; az, hogy az egyén mintegy láthatatlanná válik a tömegben, személyes felelőssége pedig eloszlik az egész tömeg felelősségében, így – egyénileg – csak nehezen vonható felelősségre. Mindez átszakítja a résztvevőkben azokat a szociális gátakat, amelyek megakadályozzák, hogy törvényellenes cselekményeket kövessenek el. Ezt itt kiegészítjük azzal, amit általában „helyi norma elméletének” neveznek (TURNER–KILLIAN 1957), mert ez is a tömeg lélektanához tartozik, és hozzájárul ahhoz a lehetőséghez, amelyet a tömeg

teremt meg a zavargások számára. E szerint a tömegnek a helyesről és helytelenről alkotott normái az adott helyzetben megváltoznak, és olyasmit is helyesnek fogad el, amelyet más helyzetekben nem tartana annak. Ez egyfajta jogosultság érzetét alakítja ki a résztvevőkben, amely az „arctalansággal” együtt tág lehetőséget nyit a zavargások kirobbanásának.

Alkalmatlanság (SLATER 2011) • Ez a tényező már nem a zavargó tömegre vonatkozik, hanem azokra, akiknek hatékonyan kellene közbelépniük, hogy a zavargásokat megakadályozzák. Ha a rendfenntartó erő elégtelen, a tömeg szabadon cselekszik, az indokolatlanul erőteljes fellépés viszont felkorbácsolja az indulatokat. A rossz kommunikáció szintén hozzájárulhat a zavargások felerősödéséhez. Ennek sajátos példáját szolgáltatják a 2005-ös párizsi zavargások, amelyek alatt a rendőrség rendszeresen közzétette az erőszakos cselekmények adatait, és ezzel példát állított azok elé, akik még nem tettek semmit, de megvolt bennük a szükséges feszültség.

Technika (GONZÁLEZ-BAILÓN et al. 2011) • A modern, digitális kommunikációs technikák jelentős mértékben hozzájárulnak a résztvevők toborzásához. Az információáramlásnak valódi kaszkádjai („zuhatagai”) alakulhatnak ki. Ezek ugyan nem idézik elő az erőszakos cselekményeket, de lehetővé teszik, hogy a mozgalom lendületet vegyen.

Ha nagyon röviden szeretnénk összefoglalni az eddig elmondottakat, akkor azt a két tényezőt kell kiemelni, amelyek a zavargásoknak lehetőséget teremtenek: a lakosság tömegbe verődése és a törvény erejének fellazulása. Ez utóbbi lehet általános (független a zavargástól) vagy lokális, amit maga a helyzet (például a zavargások kialakulásának váratlansága) vagy a nem megfelelő beavatkozás hozhat létre. Ennek a két fő lehetőségcsoportnak hatalmas erőt adhat az, ha van a háttérben egy szervezőcsoport, amelynek érdeke fűződik ahhoz, hogy a zavargás kirobbanjon.

5.3.4. „*Modus operandi*”

A zavargásokkal foglalkozó munkák (túlságosan) jelentős része abból indul ki, hogy a résztvevők homogének, és van egy pszichológiai portré, amely a zavargót nagy általánosságban jellemzi. Például a futballhuliganizmust egyesek a felgyülemelő szociális feszültségek levezető csatornájának, mások az antiszocialitás megnyilvánulásának tulajdonítják, míg ismét mások személyes okokra vezetik vissza (például a „férfiasság” bizonyításának vágyára vagy az identitás keresésére). Ami ebben a legmeglepőbb, hogy ezeket a magyarázatokat megalkotóik sokszor alternatív elképzelésekként fogják fel, és nem kevés munkát és papírt pazarolnak el arra, hogy a „rivális” elképzeléseket cáfolják, vagy saját magyarázatukat érvekkel támogassák meg.

A zavargások résztvevői természetesen nem homogének. Ellenkezőleg: jól körvonalazható típusaik vannak, amelyek eltérő okokból vesznek részt az eseményekben, másképpen gondolkodnak, ennek megfelelően teljesen másképpen is viselkednek. A fenti álláspontok mind helyesek; nem alternatív (egymást kizáró), hanem egymást támogató és kiegészítő magyarázatok ezek. Már több mint 30 évvel ezelőtt felismerték, hogy a zavargásoknak

kezdeményezői vannak, akiket néha szándékosan küldenek a tömegbe; a résztvevők többsége mintegy belesodródik az eseménybe, de csak kisebbségük válik erőszakossá, és végül vannak, akik pusztán a rablás (anyagi haszon) kedvéért vesznek részt az eseményekben (MC PHAIL–WOHLSTEIN 1983). Ahogy egy résztvevő megfogalmazta: A zavargás „mindenkinek, aki részt vett benne, mást jelentett. Voltak általános okok, de mindenkinek megvolt a maga saját oka is” („it meant something different to everyone involved [...] everybody joined in for some of the same reasons [...] but for your own private reasons too.” DURAN 1985, 47. – a szerző fordítása).

A következőkben ezeket az okokat és következményeiket tekintjük át, egyúttal összekapcsolva azt az események lefolyásával: abban a sorrendben vizsgáljuk meg az egyes résztvevők motivációját, gondolkodását és cselekvését, ahogy az események kibontakoznak, amivel lényegében a „modus operandira” is kitérünk. Itt természetesen nem egy olyan személyes jellegű modus operandiról lesz szó, mint amilyeneket a szexuális bűncselekmények esetében láttunk. Nem tevékenységi rutinokat írunk le, hanem azt a módot, ahogyan a zavargások végbemennek – igen jelentős mértékben attól függően, hogy kik vesznek részt bennük, milyen célokat követve.

„Nulla” esemény (kiindulópont)

A zavargások gócpontjai nem mindig érdekeltek a zavargások kitörésében. A 2011. évi angliai zavargások során először mindössze 100 ember gyűlt össze a tottenhami rendőrség előtt. Nem voltak ellenséges szándékaik, mindössze kapcsolatba szerettek volna lépni egy felelős rendőrségi vezetővel, hogy magyarázatot kapjanak Mark Duggan halálával kapcsolatban (LEWIS et al. 2011). (Mark Duggan egy fekete bőrű fiatalember volt, akit a rendőrség letartóztatás közben agyonlőtt). Az emberek négy órán keresztül várokoztak hiába, míg a lassan növekvő embertömegből elindult röppályáján az első kő az ablakok felé, és lángra kapott az első rendőrkocsi. Ekkor Mark Duggan családtagjai, akik a legérdekeltebbek voltak az ügy tisztázásában, elhagyták a helyszínt. Ebben az esetben tehát a zavargások első lépését olyanok tették meg, akik a törvény útján szerettek volna járni, és azonnal kivonták magukat az eseményekből, mielőtt az erőszak elszabadult.

Hasonló volt a helyzet az 1990. évi marosvásárhelyi események során is (HRW 1990). Bár több erőszakos összetűzés történt a városban, néhány nappal korábban, a „Fekete Március” néven ismert zavargások első eseménye egy békés tüntetés volt, amelyen gyermekek és idősek, nők és férfiak egyaránt részt vettek, és gyertyával a kezükben vonultak fel a város főterén. Mielőtt az erőszakra sor került, szinte valamennyien hazatértek. Csak azok maradtak a helyszínen, akik az események csapdájába kerültek, és nem találtak kiutat – no meg persze azok, akik „nem hagyták magukat”, amikor a támadás rájuk zúdult.

Röviden: a zavargások első eseménye, a „nulla” esemény, nagyon sok esetben nem zavargásjellegű. Állampolgárok törvényes jogait gyakorolják: magyarázatot kérnek olyan történésekre, amelyeket kétesnek tartanak, vagy békés tüntetésen próbálnak érvényt szerezni jogaiknak. Mielőtt az erőszak kitör, a résztvevők zöme elhagyja a helyszínt, vagy félrevonul, és az események passzív szemlélője marad. Van azonban egy kisebbség, amely „elszabadul”. A kérdés az: hogyan és miért?

Kezdeményezők (vezetők)

Mint alább látni fogjuk, a zavargás résztvevőinek többsége nem militáns, és – kevés kivételtől eltekintve – soha nem lépne az erőszak útjára, ha nem mutatnának neki utat – nevezetesen ha nem lépnének színre a kezdeményezők. Ők nem mindig vezetők a szó szoros értelmében. Senki nem választotta meg őket, nem fejezik ki a tömeg akaratát, és nem irányítják az eseményeket. Mindössze arról van szó, hogy megteszik azt az első lépést, amelynek hatására a tömeg elindul a zavargás útján. A kezdeményezőknek ezt a spontán típusát tökéletesen leírják azok a szavak, amelyek az 1980-as bristoli zavargások egyik résztvevőjétől származnak. „Néhány kölyök rohant elő, és elkezdett köveket hajgálni. A tömeg követte őket. Nem úgy tűnt, mintha ezt megtervezték volna. Az volt a benyomásom, hogy azok váltak vezetőkké, akik a leghevesebbek voltak, és legpontosabban céloztak a kövekkel” („A few kids would run out to throw stones, followed by a surge. It didn't seem to be planned. The leaders seemed to be the most agile and the most accurate stone throwers” REICHER 1984, 13. – a szerző fordítása).

A zavargás természetesen nem mindig alakul ki ilyen spontánul. A „Fekete Március” esetében például teherautón odaszállított és előzőleg leitatott tömeg kezdeményezte a zavargásokat (HRW 1990). Ez tipikus példája a politikai érdekből, szándékosan előidézett zavargásnak. Fontos felhívni rá a figyelmet, hogy azok, akik a háttérből irányítják az eseményeket, nem feltétlenül résztvevők, sőt többnyire végig a háttérben is maradnak, és szerepükre legtöbbször csak később derül fény. A helyszínen, esetleg egy felületes utóvizsgálat alapján sokszor úgy tűnhet, mintha a zavargás spontánul, a „leghevesebb” és a „legügyesebben célzó” résztvevők hatására alakult volna ki.

A szervezett gócpont a világ sok zavargásának kiinduló eseménye: a majdani résztvevőket érdekelt felek megszervezik és felfegyverzik (botokkal, késekkel, sisakokkal stb.) már jóval az események kitörése előtt, esetleg a zavargások folyamán (SCACCO 2010). Ennek a jelenségnek egyik sajátos változata az informátoroké, esetleg provokátoroké, akiket a hatóság vagy egy-egy rivális szervezet épít be egy mozgalomba. Bár elvileg semlegesnek kellene lenniük, a rendészeti szervek (például az FBI) provokátorra átvedlett informátorai számtalan bizonyított esetben járultak hozzá a zavargások kirobbantásához akár úgy, hogy finanszírozták azt, akár úgy, hogy bátorították a résztvevőket (MARX 1974).

Röviden összefoglalva: a zavargások első eseménye az első utcakő, üveg, bot stb., ami a leghevesebb zavargók kezéből indul útjára vagy sújt le. Ez az a pillanat – mintegy másodlagos szikra –, amelynek hatására a zavargás kezdetét veszi. Az esetek jelentős részében ez a másodlagos szikra spontánul pattan ki a tömegből, pusztán azért, mert mozog a tömegben néhány ember, akit a helyzet, indulatai és egyéni sajátosságai belesodornak a kezdeményező szerepkörbe. Őket csak a legkritikább esetben ruházhatjuk fel a „vezető” minőséggel. Van azonban a zavargásoknak egy olyan típusa, amelynek valódi vezetői vannak, ők azonban sokszor a háttérben maradnak, és beküldik a tömegbe azokat, akik egy felületes szemlélő számára spontán zavarkeltőnek tűnnek. Ez a gyakran külső szervezőerő világos célokkal avatkozik bele az eseménybe, és igyekszik azt mindvégig ellenőrzése alatt tartani. Jó példái ennek a nigériai zavargások, amelyek során a szervezők mindvégig szem előtt tartották, hogy a zavargásnak milyen hatása lesz a közelgő választásokra, és ennek perspektívájából igyekeztek befolyásolni az eseményeket (SCACCO 2010).

Résztvevők (követők)

A legfontosabb kérdés, amely felvetődik a résztvevők kapcsán: miért csatlakoznak a „vezetők” által szinte önkéntelenül kezdeményezett vagy éppen tudatosan szított zavargásokhoz, miközben ez számukra – egyénileg – kockázatos, ugyanakkor a végeredmény is kétséges. Röviden: miért nyúlnak a második utcakőért, miután az első már kirepült a tömegből?

A 19. század utolsó éveiben Gustave Le Bon tollából született meg az első munka, amely ezzel a kérdéssel foglalkozott (LE BON 2001). Ebben a szerző a tömeg viselkedését az öröklődés és az emberi természet biológiai szabályaiból vezeti le, és elsősorban Darwin, másodsorban Haeckel teljesen más irányultságú gondolataiból indult ki. Egyik tételét, mindössze példaként, röviden összefoglaljuk. E szerint tömegben az ember visszalép néhány lépcsőfokot a civilizáció fejlődésének létráján, és „barbárrá” válik, még ha egyébként kiművelt ember is. Az értelem hatalma megszűnik, és az uralmat átveszi a biológiai ösztön, amelynek az egyén – tömegén kívül – soha nem kerülne a hatása alá, de amely tömegben magával sodorja. Le Bon szavaival: „Tömegben az egyén egy homokszem más homokszemek között, amelyet a szél tetszése szerint kavarr fel” („An individual in a crowd is a grain of sand amid other grains of sand, which the wind stirs up at will” LE BON 1896 – a szerző fordítása).

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy a 19. század végén és a 20. század elején divattá vált az, hogy pszichológiai és társadalmi elméleteket Darwin biológiai elméleteire alapozzanak, többnyire igen kevés sikerrel és néha szörnyű végeredménnyel (ezek egyike a náci fajelmélet is). Le Bon gondolatai annyiban képeznek kivételt, hogy máig hatnak, bár sokan viszonyulnak éles kritikával ehhez a megközelítéshez, és a „biológiai” magyarázatot szociálpszichológiai megközelítésekkel helyettesítik, egyebek mellett az identitás egyéni és társadalmi dimenzióival (HAIDER-MARKEL et al. 2018). Ennek az elképzelésnek az a magja, hogy a társadalom eltérő identitású csoportokból épül fel (szegények–gazdagok, fehérek–feketék, egyik csapat drukkerai – másik csapat drukkerai stb.); a csoportok között strukturális és/vagy érzelmi feszültségek alakulnak ki, amelyek egy szikra hatására – no meg a kezdeményezők hatékony közreműködése révén – felszínre törnek. Ha az események elkezdődtek, a követők identitásuknak megfelelően lépnek fel egyik vagy másik oldalon. Néha éppen a zavargások során szeretnék saját identitásukat megtalálni azáltal, hogy választanak a cselekvési alternatívák „küzdő felek” között. Így válnak aktív résztvevőivé az eseményeknek.

Az identitásközpontú elképzelés feltételezi, hogy a zavargók tudatos döntést hoznak, és cselekedeteiket ehhez a döntéshez igazítják. Visszatérve a fenti példához: Mark Duggan családja nem azonosult a zavargókkal, identitását nem ebben a csoportban találta meg, ezért távozott a zavargás helyszínéről. Ezzel ellentétben „kallódó” fiatalok éppen a zavargókban találják meg az identitásukat. Tagjaivá szeretnének válni annak a csapatnak, amely „a legkeményebb”, „a legjobb”, amely „bármivel felveszi a versenyt, ha úgy akarja”. Ha ez az „elit” fanatikus drukkerok csapata, akkor ahhoz csatlakoznak, ha politikai aktivisták közössége, akkor ahhoz.

Tévedés lenne azonban azt gondolni, hogy *minden* résztvevő tudatosan dönt. Vannak, akiket nem az identitásvállalás vagy -keresés részben tudatos, részben érzelmi tényezői mozgatnak, hanem egyfajta helyileg kialakult „viselkedésmintának” engedelmeskednek, annak a példának, amelyet a kezdeményezők vagy vezetők alakítanak ki. Ezt a jelenséget nevezzük „nyájszellemnek”. Ennek lényege, hogy a tömeget alkotó egyének gondolkodása

és viselkedése – helyi kölcsönhatások révén – egy hullámhosszra kerül anélkül, hogy azt bárki összehangolná (RAAFAT–CHATER–FRITH 2009). A tanulmány szerzői szerint „a nyájszellem a legkülönbözőbb tevékenységekben megnyilvánul a divattól az erőszakos zavargásokig, és megértése különösen fontos szerepet játszik egyre összekapcsoltabb világunkban” („We suggest that herding has a broad application, from intellectual fashion to mob violence; and that understanding herding is particularly pertinent in an increasingly interconnected world” RAAFAT–CHATER–FRITH 2009, 420. – a szerző fordítása).

A nyájszellemnek két alapvető motívumát ismerhetjük fel a zavargások során: az egyik az érzelmek ragályszerű, a másik pedig a gondolatok láncszerű terjedése (GROSS 2011). Érzékletes (a hivatkozott szerzőtől származó) megfogalmazásban: a tömeg szándékai és cselekedetei nem úgy alakulnak ki, mint egy titkos szavazáson, ahol mindenki a saját akarata szerint dönt, hanem mint nyílt, egymás után leadott szavazatok esetében, amikor minden szavazó hatást gyakorol a következőre. Így aztán kialakul egy önerősítő folyamat, amelynek során az érzelmek és döntések olyan irányban kezdenek el sodródni, amelyet egyenként csak nagyon kevesen vállalnának fel, ha módjuk lett volna mások által nem befolyásolva „szavazni.” A hibás (vagy normál körülmények között legalábbis nem támogatott) döntésben komoly szerepe lehet az alkoholnak is, amelyet a résztvevők még egy békésnek induló „nulla esemény” előtt is hajlamosak fogyasztani, és amely megkönnyíti a felelőtlen döntések meghozatalát (OSTROWSKY 2016). A „nyájszellemből”, vagyis a gondolatok és érzelmek láncszerű terjedéséből származó erőszakosságot egyesek az anti-szociális személyiségzavarhoz hasonlítják (AIELLO–PARIANTE 2013), amely azonban csak pillanatnyilag, és az események hatására alakul ki. Érdemes figyelni arra, hogy itt nincs szó tudatosságról, mint az identitáskeresés motivációjánál. Épp ellenkezőleg: a „nyájszellem” olyasmint kényszerít ki az egyénből, amely cselekedetet egyenként és tudatosan nem vállalna. Magából a kifejezésből, amely magában foglalja a „nyáj” szót, szinte magától adódik a jelenség biológiai megalapozottsága, és valóban: a nyájszellem minden csoportban élő fajnál megjelenik (RAAFAT–CHATER–FRITH 2009). Ez teszi lehetővé, hogy a csoport tagjai egymással szinkronban cselekedjenek anélkül, hogy ezt bárki megszervezné. Ha ez nem létezne, a szarvasok csapatai szétszélednének az erdőben, így sebezhetővé válnának; a farkasfalka nem lenne képes összehangolt támadást indítani nagy termetű prédaállatok ellen stb. E jelenség beemelése a zavargások magyarázatába (GROSS 2011) lényegében egyfajta visszatérés Le Bon biológiai elképzeléseihez, de már nem ködös fogalmak közvetítésével („civilizáció létrája”, „barbár”, „ösztön” stb.), hanem egy jól ismert és tanulmányozható szociális viselkedésforma révén.

A két résztvevői (követői) attitűdnek, az identitáskeresésnek, illetve a nyájszellemnek közös, bár eltérő okozatú következménye, hogy amennyiben az erőszakosság a felszínre tör, úgy a tömeg követni fogja a példát. Figyelemre méltó azonban, hogy a zavargások résztvevői (a követők) nem képviselnek egységes csoportot, bár az alcsoportok elkülönítése és jellemzése még gyermekcipőben jár. Egyetlen olyan munkáról tudunk, amelyben a zavargások résztvevőit csoportokra osztották a viselkedésük alapján. Ebben megállapították, hogy a zavargók öt jól azonosítható alcsoportra különíthetők el (CLAASSEN 2014). A *passzív*ak részt vettek a megmozdulásban (nulla eseményben), de távol maradtak a zavargástól. A *mérsékelt*ek viselkedése veszélytelen volt, és mindössze kiabálásban, ökölrázásban stb. kimerült. A *rombolók* tevékenysége rongálásra szorítkozott, míg a *támadók* emberekre, köztük rendőrökre

támadtak. Végül a *fosztogatókat* nem érdekelték a társadalmi célok; ők nyereségvágyból vettek részt a zavargásban. A vizsgált esemény helyszínén a passzívak és a mérsékeltek voltak legtöbben, vagyis azok, akik lényegében nem is tekinthetők zavargóknak.

Egy pillanatra visszatérve a motivációra: aligha képzelhető el, hogy minden alcsoportot ugyanazok a dolgok motiválnának, vagyis, hogy a két alapmotívum (identitáskeresés és nyájszellem) fellelhető lenne az alcsoportok mindegyikében. A fosztogatók például nem identitást, hanem anyagi javakat keresnek a betört kirakatüvegek mögött, és nem a „nyájszellemet” követik, hiszen céljuk által inkább elkülönülnek a tömegtől, semmint feloldódnának benne. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a zavargások nem alkotnak egyetlen összefüggő cselekménysort, épp ellenkezőleg. A zavargás egyéni és csoportos, erőszakos és nem erőszakos cselekmények egymást váltó, változatos szövevénye. Ahogyan már nagyon korán megfogalmazták (MCPHAIL 1994):

- még a zavargások gócpontjaiban sem mindenki erőszakos;
- azok, akik erőszakos cselekményekben vesznek részt, nem teszik ezt folyamatosan és kizárólagosan (magyarán: az erőszakos és nem erőszakos cselekmények ugyanannál az embernél váltakozva jelentkeznek);
- az erőszakos cselekményeket mindig egyének vagy kis csoportok követik el, és ehhez csak ritkán csatlakozik *egyidejűleg* a tömeg egésze vagy nagyobb része.

Ez a sokféleség és időbeli változatosság egyelőre fehér foltja a zavargások lélektanának. A fentiekből azonban eléggé nagy biztonsággal levonható a következtetés, hogy a zavargások többnyire nem folyamatosak, a zavargók többnyire összekeverednek azokkal, akik pusztán a törvényes „nulla” esemény résztvevői, és maguknak a zavargóknak a lelkiállapota és cselekvése is hullámzó. Ebből adódik néhány olyan következtetés, amelyet majd a *Rendészeti vonatkozások* című alfejezetben vizsgálunk meg.

A közösség

Akarva-akaratlanul a zavargásoknak része az egész közösség, beleértve a rendőrséget is, és a közösség hozzáállása egyáltalán nem közömbös abból a szempontból, hogy merre halad az aktuális zavargás, és mi történik, ha újabakra kerül sor. A közösség reakcióját és attitűdjét négy nagy kategóriába sorolva vizsgálhatjuk, amelyeket az „erőszakra erőszak”, az „idegen test”, a „nyilvános kivizsgálás” és a „problémakezelés” címszavakkal illelhetnénk.

Az erőszakos közösségi hozzáállásnak egyik szemléletes példája az, amelyet a 2012. évi New York-i zavargásokkal kapcsolatban sok amerikai napilap a címlapján hozott, amelynek a lényege úgy fogalmazható meg, hogy „lelőjük a zavargókat”. Hogy szó szerint idézzük a közösség egyik tagjának szavait: „Mintha a vadnyugaton volnánk. Beszereztem egy íjat, és használni is fogom, ha veszélyben érzem magam” („It’s like the Wild West. I’ve got myself a bow and would definitely use it if I felt threatened” ROYSTON 2012 – a szerző fordítása). Máshol zavargásellenes civil csoportok alakultak, amelyek megpróbálták útját állni a zavargások terjedésének (SELIGMAN 2011), míg ismét máshol a közösség különleges hatalommal kívánta felruházni a rendőrséget, hogy megkönnyítse az erőszak alkalmazását a zavargó tömeggel szemben: szükségállapotot hirdetett volna ki (STOTT–DRURY 2016).

A második hozzáállástípusra a 2007-es slotervaarti zavargásokkal kapcsolatban figyeltek fel (BOUABID 2016). A lakosság itt a távolságtartó kívülálló álláspontját vette fel. A zavargások okait és magukat a zavargásokat egyértelműen a marokkói közösség problémájaként fogta fel, vagyis úgy tekintett az eseményekre, mint amelyek idegen testként ékelődtek be az egészséges holland társadalom szövédéékébe. A zavargások e szerint az álláspont szerint a marokkói bevándorlók és a rendőrség ügye, amelyhez magának a holland társadalomnak semmi köze.

Nagy-Britanniában ezzel szemben a zavargások okainak úgynevezett közösségi kivizsgálása került a figyelem középpontjába (PEPLOW 2018). Az álláspont alapja, hogy a zavargások, bár nem elfogadhatók, mégiscsak jogos sérelmek következtében alakulnak ki. Ha ezeket feltárjuk, egyrészt igazságot szolgáltatunk a résztvevőknek (utólagosan), másrészt olyan tapasztalatokra teszünk szert, amelyekkel megelőzhető a későbbi zavargások. A közösségi kivizsgálás nem jogi és nem rendészeti procedúra; lebonyolítását a társadalom tekintélyes tagjai (parlamenti képviselők, köztisztviselőkben álló bírák stb.) biztosítják, és egyformán megszólalhatnak benne azok, akik a zavargásban részt vettek, akik felléptek ellene, és azok, akik valamilyen formában szenvedő alanyai voltak. A közösségi kivizsgálás jellegzetesen brit intézmény, de bárhol alkalmazható, amennyiben megteremtik a törvényi feltételeit.

Végül létezik a „tökéletes” megoldás, amely a feszültségek gyökerét – például a társadalmi igazságtalanságot – tárná fel és oldaná meg történelmi léptékben minden érintett fél részvételével (SHOEMAKER et al. 1993). Ennek a megközelítésnek a kulcsszavai: a javak igazságos elosztása, közösségi rendészet és társadalmi párbeszéd.

A közösség hozzáállásában nem figyelhető meg fejlődési irány. Nem látjuk például, hogy az erőszak irányából a problémakezelés irányába – vagy fordított irányban – fejlődne, sőt, ugyanannak a zavargásnak a keretén belül is többféle szempont érvényesül, és a közszereplők is gyorsan változhatnak hozzáállásukat (GROSS 2011). Rendészeti szempontból talán még jelentősebb, hogy egyik hozzáállástípus hatásosságát sem mérték fel még objektíven. Ha pusztán a logikánkra hagyatkozunk, úgy vélhetnénk, hogy az „erőszakra erőszak” taktika gerjeszti a problémát ahelyett, hogy megoldaná. A zavargások és zavargók „idegen testként” való kezelése pedig mintegy állandósítja azt, hiszen semmilyen probléma nem oldódik meg attól, hogy a szőnyeg alá söpörjük. A nyilvános kivizsgálás ígéretesnek tűnik ugyan, de rendszeres alkalmazására még ott sem került sor, ahol ennek megvannak a törvényi feltételei, nevezetesen Nagy-Britanniában (PEPLOW 2018). A zavargások kezelésének talán legígéretesebb megközelítése a társadalmi problémák megoldása, bár ez némileg utópisztikusnak tűnik. A szociális intézkedések és a zavargások közötti viszony azonban alátámasztani látszik e megközelítés létjogosultságát.

Röviden összefoglalva: a zavargásnak a közösség is része. Válaszolhat erőszakosan, közömbösen, vagy megpróbálhatja feloldani a feszültségeket. Ezt teheti úgy, hogy az aktuális zavargásban szolgáltat igazságot, de úgy is, hogy hosszú távú megoldást keres a strukturális feszültségekre, remélve, hogy ezzel az érzelmi feszültségek is enyhülnek. Egyik közösségi viselkedés vagy válasz sem vált uralkodóvá az elmúlt évtizedek során. Ellentét feszül az azonnali, megtorlásjellegű reakciók és a feszültségoldási próbálkozások között. Sokak véleménye szerint még mindig az előző van túlsúlyban, miközben az utóbbi lenne kívánatos (SHOEMAKER et al. 1993).

5.3.5. Rendészeti vonatkozások és összefoglaló

A zavargások letörhető technikai eszközökkel, de ezek alkalmazásának nyilvánvaló korlátai, sőt akadályai vannak, amelyeket sokféleképpen összefoglalhatunk, de minden érv közös nevezője, hogy a zavargók jelentős része *nem bűnöző*, bár kétségtelenül bűnt követ el. Többségük ugyanis állampolgár, aki minden más napon munkába megy, adót fizet, családot tart el, és gyereket nevel – röviden: ők alkotják a társadalmat. Az esetek többségében jogos sérelmeik vannak, és ha büntettet követnek el (például harcba keverednek a rendőrséggel), ezt a pillanat hevében, másokat követve teszik. Sőt, jó esély van arra is, hogy valójában ne is kövessenek el bűnt, csak azokkal tartózkodjanak egy helyen, akik viszont megteszik ezt. Egy pillanatig sem szeretnék lándzsát törni amellelt, hogy az elkövetőket fel kellene menteni a felelősség alól, de a zavargások kapcsán mindvégig figyelembe kell venni azt, hogy a zavargók és az (éppen) békés állampolgárok ugyanazok vagy ugyanolyan emberek. Az állampolgár, aki az év minden napján igényt tart arra, hogy életét rendezett körülmények között folytathassa, és ebben a rendőrség segítségét nem csak kéri, de megköveteli, azon az egy (vagy több) napon rendet bont, és szembeszáll azzal, aki máskor természetes szövetségese. A rendőrnek ugyanakkor előírják, hogy azon az egy (vagy több) napon szembeszálljon azzal, akit az év fennmaradó részében védenie kell. Ez a kettős ellentmondás számtalan tragédia okozója volt, és okozója még ma is.

Aligha kétséges, hogy a zavargások kezelésének elsődleges célja nem azok letörése, hanem megelőzése, és ha már kitörték, a helyzet stabilizálása, és nem az eszkalálása. A szövegdobozban leírt eseményekhez hasonlókat mindenképpen el kell kerülni. E célok eléréséhez az előzőek fogódzót nyújtanak. A „recepteket” a következők számbavétele után ismertetjük.

A tuticorini mézszárlás

A 2018 márciusának 22. napján az indiai Tamilnádu állam egyik városában (Tuticorinban) több ezer ember gyűlt össze, hogy tiltakozzon egy helyi színesfém-feldolgozó cég környezetszennyezése ellen (THE TRIBUNE INDIA 2018). Az esemény nem hathatott az újdonság erejével. A szennyezési helyzet súlyos volt; a korábbi évtizedekben több halálos áldozatot is követelt. A tiltakozások is napirenden voltak az ezt megelőző 20 évben. Ezen a napon a tömeg ismét menetbe rendeződött, hogy egy petíciót juttasson el a helyi hatóságokhoz. A hivatalos becslés szerinti 20 ezres tömegből néhányan követ hajítottak egy hivatali épületre, amire a rendőrség egy gumibotos támadással válaszolt. A helyzet fokozatosan eszkalálódott egészen addig, amíg először civil ruhás biztonsági emberek, majd végül maga a rendőrség (a parancsnokságról érkező tűzparancs alapján) löni kezdett a tiltakozókra. 13-an haltak meg és több tucatnyian megsebesültek.

A konfliktusnak három valódi résztvevője volt: (1) a lakosság, amelyet évtizedek óta mérgezték levegőn és ivóvízen keresztül; (2) a gyár, amely nem volt hajlandó pénzt költeni a környezetvédelmi berendezésekre, és (3) a környezetvédelmi hatóság, amely a külvilág számára érthetetlen okból nem emelt kifogást a gyár működése ellen. Bár valójában nem volt érdekelt fél a konfliktusban, az esemény után a rendőrség került a figyelem középpontjába, amelyet tömeggyilkossággal vádoltak meg (SAFI 2018).

Kiemelendő vonatkozása az eseménynek, hogy egy országszerte ismert hindu színész elítélte a túlnyomórészt tamil zavargókat, ami ellen a tamil szervezetek hevesen tiltakoztak. A környezetvédelmi feszültséget tehát egy etnikai feszültség is súlyosbította. Nem zárható ki, hogy ez motiválta a tűzparancsot is. Ez újabb bizonyítéka annak, hogy a különböző strukturális feszültségek szorosan összefüggenek.

A fejezet általános következtetései

Ha a társadalomban (vagy annak egy részében) jelentős feszültség van (kockázati tényező), és ha olyan felháborító esemény következik be (szikra), amely az embereknek legalább egy részét tűzbe hozza, és tömegmegmozdulást vált ki („nulla esemény” – lehetőség), akkor fennáll a kockázata annak, hogy zavargásokra kerül sor. Ha a feszültség nagy, a zavargás járványszerűen terjed át más helyszínekre.

Ha a feszültségek érzelmi jellegűek, a megmozdulás valószínűleg spontán lesz: vezető és szervezés nélkül történik, és nincsenek követelései. Ebben az esetben „csak” felháborodást kell kezelni, strukturális problémákat nem. Strukturális feszültség esetén gyakran fordul elő, hogy a megmozdulásnak konkrét céljai és vezetői vannak. Ebben az esetben olyan feszültségforrásokat kell felszámolni, amelyek kezelésére a rendészeti szerveknek nincs felhatalmazásuk (kivéve természetesen, ha a „szikrát” a rendőrség tevékenysége pattintotta ki).

A zavargások nem alakulnak ki azonnal, még akkor sem, ha minden feltétel adott, vagyis van feszültség, szikra és lehetőség. Az esetek többségében órák, néha napok, sőt hetek állnak rendelkezésre ahhoz, hogy a szikra által előidézett felháborodást lecsillapítsák.

A zavargások az esetek többségében egy gócpontból indulnak ki. A gócpont lehet néhány forrófejű ember (kezdeményezők), akik nem vezetői az eseményeknek, hanem pusztán katalizátorai. Más esetekben azonban a zavargásokat tudatosan, kívülről, a helyszínre küldött ügynökök segítségével gerjesztik. Az ügynökök akár vezetőként is felléphetnek. Ha a gócpont spontán (néhány „forrófejű” ember indítja el a lavinát), akkor jelentőségét veszti, mihelyt a zavargás elkezdődött. Ilyenkor ugyanis minden zavargó további gócpontokat képez. Hiába emelnék ki az „eredeti” gócpontokat, az események már túlléptek rajtuk – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a gócpontok menet közben átalakulhatnak. Tehát ha a zavargásokat csillapítani szeretnénk, nem az „eredeti”, hanem a pillanatnyi gócpontot kell kiiktatnunk. Ha a gócpont tudatos tervezés és szervezőmunka eredményeképpen jön létre, akkor az ügynökök kiemelése a tömegből véget vethet az eseményeknek.

Az események többnyire mozaikszerűen zajlanak le. Az erőszak fellobbanhat egy helyen, ahol később kialszik, majd fellobban egy másik helyen. A kezdeményezők hosszabb-rövidebb időre átalakulhatnak békés tüntetőkké, és fordítva, a békés elemek kezdeményezőkké válhatnak az események hatására. A legerőszakosabb események színhelyén is tartózkodhatnak olyanok, akik nem vesznek részt a zavargásban, annak ellenére sem, hogy a „nulla eseménynek” résztvevői voltak, és együttéreznek a felháborodott tömeggel. Ha azonban úgy alakul a helyzet, még ezek a legbékésebb tüntetők is bekapcsolódhatnak az erőszakba, akár azért, mert közösséget vállalnak a zavargókkal (identitás), akár a „nyájszellem” hatása alatt.

A többé-kevésbé jogos felháborodás által vezérelt zavargók között, akik többnyire az elérendő célt tartják szem előtt (még akkor is, ha törvénytelen cselekedetekre

ragadtatják magukat), megjelennek azok, akik lappangó antiszociális érzelmeiket élik ki, és szükségtelenül (a céltól teljesen függetlenül) rombolni kezdenek, vagy embereket támadnak meg. Megjelennek a színen azok is, akik kihasználják a helyzetet, és egyetlen céljuk a fosztogatás.

A rendészeti válasz jelentős mértékben hozzájárulhat a helyzet súlyosbodásához. Ha a kivезényelt csapaterő elégtelen, a kezdeményezők és a követők bátorsága megnő. Ha viszont a rendészeti válasz aránytalanul erős és következtelen (egyformán irányul vétkes és vétlen ellen), akkor ez zavargásra készíti azokat is, akik egyébként békések maradnának.

A közösség akaratlanul is résztvevőjévé válik az eseményeknek. Attitűdje befolyásolhatja az események pillanatnyi menetét is, de még fontosabb szerepe van a társadalmi feszültségek alakulása szempontjából. Csökkentheti a további zavargások kitörésének valószínűségét, vagy épp ellenkezőleg, hozzájárulhat a feszültségek fokozásához.

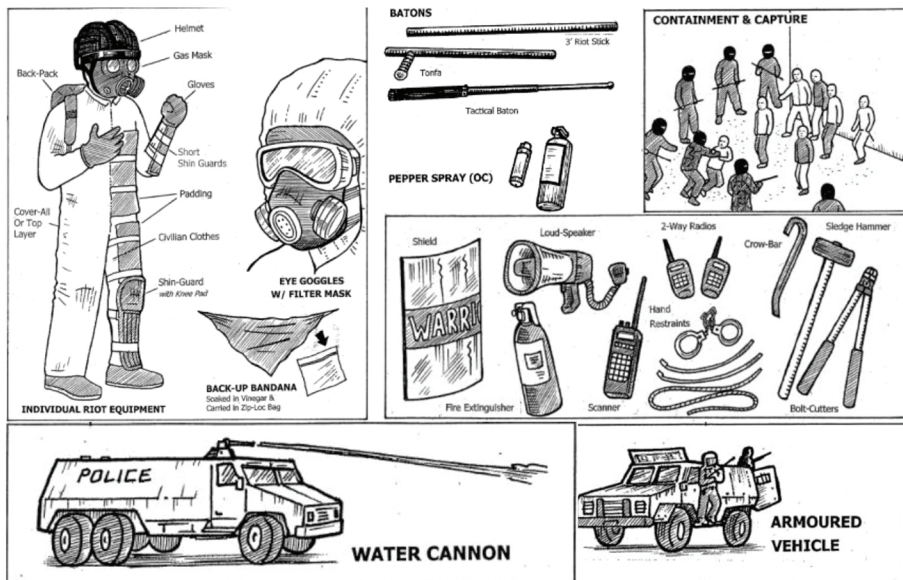
A zavargásokkal kapcsolatos ismeretek rövid összefoglalása már önmagában is alkalmas arra, hogy a zavargások kezelésével kapcsolatban alapelveket fogalmazzunk meg. Mielőtt erre sort kerítenénk, áttekintjük azokat a „recepteket”, amelyeket mások fogalmaztak meg ezzel kapcsolatban.

5.3.6. *A zavargások kezelésének receptjei*

A receptek megalkotói közül néhányan a zavargások kezelésének alapvető módját inkább harcászati, semmint rendészeti jellegűnek vélik. E megoldások alap gondolata, hogy olyan erőt kell bevetni a zavargók ellen, amely meghaladja a zavargó tömeg erejét, így győzelmet lehet aratni felette. Ezt szemléltetjük egy világhálón szabadon hozzáférhető dokumentummal, amelynek már a címe is szuggesztív (19. ábra).

A kézikönyvben szerepel ugyan néhány pszichológiai ismereteket hasznosító fejezet is (például „A tömeg vezetőinek/agitátorainak azonosítása”), alapjában véve ez egy technikai útmutató, amely részletesen leírja az ellenség elleni harc technikai, taktikai és stratégiai elemeit. Két alapfeltevésből indul ki: 1. a zavargók ellenségek; 2. a rendőrség le tudja győzni az ellenséget. Fent már tisztáztuk, hogy az első feltevés csak kevés emberre igaz. A rendészeti tapasztalat azt mutatja, hogy a második feltevés is megkérdőjelezhető. Az 1991. évi Los Angeles-i zavargásokat például csak a katonaság bevonásával sikerült felszámolni.

Az újabb kézikönyvek – bár nem nélkülözik a harcászati elemeket sem – már figyelembe vesznek nem katonai jellegű megoldásokat is (DENVER POLICE DEPARTMENT 2008). Ezeket, az összehasonlíthatóság kedvéért, szintén az USA rendészeti kézikönyvei közül választottuk ki. Ezek kulcsszavai „*a vélemény szabad kinyilvánítása*”, illetve ennek „*rendészeti biztosítása és elősegítése*”, valamint a „*törvényesség védelme*”, „*felelősség*” és „*elszámoltathatóság*” minden irányban, tehát a tüntetők és a tüntetéseket biztosító rendőrök irányában egyaránt. A rendészeti célokat a következőkben fogalmazzák meg: az alkotmányos jogok védelme, a törvények igazságos és részrehajlás nélküli betartatása, az élet és vagyontárgyak védelme, a kiemelt fontosságú intézmények védelme, a törvényszegők törvény elé idézése, a közrend és a béke fenntartása. Mint látható, ez a hozzáállás a zavargókban állampolgárokat lát, akik jogokkal rendelkeznek, ezzel összefüggésben védelemre jogosultak, ugyanakkor megfékezendők, ha erőszakossá válnak.

19. ábra

Warrior. Crowd Control and Riot Manual (A harcos: a tömeg ellenőrzése és a zavargás kézikönyve)

Megjegyzés: A kézikönyv attitűdjét a benne szereplő ábrák segítségével érzékeltetjük. Az elsődleges cél a zavargó tömeg (az „ellenség”) legyőzése. Bár nem jelöl meg szerzőt, a kiadvány kétségtelen szakmai ismeretekről tesz tanúbizonyosságot, tehát nem írható amatőr szélsőségesek számlájára. A keletkezés éve sem ismeretes, de az ábrák és a kiadvány azt sugallja, hogy egy internet előtti kézikönyvről van szó, amelyet – a benne foglaltakból tudható – a kiadó meg szeretne ismertetni a mai rendőrökkel is.

Forrás: *Warrior. Crowd Control & Riot Manual* (s. a.) képei alapján

E kézikönyvek legfontosabb és kriminálpszichológiai is értelmezhető elemeit alább írjuk le. Fontos kihangsúlyozni azonban, hogy bár a könyvek gyakorlati útmutatók, valójában mégis elméleti konstrukciók maradnak. Semmi sem bizonyítja, hogy útmutatásuk helyes. Senki sem vizsgálta meg például azt, hogy mi történik, ha egyik-másik útmutatást figyelmen kívül hagyjuk, vagy ha beépítünk új elemeket is. A kriminálpszichológiai ismereteknek ezek logikus következményei, de helyességüket a gyakorlatban még senki nem ellenőrizte.

A problémakezelés megelőző lépései • A tömegmegmozdulás előtt a rendészeti vezetők felveszik a kapcsolatot a tömegmegmozdulás szervezőivel (amennyiben vannak), és előkészítik a terepet (amennyiben erre van idő), vagyis biztosítják az elégséges csapaterőt, és egyúttal elkülönítik a megmozdulás helyszínét és résztvevőit a lakosság többi részétől, például a forgalom elterelésével és a gyalogosok mozgásának korlátozásával. Emellett „árnyékkommandókat” is telepítenek a helyszínre, amelyek megfigyelik, és ha kell, gyorsan eltávolítják azokat, akik előéletük alapján veszélyforrást jelenthetnek (tudjuk róluk, hogy erőszakosak). Az „árnyékkommandók” természetesen nem viselnek egyenruhát.

Akut problémakezelési lépések • Ezekre akkor kerül sor, ha a zavargások kezdetüket veszik. Itt a fokozatosság elvét tartják szem előtt. A zavargások megjelenésének kezdetén olyan mértékű egyenruhás erőt mozgósítanak, amely meggondolásra készíti az esetleges zavargókat, majd a megmozdulás szervezőit hívják segítségül, hogy az eseményeket ellenőrzés alatt tarthassák. Egyidejűleg az egyenruhás rendőrök kapcsolatba lépnek a rendbontókkal, akik számára világossá teszik, hol húzódik a határvonal az elfogadható és elfogadhatatlan viselkedés között. A legerőszakosabb elemek kiemelésére, letartóztatására és a helyszínről való gyors elszállítására csak e kommunikációs lépések után kerülhet sor, szükség esetén az „árnyékkommandó” igénybevételével. Mindvégig kerülük a tömeg bekerítését, hogy azok, akik nem értenek egyet az erőszakkal, szabadon távozhassanak.

A tömeg feloszlátása • E lépésre akkor kerül sor, ha kialakul egy olyan nagyméretű tömeg, amely összehangoltan cselekszik, nem engedelmeskedik a felszólításoknak, és erőszakos cselekményekre ragadhatja magát. A taktika harcászati jellegű: bevetik a különleges egységeket, amelyek használják a könnygázt, vízágyút és hasonló eszközöket. Ezeket a kézi könyvek – az ajánlott rendészeti alakzatokkal együtt – részletesen ismertetik.

Az útmutatót viselkedési szabályokkal is ki lehet egészíteni (BROWN 2015). Ezek az alábbiak:

Professzionalizmus • A tömegmegmozdulások résztvevői (legalábbis többségük) alapvetően nem erőszakos, és önként engedelmeskedik a törvény őreinek, amennyiben azok igazságszerűen, részrehajlás nélkül és a törvények szerint járnak el. Ezzel ellentétben a békés résztvevő is erőszakossá válik, ha úgy érzi, a rendőrség igazságtalan vele. Egyszerű példával élve: a résztvevő elfogadja, ha a rendőrség letartóztatja a fosztogatókat vagy az erőszakos elemeket, de felháborodik, ha azt látja, hogy mindenkit lefog, aki a közelébe kerül, függetlenül attól, hogy az illető törvényt sértett vagy sem. Ezért a rendőröknek mindig professzionálisan, és nem érzelmeiktől vezérelve kell cselekedniük.

Jogok elismerése, a résztvevők partnerként kezelése • A rendőrségnek mindvégig el kell ismernie a szabad véleménynyilvánítás jogát, és – mindaddig, amíg ez lehetséges – partnerként kell kezelnie a rendezvény vezetőit, résztvevőit és azokat, akik az események közelébe kerülnek. Egyszerűbben: nem lehet letartóztatni valakit pusztán azért, mert véleményének hangot ad, még akkor sem, ha ezt hangosan teszi, és a véleménnyel csak kevesen értenek egyet (például a rendőr sem).

Arányos fenyegetés • Nem helyes, ha a zavar legkisebb jelére felsorakoznak a különleges egység alakulatai. A pajzsok és gumibotok látványa felajzza, és nem lecsendesíti a tömeget – különösen, ha az nagy létszámú –, mert azt az érzést kelti a megmozdulás résztvevőiben, hogy ellenségként kezelik őket, és ennek megfelelően fognak viselkedni. Az arányos fenyegetés elvének meggyőző példája az, ahogyan a brit futballhuliganizmust kezelik. Az 1989. évi (egyébként sokadik) tragédia kellett ugyan ahhoz, hogy a kérdést alaposan megvizsgálják (TAYLOR 1989), de az idő bebizonyította, az akkor kijelölt út helyes volt. A kivizsgálást záró javaslatcsomagnak két fontos elemét emelnénk ki. Az egyik a notórius rendbontók távoltartása a stadionoktól (bírószáig – tehát objektívnek tekinthető – végzésekkel),

a másik pedig a stadionokon belüli gátak lebontása volt. Tehát nem *megecsítették* a nézők szabad mozgását akadályozó válaszfalakat, hanem *lebontották*. Ennek az volt az üzenete, hogy a szurkolókat nem veszélyforrásnak (ellenségnek) tekintik, hanem felelős embereknek. Visszatérve az arányos fenyegetés kérdéséhez: ha a különleges egységek az első hangos szóra kivonulnak a helyszínre, akkor a jelenlevők azonnal két ellenséges táborra oszlanak: az egyik oldalon a jogaikat gyakorolni kívánó állampolgárok állnak, a másikon pedig egy elnyomó hatalom. Mivel az „erőszak erőszakot szül” elve az agresszió kutatás egyik központi és sokszorosan megerősített tétele (ALLEN–ANDERSON–BUSHMAN 2018), nem csodálkozhatunk, ha az aránytalan fenyegetést a tömeg rosszul kezeli.

A receptek kiegészítése

A fenti és a hozzájuk hasonló kézikönyvek alapvetően stratégiai munkák; építenek a kriminálpszichológiai ismeretekre, de azokat nem használják fel teljes mértékben, ezért tanácsosnak látjuk néhány ponton kiegészíteni megállapításaikat. Az alábbiak a zavargások lélektanának ismereteire alapoznak, de tudomásunk szerint nem szerepelnek egyetlen útmutatóban vagy kézikönyvben sem, és gyakorlati hasznosságuk sem igazolódott be tapasztalati úton – igaz, ez a rendészeti kézikönyvek útmutatóiról sem mindig állítható. Ezért a kiegészítéseket hipotézisként fogalmazzuk meg, amelyek fedezetül a fejezetben felsorolt példák szolgálnak.

A kockázat nagyságának becslése • Az itt tárgyalt alapvető kérdés az, hogy képesek vagyunk-e előre megbecsülni, mekkora kockázatot jelent egy tömegmegmozdulás, hogy ennek alapján megtervezhessük a taktikai és stratégiai lépéseket. Ezt megtehetjük a feszültségforrások jellegének (strukturális vagy érzelmi), illetve súlyosságának kiértékelésével, valamint azzal, hogy felmérjük, mekkora felháborodást váltott ki a szikra. Konkrét és nagyon egyszerű helyzetre fordítva le ezt: a különböző csapatok drukkerei közötti ellentétek közismertek, a stadionban jelen levő rendőrök pedig látják, és jelenthetik azt, hogy egy esemény (például tévesnek ítélt bírói ítélet) mekkora felháborodást váltott ki a szurkolókból. A politikai vagy más strukturális feszültségek esetében már szélesebb társadalmi ismeretekre és tapasztalatra van szükség ahhoz, hogy a feszültség súlyát felbecsüljük, a szikra jelentőségének értékeléséhez pedig néha a tapasztalat sem elegendő, ezért fontos, hogy ezt tudatosan felderítsük, mielőtt bármilyen eseményre (akár nulla eseményre) sor kerülne. A helyzet kritikus voltára akár jelekből is következtethetünk, ami különösen akkor fontos, ha a zavargás olyan közegben fenyeget, amelyről kevés információ gyűjthető be. Sajnos – tudomásunk szerint – a hasonló jeleket egyelőre csak a börtönök esetében gyűjtötték össze, ezért más jellegű zavargások esetében a tapasztalatra kell hagyatkozni.

Ami azonban kiemelendő, hogy a kockázati és kiváltó tényezőket folyamatosan figyelemmel kell kísérni. A váratlan zavargások sokkal jobban elfajulhatnak, mint azok, amelyekre a rendőrség tudatosan készül.

Az idő kihasználása • Itt a nulla esemény és a zavargások kezdete közötti időről van szó. Mint fent láttuk, ez az idő sokszor tetemes. Mark Duggan ügyénél órák, a George Jackson halála által kiváltott börtönlázadás esetében hetek teltek el a nulla esemény és a zavargások kirobbanása között. Ha a nulla esemény résztvevői azt tapasztalják, hogy senki sem törődik

velük, a feszültség nőni fog, ami megnöveli annak valószínűségét, hogy a legforróbb fejűek kezükbe vegyék a kezdeményezést, a többiek pedig kövessék példájukat. A nemtörődomség a legveszélyesebb.

Az alkalmas áldozat (célpont) szerepkörének elkerülése • A békésnek induló tömegmegmozdulásokban a rendőrség könnyen azzá az „alkalmas áldozattá” válhat, amelyről fentebb volt szó. Ha úgy áll a tüntetők és a tüntetés célpontja (például egy drukkercsoport, cég vagy hivatal) közé, hogy mintegy átvállalja az utóbbitól a felelősséget, akkor rendfenntartó erőből könnyen célponttá válik, aminek részben az események során, részben azt követően issza meg a levét (például a közvélemény a rendőrséget tekinti a bajok okozójának). Ezt a kérdést természetesen nem a rendészeti feladatok visszautasítása által lehet megoldani, hanem egyfajta közvetítői szerepkör révén, amelyet a rendőrség magára vállalhat. Ebben az esetben már nem elnyomó hatalomként jelenik meg, hanem olyan tényezőként, amely a megoldást keresi (lásd az idő kihasználását fent). Ez mérsékelheti a szélsőségeket, meggondolásra készítheti a követőket, és megelőzheti a későbbi vitákat.

Börtönlázadások jelei

A börtönlázadások valószínűsége nő (AZIZ 1980; JAYEWARDENE – MCKAY – KRUG-MCKAY 1976):

- ha az *elítéltek* gyakran panaszkodnak körülményeikre, gyakorivá válnak a kisebb szabálysértések és az erőszakba torkolló konfliktusok, illetve ha megnő az öngyilkossági kísérletek száma. Nem sokkal a lázadás előtt az elítéltek a szokásosnál nagyobb csoportokba verődnek, a szokásostól eltérő helyeken gyülekeznek, rövidebben, de gyakrabban kommunikálnak, és néhány kulcsember gyakran átmegegy egyik beszélgető csoportból a másikba;
- ha a *börtönőrök* nem jelentik a kisebb szabálysértéseket, ha gyengül kapcsolatuk az elítéltekkel, romlik az állomány hangulata, és nő a betegszabadságok száma, illetve az állomány keretén belül nagy a fluktuáció.

Mint látjuk, ezek valóban pusztá jelek: nem tárják fel a feszültségforrásokat, nem azonosítják azokat az eseményeket, amelyek szikraként működhetnek, és nem foglalkoznak a lehetőség kialakulásával sem.

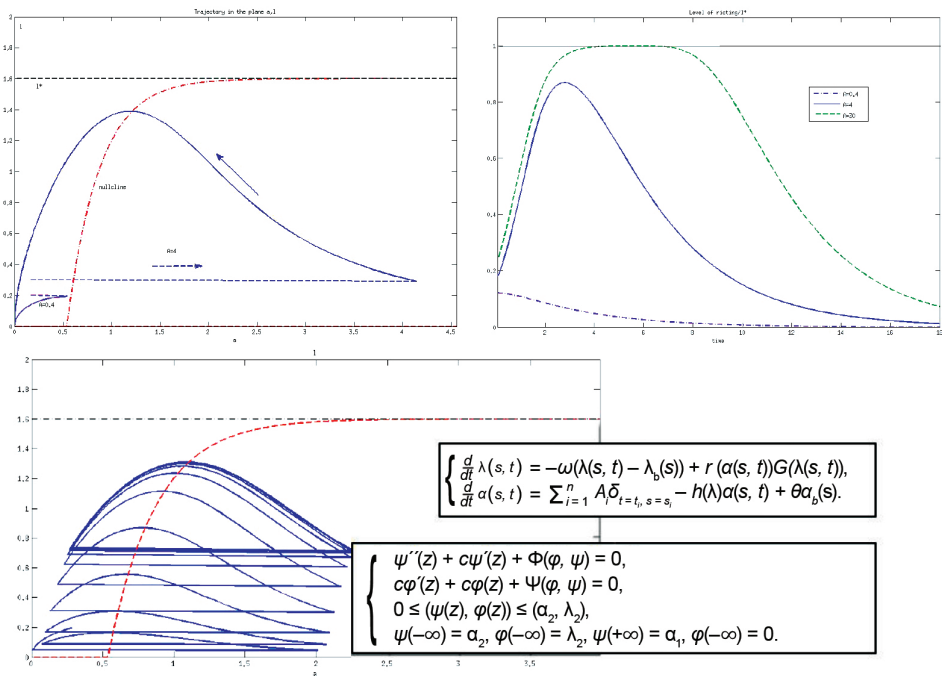
A fentiekben lényegében a szereplők viselkedéslistáit állítottuk össze. Ezek arról árulkodnak, hogy a börtönön belül problémák vannak, az állomány ezt tudatosan vagy öntudatlanul érzékeli, és ennek következtében megváltozik viselkedése. Ezek a tapasztalati tények azonban értékes útmutatóul szolgálhatnak azoknak, akiknek az a feladatuk, hogy a börtönlázadást előrelássák és megelőzzék, vagy ha ez nem lehetséges, akkor legalább felkészüljenek rá.

5.3.7. A zavargások és a hálózat tudománya

A hálózatok tudományának általános alapelvei ma már mélyen beleivódtak a zavargások rendészeti megközelítéseibe, és számtalan jól kidolgozott, sokdimenziós modell létrehozását tették lehetővé. Ezekkel – különböző tények ismeretében – meg lehet becsülni, hogy milyen gyorsan jönnek létre a zavargások, mennyire lesznek erősek, mekkora a valószínűsége annak, hogy járványszerűen terjedjenek, illetve mikor és milyen gyorsan csengenek le. Az ilyen ismeretek közé olyan jelenségek tartoznak, mint a strukturális/érzelmi feszültség

nagysága, a zavargások korábbi gyakorisága, a szikra ereje, a zavargások közben bekövetkező, másodlagos szikrának tekinthető további események, sőt olyan lokális tényezők is, mint például a rossz időjárás, fizikai kifáradás, unalom stb. (BERESTYCKI–NADALA–RODRÍGUEZ 2015). A hálózattudományi modellek matematikai egyenletekben és grafikonokban testesülnek meg; ez utóbbiakon ábrázolható az események várható lefolyása. Akárcsak a harcászati jellegű beavatkozások esetében tettük, a modelleket itt is inkább illusztráljuk, semmint leírjuk (20. ábra).

A hasonló modellek gyakorlati tényekre épülnek: a korábbi zavargások során tapasztalt körülményeket és eseményeket írják le matematikai formában. Következtetések korábban lezajlott zavargások adatainak felhasználásával ellenőrizhetők, tehát nincs szükség arra, hogy megvárjunk egy újabb zavargást ahhoz, hogy a modell életképességét megvizsgáljuk.

20. ábra

A hálózatok tudományának egyik alkalmazása, amellyel a zavargások modellezhetők

Megjegyzés: az ábra jobb alsó sarkában néhány találmomra kiragadott egyenletet tüntettünk fel. Ilyenek írják le az események menetét, az úgynevezett alapparaméterek függvényében. Minden görög betű egy paramétert jelképez; a matematikai műveletjelek a köztük fennálló viszonyt írják le. A felső két ábra zavargástörténeteket szemléltet. Mint látható, vannak modellek, amelyek nagyon gyorsan felfutó és állandósuló zavargásokat írnak le, más zavargások lassabban erősödnek meg, és gyorsan lecsengenek, míg ismét más esetekben a feltételek nem elégségesek ahhoz, hogy jelentősebb zavargások alakuljanak ki (nagyon „lapos” görbék). Az alsó ábra egy zavargássorozat járványszerű terjedését ábrázolja. Minden egymás fölé helyezett ív egy új helyszínen kialakuló járulékos zavargást jelöl. Mint látható, terjedés közben a zavargások erősödnek (minden ív magasabb az alatta levőnél).

Forrás: BERESTYCKI–NADALA–RODRÍGUEZ 2015 alapján a szerző szerkesztése

Tudomásunk szerint még nincs olyan modell, amely *rendőrségi* alkalmazásként jelenne meg. Vagyis: nincs olyan szoftver, amely a benne rejlő tudást segédeszközként bocsátaná a rendőrség rendelkezésére. Lehetséges azonban, ez képviseli majd a jövőt. Elképzelhető, hogy nem is kell nagyon sokat várni addig, amíg az első ilyen segédeszköz megjelenik a piacon. Ha ez megtörténik, nem helyettesíteni, hanem kiteljesíteni fogja az emberi gondolkodást: lehetővé teszi, hogy alkalmazója nagyon sok változót vegyen figyelembe egyszerre és nagyon gyorsan.

Bár a hálózatok tudományának és a zavargások lélektanának matematikai részleteivel nem foglalkozunk, van néhány olyan következtetésünk, amelyeket e részletek ismerete nélkül is érdemes megismernünk. Az alábbiakban néhány ilyen mutatunk be (BERESTYCKI–NADALA–RODRÍGUEZ 2015).

- A feszültség nagysága és a szikra ereje kölcsönhatásban van egymással:
  - ha *bármelyik* hiányzik, nincs zavargás;
  - ha *bármelyik* gyenge, nincs zavargás;
  - ha a szikra ismétlődik (több felháborító esemény követi egymást), még akkor is kirobban a zavargás, ha egyik szikra sem erős.
- A pillanatnyi és korábbi események összefüggésben vannak egymással. Ha a zavargásoknak hagyománya van, kicsi és egyedi szikrák is kirobbanthatják őket.
- A zavargások járványszerű terjedése elsősorban a feszültségtől és a résztvevők kapcsoltságától függ, és csak kisebb mértékben a szikra erejétől. Nagy feszültség és erős kapcsoltság esetén a zavargás járványszerűen terjed; ha a feszültség *vagy* a kapcsoltság kicsi, a zavargás lokális marad. Kapcsoltság alatt egyaránt érthetjük az identitástudatot (a tényleges és lehetséges résztvevő identitástudatának közöségét), és az információ gyors áramlását.
- A zavargás kialakulásának gyorsasága és a lecsengés üteme kapcsolatban van egymással. A hirtelen és erőteljesen kirobbanó zavargások lassan csengenek le.
- A lecsengés fázisában – de nem máskor – bármilyen apró esemény (például egy eső) véget vethet a zavargásoknak.

Kihangsúlyozzuk azonban, hogy a hálózatok tudományának jelentősége nem ezekben a következtetésekben rejlik. Az igazi fontosságát az adja, hogy – a lehetőségek szintjén legalábbis – létrehozhat egy olyan rendszert, amelybe adatokat lehet betáplálni, és amely ezek feldolgozása után esemény-forgatókönyveket vázol fel.

5.4. A csoportban történő bűnözés és a galerik lélektana

5.4.1. Fogalmak és keretek

A bűnelkövetés veszélyes formája egy vagy több társsal együtt történik. Ha több elkövető van, a bűncselekmény sikeressége biztosabb, hozzájárul a bűncselekmények terjedéséhez és nem utolsósorban az áldozatokra nézve mind testi, mind pszichés értelemben súlyosabb következményekkel jár.

A társas elkövetés alakzatai

A társas elkövetésnek különböző alakzatai alakultak ki. Tágan értelmezve minden olyan bűncselekmény ide tartozik, amelyeknél társtettesek és részesek vannak, szűken értelmezve pedig olyan többletjellemzőkkel minősített eseteket ölel fel, amelyeket részletesen a Btk. szabályoz, például csoportos rablás esetén. A társas bűnelkövetési alakzatokhoz kapcsolható a *bűnszövetség*, a *csoportos elkövetés* és a bűnszervezet fogalma.

Bűnszövetségben két vagy több személy együttműködéséről beszélünk, ahol az elkövetők között *megállapodás születik több bűncselekmény elkövetésére*. A megállapodáson túl legalább egy bűncselekmény elkövetése vagy annak megkísérlése történik. A megállapodás időben megelőzi a cselekmény elkövetését. Negatív feltétel pedig, hogy nem jön létre bűnszervezet – ebben az esetben ugyanis a csoportos elkövetés más elbírálás alá esik. A bűnszövetségben való elkövetésnél megkülönböztetjük a tettesi, társtettesi, felbujtói vagy bűnsegédi tevékenységeket. Ha a terhelt a cselekményt gyermekkorú személy közreműködésével hajtja végre, akkor a bűnszövetség nem állapítható meg, mert az elkövetőnek tisztában kell lennie azzal, hogy a szervezett bűnözésben való részvétel fokozott társadalmi veszélyességgel jár. A gyermek beleegyezése sokszor az elkövető rábírási tevékenységével kapcsolatos, így a beleegyezés nem tekinthető azonosnak egy előzetes megállapodással (NYITRAI 2017).

Csoportos bűnelkövetésről beszélünk, ha legalább három személy vesz részt az elkövetésben, akik egyidejűleg és együttesen vesznek részt a végrehajtásban. A csoport tagjai között elkülöníthetünk tettest, társtettest, felbujtót és bűnsegédet. A csoport létrejötte akkor is megállapítható, ha tagjai gyermekkorúak vagy kóros elmeállapot miatt nem büntethetők.

Bűnszervezetről beszélünk, ha három vagy több személyből álló csoport hosszabb időre tervezetten, működésében összehangoltan (a tagok egymást megerősítve) legalább ötévi vagy azt meghaladó szabadságvesztéssel büntetendő szándékos bűncselekményt követ el. Erről az elkövetési módról a következő fejezetben lesz szó.

Bűncselekmények közös elkövetése és azok szereplői

A bűncselekmény elkövetésének legfontosabb szereplője a *tettes* vagy tettesek, akik a bűncselekményt végrehajtják. *Bűnrészeseknek* hívjuk azon személyeket, akik felbujtóként vagy bűnsegédként vesznek részt a folyamatokban. A *felbujtók* másokat szándékosan rábírnak egy bűncselekmény elkövetésére, vagy a bűncselekményt megelőzően az elhatározás megszületésében játszanak fontos szerepet. A *bűnsegédek* között elkülönítünk fizikai és pszichikai bűnsegédet. A *fizikai bűnsegéd* segítséget nyújt a bűncselekmény lebonyolításában, így az eszközök előkészítésében, illetve a megfigyelő vagy a szállító szerepében jelennek meg. A *pszichikai bűnsegéd* leginkább a bűncselekmény elkövetésének szándékát erősíti meg, aktív magatartással vagy buzdítással (BALOGH–TÓTH 2010; VASKUTI 2010).

Ahhoz, hogy megértsük a társak jelenlétének, viselkedésének és kommunikációjának hatását a másik emberre, ahhoz általánosságban szükséges a társas viselkedés alapvető szociálpszichológiai ismereteinek átgondolása.

5.4.2. A társas viszonylatok meghatározottsága bűncselekmények esetén

A társ jelenlétében történő viselkedésváltozás alapját a *szocializáció folyamata* írja le; ennek során az egyén megtanulja azokat a szabályokat, normákat, értékeket, amelyek az együttélés alakulását meghatározzák, s amelyek szabályozzák a viselkedés megnyilvánulásait. Az elsődleges szocializáció a *családban* zajlik, ahol a nevelési attitűdöknek, a hiányzó problémamegoldási mintáknak meghatározó szerep jut. A másodlagos szocializációs közegek a kortárs csoportok és az intézmények, amelyek egyaránt formálják az egyén viselkedését.

Miller és Sutherland (1924) tanuláselmélete szerint a bűnözői magatartás egy tanult cselekmény, amelyet belső, személyes kapcsolatokon keresztül sajátít el az elkövető, ahol interperszonális kommunikáció zajlik az egyes személyek között (ZEMBROSKI 2011). A bűncselekmény elsajátítása magában foglalja a bűncselekmény elkövetésének technikáit és a bűncselekményre vonatkozó specifikus attitűdöket, normákat, értékeket, valamint racionalizációkat, vagyis a viselkedés és az attitűd észérvekkel történő alátámasztását.

A viselkedés formázásában, alakításában fontos szerep jut az egyének részéről érkező *megerősítéseknek*, amelyek bizonyos viselkedéselemeket megerősítenek, másokat gátolnak, valamint a *modelltanulásnak*, amelynek alapja a társak között kialakuló *utánzás*. Ha a társas viselkedésekre gondolunk a kriminális kis csoportok vagy galerik szintjén, akkor az utánzásos folyamatoknak rendkívüli jelentőségük van, amelyet a *valahová tartozás érzése és a szubkulturális hatások* csak tovább erősítenek. A galerik működésében meghatározó jelentősége van a modell viselkedésének, aki, ha sikeres és vonzó a tagok szemében, megfelelő *felszólító hatással* rendelkezik. Ha a bűnözői magatartás *nagyobb nyereséggel jár*, mint hátránnyal, tehát kifizetődő, akkor ez a magatartás fog megerősítődni.

A társas befolyásolás egyetemes, alapvető folyamatait tanulmányozta Kelman, aki az *elvárásoknak megfelelő viselkedés* kialakulásának folyamatát három szakaszra osztotta:

1. Behódolás: a személy behódol a másik elvárásainak valamilyen jutalom megszerzése vagy büntetés elkerülése végett. Ez legtöbbször csak addig történik, amíg a vezető jelen van, és hatalma fennáll.

2. Identifikáció (azonosulás): e folyamatban az utánzásos mintakövetés és az empátia segítségével a pár vagy a csoport tagjai azért tartják be az adott viselkedést, mert tudatosan szeretnének a modellre hasonlítani, és e mögött legtöbbször érzelmi indítékok állnak. Ez gyakori jelenség a galerikhez csatlakozó fiatalok körében, akik kezdetben érzelmi indítatásból csatlakoznak a csoporthoz.

3. Interiorizáció: a norma, a viszonyulás vagy az attitűd belsővé tétele. A belsővé válás folyamata során bizonyos normák és értékek meggyőződéssé válnak, és a személyek akkor is betartják őket, ha a modellszemély már nincs jelen a helyzetben, vagy ha a kapcsolatuk már nem kielégítő (SZABÓ 2005).

Az alábbiakban a fent felsorolt lépések mögött álló pszichodinamikai jelenségeket tekintjük át. A behódolás mechanizmusai közé tartozik a „*társas fertőzés*”, az érzelmi hullámok terjedése, az *egyéniségvesztés* és a *felelősség megoszlása*. A társas fertőzés és az érzelmi hullámok terjedése azt jelenti, hogy a csoporton belül vannak véleményformáló és érzület meghatározó hangadó személyek, akiknek az érzelmeit és gondolatait a csoport tagjai utánzással átveszik, és ez meghatározza a csoporttagok viszonyulásait. Az egyéniségvesztés és a felelősség megoszlása során az egyéni identitás háttérbe húzódik, és a csoportos „mi”

tudata erősödik fel. Tehát a csoportközi viszonyok alakulásában e jelenségek dehumanizáló erejük lehetnek. A mi tudata kialakulását segítik a csoportba való belépés során kialakuló ceremóniák és *próbatételek*. Például a Japánban működő 21 jakuza család tagjai szerveztükbe baseballmeccseken toborozták a fiatalokat. A szervezett bűnözői csoportoknál pedig meghatározott ceremóniakon keresztül történik a felvett új tagok beavatása (ADELSTEIN 2010).

A csoporthatás pszichikai tényezői közé tartozik a *társas serkentés* és a *társas gátlás*. A társak hatása a jelenlévők teljesítményére az elvégzendő *feladat jellegétől, a társak jutalmazó és büntető szerepétől, valamint a társak figyelemvonó hatásától* függ. Bűncselekmények esetén a társ jutalmazó és büntető jelenléte, a büntársak aktív vagy passzív részvétele egyaránt meghatározó. A jutalom serkentő, a balsikertől és büntetéstől való félelem gátló hatású. A létszám növekedésével az egyén hozzájárulása a feladathoz kevésbé kimutatható, így az egyének távol tarthatják magukat a cselekmény elvégzésétől (ALLPORT 1920).

A társas viselkedések egyik meghatározó jelensége a *konformizmus*. Konform viselkedés esetén a külső nyomást legtöbbször egy *tekintélyfigura* fejt ki, aki előírja a személyek számára az elvárt viselkedést. Tehát ilyenkor nem a másik személy utánzása a meghatározó momentum, hanem a *védettség igényének és a valahová tartozás öröme*nek a kiélésével az előírt és elvárt viselkedések betartása (ASCH 1955). A konformitás vizsgálatát végezte el Sherif klasszikus autokinetikus hatást vizsgáló kísérletében 1935-ben, ahol beépített személyek segítségével azt tapasztalta, hogy az egyéni vélemények a csoportnyomás hatására a csoportnormához közelítenek, és később is fennmaradnak (Sherif 1961, idézi: PATAKI 1977). Sherif mellett e témában *Solomon Asch kísérlete* alapvető, aki egy egyszerű észlelési feladattal tesztelte a csoportnyomás erejét. A feladatban egy vonal hosszúságát kellett összehasonlítani három másik vonaléval, és megállapítani, melyikkel azonos hosszúságú a tesztvonal úgy, hogy a vizsgálati személy előtt 7 beépített ember konzekvensen rossz választ adott. Az alanyok harmada hódolt be a rossz csoportvéleménynek. A vizsgálati személyek *nem bíztak saját ítéleteik helyességében, vagy kisebbségi érzéseik* miatt nem akartak eltérni a csoport véleményétől (ASCH 1955). A konformitás jelensége a kis csoportokat alkotó elkövetőknél meghatározó jelenség. Az érdekek, az indítékok és a motivációk eltérők lehetnek, de a domináns személy tekintélyfiguraként meghatározhatja az elvárt viselkedést, ami behódoláshoz vezethet.

A *társas befolyásolás* másik alapkísérlete Milgram nevéhez köthető. A vizsgálati személyek ellenőrizték egy diák szótanulását (aki beépített kísérletező volt), és ha rossz választ adott, áramütéssel büntették a diákot. A „diák” egy másik helyiségben tartózkodott, nem kapta meg az áramütést, de a vizsgálati személyek hallották színlelt kiáltásait és segítségkérését, amelyek az áramütést követték. Az egyetemi tanár Milgram – mint tekintélyfigura – az áramütések erejének fokozására biztatta a kísérleti személyeket, egészen a halálos, 450 voltos áramütésig. Eddig a szintig a kísérleti alanyok kétharmada jutott el. Ha az alanyok nem egy tekintélyfigurától, hanem egy (beépített) csoporttárstól kaptak biztatást, ennek hatása sokkal enyhébb volt. Milgram felhívja a figyelmet a *helyzet hatalmára*, amely azt mutatja, hogy *ha a felelősség megoszlik* (egyetemi tanár mint tekintélyfigura), és *kis lépésekkel történik a „jó” gyerekek „rosszakká” alakítása*, akkor bizony bekövetkezhet akár a legrosszabb cselekedet is.

Bűncselekmények elkövetésekor a *csoport döntése* legtöbbször nagy nyomás alatt, stresszes helyzetben, rövid időn belül következik be. A szociálpszichológiai kutatások törvényszerűségei alapján elmondhatjuk, hogy csoportdöntésnél az egyéni ítéletek *elmozdulnak*

a közösen képviselt döntés irányába, és létezik egy polarizációs hatás, amely a döntést szélsőségesebbé teszi, valamint a viszonyulások változását stabilizálja. Ettől függetlenül belső feszültséget több esetben is átélhet az elkövetői csoport tagja önmagában a döntési helyzet végett, valamint leginkább, ha idegen számára ez az elvárt viselkedés (FLINT – HERNANDEZ-MARRERO – WIELEMAKER 2006; JANIS 1991).

A csoportos befolyásolás jelensége mellett érdemes foglalkozni a csoporton belüli szerepvállalással és ezek dinamikájával. A *csoportszerephez* kapcsolt elvárások befolyásolják a viselkedés alakulását, amelyek az elkövetői csoportok esetén ellentétesek lesznek a társadalom által támasztott elvárásokkal. A csoportszerepek az elkövetők esetében *szerezett szerepeknek* tekinthetők, ugyanakkor *pervazív szerepek*, hiszen az összes többi betöltött szerepükre hatással van. Fontos még hangsúlyozni, hogy a szerepek változhatnak a csoportdinamika függvényében, így előfordulhat csere a szerepeken belül, változás vagy szerepelhagyás, bekövetkezhet szerepek visszautasítása, és harc is az egyes szerepekért. Gondoljunk csak arra, hogy a szervezett bűnözői csoportokban a csoport főnökének, vezetőjének halálakor milyen mértékű konfliktusok és erőszakos leszámolások indulhatnak meg a szerepek átrendeződésekor, az új erőforrások leosztásánál. A betöltendő szerepek az egyénen belül is ütközhetnek, *szerepkonfliktust* okozva, és az elkövetői csoportoknál ez zavarodottságot is okozhat. Elkövetői csoportoknál leginkább a szerepelvárások ütközhetnek a személyiséggel, de esetenként az egyes szerepek közötti feszültségek is problémát okozhatnak. Érdekes kérdés ez a bűnöző csoportokat elhagyó áruelők esetében is, akik sokszor elégedetlenek és frusztráltak a csapatban szerzett pozícióikkal és szerepeikkel. A csoport elhagyása, az áruelés az életükbe kerülhet, de nem kevés feszültséget okozhat a szerepeikhez történő elköteleződés vagy kezdeti lojalitás elárulása is.

A társas viselkedés szociálpszichológiáján túl a kapcsolatba lépő emberek interperszonális viszonyainak elemzése mellett a pszichodinamikának, a mögöttes tudattalan folyamatoknak is jelentős szerep jut.

5.4.3. A pszichodinamikai modell

Az erőszak pszichodinamikai megközelítése abból indul ki, hogy az emberi viselkedés alakulását a tudattalan folyamatok jelentősen befolyásolják. Leginkább a tudattalan szerepe olyan helyzetekben mutatkozik meg, ahol az emberek végül is nem azt cselekszik, ami eredetileg szándékukban állt, és ez esetenként a külső szemlélő számára irracionálisnak tűnik.

Freud, a pszichoanalízis megalapítója fektette le a pszichodinamika alapjait, a kezdeti interpretációkat az összeomlott mentális funkciók magyarázataiban kereste. A pszichodinamika kérdéseinek kutatásához jelentősen hozzájárult Carl Gustav Jung és Erik Erikson, akik a fejlődéslélektanral kombinálták ezt a szemléletet. A mentális funkciók szerepének és a kognitív folyamatok által meghatározott viselkedések kutatásában jelentős szerepe volt a kötődésméleteknek, amelyek a korai anya-gyermek kapcsolat viszonyainak sajátosságait térképezték fel. Módszertanilag óriási előrelépést jelentett a viselkedések mögött álló, az agyunkban lezajló folyamatok vizsgálatában a kognitív pszichológia megalapozása a számítógépes modellezés segítségével. A neurobiológia és az idegtudományok előrehaladása (DAMASIO 1996), a nyelvészet és a filozófia összekapcsolódása a kutatási projekteken lehetővé tette e korábban száműzött kérdések tanulmányozását. Ezt kiegészítették később

a terápiás tapasztalatokból származó ismeretek is (LEE 2015). E tudományos vonulatok fejlődése hozzájárult annak felismeréséhez, hogy az emberi erőszak megjelenésében *az érzelmi élet fejlődésének, a kötődési stílusoknak, a jelentéstulajdonításnak (okok és értelmezések tulajdonítása) és az azonosságtudatnak* meghatározó szerepe van. A személyiség-lélektan egyik jelentős pszichodinamikai kérdése, hogy az önértékelés tudattalan énvédelme hogyan is működik.

A tudattalan mechanizmusok célja legtöbbször a pszichés védelem biztosítása az elkerülendő fájdalom vagy az elfogadhatatlan traumatikus impulzusok elkerülése. Az emberi erőszak kapcsán számos olyan helyzet figyelhető meg, amikor a fájdalmas élmények átélésekor vagy a személyek közötti, vagy a személyen belül összeütköző impulzusok miatt tudattalan erőszakos stratégiák jelenhetnek meg. Ilyenkor a cselekvés megmagyarázhatatlan, bizarr, az érzelmi logika által uralt. Az elfogadhatatlan impulzusok megjelenésével a pszichés működésben bekapcsolnak a tudattalan énvédő mechanizmusok, amelyeket elhárító mechanizmusoknak is hívunk. A destruktív viselkedések esetén megjelenő legfontosabb énvédő mechanizmusok a projekció vagy kivetítés, a reakcióképzés, az *acting out* és az elfojtás.

Az *acting out* eredetileg „eljátszást” jelent, ami egy tudattalan készletnek vagy érzellemnek a viselkedési megnyilvánulása. Ilyenkor az agresszív feszültségek robbanásszerűen megjelennek, mert a személy számára elviselhetetlen a szituáció: például valaki a falba üt vagy összetör valamit egy interperszonális konfliktus során (LEE 2015). Ezt *rövidzárlati cselekménynek* is hívhatjuk.

A *projekció* kivetülést jelent. Projekcióval védekeznek a tudattalan, ha a személy saját elfogadhatatlan készletét, impulzusait másokra vetíti. Például egy másik csoportra vetíti ki a személy saját negatív érzéseit, ezáltal okot szolgáltat arra, hogy elutasítsa, elkerülje vagy akár megsemmisítse a másik személyt vagy a másik csoportot. Projekció állhat gyakran a féltékenységi vagy irigykedési megnyilvánulások mögött is (LEE 2015).

A *reakcióképzés* során tudattalan impulzusok és készletek ellentétbe fordítása történik, mert az eredeti impulzus vagy készlet az én számára elfogadhatatlan. Például az önazonossággal összeférhetetlen homoszexuális elkövető az érzéseit ellentétbe fordítja, és homofób gyilkosságokat hajt végre (LEE 2015).

Az *elfojtás* működhet tudattalanul és tudatos formában. Az elfojtás során az elfogadhatatlan érzések, vágyak, impulzusok és készletek a tudattalanba süllyednek, kevésbé hozzáférhetők az emlékezet számára. Az elfojtott tartalmak el is tűnhetnek, de egy megfelelő kiváltó tényező hatására kirobbanhatnak.

A pszichodinamikai elemzések felhívják a figyelmet arra, hogy az *elme a döntéseivel az egyén szubjektíven megélt túlélését* szolgálja, és paradox módon a viselkedés ellentétes lehet a racionálisnak tűnő döntéssel. Az erőszakos viselkedésben számos tudattalan és elfedett öndestruktív készlet van, amelyek a „rossz” viselkedést eredményezhetik, ami pedig az egyén életében katasztrófához vezet (LEE 2015).

5.4.4. Az együttműködéstől a fogolydilemmáig: pszichológiai magyarázatok a bűnözői interperszonális kapcsolatokban

A fentiekkel éles ellentétben egyesek szerint a bűncselekmény egy racionális tett, amelyet logikus döntések alapján hajt végre az elkövető, így a csoportos és a szervezett bűnözés

esetében is szándékos a cselekmény, amely során a felderítés és a büntetés kockázatát mérlegelték az egyének, és ez csoportos helyzetben is így van. Ennek az elképzelésnek a pszichológiai hátterét elemezzük az alábbiakban.

A kockázatvállalás pszichológiája

A kis csoportban és a szervezetben működő bűnözők napi tevékenységeit és döntéseit áthatja a *kockázatok mérlegelése*, amely művelet egyéni szinten és társas viszonylataikban is meghatározó, hiszen a további együttműködések határozza meg. A kockázatvállalás során megjelenik a bizonytalanság pszichológiája, illetve a veszteség lehetősége. A kockázatvállalást magyarázó elméletek kezdetben született diszpozícióként, egyetlen személyiségvonásként kezelték e jelenséget. Később a kockázatvállalás multidimenzionális természetét vizsgálva a következő alvonások kerültek előtérbe: önmonitorozás és a szenzoros élménykeresés. Hazai vizsgálatban Szakács és munkatársai (2008) találtak összefüggést vállalkozóknál a kockázatvállalás és a státusz elérésére való képesség, az önkontroll, az érzékenység, a célirányultság és az involváltság között (RADNÓTI 2010).

A kognitív pszichológiai megközelítés a kockázatvállalást mint a *kockázatokhoz való viszonyulást és attitűdöt* értelmezi (MARCH–SAPHIRA 1992; WEBER–BLAIS–BLETZ 2002). Horváth és Zuckermann kutatása (1993) pedig azért érdekes, mert hangsúlyozzák, hogy nincs helyzettől független, állandó kockázatvállalási viszonyulás, hanem *a helyzettől függő, egy személyre jellemző kockázatvállalási hajlandóság létezik* (SAXENA–PURI 2013).

A laikus és szakértő személyek kockázatvállalásának értékelésében úgy találták, hogy a laikusok kevés információ alapján alkotnak ítéletet, és nem a megfelelő szempontokra helyezik a hangsúlyt, hanem inkább a kockázat ismertségére (FARAGÓ–VÁRI 2002). Weber és Hsee (1998) kulturális eltéréseket is talált a kockázat becslésével kapcsolatban. Így szerencsejáték-szituációkra irányuló kutatásukban a kínaiak bizonyultak a leginkább kockázatvállalóknak, legkevésbé pedig az amerikaiak, és a két csoport között a lengyel és a német játékosok álltak (RADNÓTI 2010). Markowitz kutatásától (1959) indul az úgynevezett *fizetési hajlandóság megnevezése*, amely a kockázat és a várható érték függvényével írható le. Ebben az esetben a kockázatvállaló nemcsak a helyzet negatív következményeit mérlegeli, hanem a lehetséges pozitív kimeneteket (a nyereséget). Ha a haszon megéri a kockázatot, akkor bevállalja az adott viselkedést (MARKOWITZ 1952).

Az evolúciópszichológiai megközelítés alapján az evolúciósan meghatározott pszichés mechanizmusok, döntési és következtetési szabályok a következők:

- A nyereségek és a veszteségek felbecsülése. Az élőlények érzékenyek a jövőben várható viszonzás mértékére és valószínűségére, az emlékezeti funkciókat tekintve pedig fokozottan emlékszünk a jutalmazásokra és a büntetésekre (SIMOR 2014).
- Önfeláldozó segítség vagy lojalitás. Ennek lényege az altruizmus, az a döntés, hogy mások érdekében cselekedjünk. Ez az elköteleződés a bizalom és a lojalitás formájában jelenik meg, amely szoros kapcsolatok (például család) esetében önzetlen, de bűnözői csoportoknál nem feltétlenül az. Lehetőséget teremt a szociális pozíció növelésére, a védelem megszerzésére, lehetőséget teremt a késői reciprocitásra vagy a csoportméret és -biztonság közvetett növelésére.

- Visszajelzések, sikerek és kudarcok. A kockázatvállalási hajlandóságot meghatározzák a korábbi esetek; a társak korábbi viszonyulása meghatározza, hogy valaki egy adott esetben vállalja-e kockázatot.
- A reális kockázatvállalás hátterében a stressz- és félelemkezelésnek, a képességek és az erőforrások reális felmérésének, az ütemezés és az időzítés fontosságának, a rugalmasságnak, valamint a motivációnak (robbanékonyáságnak) is jelentős szerep jut (RADNÓTI 2010; SIMOR 2014).

A kockázatvállalás és a döntés kapcsolódásának pszichológiája

A kockázatvállalás és döntés pszichológiájának egy meghatározó, magyarázó-elméleti csoportja a *játékelmélet*, amely a döntési folyamatok mögött álló működéseket elemzi. Ennek leghíresebb nem zéróösszegű fajtája az úgynevezett *fogolydilemma*. E dilemmában két, rablás elkövetésével vádolt gyanúsított fogoly között vizsgálják, hogy vallomást tesz-e az egyik a másik ellen.

A kiindulási feltételezés az, hogy a játékosok saját nyereségük maximalizálására törekcszenek. *A fogolydilemma lényege a következő*: ha az egyik fogoly vall, és társa hallgat, akkor az előbbi büntetés nélkül elmehet, míg a másik, aki nem vallott, 10 év börtönt kap. Ha egyikük sem vall, akkor egy kisebb büntényért 2 évet kapnak mindketten. Ha mindketten vallanak, mindegyikük 5 évet kap.

Az ideális megoldás az lenne, ha mindketten hallgatnának, mert akkor mindketten kiszabadulhatnának 2 év után. Ha az egyik arra számít, hogy a másik hallgatni fog, akkor az optimálisabb *egyéni* stratégia a vallomástétel lenne, hiszen így elkerüli a börtönbüntetést. Ha ezt feltételezi, hogy a másik vallani fog, akkor a legjobb, ha ő maga is vall, hiszen így csak 5 évet kell leülnie. A döntés tehát attól függ, hogy a játékosok mit teteleznek fel partnerük viselkedéséről (CSEPELI–VÁGI–NAGYFI [s. a.]).

A fogolydilemma absztrakt leírása lehetővé teszi e döntési folyamatok matematikai megragadását. Ez a megközelítés elvonatkoztat a dilemma konkrét tartalmától; a fogolydilemmához például matematikailag nagyon hasonló két állam fegyverkezési versenye. A „fogolydilemma” (az együttműködés vagy annak megtagadása) szerepet játszik továbbá vádalku esetében is (NYITRAI 2017), ugyanakkor elemezhető a közérdek szemszögéből is (POUNDSTONE 1992).

5.4.5. A társakkal elkövetett bűncselekmények, galerik

A legtöbb csoportos bűncselekményt fiatalok követik el (REISS–FARRINGTON 1991). A galerikbe verődő fiatalok többnyire egy társadalmi közeghez tartoznak, és bűnözői viselkedésük gyakran területvédő jelleget is ölt (SHAW–McKAY 1942; FRASER–HOBBS 2007), de politikai célok érdekében is szövetkezhetnek (FRASER–HOBBS 2007). A „gang” vagy galeri leginkább azokat a csoportokat jelenti, akik az utcákon csapnak össze az uralomért, sokszor bűnözői „piacok” uralmáért (FRASER–HOBBS 2007; DEEGAN 2001).

Thrasher a fiatalokból álló galerik kialakulását szociológiai, kulturális és városi folyamatok összjátékának látta, amelyek a szomszédi kapcsolatokról a város sűrűn lakott részein

alakulnak ki. E területeket jellemzi a kevés személyes élettér, az erőforrások szűkössége, a magas gyerekszám és a közterületeken zajló összejövetelek. A gyermekek az ilyen galerikben összeverődve, kortárs csoportokban töltve mindennapjaikat szövetkeznek, hogy a területeiket és erőforrásaikat megvédjék. Thrasher korai definíciója jól leírja a galerik sajátosságait (RODGERS 2013):

- spontán szerveződés;
- személyes jellegű kapcsolatok csoporton belül;
- területet védő magatartás; konfliktusok szomszédos csoportokkal;
- csoportegység;
- közösen tervezett viselkedések;
- hagyománytisztelet;
- visszafajító belső szerkezet;
- bajtársiasság (*esprit de corps*);
- szolidaritás;
- belső morál;
- csoportazonosság;
- kötődés a helyi területekhez.

A galerik működése hasonlít más kis csoportos aktivitásokéhoz, például a sportklubokéhoz, a szervezett bűnözői csoportokéhoz vagy akár politikailag szerveződő csoportokéhoz. A galerik korai vizsgálata kevésbé foglalkozott a nem szerepével, az etnikumokkal vagy akár a társadalom szociális osztályaival (FRASER–HOBBS 2007). Ebben változást hozott Cohen 1955-ös tanulmánya, amelyben a középosztály elvárt teljesítménymércéivel szemben az iskolai konfliktusokat, ellentéteket vizsgálva úgy találta, hogy e galerialapú csoportos működések ezekre vonatkozó reakcióként képződtek erre (FRASER–HOBBS 2007). Cloward és Ohlin (1960) is hangsúlyozták, hogy a teljes környezetet vizsgálni kell a galerik működésével összefüggésben, amelyek sokszor fejlődési folyamatokon mennek keresztül, megragadva a társadalomban lévő lehetőségeket egészen a szervezett bűnözői csoportok kialakulásáig (CLOWARD–OHLIN 1960). Ezen tanulmányok magyarázataikban jelentősen támaszkodnak Merton (1938) anomiaelméletére, amely a törekvések frusztrációiban látja e szerveződések alapját.

Merton nevéhez köthető a *relatív depriváció elmélete*, amely azt mondja ki, hogy szerény életlehetőségek között az emberek helyzetüket a társadalom önkényes rendszerének eredményeképpen látják, amelyben a jutalmak nem arányosak az egyéni teljesítményekkel. Az egyes vonatkoztatási csoportok és a viszonyítási keretek ellentmondásosakká válnak, ami során olyan feltételek alakulhatnak ki, hogy a személy az illegalitás irányába mozdul el (FRASER–HOBBS 2007; MERTON 1938).

Cloward és Ohlin fiatalok bűnözőbandákat tanulmányozva úgy gondolták, hogy *a bandák szubkulturális közösségeken belül keletkeznek, ahol a tagoknak általában kevés az esélyük a legális boldogulásra. Hangsúlyozták a szocioökonómiai státusz fontosságát, valamint a különböző kulturális hagyományok és szokások átadását.*

Az 1970-es években Parker brit fiatalok között vizsgálva az amerikai gangkultúra kritériumait úgy találta, hogy a fiatalok Nagy-Britanniában kevésbé verődnek galerikbe; ehelyett laza hálózatban próbálják a szülői munkásosztály generációjával szembeni feszültségeket és ellentmondásokat kezelni (MEDINA–ALDRIDGE–RALPHS 2016).

A kutatók ma is használják a *gang* fogalmát a kriminológiában, hiszen a közösségek kitermelik ezeket a városi fiatalokból álló paramilitáns csoportokat ott, ahol az állami kontroll gyengülni látszik. A galerik formálódása részben a börtönökben történik (SKARBEK 2014), más csoportok valamilyen üzleti, kereskedelmi tevékenységhez fonódva adaptálódnak, ami már a szervezett bűnözői droghálózatokkal van kapcsolatban (DOWDNEY 2007). A galerik működésének komplex tevékenységét, a változó paramétereket a kutatások nem határozták meg még (VIGIL 2003; VENKATESH 2008; HAGEDORN 2015).

A galerikkel foglalkozó kutatások módszertana nagyon változatos. A kutatások arculata megváltozott, és a komplex nemek, rasszok és társadalmi osztályok vizsgálata helyett részletekbe menő kérdések elemzése zajlik. Így vizsgálták például a galerik irányelveit (WILLIAMS–CLARKE 2015), az etnicizált hatásokat a késsel és fegyverrel elkövetett bűncselekmények során, valamint a rendőrségi címkézéseket. Nincs egységes definiálása a gangaktivitásoknak, mert ez országonként és az egyes országokon belül is területenként változik (FRASER–HOBBS 2007).

A csoportközi viszonyok alakulásában *dehumanizáló erővel* hat az érzelmi fertőzés jelensége, az egyéniségvesztés és a felelősség megosztása. Az egymáshoz való viszonyaikban az előítéletességnek is jelentős szerepe van, aminek hátterében a már korábban ismertetett projekciós énvédő mechanizmusok állnak. A csoporton belüli felgyülemlett feszültségek pedig kivetülnek a csoportokra. Az ellenkultúrákkal való találkozás, amely lehet etnikai, nyelvi vagy vallási alapú, sokszor kiváltja a kulturális konfliktusokat, ami a háborúknak is egy lehetséges megnyilvánulási módja.

A csoportközi vonzalom szabályszerűségeinek alakulása hasonló a személyközi viszonyokhoz, vagyis a hasonló attitűdöket valló csoportokkal tud szimpatizálni a bűnözői csoport is.

Természetesen a csoportközi viszonyokat meghatározzák a *vélt vagy valós csoportter-dekek* is, amelyek mögött jól meghatározott csoportcélok állnak, amelyekkel a csoporttagok azonosultak, és amelyek megvalósításában elköteleződtek. A csoportok közötti viszonyokat jellemző sztereotípiák csak akkor tudnának változni, ha csoportközi alapon lépnének egymással konstruktív, együttműködő kapcsolatba, ám ilyen helyzeteket a valós élet ritkán teremt. A csoporttagság pusztá ténye sokszor elegendő a csoportok közötti diszkrimináció megjelenéséhez. A versengés és az együttműködés normája egyszerre van jelen a galerik működésében, összefüggnek és a viszonylatok által meghatározottak.

A csoporttagságnak hatása van *társas identitásunk* formálódására, így az emberek hajlamosak a saját és az idegen csoport közötti különbségek eltúlzására, valamint az idegen csoporton belüli különbségek homogenizálására. Ehhez az észleléshez kapcsolódik az emberekben működő pozitív önértékelésre való törekvés, s ez a másik csoportot pusztán a léte miatt is negatív színezetben tünteti fel.

A csoportközi viszonyokat nagyban meghatározza, hogy kialakul egy csoportközpontú *vonatkoztatási keret* a csoportok és a személyek észlelésében és megítélésében. A csoportérdekek és a csoporton belüli hiedelmek határozzák meg a csoport információfeldolgozását. A csoportvélemények egyöntetűsége, a közös célok jutalomértéke, a csoportsikerekkel való azonosulás fokozza a csoporthoz való elköteleződést. Egzisztenciális konfliktusok esetén, az érdekharcok során a tévedéseket a csoport igazolja, a felelősség megoszlik, sőt egy teljesen más belső értékrendnek való megfelelés során az egyén agresszív cselekménye jutalomértékű. A csoportok közötti érdekharcokat pedig a személyes – mind tárgyi, mind személyi – veszteségek fenntartják, s kényszerítik a személyek e helyzetben maradását.

Ami talán közös tényező e vizsgálatokban, az a fiatalok *utcai vagy területi közelsége* és a *családi kötelek* általi meghatározottság. A *területi konfliktusok* és viták kritikus pontját képezik a *társas identitások kialakulásának*, valamint szerepet kapnak a jó hírnév létrehozásában, a közösségek közötti megkülönböztetésekben. Tevékenységeikben a lehetséges hézagokat próbálják kitölteni kereskedelmi és üzleti tevékenységeikkel egy olyan környezetben, ahol nagy a szegénység, alacsonyak a bevételek és rossz az egészségügyi ellátás (SHAW–McKAY 1942). Ezek a városi kommunák nem egységesek, működésüket elsődlegesen a hely, a történelem, a városi kultúra és életérzés határozza meg, amelyet az egyes területek közötti mély bizalmatlanság jellemez (DAVIES 2013). A csoportok száma nagy, és az egyes csoportok működését a személyes, a helyi és a családi kötelek összekovacsolódája határozza meg, ami egy sajátos erőteret képez, és ez válik a nyereségvágyó felnőttbűnözés táptalajává. A családi kötelek szintjén elszenvedett sérelmek kapcsán létrejövő érzelmi zsarolás és területi dominancia fogja meghatározni az erőszakos cselekmények első szintjét (FRASER–HOBBS 2007). A galerik működésének fontos sajátossága, hogy fejlődőképeseek, utcai bandákból szervezett bűnözői csoportokká alakulhatnak át, vagy azok számára biztosítanak utánpótlást. Ezt a következő fejezetben tárgyaljuk. Itt röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy a bűnözést egyre inkább az illegális piaci kereslet (például drog) határozza meg (LASH–URRY 1987), és csökkent a túlságosan erőszakos működési módok hatékonysága (ANTONOPOULOS et al. 2015). Így a napjainkban kialakuló szervezett bűnözést – amely a csoportos bűnözés kiterjesztett formája – jelentősen meghatározzák a szervezetek üzletjellegű működése (FRASER–HOBBS 2007).

5.5. A szervezett bűnözés

A szervezett bűnözés mintapéldája a maffia, amely a 19. század végén jött létre Sziciliában, furcsa módon abból a szükségből, hogy az akkoriban igen jövedelmezővé váló narancs- és citromültetvényeket megvédjék a fosztogatóktól (DIMICO–ISOPI–OLSSON 2017). A bűnszervezet valószínűleg régi hagyományokra épít (egyenesek szerint az arab Maafir törzstől veszi a nevét, amely az első ezredforduló tájékán uralkodott Palermo környékén – FOLLAIN 2008), de csak a 19. század környékén robbant be a köztudatba. A 20. század elején már az Egyesült Államokban terjeszkedett, mára pedig a név szimbólummá vált, amelyet olyan szervezetekre is alkalmaznak, amelyeknek semmi közük nincs az eredeti maffiához (például „orosz maffia”) (LOMBARDO 2002).

Megjegyzendő, hogy szervezett bűnözésre nem csak profi bűnözők csapatai képesek. A világ legnagyobb vitamintermelő cégei például kartellbe szerveződtek a múlt század 90-es éveiben, hogy termékeik árát mesterségesen magasan tartsák. Vezetőik e célból álnéven találkoztak különböző szállodákban, hogy a gazdasági bűncselekményt megszervezzék (BARBOZA 1999). Az ügy végül közel egymilliárd dolláros pénzbüntetéssel, két ember számára pedig elfogatóparanccsal zárult (O’DONNELL 1999). Ez a két szélsőség, a hivatásos bűnözők és a nyereségvágytól hajtott üzletemberek összeesküvései jól példázzák a szervezett bűnözés sokarcúságát, amelyet először általánosságban tárgyalunk, majd a drogbűnözés példáján keresztül mutatunk be részletesen.

A szervezett bűnözés meghatározásai

Egy nem túl régen (2010-ben) megjelent munka a szervezett bűnözés 115 meghatározását tartotta nyilván, amelyből 69-et az Egyesült Államokban, 10-et Nagy-Britanniában, 7-et pedig az EU más tagállamaiban vagy szervezeteiben alkottak meg (ezek a legfontosabb „meghatározásgyártó” helyek). Még Óceániában is született három definíció (VARESE 2010). Mivel 1981-ig az Egyesült Államokban még csak 13 meghatározást tartottak nyilván (HAGAN 1983), úgy tűnik, ezek gyártásának üteme gyorsul. A meghatározásokban leggyakrabban szereplő fogalmak a következők voltak: nyereségvágy, törvénytelen tevékenység, hierarchikus szerveződés és tartós működés. A bűnszervezetek legfontosabb eszközeiként az erőszakot és a korrupciót nevezték meg a leggyakrabban. A „leggyakrabban” kifejezés kihangsúlyozza, hogy a meghatározások kulcsmotívumai is különbözhetnek.

A definíciók nagy száma két dolgot mutat egyszerre. Egyrészt azt bizonyítja, hogy a szervezett bűnözéssel kapcsolatban *nézetek* vannak, amelyeket legtöbbször az határoz meg, hogy egy adott szerző milyen bűnszervezetekkel foglalkozott a munkássága során. Másrészt viszont elég egyértelműen igazolja, hogy a meghatározásokkal nem érdemes bíbelődni: nincs olyan szerző, aki egy ilyen összetett jelenség minden vonatkozását egyetlen mondatba tudná sűríteni. Mindig akad valaki, aki a meglévő meghatározások tárházát hajlamos lesz egy új definícióval gazdagítani. Az új mondat persze tovább variálható. A szervezett bűnözés lényegét tehát ez az egész fejezet összességében igyekszik megragadni – valamennyi mondatával –, bár meghatározásokat helyettesítő tulajdonságlistákat alább majd bemutatunk.

5.5.1. Fogalmak és keretek

A szervezett bűnözés meghatározása – éppen sokarcúsága miatt – meglehetősen nehéz, ezért a szerzők többnyire a szervezett bűnözői csoportok sajátosságainak felsorolása által próbálják azt leírni, semmint hagyományos meghatározásmondatok révén. A jelenségnek természetesen van egyszerűbb, „hivatalos”, az ENSZ által megfogalmazott meghatározása is, amely így hangzik: „Három vagy több személy által alkotott csoport, amely tartósan fennáll, és amelynek tagjai együttműködve hajtanak végre bűntetteket azért, hogy közvetve vagy közvetlenül anyagi nyereségre tegyenek szert” (unodc.org). Bár ez világos meghatározás, megvan az a hibája, hogy a csoportos bűnözésnek minden formáját magában foglalja, így azokat a nagyon egyszerű szerkezetű bűnbándákat is, amelyekkel az előző fejezetben foglalkoztunk. Ha elfogadnánk ezt a meghatározást, úgy összemosnánk olyan bűnözői csoportokat, nevezetesen a bűnbándákat és bűnszervezeteket, amelyek nagyon sok szempontból különböznek egymástól. A szervezett bűnözés viszont nagyon sajátos világ, amely megérdemli az egyedi „elbírálást”.

A listászerű meghatározások közül kettőt mutatunk be a 7. táblázatban.

7. táblázat

A bűnözőszervezetek meghatározása

ABADINSKY 2010	ALBANESE 2000
hierarchikusan szervezett; munkamegosztás alapján dolgozik; nincsenek politikai céljai; önmagát időben újjáteremti; saját szubkultúrával rendelkezik; szigorú belső szabályok szerint működik; tagsága exkluzív (kizárólagos); területén monopóliumra törekszik; erőszak és korrupció jellemzi.	bűnözéssel tesz szert nyereségre; erőszakot vagy fenyegetést alkalmaz; korlátozott tagsággal rendelkezik; korrupcióhoz folyamodik, hogy védje magát; nincs ideológiája; saját területén monopóliumra törekszik; specializált tevékenységű; tartós hierarchiába rendeződik; tevékenysége tervezett; titoktartásra épül.

Megjegyzés: A jelenség bonyolultsága miatt a szerzők jelentős része hasonló listákkal határozza meg a szervezett bűnözést.

Forrás: ABADINSKY 2010; ALBANESE 2000

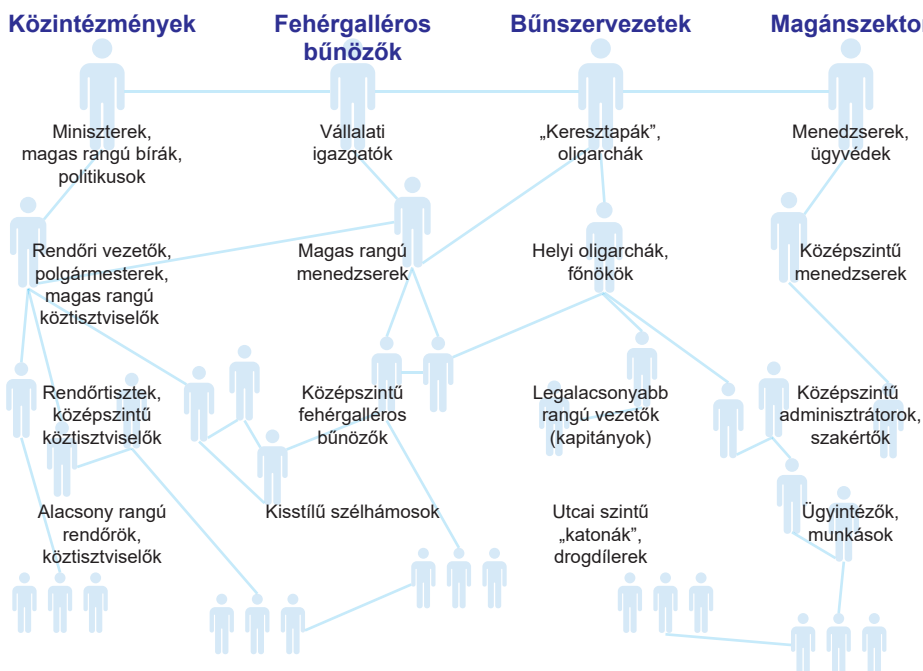
Ezekben a listákban már vannak olyan elemek, amelyek megkülönböztetik a kis bűnbandákat a bűnszervezetektől. Ilyenek a „szubkultúra”, a „monopólium” és bizonyos értelemben a korrupció is, hiszen nem jellemző, hogy a kis bűnbandák vesztegetéssel próbálkoznának, legalábbis nem olyan léptékben, mint a bűnszervezetek. A két lista sokban hasonlít, bár a szervezett bűnözői csoportok tulajdonságait helyenként másképpen fogalmazzák meg. Ha figyelmesen olvassuk a listát, megállapíthatjuk, hogy a bűnszervezetek úgy működnek, mint a (nagy)vállalatok. Anyagi haszonra törekednek, ezt pedig úgy érik el, hogy munkamegosztásra és belső hierarchiára épülő szervezeteket hoznak létre, amelyek akkora szeletet igyekeznek kiharítani a piacból, amekkorát csak bírnak, miközben egyetlen politikai cél mellett sem kötelezik el magukat. Az egyetlen különbség a legálisan működő vállalatokhoz képest a büntettek túlsúlya a bűnszervezetek eszköztárában (erőszak, korrupció), illetve az, hogy az esetek jelentős részében a működési terület maga is illegális – például drog- és emberkereskedelem, prostitúció –, bár nem mindig, lásd fent a vitaminyártók esetét. Összeesküvést szőni az árak magasán tartása végett törvénybe ütközik, a vitaminok gyártása önmagában viszont nem.

Ha mégis megkockáztatnánk az egymondatos meghatározást, a következőhöz juthatnánk el: *a bűnszervezet a vállaltszerű működést megvalósító bűnözők csoportja*. Ez egyébként nem különösebben új gondolat; Smith már 1978-ban úgy látta, hogy „a szervezett bűnözés a törvényes üzleti tevékenység kiterjesztése, amely illegális kereslet kielégítése révén termel hasznot” (SMITH 1978), sőt, a gondolat már a 20. század elején megfogalmazódott (LANDESCO 1929). A vállaltszerű működés egyik további sajátossága a holdsingszerű működés, illetve a csoportok közötti együttműködés, amelyre az alábbiakban bőven látunk majd példát.

A szervezett bűnözői csoportok számát nem lehet pontosan meghatározni, mert a helyzet folyamatosan változik. Mindenesetre a bűnszervezetek számát 440-re becsülték 2016-ban Spanyolországban (ORTEGA DOLZ 2016); Ausztráliában egyedül a bűnözötevékenységet

folytató motoros bandák számát 40 körülre becsülték 2019-ben (AUSTRALIAN CRIMINAL INTELLIGENCE COMMISSION 2019), míg Hollandiában szervezett bűnözői csoportok százei folytatnak rendszeres, határokon átívelő bűnözői tevékenységet (KLEEMANS 2004). Érdeemes kihangsúlyozni, hogy ezek a számok nem kisebb-nagyobb bűnbandákat jelölnek, hanem jól strukturált bűnszervezeteket. A vállalatszerű működés, a bűnszervezetek nagy száma és összefonódásuk a törvényes szervezetekkel és cégekkel együttesen azt jelenti, hogy a szervezett bűnözés beépült a társadalomba, és annak integráns részét képezi. Ezt foglaltuk össze a 21. ábrában, amely egy EU-kiadvány hasonló ábráján alapul (GOUNEV–BEZLOV 2010).

21. ábra

A bűnözői hálózatok a társadalom különböző szegmenseiben és szerveződési szintjein

Megjegyzés: Ez utóbbiakat az előtér fekete szövegeivel jelöltük, a háttérben felsejülő hálózatot a szereplők (emberalakok) és a köztük fennálló kapcsolatok (vonalak) jelölik. Az ábra forrásában szereplő EU-szintű vizsgálat „mintaállama” Franciaország, Görögország, Hollandia, Olaszország és Spanyolország volt, de meginterjúvoltak szakértőket Ausztriában, Belgiumban, Magyarországon, Németországban és Romániában is. Az ábra egy általános kép a bűnszervezetek és a legális társadalom közötti összefonódásokról, nem egy bizonyos hálózat konkrét bemutatása.

Forrás: GOUNEV–BEZLOV 2010 alapján a szerző szerkesztése

Ebben a tág megközelítésben egy olyan nagy méretű társadalmi probléma körvonalazódik, amelynek megoldása nem pusztán rendészeti feladat; már csak azért sem, mert az EU-ban begyűjtött adatok szerint a rendőrség maga is része a szervezett bűnözéshez kapcsolódó korrupciós hálózatoknak. Bűnüldözési adatokat szolgáltatathat ki bűnszervezeteknek, védheti az illegális üzleti tevékenységet, sőt, alkalomadtán maga is bekapcsolódhat a bűnözésbe:

részt vállalhat például a prostitúcióban és a drogok terjesztésében (GOUNEV–BEZLOV 2010). A dokumentum szerint még az is előfordul, hogy közvetve korrumpálódik: a bűnszervezetek nyomást gyakorolnak a döntéshozókra, hogy nekik megfelelő rendőrségi vezetőket nevezzenek ki a kulcspozíciókba. Nem véletlen, hogy az EU által javasolt intézkedések egyike sem rendészeti jellegű. Csaknem kizárólag technikai és szociális intézkedésjavaslatokra korlátozódik. Az összefonódások felderítését rendőrségtől független szervezetekre (például kutatókra) bízna, vagy olyan megelőzési stratégiákat dolgoztatna ki a tagállamokkal, amelyek a közösség felvilágításán és éberségének fokozásán alapulnak (GOUNEV–BEZLOV 2010).

Bár a dokumentum nem tér ki arra, mi akadályozná meg a rendőrségtől független megfigyelő testületek (például a kutatók) korrupttá válását, azt mindenesetre érzékelteti, hogy a korrupció miatt a szervezett bűnözés elleni fellépésnek tulajdonképpen a társadalom széles rétegei elleni nyomozással kellene átalakulnia, ha fel szeretnénk számolni a problémát. A szervezett bűnözés és a vele szembeni fellépés társadalmi beágyazottságára visszatérünk majd akkor, amikor az ügy rendészeti vonatkozásaival foglalkozunk. Ebben a bevezetésben azonban ki szeretnénk hangsúlyozni, hogy a bűnözői hálózatok belső strukturáltsága korántsem olyan erőteljes, mint általában hiszik, vagy ahogy azt a fenti ábra sugallja. Igaz ugyan, hogy a hálózatok egyes részein (például a maffiaszerű bűnszervezetekben) szinte katonai jellegű alá- és fölrendeltségi viszonyok uralkodnak (ennek megfelelő belső fegyelemmel), ezek a szervezetek csak részfeladatokat végeznek el a hálózaton belül. Az üzletszerű működéshez szükséges nagyobb hálózatok szervezettsége meglehetősen laza, és az egyes tagszervezetek céljai is gyakran ütköznek egymással (MILLER–MAXSON–KLEIN 2001). Az együttműködő bűnözői csoportok között nincsenek „eltéphetetlen” szálak, és azok, amelyek vannak, nem ölelik fel a bűnözőtársadalom egészét (DECKER–BYNUM–WEISEL 1998), és többnyire ideiglenesek (CARTER 1994). A bűnszervezetek hálózatát nem úgy kell elképzelni, mint egy felső vezetéssel működő nagyvállalatot, hanem mint egyéni vállalkozók, kis- és középvállalkozások, illetve nagyobb cégek laza szövetségét, amelynek mindegyik tagja a saját nyereségének maximalizálására törekszik, akár a többiek rovására is. Ebbe a laza szövetségbe kapcsolódnak bele másféle szervezetek, például azok, amelyeket megvesztegetnek, hogy a bűnszervezetek tevékenységét fedezzék. Ezek ugyancsak lazán és bizonytalan szálakkal kötődnek egymáshoz, illetve a hálózathoz. A bűnözői hálózatoknak ez a sajátossága sérülékennyé teszi őket a bűnüldözéssel szemben (ALBANESE 2008), legalábbis sokkal sérülékenyebbek annál, amilyen egy egységes szervezet volna. Bár a 21. ábra egy hatalmas, sokszorosán összefonódó szervezet létének benyomását kelti, amely az egész társadalmat behálózza, a bűnszervezetek hálózatai valójában fragmentáltak. Kapcsolataik állandóan változnak, céljaik nem egységesek, és gyakran fordulnak egymás ellen – mint ahogy más vállalatsszövetségek tagjai is. Egy mély társadalmi probléma megoldása természetesen nem (csak) a rendőrség feladata, a bűnhálózatok fragmentáltsága azonban megteremti a lehetőségét annak, hogy a rendőrség is hatékonyan kapcsolódjon be a bűnszervezetek elleni küzdelembe.

Sajátos szervezeti felépítése miatt a szervezett bűnözést úgy mutatjuk be, mint egy üzleti modellt, s a lényeg tekintve az is, néhány olyan sajátossággal, amely megkülönbözteti az elfogadottabb üzleti modellektől. Nota bene, az „üzleti modell” sem határozható meg egyetlen mondatban, és ezt is inkább sajátosságai és elemei listázásával írják le (KAPOSI 2006). Akik ragaszkodnak az egymondatos meghatározáshoz, az üzleti modellt úgy írják le, mint azt a módot, ahogyan egy cég a jövedelmet létrehozza. Ebbe a tág meghatározásba

a bünszervezetek üzleti modellje is belefér. A modell jellemezhető *stratégiai választásokkal* (például a vevőkör és a versenytársak felmérése), *értéktermeléssel* (például források, tevékenységek), *értékszerzéssel* (költség és profit), illetve *értékhálózattal* (szállítók, ügyfélkapcsolat, információáramlás stb.). A bünszervezeteket az alábbiakban ezen gazdasági fogalmak segítségével mutatjuk be.

5.5.2. A bünszervezetek üzleti modellje – *modus operandi*

Stratégiai választások

A szervezett bűnözés az esetek többségében egy piacra telepszik rá, amely független a létezésétől (LOTSPEICH 2002). A lakosság egy része olyan termékekre vagy szolgáltatásokra tart igényt, amelyekre a törvény értelmében nincs joga. Mivel az igény törvényes keretek között nem elégíthető ki, létrejön egy piac, amely szükségszerűen illegális. A bünszervezetek ezt a társadalmi igényt vagy szükségletet elégítik ki. Magát a bünszervezetet nem az illegális piac hozza létre, hanem fordítva: a létező bünszervezetek használják ki az illegális piac által megteremtett lehetőséget, és fejlődnek tovább annak a jövedelemnek a függvényében, amelyet ez a piac biztosít számukra. Ennek klasszikus példája az Egyesült Államok alkoholtilalmi időszaka. A lakosság inni szeretett volna, ezt törvényes keretek között nem tehette meg, ezért bűnözők szolgáltatásaihoz volt kénytelen fordulni. Az alkoholtilalom emelte országos erővé az amerikai maffiát, amely korábban kisfilizsárosból élt (DOYLE 2005). A szervezett bűnözésnek tehát a társadalom a megrendelője, pontosabban a társadalomnak az a (többnyire) kis része, amely a törvénytelen piacot az igénye révén létrehozza.

A bünszervezetek egy sajátos és a fentivel sok szempontból ellentétben álló formája az, amelyet „fehérgalléros bűnözésnek” nevezünk. Ezt (csalás, sikkasztás, hamisítás, szellemi jogok bitorlása stb.) egyének ugyanúgy elkövethetik, mint bűnözőcsoportok vagy szervezetek. Ez utóbbinak közelmúltbeli és lassan klasszikussá váló példája a Volkswagen-csoport hét éven keresztül tartó csalássorozata, amikor is a gépkocsikba beépített szoftverek lehetetlenné tették a káros gázkibocsátás helyes mérését az autók műszaki ellenőrzése során (JUUL 2016). A cég úgy tett szert nyereségre, hogy megspórolta a környezetszennyezést csökkentő berendezések beépítését a gépkocsikba. A fehérgalléros bűnözés „megrendelője” és hasznélvezője itt nem a társadalom, és a büntett nem elégít ki semmilyen (bármilyen kicsi) társadalmi igényt. Épp ellenkezőleg, árt a társadalom *minden* tagjának, akár úgy, hogy szennyezi a levegőt (a Volkswagen esete), akár úgy, hogy pénzt vesz ki a zsebükből (a vitaminyártók fentebb említett példája). A fehérgalléros bűnözést elkövethetik csoportok vagy éppen szervezetek (cégek), de csak igen ritkán hoznak létre ahhoz hasonló nagy bűnözőhálózatokat, mint amelyet például a drogbűnözés. Sőt, a büntettet a szervezeten belül is csak kis, elszigetelt csoportok valósítják meg; a tagjok többsége nem is tud róla. A fehérgalléros bűnözéssel itt nem foglalkozunk, már azért sem, mert az elkövetők alaptevékenysége gyakran legális (például gépkocsi- és vitaminyártás). Csak az olyan esetek kapcsán említjük, amikor a „fehérgallérosok” beépülnek a „valódi” bűnhálózatokba. A két-féle bünszervezet egyszerűsített modelljét a 22. ábra mutatja be.

22. ábra

A bűnszervezetek üzleti modelljének egyszerűsített ábrázolása

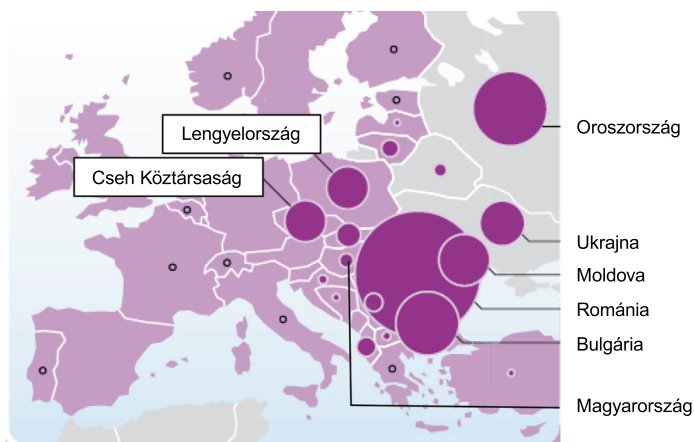
Megjegyzés: Bal oldalon a „klasszikus” bűnszervezeti modell, jobb oldalon a fehérgalléros modell látható. A kettő között ritkán van kapcsolat. A kék háttér azokat a szereplőket jelöli, akik érdekeltek a bűnszervezet működésében.

Forrás: a szerző szerkesztése

Tevékenységi terület

A bűnszervezetek legfontosabb tevékenységi területeit egy ENSZ-dokumentum alapján fogjuk bemutatni (UNODC 2010), kivéve természetesen a drogbűnözést, amelyet külön tárgyalunk majd.

Embercsempészet és szexuális rabszolgaság • A szervezett bűnözésnek ezt a fajtáját a szexuális szolgáltatások iránti igény hozta létre. Bűnügyi alapját részben a helyi „munkaerő” költségei (illetve a külföldi munkaerő olcsósága), részben a prostitúció tiltása hozta létre, amely természetesen országfüggő. Korábban Kelet-Európából (főleg Romániából) csempészték áldozatokat Nyugat-Európába; újabban Kelet-Európa helyét más, elsősorban latin-amerikai és afrikai országok vették át. Ez a fajta bűnözés többféle tevékenység egymásra épüléséből, és sok kisebb-nagyobb bűnszervezet határokon átívelő tevékenységéből épül fel; ezek bűnözői hálózatokat hoznak létre. A fő „üzletágak” a következők: áldozatok toborzása saját országukban; az áldozatok átcsempészése a célországba, gyakran hamis úti okmányokkal (fehérgalléros bűnözés), az áldozatok kizsákmányolása megfélemlítéssel, és a szolgáltatás „forgalmazása” a célországban. Az áldozatok kelet-európai forrásait a 23. ábra szemlélteti.

23. ábra

A szexuális célzatú emberkereskedelem áldozatainak megoszlása Európában 2005–2007 között

Megjegyzés: A körök nagysága az áldozatok számával arányos. A Romániát szimbolizáló nagy kör közel 3000, a nyugat-európai országokban található kis körök kb. 5 áldozatnak felelnek meg. Az eredeti táblázatban csak a jelentős „munkaerő-szolgáltató” országok voltak megnevezve, ezért Magyarországot mi jelöltük meg.

Forrás: UNODC 2010

Migráncsempészet • A két legfontosabb útvonal Latin-Amerikából az Egyesült Államokba, illetve Afrikából az EU-ba irányul. A szervezett bűnözés e formája tulajdonképpen áldozatok nélküli; az igényt, amelyre a bűnszervezetek építenek, elsősorban maguk a csempésztett emberek hozzák létre.

Fegyvercsempészet • A fegyvercsempészet két fő útvonalának egyike az Egyesült Államokból Mexikó felé tart, és elsősorban maguknak a bűnözőknek az igényeit elégíti ki; a másik útvonal Kelet-Európát (elsősorban a volt Szovjetunió államait) és Afrikát köti össze, és a politikai erőszakot szolgálja. Ezt háborús igények tartják fenn. Fegyvereket természetesen sok más útvonalon is csempésznek; erre alább röviden visszatérünk. A fegyverkereskedelmi hálózatok sajátossága, hogy a forrásországban (például az Egyesült Államokban) a fegyverek beszerzése sokszor legálisan történik; csak a csempészés és a célországbeli forgalmazás illegális.

Természeti erőforrások csempészet • A természeti erőforrások csempészetének társadalmi igényét főleg azok teremtik meg, akik kedvtelésből tartanak egzotikus állatokat vagy növényeket, és szívesen fizetnek azért, hogy gyűjteményükbe védett állatok is bekerüljenek. Ez a piac Nyugat- és Közép-Európában, illetve Észak-Amerikában jelentős. A szintén védett, de értékes fajok iránti igény is táplálja ezt a fajta szervezett bűnözést, de vannak ennél korlátozottabb célú bűnszervezetek is. Az orrszarvú orrdíszét például Ázsiában (elsősorban Kínában és Japánban) afrodisziákumnak tartják, ezért Közép- és Dél-Afrikából jelentős mennyiségben szállítják ezekbe az országokba, természetesen illegálisan, mert minden orrszarvúfaj védett. Az igényt hatalmas, földrészekén átívelő bűnszervezetek elégítik ki, amelyek beszerzőket, csempészeket, átrakodóállomásokat, titkos raktárakat, illetve

forgalmazószervezeteket ölelnek fel. Kényes árurol lévén szó, a biológus szakemberek együttműködése nélkülözhetetlen. A természetvédelmi törvények általánossá válása miatt ennek a kereskedelemnek minden eleme illegális, a ritka fajok beszerzésétől a forgalmazásukig úgy a forrás-, mint a célsországban.

Termékek hamisítása • Bár ez a fajta tevékenység szinte minden országban jellemző, többnyire jelentősebb bűnszervezetek bevonása nélkül valósul meg. Kínában és néhány kelet-ázsiai országban ölt nagyipai és nagykereskedelmi méreteket. A szervezett bűnözésnek ez a formája különbözik a többitől, mivel csak kismértékben illegális. A termelő országok többsége nem fogadta el a szellemi tulajdonjog védelméről szóló nemzetközi egyezményeket, ezért a termelés helyileg nem minősül törvénytelennek. A célsországok kereskedői az esetek többségében nincsenek tudatában az áru eredetének, ezért ők jóhiszeműen járnak el. Bűnözői tevékenységet tulajdonképpen csak az eredethamisítás igényel.

Tengeri kalózkodás • A tengeri kalózkodást, bár szervezett bűnözésként tartják számon, az esetek többségében kis bűnbandák hajtják végre, amelyek nem hoznak létre nagy bűnhálózatokat.

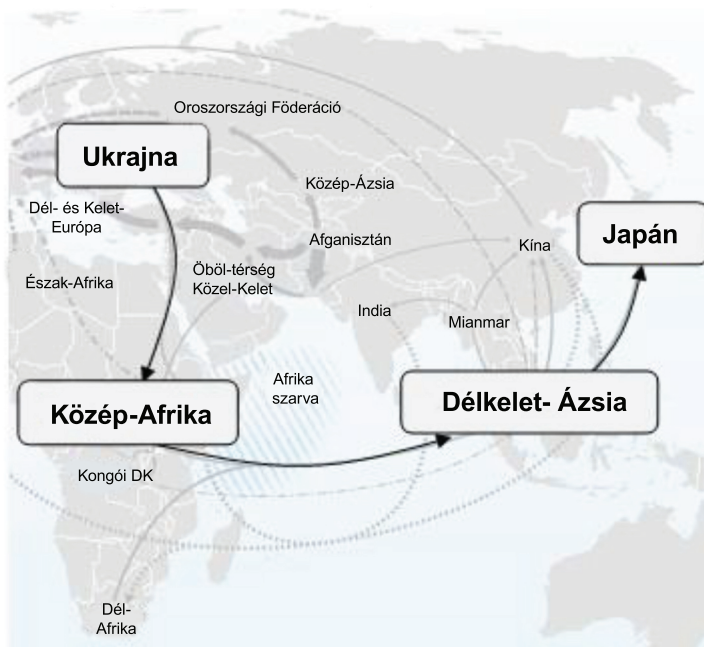
Kiberbűnözés • A kiberbűnözés rendkívül sokféle lehet, de azoknak a nagy léptékű bűnözői hálózatoknak, amelyek ennek a fejezetnek a témái, még csak kezdeti formái jöttek létre. A büntetteket többnyire egyénileg vagy kis csoportokba szerveződve hajtják végre. Ez alól talán csak az identitáslopás kivétel, amelyet elsősorban az Egyesült Államokban jegyeznek.

Értéktermelés és értékszerzés

Az „értékteremtés” – hogy idézőjelesen továbbra is üzleti fogalmakkal éljünk –, többnyire a fogyasztótól távol történik meg. A „szexuális rabszolgákat”, egzotikus állatokat vagy a drogot ott hajtják fel (állítják elő), ahol ezek rendelkezésre állnak, vagy ahol ez viszonylag kockázatmentesen megtehető. A világnak ezeket a területeit a politikai és társadalmi instabilitás és az erőszak széles körű elterjedése jellemzi (SCHULTZE-KRAFT 2016). A „munkát” helyi bűnbandák vagy bűnszervezetek végzik el, amelyek a helyileg létrehozott „értéket” becsatornázzák az értékhálózatba. Az „értékszerzés” (például profit) a hálózat minden pontján külön csapódik le, többnyire a piaci viszonyoknak megfelelően. Erre a drogkereskedelem kapcsán térünk ki.

Értékhálózat

Az „értékhálózatot” (információáramlás, szállítás, ügyfélkapcsolat és forgalmazás) bűnszervezetek nemzetközi hálózatai alkotják; ezek hozzák meg azokat a stratégiai döntéseket is, amelyek a célpiacon, a vevőkört és a versenytársakat érintik. Mivel illegális igény illegális kielégítéséről van szó, az üzletszerű működés nem mindig követ racionális útvonalakat. Ennek szemléltetésére a távolkeleti jakuzák (japán bűnszervezetek) fegyverellátását hozzuk fel példának (24. ábra).

24. ábra

A jakuzák fegyverellátásának útvonala

Megjegyzés: Az Ukrajnából Közép-Afrikába irányuló fegyverszállítást az utóbbi háborús igényei táplálják. A helyi forgalmazók stratégiai döntése miatt azonban a fegyverek egy részét Délkelet-Ázsiába, onnan pedig a japán jakuzák felé továbbítják. Ha törvényes kereskedelemről lenne szó, a jakuzák közvetlenül Ukrajnából rendelnének fegyvert, mert úgy megspórolnák a közbeeső láncszemek profitját. Az illegális kereskedelem azonban kénytelen alkalmazkodni a bűnszervezetek „értékhálózatához”. Olyan partnerektől és olyan útvonalon szerzi be és továbbítja az árut, amelyek a rendelkezésre állnak. Az ábra halványabb nyilai a fegyverkereskedelem egyéb útvonalait jelzik.

Forrás: FARAGÓ–VÁRI 2002 felhasználásával saját szerkesztés

Az „értékhálózat” – kevésbé gazdasági fogalommal: társadalmi integráltság – szempontjából a bűnszervezetek működését három kategóriába sorolják.

A „tisztán” üzleti vállalkozás modell nagyjából 100 éve született meg az Egyesült Államokban, amikor a zsarolásból élő olasz eredetű bűnbandák (DASH 2009) rátelepedtek az alkoholtilalom által létrehozott illegális piacra, és létrehozták azt az üzleti modellt (HALLER 1990), amely hatalmas fejlődést tett lehetővé számukra. Ezek a szervezetek is folyamodnak megvesztegetéshez, de nem épülnek bele a társadalomba.

Az *integrált modellt* követő bűnszervezetek – az illegális tevékenység mellett – beépülnek a legális üzleti tevékenységbe, a szakszervezetekbe és a közigazgatásba, beleértve a rendőrséget is. Ez a modell a második világháború után kezdett terjedni az Egyesült Államokban (BLOCK 1994), de ma már e szerint szerveződnek például a volt szovjet köztársaságok bűnbandái (SHELLEY 1995) és a holland bűnszervezetek (VAN DUYNÉ 1993).

A *kormányzati modell* esetében a bűnszervezetek állami funkciókat is ellátnak (GROSSMAN 1995): üzleti vitákat döntenek el, adót szednek, munkalehetőséget biztosítanak stb. Ilyen

modell működik az afgán ópiumiparban, ahol bünszervezetek látják el a farmereket a más termesztéséhez szükséges vetőmaggal, műtrágyával és növényvédő szerekkel, kölcsönöket adnak a termelés megindításához, és biztosítják a termények elszállítását és tárolását (MARTIN–SYMANSKY 2006).

A fenti három fő bűnözői modell között természetesen sokféle átmenet és kevert megoldás létezik. Sőt, mint látni fogjuk a drogbűnözés kapcsán, ugyanannak a hálózatnak a keretén belül az egyes bünszervezetek különböző „értékhálózatokat” hozhatnak létre: különböznek abban, hogy mennyire épülnek be a társadalom szövetébe: idegen test maradnak („tisztán” üzleti modell), részeivé válnak a rendszernek (integrált modell) vagy átveszik szerepét (kormányzati modell).

5.5.3. Drogkereskedelem

A bünszervezetek és bűnhálózatok működését, mint fent többször céloztunk rá, a drogkereskedelmen keresztül mutatjuk be részletesen. E terület kiemelését indokolja egyrészt az, hogy erről a bűnözési formáról viszonylag sok információval rendelkezünk, másrészt pedig az, hogy a drogbűnözés a szervezett bűnözés talán legfontosabb iparága.

A drogok piaca

Az illegális drogok kereskedelmét egy pszichobiológiai társadalmi igény tartja fenn. A pszichológiai tényezők elsősorban fiatalok körében jelentkeznek, akik még csak kísérleteznek a drogokkal, míg a biológiai tényezők elsősorban azoknál, akik már visszaélnek velük, vagy függővé váltak. Ami a drogfogyasztás motivációit illeti, ezt egy európai felmérés alapján a 8. táblázatban foglaltuk össze.

8. táblázat

A drogfogyasztás motivációja európai fiatalok körében

Ok	Arány (%)	Ok	Arány (%)
Kíváncsiság	64	Szórakozás	21
Barátok hatása	45	Egyéni (például iskolai) problémák	16
Kalandvágy	37	Magányosság	16
Családi problémák	32	Társadalmi (például gazdasági) problémák	16
Pozitív várakozás	22	Akarathiány	13

Megjegyzés: A táblázat egy adatai egy 2004-es felmérésből származnak, amely során 15 európai országban nagyjából 600 ezer fiatal kérdeztek meg. Vannak ennél frissebb Eurobarometer-jelentések is a fiatalok droghasználatáról, azok azonban nem mérték fel az okokat. Az „ok” a kérdőívben kinyilvánított véleményt jelöli, míg az arány azoknak a fiataloknak az arányát, akik az illető okot megjelölték. Az arányok meghaladják a 100%-ot, mert a teszt több választást tett lehetővé. Sötét háttérrel jelöltük a negatívnak minősülő okokat.

Forrás: EOS Gallup Europe alapján a szerző szerkesztése

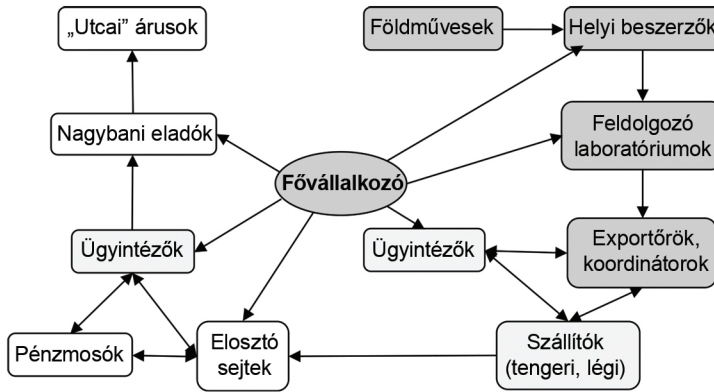
Feltűnő, hogy a pozitívnak minősülő okok részaránya messze meghaladja a negatívnak minősíthetőket. A fiatalok körében a drogfogyasztásnak egyfajta pozitív kultúrája alakult ki, amely független társadalmi körülményeiktől, vagyis a drog egyformán népszerű a társadalom „alsóbb” és „felsőbb” rétegeiben (PILKINGTON 2007). Tekintve, hogy Európa-szerte a kamaszkorú fiatalok (akik vélhetőleg még csak kísérleteznek a droghasználattal) nagyjából 20%-a fogyaszt drogot, ők önmagukban is elég jelentős piacot jelentenek a drogkereskedelem számára (Csehország járt az élen, a magyar drogfogyasztás az európai átlag alatt volt) (ESPAD 2015). Azoknak az aránya, akik már visszaélnak a drogokkal, vagy függővé váltak, jóval alacsonyabb a kísérletezőkénél (PAGLIA-BOAK – ADLAF 2007), de a függés, bizonyos drogoknál legalábbis, olyan idegrendszeri változásokat idéz elő (VACCARINO 2007), amelyek kényszeressé teszik a drogfogyasztást, ezért ez átnyúlik a felnőttkorba is. A drogfogyasztás kultúrája és a függőség tehát tartós és biztos piacot teremt a drogkereskedelem számára. Ez a drogkereskedelem „megrendelője”.

Droghálózatok

A fenti igényre épülnek rá azok a bűnözői hálózatok, amelyek megszervezik az illegális drogkereskedelmet. Ezek mindegyikét természetesen lehetetlen itt áttekinteni, ezért a szervezetek felépítését két illusztratív példán keresztül szemléltetjük. Az egyik a kolumbiai Cali és Medellín város körül szerveződő kartellek modellje. Ezek látják el kokainnal az Egyesült Államok piacát. A kartelleket olyan hírhedt személyiségek vezették, mint Pablo Escobar, Jorge Ochoa és Gilberto R. Orejuela (KENNEY 2007). A hálózat felépítését a 25. ábra mutatja be.

A hálózat központjában egy olyan bünszervezet áll, amelyet a „fővállalkozó” névvel illetünk, és amelyeknek fontos szerepe van az egész hálózat működésében. Ez védi a hálózatot a bűnüldözéssel szemben, fenntartja az „üzleti becsület” szellemét a kapcsolt bünszervezetekben, és ügyvezetők (brókerek) révén részt vesz az ügymenet szervezésében is (ha másképpen nem jelöljük, minden információ a fent hivatkozott munkából származik). A partnerekkel szemben az erőszak és megfélemlítés eszközét alkalmazzák, a közigazgatást és a rendfenntartást többnyire megvesztegetik. Kolumbiában több hasonló hálózat él egymás mellett, és mindegyik egy-egy „fővállalkozó” köré csoportosul, amelyet közismert, egymástól független, de néha együttműködő emberek vezetnek, például a kartellek fent megemlített ikonikus vezetői.

A hálózat minden egyes pontján bűnözőcsoportok vagy bünszervezetek állnak, amelyek sokszor igen bonyolult és szerteágazó munkát végeznek, tevékenységüket pedig munkamegosztásban végzik. Két egyszerű példával élve: a parasztoktól megvásárolt szárított kokalevélből először egyszerű eljárásokkal nyers kokainmasszát állítanak elő, majd vegyszert laboratóriumokban tisztítják. A szállítók szakmai felkészítésére instruktorkat alkalmaznak, akik nem vesznek részt magában a csempészésben, csak tapasztalatuk átadásával segítik a végrehajtókat, miközben a szállítók hamis papírjait megint egy másik üzletágban hozzák létre. A „vállalkozás” (hálózat) egyetlen nélkülözhetetlen eleme a „fővállalkozó”. A szervezet többi csomópontja cserélhető, és nem alkot tartós szövetséget (NAYLOR 1997), bár a kölcsönös bizalom és a siker összekovácsolhatja a hálózatot.

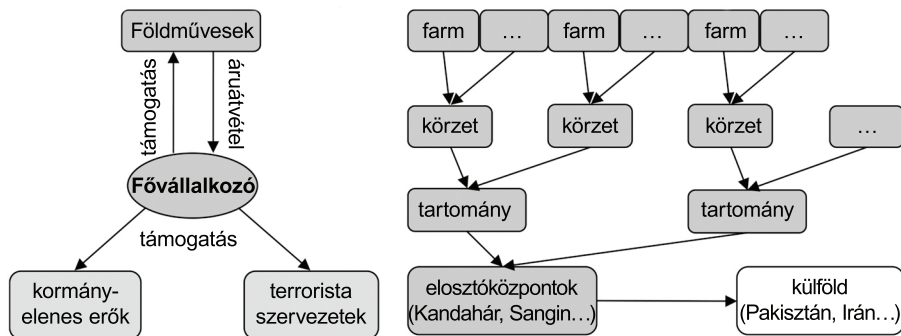
25. ábra

A kolumbiai kokainkartellek szerkezeti sémája

Megjegyzés: Sötét háttérrel a kolumbiai, fehérrel az amerikai székhelyű bűnszervezeteket jelöltük. A világosabb szürkével jelölt „tagok” közvetítenek, ezért mindkét helyszínen megfordulnak.

Forrás: KENNEY 2007 alapján a szerző szerkesztése

Nem a fenti a drogbűnözés egyetlen szervezeti formája. Vannak kisebb hálózatok is, amelyekből hiányzik a „fővállalkozó”, és kis (5–15 tagot számláló) bűnbandák laza szövetségéből állnak, de a kartellek azok, amelyek bűnüldözési szempontból a legveszélyesebbek. Fent az amerikai kapcsolatra helyeztük a hangsúlyt, de a kolumbiai droggkartelleknek európai partnereik is vannak. Ezeket (többek között) hierarchikusan szervezett olasz maffiacsoportok alkotják (például a ’Ndrangheta). Bár a kolumbiai „fővállalkozók” által jutnak kokainhoz, tevékenységüket önállóan szervezik meg (CALDERONI 2012). A hálózaton belül számtalan mesterség találja meg a helyét, vegyészektől, akik a kokalevélből kivonják a kokaint, az ügyvédekig, akik szükség esetén védik a tagokat. A fenti hálózatok hatalmas jövedelmet biztosítanak. A folyó évtizedben egy kilogramm szárított kokalevelet egy-két dollárért szereztek be a termelőktől; az ebből kivont kokain ára a helyszínen néhány ezer dollár körül mozgott, míg ugyanezért a nagykereskedő néhány tízezer dollárt söpör be a célországban (unodc.org). Mindezt a jövedelmet két-féle üzleti modell szolgálja. A „fővállalkozó” és az olasz maffia az integrált modellt, míg a társult bűnszervezetek a „tisztán” üzleti modellt alkalmazzák. A hálózat egyes pontjain (a kisebb bűnszervezetekben) a helyi tevékenységet önállóan szervezik meg, és a profit a tagok zsebébe vándorol. A kolumbiai droggereskedelem legalsó szinten a megélhetést, legfelsőbb szinten a meggazdagodást szolgálja. Teljesen más a helyzet az afganisztáni ópiumkereskedéssel (26. ábra).

26. ábra

Az afganisztáni ópium- és heroinkereskedelem struktúrája

Megjegyzés: bal oldali ábra: a kereskedelem társadalmi integrációja. Jobb oldali ábra: az üzletmenet országon belüli megszervezése.

Forrás: KENNEY 2007 alapján a szerző szerkesztése

Ez a fajta ópiumkereskedelem a „kormányzati modell” jellemző példája. A kereskedelem egyik oldalán a földművesek (farmerek) állnak, akik nem lennének képesek fenntartani a termelést, ha a „fővállalkozó” nem látná el őket vetőmaggal, mezőgazdasági eszközökkel és kölcsönökkel (MARTIN–SYMANSKY 2006). A fővállalkozók három fő csoportját a talibán, a kormányellenes erők szervezeti egységei, illetve a magánbefektetők képezik. Ezek a nyereségből részben saját magukat tartják fenn, részben támogatják a kormány ellen folytatott háborút, illetve a világméretű terrorizmust (TAYLOR–ZUHUR 2006). Az áru begyűjtése, tisztítása, vegyi átalakítása (például heroinná) és nagy szállítmányokká való egyesítése az országon belül egy territoriális és hierarchikus modellt követ (UNODC 2007). Ez valahogy úgy működik, ahogy máshol a gyógynövények vagy bármilyen más termék begyűjtése, amely területileg szétszórtan terem, ugyanakkor kereskedelme csak akkor jövedelmező, ha sikerül nagyobb tételekké egyesíteni. A hierarchikus modellt a törvényesség teljes fellazulása teszi lehetővé. Ez egy önerősítő kört hoz létre, amelyben a törvény gyengesége elősegíti a drogkereskedelmet, ez utóbbi pedig (jövedelmezősége folytán) gyengíti a legális gazdasági szektort, és tovább gyengíti a törvény hatalmát (*Afghanistan Opium Survey* [2017]). Ez a sajátos termelési és belföldi kereskedelmi struktúra természetesen nem teszi fölöslegessé azt a munkamegosztást és szakértői háttérrel, amelyről a kolumbiai kartellek kapcsán volt szó, miután pedig a termék (ópium, heroin) elhagyta az országot, a további forgalmazást olyan szervezeti struktúrában végzik, mint amelyet a 25. ábrán mutattunk be. Összességében tehát az ópium és a heroin kereskedelmében megjelenik a kormányzati modell. A „fővállalkozók” nem beleépülnek a társadalomba, hanem szervezik és irányítják azt; sőt, a kormányellenes erők támogatásával politikai jövőjének is igyekeznek irányt szabni. Az integrált és a „tisztán” üzleti modell már az országhatárokon kívül vagy Afganisztán kormányerők által kontrollált területein jut szóhoz.

Az antiszociális és függő személyiségzavar a DSM-5 szerint

Antiszociális személyiségzavar

Mások jogait semmibe veszi és megsérti minimum a 15. életévétől kezdődően. Az alábbi tünetek közül legalább háromnak tartósan fenn kell állnia:

1. Alkalmatlan a szociális normák betartására, amit a törvénysértések gyakorisága jelez.
2. Hajlam a csalásra: hazudozás, álnevek használata és mások félrevezetése személyes érdekből vagy élvezetből.
3. Könnyelmű, képtelen hosszú távú terveket készíteni.
4. Ingerlékeny és agresszív: gyakran verekszik és támad másokra.
5. Vakmerő: semmibe veszi saját és mások biztonságát.
6. Felelőtlen: nem végez munkát tartósan, és nem tesz eleget pénzügyi kötelezettségeinek.
7. Hiányzik belőle a bűnbánat: közömbös mások szenvedése iránt, vagy az okozott szenvedést racionalizálja (érvekkel elfogadhatóvá teszi).

Függő személyiségzavar

Tartós és erős igény a gondoskodás iránt, ami alázatos viselkedéshez és a másokhoz való ragaszkodáshoz vezet. Kora felnőttkorban kezdődik el, és az alábbi tünetek közül legalább öt jellemzi.

1. Nehezeére esik mindennapos döntéseket meghozni mások tanácsa és bátorítása nélkül.
2. Elvárja, hogy mások vállaljanak felelősséget érte.
3. Nehezeére esik ellentmondani másoknak, mert fél, hogy elveszti támogatásukat.
4. Nehezeére esik kezdeményezni, vagy egyedül végrehajtani valamit, nem a motiváció és a képességek, hanem az önbizalom hiánya miatt.
5. Önként magára vállal kellemetlen feladatokat, hogy mások támogatását és bátorítását elnyerje.
6. Egyedül védtelennek érzi magát, mert nagyon fél, hogy nem lesz képes önmagát fenntartani.
7. Ha egy kapcsolata véget ér, nagyon gyorsan új támogatót keres magának.
8. Irracionálisan foglalkoztatja az a számára rémületes gondolat, hogy magára marad, és egyedül kell gondoskodnia magáról.

A drogszervezetek tagjainak pszichológiája

A bűnszervezetek (köztük a drogszervezetek) tagjait még meglehetősen új (2017-es) és referenciaértékű munkák is hajlamosak két nagy csoportba sorolni: az antiszociális és a függő személyiségzavarban szenvedők csoportjára (LYMAN 2015). Az elképzelés kétségtelenül tetszetős és logikus. Kár, hogy hamis.

Az antiszociális személyiségzavar leírása több, a bűnözőre is vonatkozó jellemzőt tartalmaz, amelyek jó eséllyel a bűnszervezetek tagjaira is érvényesek. A szervezetben nyilván ő a kezdeményező fél – legalábbis, ha a függő személyiségzavarral hasonlítjuk össze –, és ha e személyiségzavar egyes tüneteit megválogatjuk, még azt is meg tudjuk mondani, hogy a tulajdonságoknak mely kombinációja van jelen a „keresztapában” vagy éppen az utcai katonában. A szervezet vezetőjét nyilván nem jellemezheti a hosszú távú tervezésre való képtelenség, hiszen egy „vállalatot” irányít. A vakmerőség viszont jól jön az utcán, ahol kockázatos feladatokat kell végrehajtani. Mivel az antiszociális személyiségzavar hét tünete közül mindössze háromnak kell fennállnia a diagnózishoz, egy kis ügyességgel

összerakhatók azok a triászok, amelyekkel jellemezni tudjuk a szervezet legkülönbözőbb szintjein elhelyezkedő és a legkülönbözőbb feladatokat ellátó tagokat.

A függő személyiségzavar ugyanakkor az ideális végrehajtót írja le: azt, aki védelmet, támogatást és irányítást igényel, ezt pedig hűséggel és a „kellemetlen” feladatok elvállalásával hálálja meg. Minden szervezetnek szüksége van ilyen emberekre, függetlenül attól, hogy bűntetteket hajtanak végre, vagy sem.

A fenti tipizálás azonban minden tetszetősége és logikussága mellett, és annak ellenére, hogy széles körben elfogadják, három alapvető hibától szenved, ezért el kell utasítanunk.

Az egyik hibája, hogy *koncepció*n alapul. A tézis megfogalmazói nem diagnosztikai kérdőívek adataira támaszkodnak, amely módszerrel például konkrétan megvizsgálták volna a két mentális zavar gyakoriságát a bünszervezeteken belül, hanem egy logikusnak vélt összefüggésre építenek, amelyet a diagnosztikai kritériumok és a szervezetek tagjainak elképzelt tulajdonságai között felfedezni véltek. A második probléma az, hogy ez a kéttényezős tipizálás távolról sem tükrözi a bünszervezeteken belüli munkamegosztás sokrétűségét. Egy jelentősebb bünszervezet a katonákon és vezetőkön kívül alkalmaz könyvelőket, jogászokat és számtalan másféle szakembert. A hálózat működése még bonyolultabb. A drogok előállításához vegyészek kellene, a drognövények termesztéséhez földművesek, az interkontinentális szállításhoz tengerészek, az üzletmenet biztosításához ügyvezetők stb. Belefér ez a sokféle szakma mindössze két kórképbe? És végül: elképzelhető-e, hogy a szervezett bűnözésnek mind a hét fő tevékenységi területe ugyanolyan típusú embereket igényeljen?

Nem hisszük, hogy a fenti kérdések igennel válaszolhatók meg. Épp ellenkezőleg, úgy gondoljuk, hogy a szervezett bűnözés fő tevékenységi területei és a szervezeten belül elfoglalt pozíciók mindegyike sajátos lelki beállítódást igényel, ugyanakkor hisszük azt, hogy a pszichológiai tipizálásnak mérési eredményeken, és nem intuíción kell alapulnia. Az antiszocialitásnak és talán a függő személyiségzavarnak is helye lehet a rendszerben, de a helyzet ennél sokkal bonyolultabb. Mivel a szervezett bűnözés egészének elemzése szétfeszítené ennek a könyvnek a kereteit, a bünszervezetek tagjainak pszichológiáját az „állatorvosi lónak” kiválasztott drogbűnözés esetében mutatjuk be.

Bűnözők, bandák, szervezetek és hálózatok

A drogkereskedelem – és általában véve a szervezett bűnözés – motorja a 25. ábra „fővállalkozója”: egy hierarchikusan strukturált, ugyanakkor szinte családias viszonyrendszerben működő bünszervezet, amelynek hatásköre korlátozott. Nem képes elvégezni a munka egészét. Nem termeszt drognövényt a trópusokon, és nem hajlandó kitenni magát az utcai drogterjesztés kockázatainak sem. Az egyes részfeladatok végrehajtására bűnbandákkal szövetkezik. A drogok határon való át-csempészésére például kisebb létszámú bandák vállalkoznak. Szervezettségük nem hasonlítható a maffiáéhoz. Rövidebb időre állnak össze, sokszor pusztán egy „projekt” erejéig, és nélkülözik a bünszervezetek tudatos szervezettségét ugyanúgy, mint azt a védelmet, amelyet ez utóbbiak biztosítanak tagjaik számára. Bűnüldözési szempontból sokkal sérülékenyebbek, mint a központi bünszervezet. Végül a munkában részt vesznek „magánvállalkozók” is: a drogot termesztő földművesek, az utcai drogterjesztők vagy olyan szakemberek, mint például az okirat-hamisítók, akik munkája inkább ügyességet, semmint szervezettséget igényel.

A bűnhálózatot a „magánvállalkozók”, a bűnbandák és a központi helyet elfoglaló bünszervezet együtt alkotja. A hálózathoz tartozik a korrupciónak az a hálózata is, amelyet a 21. ábrán szemlél-

tettünk. A korrupciós hálózat nem egységes. Egy részét a központi bünszervezet működteti; ők, pontosabban a vezetők engedhetik meg maguknak, hogy egészen magas szinten szerezzenek információt és védelmet, nyilván sok pénzért. Ezzel párhuzamosan minden szint – bűnbanda, magánvállalkozó – igyekszik gondoskodni magáról. A diler járóroket fizet le, a drogsempészek vámtisztviselőket stb. A lefizetett vezetők és hivatalnokok sokszor nem is tudnak egymásról. A hálózat – amelyet sokszor szintén közgazdasági műszóval kartellnek is neveznek – nem alkot egyetlen gigantikus szervezetet. Inkább együttműködő, de független szervezetek és egyének laza szövetségét alkotják, amelyet a haszon tart össze. Ebben rejlik sérülékenységük, de, mint alább látni fogjuk, egyben erejük is.

Földművesek – a hálózat nincstelenjei • A legfontosabb drogtermelő vidékek az úgynevezett „arany háromszög” (Thaiföld, Laosz és Mianmar), az „arany félhold” (Afganisztán, Irán és Pakisztán), illetve Latin-Amerika (Bolívia, Kolumbia, Mexikó és Peru), és néhány afrikai ország a világ legszegényebb országai közé tartoznak, amelyek ráadásul politikailag és gazdaságilag instabilak is, legalábbis az illető országok bizonyos tartományai azok, például Mexikó északnyugati része. A földművesek ebben a közegben biztosítanak megélhetést családjuknak, és a helyszínen a drogtermelés mutatkozik a legéletképebb opciónak. Afganisztánban, Bolíviában, Mianmarban és Marokkóban például az aktív (keresőképes) lakosság 5–10%-a a drognövények termeléséből él (BUXTON 2015), és a helyzet máshol sem különbözik ettől. Ahogy ezt a kérdés egyik jelentős kutatója leírta: „Az ország sok lakosa számára az ópium nem a probléma, hanem a megoldás – lehetővé teszi, hogy az egyszerű farmer hozzájusson a rizshez, gyógyszerekhez, és kielégíthesse más alapvető életszükségeit” (KRAMER et al. 2014). Ez a kijelentés Mianmarra vonatkozott, de bátran kiterjeszthető valamennyi nagy drogtermelő országra. A drognövénytermesztés gazdasági oldalát két ország példáján keresztül mutatjuk be.

Peru magashegységeiben az ajmara indiánok számára alapvetően két mezőgazdasági termény előállítására nyújthat jövedelmet: egyik a kávé, másik a kokalevél. A kávéültetvények több munkát igényelnek, és kisebb jövedelmet biztosítanak, mint a koka, ezért azok a földművesek, akik jobb iskolázottságot akarnak biztosítani gyermekeik számára, kokát fognak termeszteni, amivel pótolják a munkaerő kiesését (a gyermekek iskolába járnak), és biztosítják a beiskolázási költségeket (IBANEZ–CARLSSON 2010). Ezzel még nem lépték át a törvényesség határát, mert a koka termesztésnek Peruban létezik egy hagyományokon alapuló és törvényesen működő ága is. Az országban több mint 30 ezer közigazgatásilag bejegyzett kokatermelő él, akik a törvényes piacon értékesítik terményeiket. Létezik azonban egy illegális kokakereskedelem is, amelynek szállítói között nemcsak illegálisan, hanem legálisan működő ültetvények is vannak. Az illegális piacokon kétszer magasabb áron lehet értékesíteni a kokalevelet, ezért azok, akiknek földjei rosszabb minőségűek, vagy adósságba keveredtek, esetleg iskolázni szeretnék gyermekeiket, az illegális piac felé fordulnak (GARCIA-YI 2014). A termelés gazdasági kényszere magyarázza a földművesek fegyveres ellenállását is: a termelők sok esetben fegyverrel voltak kénytelenek megvédeni megélhetésüket az erőszakosan fellépő drogellenes kormányhivatalok ellen (VAN DUNN 2012).

Afganisztánban – a másik „példaországban” – egy hektárnyi mákültevény 8,7-szer nagyobb jövedelmet biztosít, mint egy ugyanekkora búzaföld (WARD–BYRD 2004). A jövedelmezőség azonban a kérdésnek csak az egyik oldala. A mezőgazdasági tevékenység beindítása és fenntartása olyan költségekkel jár, amelyeket az egyszerű afgán földművesek

nem engedhetnek meg maguknak, ezért kölcsönökre és segítségre van szükségük. Mint fent láttuk, ehhez hozzájutnak, de csak akkor, ha azt termelik, amely termékre „társadalmi megrendelést” kapnak. Így az ópium termelése nem opció számukra, hanem szükségszerűség.

Nem kétséges, hogy a drognövények termesztőit nem kizárólag a gazdasági kényszerek mozgatják. Vannak például farmerek, akiket kizárólag a nyereszkesedés vágya hajt, miközben tökéletesen tisztában vannak azzal, hogy tevékenységük illegális és társadalmilag káros (GARCIA-YI 2014), így antiszociálisnak tekinthetők. Összességében azonban a drogtermelők milliói sokkal könnyebben és megbízhatóbban lehet leírni gazdasági és szociális, semmint kriminológiai és kriminálpszichológiai fogalmakkal. Ők a droghálózatok nélkülözhetetlen, de „ártatlan” elemei, akik a megélhetés, és nem a bűnelkövetés útjait keresik.

„*Utcai*” dílerek – a hálózat páriái • Az Egyesült Államokban a kisstílusú „utcai” drogkereskedők (dílerek) kerülnek leggyakrabban börtönbe, ahol hosszú börtönbüntetéseket töltenek le (az „utcai” szó azért került idézőjelek közé, mert drogot nem csak az utcán forgalmaznak, de ez a leggyakoribb helyszín) (TUNNEL 1993; SMALL et al. 2013). Többségük maguk is drogfogyasztók, és azt a drogot forgalmazzák, amelytől ők is függők, elsősorban azért, hogy előteremtsék a szenvedély kielégítéséhez szükséges pénzt. Egyikük sem választotta ezt a „pályát” tudatosan, inkább belesodródtak ebbe a tevékenységbe. Sőt, furcsamód nem is tekintik magukat „hivatásos” dílereknek – inkább úgy tekintettek a forgalmazásra, mint ideiglenes szükségmegoldásra, és nem úgy, mint bűnözői tevékenységre.

Az effajta amatőr dílerek „alkalmazása” a nagyobb léptékű drogkereskedő szempontjából is előnyös: alacsony bérért dolgoznak, ugyanakkor – mivel többnyire fiatalok – rövid börtönbüntetéseket kapnak, így hamar visszatérnek a piacra (LEVITON–SCHINDLER–ORLEANS 1994). A dílerek többsége alacsony iskolázottságú, rossz társadalmi hátterű, akiknek a drogok eladása az egyetlen lehetőség a jövedelemszerzésre – legalábbis így tekintenek erre a kérdésre ők maguk, társaik és családjuk (STANTON–GALBRAITH 1994). Csak kis részük (közel 10%-uk) vett részt másféle bűnözői tevékenységben, sokan szorongásos és depressziós zavaroktól szenvednek, és nagy az esélye annak, hogy erőszak áldozatai legyenek (TUNNEL 1993; VAUGHN et al. 2015).

Ez a pillanatkép felvillantja a kisstílusú díler pszichikai profilját: a drogfüggőét, aki más módon nem tudja előteremteni a pénzt, mentális zavaroktól szenved, és kiszolgáltatottnak érzi magát a társadalommal szemben (SHAPOURA–MA–DARVISHI 2013). Üzletének keretein belül igyekszik tisztességesen eljárni, mert kapcsolata a drog nagykereskedőjével és a fogyasztóval bizalmi alapon működik. Üzleti sikerét hosszú távon csak a „becsületesség” biztosítja (TZVETKOVA et al. 2016). Természetesen vannak „nehezebb fiúk” is a dílerek társadalmában, akik nem riadnak vissza az erőszak alkalmazásától. Ez részben az üzlet bizonytalanságából és törvényteleniségéből fakad; a dílernek meg kell védenie magát attól, hogy kirabolják, átverjék vagy meglopják, és ezért erőszakhoz, akár a fegyverhasználathoz is folyamodhat (JACQUESA–WRIGHT–ALLEN 2014). Ahogy az egyik díler megfogalmazta: „Az a helyzet ember, hogy védened kell magad, és védened kell az anyagot. [...] Ha hagyod, hogy valaki lehúzzon, mindenki azt gondolja majd, hogy megteheti” („Thing is, you’re protecting yourself, you’re protecting your set. You’re protecting your workers because you let one person get one thing off on you man, then everybody else will think that they can get off on you”). JACQUESA–WRIGHT–ALLEN 2014 – a szerző fordítása). Sokan maguk is „lehúzzák” a drogfogyasztókat, elsősorban azokat, akiket nem ismernek, akik védteleneknek látszanak, vagy

éppen drog hatása alatt állnak (JACQUESA–ALLEN–WRIGHT 2014). A dílerек erőszakossága és csalásaik sokszor szintén a függőséghez kapcsolódnak, mert gyakoribbak azoknál, akik beinjektálják a drogot, ami az erős függőség jele (SMALL et al. 2013).

Összességében tehát az utcai árúst egy biológiai szükségyszerűség mozgatja, nevezetesen a drogfüggőség. Többnyire nem része a bünszervezeteknek. Inkább társul hozzájuk, semmint igazi tag lenne, sőt, ha a bünszervezetek tagjai belemerülnek a dílerkedésbe, azt inkább szabadúszóként, semmint bandatagként teszik (DEKKER–PYROOZ 2015).

A díler már korántsem olyan „ártatlan”, mint a drognövény termesztője. Csaló és erőszakos, igazi antiszociális elem, de függőségével olyan helyzetbe hozta magát, amelyből nem lel más kiutat.

Bűnbandák – a hatalom és pénz mámore • A droghálózatok „alvállalkozói” közé tartoznak a drogcsempészek, akik kisebb csoportokba, bűnbandákba szerveződnek. Ők az „utcai” drogdílerек felső kapcsolatai, azok, akik összekötik drogtermelést a közvetlen forgalmazással, és az országhatárokon viszik át a drogot. Nem tagjai a központi bünszervezetnek, de szoros üzleti kapcsolatban állnak vele.

Egy 2012-ben íródott munka szerzői azokat a tényezőket vették leltárba, amelyek valakit az ilyen bűnbandákba vonzanak, illetve amelyek arra bírják őket, hogy kilépjenek ebből a tevékenységből (CAMPBELL–HANSEN 2012). A sok száz drogcsempész meginterjúvolásából kirajzolódó képben a drogfüggés szintén szerepet játszik, akárcsak az egyszerűbb utcai dílereknél, de ez már másodlagos. Az igazi mozgatórugó a pénz, amely magasan társai fölé emeli csempészt, valamint a hatalom, amelyre a csempész szert tesz. Ahogy az egyik drogcsempész megfogalmazta: „150 ezer dollár volt a csomagtartóban. A haverom azt mondta: markolj bele, érezd, ahogy simogatja a bőröd. 17, 18, 19 évesen semmit sem kellett csinálnunk, csak bepakolni a csomagtartóba [a kokaint], és terjeszteni. Olyan volt, mint egy adrenalinlöket. Hatalmassá és tekintélyessé tett bennünket. Bementél a bárba, és mindenki tudta, ki vagy, és mindenki elismeréssel nézett rád” („There was \$150,000 in the trunk of their car. They said, feel it, run your hands through it. [Soon] all we had to do as 17, 18, 19 year olds was drive around, pick [cocaine] up, and distribute it... That became an adrenaline rush. That became power, prestige. Back then there was [sic] the clubs that you'd go to, the more you walked into clubs everyone knew who you were, everybody recognized you.” CAMPBELL–HANSEN 2012 – a szerző fordítása). Egy másik csempész ugyanerről: „Engem a hatalom motivált. Az emberek mindig a pénzről beszélnek, és igen, sok pénz van benne. 22 évesen már saját lakásom volt. 22 évesen! De valójában mégiscsak a hatalomról van szó. Volt egy csapatom. Én mondtam meg, ki legyen a tagja, és kinek mi legyen a feladata” („[...] what motivated me was the feeling of having power. [...] People talk about money and there is a lot of money. I bought my first house when I was 22 bro. Twenty-two years old. People talk about money and other shit, but it's just having the power. [...] I had a crew. I could tell who I wanted in my crew because I could feel it.” CAMPBELL–HANSEN 2012 – a szerző fordítása).

A hálózatoknak ezt az elemét tehát nem a szegénység elkerülése, hanem a gazdagság és hatalom motiválja. Bár gyakran drogfüggők, szükségleteik túlléptek a biológián. Pénzre, hatalomra, megbecsülésre és dicsőségre vágnak. Már nagyon korán felfigyeltek arra, hogy ezek a fiatal, kamaszkorukat éppen csak elhagyó emberek amellelt, hogy szövetségként szolgálják a maffia érdekeit, annak utánpótlási bázisát is képezik (MILLER 1958).

Ezt az életutat jól példázza Carlo Gambino esete, aki az amerikai maffia egyik leghíresebb vezetője volt. Miután 1921-ben (19 éves korában) bevándorolt az Egyesült Államokba, először az „ifjú törökök” elnevezésű utcai banda tagjává vált, de keménysége és intelligenciája hamar feltűnt a formálódó maffia vezéreinek, és bevonták a szervezetbe mint utcai katonát. Innen küzdötte fel magát a család élére az 1960-as évek elején (DAVIS 1993). A bűnbandák számára a maffia valóságos iskolaként működik, amely először megfigyeli, majd teszteli, végül pedig befogadja az legalkalmasabb fiatal bűnözőket (LYMAN–POTTER 2007).

Bűnszervezetek: társadalom a társadalomban • A droghálózat nem működhet azok nélkül, akik a drognövényt megtermelik, és azok nélkül sem, akik a drogot eljuttatják a fogyasztóhoz. Az igazi „nehéz fiúk” azonban a két végpont között helyezkednek el; ők azok, akik bűnügyileg a legfontosabbak. Másfajta drogbűnözőkkel ellentétben azonban sikeresen rejtőzködnek, és ha horogra is akadnak, nehezen vallanak. Ezért róluk lehet tudni a legkevesebbet. Nincs elegendő információnk ahhoz, hogy megrajzoljuk a bűnszervezetek vezetőinek pszichológiai profilját, és ezt még a legalacsonyabb rangú tagok, az utcai katonák esetében is csak hellyel-közzel tudjuk megtenni.

Az talán senkit sem lep meg, hogy a maffia katonáinak elsöprő többsége gyermekként többszörösen ki van téve a traumás stressz hatásainak, és hogy ennek következtében több mentális zavar is diagnosztizálható náluk, többek között poszttraumás stressz zavar, illetve súlyos depresszió – legalábbis Brazíliában (BOJHR – VAN EMMERIK 2016). Ez „mesterségből” adódik, és önmagában nem ad fogódzót antiszociális tulajdonságaikat illetően. Tudunk-e ennél többet?

Egy 2018-ban megjelent tanulmányban összesen 20 letartóztatott bűnszervezeti tagot vizsgáltak meg Olaszországban (CRAPARO et al. 2018). 10-en a Cosa Nostra (maffia), 10-en a Camorra tagjai voltak. Pszichiátriai kérdőívek segítségével sem antiszociális személyiségzavart vagy pszichopátiát, sem alexitímiát, vagyis az érzelmek felismerésének képtelenségét nem sikerült kimutatni a két csoportban (az alexitímia az empátia elvesztésével jár, vizsgálata tehát logikus volt bűnözők esetében). Egy strukturált interjú ugyanezek az alanyokon ugyanakkor kiderítette, hogy zavarja őket a közeli szociális kötődés, ami a borderline személyiségzavar egyik tünete, de annak pusztán részeleme, és korántsem elegendő ahhoz, hogy a zavart diagnosztizálják. Néhány más mentális zavart is vizsgáltak, de egyik sem volt kimutatható. A minta mérete kétségtelenül kicsi volt, ugyanakkor az alanyok súlyos tetteket követtek el: a 20-ból 11-en gyilkoltak, 7-en drogkereskedelemben vettek részt, a többiket pedig rablásért vagy zsarolásért ítélték el. A tanulmány tehát azzal a meglepő, sőt, elméleti szempontból akár kellemetlennek is tekinthető következtetéssel járt, hogy más bűnözőkkel ellentétben, ahol a mentális zavarok nemcsak gyakoriak, de a beszámíthatóságot is korlátozhatják (VINKERS et al. 2011), a bűnszervezetek tagjai pszichiátriaiilag egészségesek. Egy másik tanulmányban 30 maffiatagot vizsgáltak meg, és hasonlítottak össze 39 bűnszervezeten kívüli elkövetővel (SCHIMMENTI et al. 2014). Az összehasonlításból a maffia tagjai jöttek ki jobban. Pszichopátiás indexük alacsonyabb volt (*nem* voltak pszichopáták), kevesebben voltak drogfüggők, és többen éltek nyugodt családi körülmények között, mint a szervezetlen bűnözők.

Ha ezzel szemben megvizsgáljuk bármely drogszervezet történetét, például a mexikói Los Zetasét (LOGAN 2012), a Chapo Guzmán által vezetett kolumbiai kartellét (VIGIL 2016), vagy akár Carlo Gambino fent hivatkozott élettörténetét, olyan cselekedetek tö-

megecs végrehajtását látjuk, amelyek bőven kimerítik az antiszociális személyiségzavar diagnosztikai kritériumait. A bűnszervezetek tagjai tömegesen hajtanak végre törvénybe ütköző cselekedeteket, semmilyen szociális normát nem tartanak be, csalnak, hazudnak és erőszakosak, vakmerőek és egyáltalán nem törődnek mások szenvedésével (hiányzik belőlük az empátia). Guzmánnak ráadásul elbűvölő személyisége volt, ami az általa elkövetett bűnök tömegével a háttérben az 1-es típusú pszichopátia egyik vezető tünete lehetne. Logikánk tehát mást mond, mint tapasztalatunk: a súlyos antiszocialitás háttérében nem tudunk kimutatni antiszociális személyiségzavart, jóllehet ez más bűnelkövetők körében szinte rutinszerűen kimutatható.

Az ellentmondást megpróbálhatjuk feloldani nagyon egyszerűen is. Mondhatjuk, hogy a rendelkezésre álló adatok szegényesek, ezért jobban kell hallgatnunk elméleti megfontolásainkra, mint a tényszerű adatokra. E szerint a bűnszervezetek tagjai egy sereg mentális zavarban szenvednek, többek között antiszociális személyiségzavarban és pszichopátiában, még akkor is, ha ezt jelenleg nem tudjuk adatokkal alátámasztani. Következésképp jobb, ha értékelésüket elméleti oldalról közelítjük meg, mint ahogy nagyon sok szerző teszi (BOVENKERK 2000).

Van azonban egy alternatív magyarázat is, amelyet egy olyan szóra fűzhetünk fel, amely már a bűnszervezetek jellegzetességlistáiban is szerepelt. Ez a szó a szubkultúra. A bűnszervezet zárt közösség, amelyeknek saját világnézete és erkölcsi normái vannak. A szervezet nemhogy szégyelli tetteit, hanem népszerű balladákban örökíti meg azokat, és olyan pozitív emberi tulajdonságokat hangsúlyoz, mint az összetartozás, a tisztelet, a biztonságérzet és a büszkeség (MERAZ GARCIA 2006). A drogszervezet – a tagjai számára legalábbis – pozitív szociális közegként működik, amely ugyanúgy motiválja tagjait, mint a törvényes cégek: kedvező munkahelyi légkört teremt, bátorítja a teljesítményt. Jól fizet, célprémiumokat osztogat, szervezi tagjai szociális életét, hatalmat ad a jól teljesítő tagok kezébe stb., és nagy figyelmet fordít az utánpótlás nevelésére is (KLEIN 2015). A maffiaszerű bűnszervezeteknél ugyanolyan helyzettel állunk szemben, mint a következő fejezetben tárgyalt terrorizmus esetében: a külső (társadalmi) és belső (drogszervezeti) morál különválik egymástól. Ami kívülről antiszociálisnak tűnik, az belülről érték. Ami törvénszegésnek látszik kívülről, az a szervezet szabályainak szigorú tiszteletben tartása a másik oldalról. Ez alaposan összezavarhatja a pszichológiai felmérések eredményeit. A bűnszervezet tagja a saját közösségén belüli viselkedése alapján nem antiszociálisnak és pszichopataként, hanem közösségi emberként kerül ki a felmérésből. Ennek a helyzetnek a leírása végett sokan különválasztották a pszichopátia és szociopátia fogalmait (LO VERSO – LO COCO 2004). Ez ritka (a többször hivatkozott DSM-5 és ICD-10 például következetesen szinonimaként kezeli a két fogalmat), de önmagában nem példa nélküli. Előfordul, hogy a szociopátiát az antiszociális személyiségzavar olyan válfajaként kezelik, amelynek alanya csak a nagytársadalom szabályait veti el, miközben teljesen normálisan integrálódik annak egyik szubkultúrájába (PEMMENT 2013). Lehet, hogy a dilemmát erről az oldalról lehet megközelíteni. Differenciálni kell a drogszervezeten belüli és kívüli morált: azokat a pozitív pszichológiai tulajdonságokat, amelyek lehetővé teszik, hogy a bűnszervezet belülről úgy működjön, mint egy összeforrott, szolidáris közösség, miközben kifelé a legsúlyosabban antiszociális marad. Ezt a kettős szempontot alátámasztja a bűnszervezetek etikai kódexe és tagjainak viselkedése, amelynek fontos rendészeti következményei vannak.

5.5.4 Rendészeti vonatkozások

A drog- és általában a szervezett bűnözés elleni küzdelem minimum négy, jól elkülöníthető problémára bontható. Alább a drogbűnözésre koncentrálunk, de az általános elvek kisebb-nagyobb módosításokkal minden szervezett bűnözési formára alkalmazhatók. A drogbűnözés keretén belül kezelni kell a földművesek megélhetési problémáit, a dílerek és fogyasztók drogfüggését, a bűnszervezetek társadalmon belüli társadalmát és a hálózatokban szerephez jutó kisebb-nagyobb bűnbandákat és „egyéni vállalkozókat”, amelyek a bűnszervezetek társult, de nem integráns részét képezik. Röviden: ha a droghálózatok működését fel szeretnénk számolni, gátolni kell az értékteremtést, korlátozni kell a fogyasztást, és szét kell zúzni az értékhálózatokat – fel kell számolni az üzleti modellt.

Földművesek

A drognövények termesztése elleni harc (az értékteremtés felszámolása) a legszélsőségebb formákat öltheti, a katonai jellegű harctól („drogháborútól”) egészen a „helyettesítő mezőgazdaság” szorgalmazásáig. Az első, kolumbiai drogháború még Nixon elnök idején, 1971-ben kezdődött, s még mindig tart. A művelési terület később számtalan más drogtermelő országra is kiterjedt, például Mexikóra (COUNCIL ON FOREIGN RELATIONS [s. a.]), a Fülöp-szigetekre (WOODY 2016), Puerto Ricóra (GRIFFITH 2000) stb. A háborút katonai, félkatonai vagy rendészeti erők vívják gépfegyverekkel, harci járművekről, sok ezer áldozattal mindkét oldalon. Ennek a küzdelemnek általában rossz a sajtóvisszhangja. Volt, aki genocídiumnak nevezte az effajta drogháborút (SIMANGAN 2017), az Amnesty International pedig egy nagyon egyszerű dokumentumcímbe foglalta össze azt, ami szerinte a lényeg: „Ha szegény vagy, megölnék” („If you are poor, you are killed” – AMNESTY INTERNATIONAL 2017). Ezzel azokra a földművesekre célt, akik számára a drog nem a gazdagság, hanem a túlélés útja, így szegény emberként válnak a háború áldozataivá.

A drogok elleni háború enyhébb formája az ültetvények bepermetezése növényirtó szerekkel repülőgépekről, ami ellen azonban az ökológiai károkat, a parasztok elszegényedését és a hatástalanságot hozták fel érvnek (RINCÓN-RUIZ et al. 2016). A földművesek ugyanis nem mondanak le könnyen megélhetésükről, és úgy védekeznek földjeik kiégetése ellen, hogy repülőgépekkel nehezen megközelíthetetlen helyekre költöznek át. A véres és ökológiailag veszélyes küzdelem alternatíváját sokan a legális mezőgazdaság támogatásában látják, bár ennek jövedelmezősége – a földművesek szempontjából – igencsak kérdéses, és nemigen biztosítható addig, amíg a termelőországok szegénysége és politikai instabilitása legalábbis részlegesen nem enyhül. Fantáziadús javaslatokban persze nincs hiány; a közelmúltban például azt javasolták, hogy az afgán ópiumtermelést állítsák a gyógyszergyártás szolgálatába (VAN HAM – KAMMINGA 2006). Az ópiumból ugyanis sokféle gyógyszer előállítható, köhögéscsillapítóktól (kodein – koderit) a fájdalomcsillapítóig (morfiúm). A sokféle gyakorlati tett és elméleti javaslat azonban legfeljebb részsikerekhez vezet, és a drognövényeket valószínűleg nagy mennyiségben fogják termesztani mindaddig, amíg válságövezetek léteznek a világon. A drognövények termesztését tehát alapvetően a társadalmi válságok kezelésén keresztül lehet felszámolni, és sokan gondolják úgy, hogy ebben a harcban a „hálózatok nincstelenjeinek” érdekeit mindvégig szem előtt kell tartani (VORRATH 2015).

Utcai drogdílerék

A fogyasztás korlátozása nem kisebb probléma, mint az előállításé. Fent láttuk, hogy a droggal való kísérletezésnek pozitív kultúrája van, ami óhatatlanul kitermeli magából a drogfüggőket, a kettő együtt pedig biztosítja a felvevőpiacot, amely kitermeli a fogyasztói elosztóhálózatot. A fogyasztó-díler páros elleni küzdelmet két tényező is megnehezíti, amelyeket az „érdekközösség” és a „társadalmi védelem” szavakban foglalhatunk össze.

A fogyasztó érdekei azonosak a dílerével, ami rendhagyó helyzetet teremt, mert a bűntettnek nincs áldozata. A „hagyományos” bűntettek esetében az áldozat érdekei ellentétesek az elkövetőével, így a rendőrség és az áldozat mintegy szövetséget köt az elkövető ellen. A drogfogyasztó azonban nem áldozatnak, hanem kedvezményezettnek tekinti magát, és az elkövetővel lép szövetségre a rendőrség *ellen*, ami nehezíti a bűnüldözést. Ráadásul nemcsak az áldozat, hanem a társadalom egy része is az elkövető oldalára áll. A drogfogyasztást ugyanis sokan tekintik az emberi szabadság próbakövének anélkül, hogy maguk drogfüggők lennének. Érveiket itt nem tudjuk felsorolni; mások könyveket írtak a témáról (BARBOUR 2000). Azt azonban érdemes a vitából leszűrni, hogy amíg a társadalom nem foglal egyértelműen állást a kérdésben, a droggereskedelemnek mindig meglesz a társadalmi „ingyenreklámja”. Ez nemhogy visszafogná, de éppenséggel támogatja azt, hogy a fiatalok kedvük szerint kísérletezzenek a drogokkal, és kitermeljék saját soraikból a drogfüggők lassan antiszociálissá váló társadalmát. Nem véletlen, hogy a nixoni retorikával „drog elleni háborúnak” nevezett, néha vérfürdőbe torkolló akciósorozat célpontjai elsősorban a külföldi termelők, és csak kismértékben és vérfürdők nélkül a belföldi fogyasztók. Őket a társadalom védi.

Bűnbandák és -szervezetek

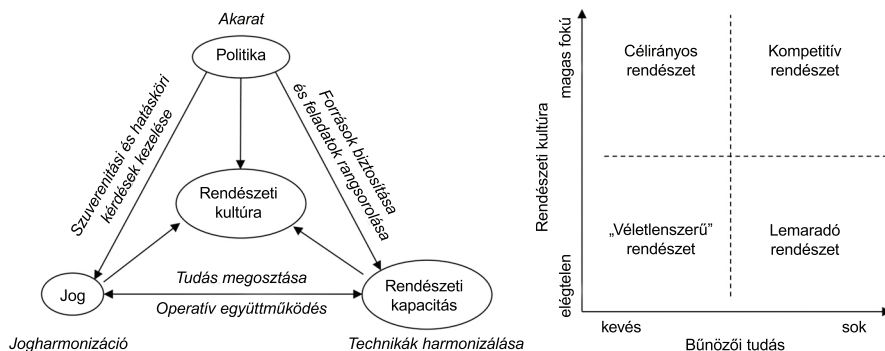
A fentiekből egyértelműen kiderül, hogy nem könnyű kivonni a forgalomból sem a drognövények termelőit, sem a drogok fogyasztóit; a hálózatnak ez a két végpontja mintegy társadalmi védelem alatt áll. Ebből a védelemből részesülnek a dílerék is mint a drogfogyasztás biológiai áldozatai. Adottak azonban a bűnbandák és bűnszervezetek is, amelyekre kivétel ugyan némi filmromantikus szimpátia, de alapvetően mégis a „társadalom ellenségeiként” tartják számon őket.

Az 5.2. fejezetben kifejtettük, hogy a bűnszervezeteket a saját szervezettségük védi: a fordított skálafüggetlenség és az *omertà*, vagyis a hallgatás törvénye. Ez utóbbi azonban jóval több mint egyszerű félelem az árulást követő bosszútól; az igazi védőgyűrűt a szervezet erkölcsi és viselkedési kódexe vonja a maffia köré, amely családként tekint magára. Ez a fogalom nem vérségi kötelékre utal, bár természetesen ilyesmi is előfordul. A bűnszervezetet a kölcsönös lojalitás, szoros személyes kapcsolatok, a titoktartás és megbízhatóság teszi családdá (CAYLI 2010). Önvédelmi képességét tovább fokozza tagjainak felkészültsége. A kisebb bűnbandákkal szemben, amelyek tagjai többnyire már a középiskolából kibuknak, a nagyobb bűnszervezetekben nem ritka a főiskolai és egyetemi végzettség sem (LICHTENWALD 2004). Az ilyen jól szervezett, szoros – családias – kötöttségben élő és szakmailag felkészült, ráadásul nemzetközi kapcsolatokkal rendelkező szervezetekkel szemben nem egyszerű küzdelmet folytatni.

A bűnszervezetek rendészeti kezelésének alapvetően három megközelítése van. Az egyik viselkedéstudományi jellegű: a kutatók szisztematikus megfigyelik, majd leírják és tipizálják az elkövetői viselkedést (LICHTENWALD 2004), aminek alapján a rendőrök viselkedését is igyekeznek célszerűen megtervezni (VAN DUYNÉ 2000). A második megközelítés hálózattudományi: arra használja fel a matematikát, hogy a bűnözői hálózatok gyenge pontjait felderítse, és megvizsgálja kiiktatásuk következményeit. A hasonló próbálkozások száma nem kicsi. Teljes áttekintésükre itt nem vállalkozhatunk; egyetlen, gyakorlati következtetéseit tekintve igen érdekes példa kiemelésére kell szorítkoznunk. Nemrégiben megvizsgálták a holland marihuánakereskedelem belső struktúráját, és a hálózat átalakulását egyes csomópontok elvesztése után (DUIJN–KASHIRIN–SLOOT 2014). A felderített hálózat több ezer tagból állt, akik egy 21 szervezettípusból álló organogramba rendeződtek. Mivel a marihuána kereskedelmét Hollandiában tolerálják, a szervezet megfigyelése nem ütközött különös nehézségekbe, ugyanakkor a hálózatot bűnöző elemek alkották, akik időnként börtönbe kerültek. A kutatók meglepetésére még a hálózat kulcselemeinek, a központoknak a kiesése sem okozott tartós zavart a hálózat működésében. A magot alkotó bűnszervezet környezetében valóságosan sorba álltak a potenciális együttműködő partnerek, akik azonnal átvették a kiesők szerepét, és biztosították a zökkenőmentes ügymenetet. A hálózat csak akkor kezdett meginogni, amikor ugyanarról a hálózati pontról ismételten estek ki hálózati elemek. Utánpótlásban ekkor sem volt hiány, de az új jelentkezők már szociálisan egyre távolabb helyezkedtek el a bűnszervezet magjától. Röviden: a „mag” – jobb híján – rákényszerült arra, hogy olyanokkal dolgozzon együtt, akik nem álltak vele szoros – családi – kapcsolatban, ezért egyre védtelenebb lett az árulással és a rendőrségi beépüléssel szemben. Az ismételt lebukások tehát nem számolják fel a bűnszervezeteket, de működésüket bizonytalanná teszik, ami a bűnüldözés szempontjából igencsak tanulságos. Itt nyilvánul meg a hálózatok laza szerveződésének fent említett előnye és hátránya: a laza szerveződés lehetővé teszi a hálózati pontok gyors cseréjét, ugyanakkor ez visszaüt, ha a hálózat túlságosan fellazul.

Végezetül, a szervezett bűnözés elleni harc harmadik és talán legígéretesebb útja az integrált megközelítés. Ebben igen komoly szerepet kap a korrupció elleni harc, amely felszámolja azt a védelmet, amelyben a bűnszervezetet részesül (UNODC 2017a). Komoly szerepet szánnak ugyanakkor a nemzetközi politikának, a jogharmonizációnak, a rendészeti kapacitás fejlesztésének és az ezek együttthatójaként kialakuló rendészeti kultúrának (27. ábra) (DEAN–FASHING 2010).

Ez a megközelítés lényegében a különböző társadalmak (országok) közötti bűnözői összefonódásokat kezeli, és igyekszik egységes keretbe helyezni a bűnüldözést. Abból indul ki, hogy amíg a politikai szintéren nem elég erős az akarat, amíg nincs jogharmonizáció és tapasztalatmegosztás, és amíg a rendészeti erőforrások elégtelenek, a nemzetközi rendészeti kultúra alacsony szintű marad, és csak a rosszul szervezett bűnözői hálózatok ellenőrzésére lesz alkalmas. A fejlett bűnszervezetek féken tartására ez a rendészeti kultúra elégtelen. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy még a fejlett rendészeti kultúra sem oldja meg gyökeresen a problémát. Bár a gyengébb bűnszervezetek féken tartására alkalmassá válik, a jól szervezett bűnözői hálózatokkal mindössze paritásos viszonyba kerül, ami előrevetíti ugyan a sikereket, de a szervezett bűnözés felszámolását még nem.

27. ábra

A szervezett bűnözés elleni harc világméretű modellje

Megjegyzés: bal oldali ábra: a szervezett bűnözés elleni harc a politikai akarattól függ, amely különböző országok jogrendszere számára megteremtheti a harmonizáció lehetőségét, például kezeli a szuverenitási és hatásköri kérdéseket. A politikai akarattól függ az is, hogy milyen és mekkora forrásokat biztosít a rendészeti szervek számára. Az együttműködés akkor teljesebb, ha a különböző országok jogrendszerei és rendészeti szervezetei megosztják egymással a tudást, és operatíván együttműködnek. A három tényező együttes hatására alakul ki az a világméretű rendészeti kultúra, amely felveheti a harcot a szervezett bűnözéssel. Jobb oldali ábra: ha nem sikerül kialakítani egy magas szintű rendészeti kultúrát, akkor még a gyengén szervezett hálózatoknak is esélyük van a bűnüldözéssel szemben, a jól szervezett bűnbandák pedig szinte érinthetetlenné válnak. A magas rendészeti kultúra az előbbieket felszámolhatja, az utóbbiaknak pedig erős versenytársává válik.

Forrás: DEAN–FASHING 2010, 175., 184. alapján a szerző szerkesztése

Zárszó

A szicíliai maffia hosszú története során egyszer került a megsemmisülés szélére: amikor Mussolini a rendőrállam teljes erejével és kíméletlenségével lépett fel ellene (BOSWORTH 2006). Teljesen megsemmisíteni akkor sem sikerült, hiszen azonnal feltámadt, mihelyt a rezsim megbukott. Virágzik ma is. Más országok bünszervezeteinek története még az ilyen átmeneti „napfogyatkozásokat” is nélkülözi. Az amerikai Drug Enforcement Administration számtalan sikert tudott felmutatni hosszú történelme során, egy dologgal azonban nem büszkélkedhet: a drogbűnözés felszámolásával.

A szervezett bűnözés elleni harcnak számtalan nehézsége van, kezdve a bűnelkövetők és a társadalom egy szegmensének érdekközösségével, a bünszervezetek tagjai között fennálló szoros pszichológiai kötelékeken át az elkövetés országokon átívelő színteréig. A probléma fent vázolt rendészeti megközelítései új – és jelen pillanatban eléggé spekulatív – próbálkozások arra, hogy javítsanak a mindaddig pusztán részsikereket felmutató gyakorlaton.

Ami a rendészeti szakirodalom új irányvonalait jellemzi, azt nem a globális, hanem a speciális problémák felé való eltolódás jellemzi, lényegében a fent említett viselkedésközpontú elemzést helyezve a középpontba. Ebből a szempontból elemezték újabban a drog-

kereskedelmet Skóciában (DENSLEY et al. 2018), az elefántcsont szállításának módozatait Közép-Afrikából Európába (WASSER et al. 2018) vagy éppen a drogbárók letartóztatásának hatását a gyilkosságok gyakoriságára Mexikóban (LINDO – PADILLA-ROMO 2018). A globális természetű programok megvalósíthatósága egyelőre a jövő titka; az ehhez hasonló viselkedéstanulmányok viszont konkrét és használható ismeretekkel látják el a rendészeti szerveket.

Felhasznált irodalom

- ABADINSKY, H. (2010): *Organized crime*. Belmont (US-CA), Wadsworth-Cengage.
- ADELSTEIN, J. (2010): *Tokio Vice*. Budapest, HVG.
- AIELLO, G. – PARIANTE, C. M. (2013): Citizen, Interrupted: The 2011 English Riots from a Psychological Perspective. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, Vol. 22, No. 1. 75–79. DOI: <https://doi.org/10.1017/S2045796012000364>
- ALBANESE, J. (2000): The Causes of Organized Crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 16, No. 4. 409–423. DOI: <https://doi.org/10.1177/1043986200016004004>
- ALBANESE, J. S. (2008): Risk Assessment in Organized Crime. Developing a Market and Product-Based Model to Determine Threat Levels. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 24, No. 3. 263–273. DOI: <https://doi.org/10.1177/1043986208318225>
- ALLEN, J. J. – ANDERSON, C. A. – BUSHMAN, B. J. (2018): The General Aggression Model. *Current Opinion in Psychology*, Vol. 19. 75–80. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.03.034>
- ALLPORT, F. H. (1920): The Influence of the Group upon Association and Thought. *Journal of Experimental Psychology*, Vol. 3, No. 3. 159–182. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0067891>
- AMIEL, Y. – COWEL, F. A. (1998): *Thinking About Inequality*. Cambridge, Cambridge University Press.
- AMNESTY INTERNATIONAL (2017): *If you are Poor you are Killed. Extrajudicial Executions in the Philippines' "War on Drugs"*. Elérhető: www.amnestyusa.org/files/philippines_ejk_report_v19_final_0.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 23.)
- ANDRESEN, M. A. – FELSON, M. (2012): Co-Offending and the Diversification of Crime Types. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 56, No. 5. 811–829. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X11407154>
- ANTONOPOULOS, G. A. – HALL, A. – LEVI, M. – RUSEV, A. (2015): Understanding Criminal Finances: Policy and Methodological Framework. In MARKINA, A. – LEVI, M. – SHENTOV, O. – TODOROV, B.: *Financing of Organised Crime*. Trento, University of Trento Center for the Study of Democracy.
- ARMSTRONG, G. (1994): False Leeds: The Construction of Hooligan Confrontations. In GIULIANOTTI, R. – WILLIAMS, J. eds.: *Game without Frontiers*. London, Routledge. 299–326.
- ASCH, S. E. (1955): Opinions and Social Pressures. *Scientific American*, Vol. 193, No. 5. 31–35. DOI: <https://doi.org/10.1038/scientificamerican1155-31>
- AUSTRALIAN CRIMINAL INTELLIGENCE COMMISSION (2019): *Outlaw Motor Cycle Gangs*. Elérhető: www.acic.gov.au/about-crime/organised-crime-groups/outlaw-motor-cycle-gangs (A letöltés dátuma: 2019. 03. 06.)
- AZIZ, D. (1980): *The Early Warning Indicator System: Measuring the Potential for Prison Riots*. Albany (US-NY), State University of New York.
- BABER, Z. (2004): 'Race', Religion and Riots: The 'Racialization' of Communal Identity and Conflict in India. *Sociology*, Vol. 38, No. 4. 701–718. DOI: <https://doi.org/10.1177/0038038504045860>
- BALOGH Á. – TÓTH M. (2010): *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Budapest, Osiris.

- BARABÁSI A-L. (2003): *Behálózva*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- BARABÁSI A-L. (2017): *A hálózatok tudománya*. Budapest, Libri.
- BARABÁSI A-L. – ALBERT R. (1999): Emergence of Scaling in Random Networks. *Science*, Vol. 286, No. 5439. 509–512. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.286.5439.509>
- BARBOUR, S. ed. (2000): *Drug Legalization*. San Diego (US-CA), Greenhaven.
- BARBOZA, D. (1999): Vitamin Makers Said to Agree \$1.1 Billion to Settle Suit. *The New York Times*, 1999. 09. 08.
- BÁRCZI G. – ORSZÁGH L. szerk. (1962): *A magyar nyelv értelmező szótára*. Budapest, Akadémiai.
- BARKAN, S. E. (2016): *Sociology: Understanding and Changing the Social World*. Minneapolis (US-MN), University of Minnesota.
- BBC (2018): Romania Protests: Thousands Hold Fresh Rallies after Clashes. *BBC News*, 2018. 08. 11. Elérhető: www.bbc.com/news/world-europe-45156598 (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- BERESTYCKI, H. – NADALA, J. P. – RODRÍGUEZ, N. (2015): A Model of Riots Dynamics: Shocks, Diffusion and Thresholds. *American Institute of Mathematical Sciences*, Vol. 10, No. 3. 443–475. DOI: <https://doi.org/10.3934/nhm.2015.10.443>
- BLOCK, A. (1994): Organized Crime: History and Historiography. In KELLY, R. – CHIN, K. – SCHATZBERG, R. eds.: *Handbook of Organized Crime in the United States*. Westport (US-CT), Greenwood. 39–74.
- BLUMSTEIN, A. – COHEN, J. – ROTH, J. A. – VISHER, C. eds. (1986): *Criminal Careers and “Career Criminals.”* Washington, D. C., National Academy Press.
- BOIN, A. – RATRAY, W. A. R. (2004): Understanding Prison Riots. Towards a Threshold Theory. *Punishment and Society*, Vol. 6, No. 1. 47–65. DOI: <https://doi.org/10.1177/1462474504039091>
- BOJAHR, L. S. – VAN EMMERIK, A. A. (2016): Traumatic Events and Trauma-Related Psychopathology in Former Drug Cartel Soldiers in Rio de Janeiro: A Pilot Study. *Psychological Trauma Theory Research Practice and Policy*, Vol. 8, No. 1. 34–40. DOI: <https://doi.org/10.1037/tra0000021>
- BONNASSE-GAHOT, L. – BERESTYCKI, H. – DEPUISSET, M. A. – GORDON, M. B. – ROCHÉ, S. – RODRIGUEZ, N. – NADAL, J. P. (2018): Epidemiological Modelling of the 2005 French Riots: A Spreading Wave and the Role of Contagion. *Scientific Reports*, Vol. 8, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41598-017-18093-4>
- BOSWORTH, R. J. (2006): *Mussolini’s Italy: Life under the Dictatorship, 1914–1945*. New York (US-NY), Penguin.
- BOUABID, A. (2016): Riots of the Other: An Analysis of Societal Reactions to Contemporary Riots in Disadvantaged Neighbourhoods in the Netherlands. *European Journal of Criminology*, Vol. 13, No. 6. 714–726. DOI: <https://doi.org/10.1177/1477370816633725>
- BOVENKERK, F. (2000): “Wanted: Mafia Boss” – Essay on the Personology of Organized Crime. *Crime Law and Social Change*, Vol. 33, No. 3. 225–242. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1008381201279>
- BRAHA, D. (2012): *Global Civil Unrest: Contagion, Self-Organization, and Prediction*. DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0048596>
- BROWN, B. (2015): Cops and Chaos: A Historical Examination of the Police Role in Riot Control. *Journal of Applied Security Research*, Vol. 10, No. 4. 427–465. DOI: <https://doi.org/10.1080/19361610.2015.1069532>
- BURBECK, S. L. – RAINE, W. J. – STARK, M. A. (1978): The Dynamics of Riot Growth: An Epidemiological Approach. *Journal of Mathematical Sociology*, Vol. 6, No. 1. 1–22. DOI: <https://doi.org/10.1080/0022250X.1978.9989878>

- BUXTON, J. (2015): *Drug Crop Production, Poverty, and Development*. New York (US-NY), Open Society Foundations. Elérhető: www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/drug-crop-production-poverty-and-development-20150208.PDF (A letöltés dátuma: 2018. 10. 18.)
- CALDERONI, F. (2012): The Structure of Drug Trafficking Mafias: The ‘Ndrangheta and Cocaine. *Crime Law and Social Change*, Vol. 58, No. 3. 321–349. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10611-012-9387-9>
- CALIFORNIA COMMISSION ON POST (2012): *POST Guidelines – Crowd Management, Intervention, and Control*. Elérhető: <http://lib.post.ca.gov/Publications/CrowdMgtGuidelines.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 09. 04.)
- CAMERON, C. – PARIKH, S. (2000): *Riot Games: A Theory of Mass Political Violence*. Rochester (US-NY), University of Rochester.
- CAMPBELL, H. – HANSEN, T. (2012): Getting out of the Game: Desistance from Drug Trafficking. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 23, No. 6. 481–487. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2012.04.002>
- CARNIBELLA, G. – FOX, A. – FOX, K. – MCCANN, J. – MARSH, J. – MARSH, P. (1996): *Football Violence in Europe. A Report Presented to the Amsterdam Group*. Oxford, The Social Issues Research Centre.
- CARTER, D. L. (1994): International Organized Crime: Emerging Trends in Entrepreneurial Crime. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 10, No. 4. 239–266. DOI: <https://doi.org/10.1177/104398629401000402>
- CARTER, G. L. (1987): Local Police Force Size and the Severity of the 1960s Black Rioting. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 31, No. 4. 601–614. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022002787031004003>
- CAYLI, B. (2010): Social Networks of the Italian Mafia the Strong and Weak Parts. *SSRN Electronic Journal*, Vol. 5, No. 3. 382–412. DOI: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1685494>
- CLAASSEN C. (2014): Who Participates in Communal Violence? Survey Evidence from South Africa. *Research and Politics*, Vol. 1. No. 1. 1–8. DOI: <https://doi.org/10.1177/2053168014534649>
- CLARKE J. (1978): Football and Working Class Fans: Tradition and Change. In INGHAM, R. ed.: *Football Hooliganism: The Wider Context*. London, Interaction. 37–60.
- CLOWARD, R. – OHLIN, L. (1960): *Delinquency and Opportunity*. New York (US-NY), Free Press.
- CONNELL, R. W. (2000): *The Men and the Boys*. Cambridge, Polity.
- COUNCIL ON FOREIGN RELATIONS (s. a.): *Mexico’s Drug War*. Elérhető: www.cfr.org/backgrounder/mexicos-drug-war (A letöltés dátuma: 2018. 10. 23.)
- CRAPARO, G. – DAVID, V. – COSTANZO, G. – GORI, A. (2018): Cosa Nostra and the Camorra: Assessment of Personality, Alexithymic Traits, and Attachment Styles. *International Journal of Law and Psychiatry*, Vol. 58. 17–26. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijlp.2018.02.010>
- CUTHBERTSON, P. (2017): *Who Goes to Prison? An Overview of the Prison Population of England and Wales*. Elérhető: www.civitas.org.uk/content/files/whogoesstoprison.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- CSEPELI Gy. – VÁGI Z. – NAGYFI R. (s. a.): *Kriziskommunikáció*. Budapest, ELTE.
- DAMASIO, A. R. (1996): The Somatic Marker Hypothesis and the Possible Functions of the Prefrontal Cortex. *Philosophical Transactions of the Royal Society, B: Biological Sciences*, Vol. 351, No. 1346. 1413–1420. DOI: <https://doi.org/10.1098/rstb.1996.0125>
- DASH, M. (2009): *The First Family: Terror, Extortion and the Birth of the American Mafia*. London, Simon & Schuster.
- DAVIES, A. (2013): *Glasgow and Rise of the British Gangster*. London, Hodder & Stoughton.

- DAVIS, J. H. (1993): *Mafia Dynasty: The Rise and Fall of the Gambino Crime Family*. New York (US-NY), HarperCollins.
- DEAN, G. – FAHSING, I. (2010): *Organized Crime. Policing Illegal Business Entrepreneurialism*. New York (US-NY), Oxford University Press.
- DECKER, S. H. – BYNUM, T. – WEISEL, D. (1998): A Tale of Two Cities: Gangs as Organized Crime Groups. *Justice Quarterly*, Vol. 15, No. 3. 395–425. DOI: <https://doi.org/10.1080/07418829800093821>
- DEEGAN, M. J. (2001): The Chicago School of Ethnography. In ATKINSON, M. – DELAMONT, S. – COFFEY, A. – LOFLAND, J. – LOFLAND, L. eds.: *The Sage Handbook of Ethnography*. London, SAGE.
- DEKKER, R. M. (1987): Women in Revolt. *Theory and Society*, Vol. 16, No. 3. 337–362. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00139486>
- DEKKER, S. H. – PYROOZ, D. C. (2015): Street Gangs, Terrorists, Drug Smugglers, and Organized Crime: What's the Difference? In DEKKER, S. H. – PYROOZ, D. C.: *The Handbook of Gangs*. London, Wiley-Blackwell, 294–308. DOI: <https://doi.org/10.1002/9781118726822.ch16>
- DENSLEY, J. – MCLEAN, R. – DEUCHAR, R. – HARDING, S. (2018): An Altered State? Emergent Changes to Illicit Drug Markets and Distribution Networks in Scotland. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 58. 113–120. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2018.05.011>
- DENVER POLICE DEPARTMENT (2008): *Crowd Management Manual*. Elérhető: www.unicornriot.ninja/wp-content/uploads/2016/01/DPDcrowdmanagement.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 09. 04.)
- DERIEMAER, A. – DE MAERE, D. P. (2016): *Football Hooliganism in England*. Antwerp, University of Antwerp.
- DICKIE, J. (2007): *Cosa Nostra: A History of the Sicilian Mafia*. London, Hachette, Hodder & Stoughton.
- DIMICO, A. – ISOPI, A. – OLSSON, O. (2017): Origins of the Sicilian Mafia: The Market for Lemons. *The Journal of Economic History*, Vol. 77, No. 4. 1083–1115. DOI: <https://doi.org/10.1017/S002205071700078X>
- DIPASQUALE, D. – GLAESER, E. L. (1998): The Los Angeles Riot and the Economics of Urban Unrest. *Journal of Urban Economics*, Vol. 43, No. 1. 52–78. DOI: <https://doi.org/10.1006/juec.1996.2035>
- DOWDNEY, L. (2007): Neither War Nor Peace: International Comparison of Children and Armed Youth in Organised Armed Violence. *Board of International Affairs of the Royal College of Psychiatrists*, Vol. 1, No. 2. 8–10. DOI: <https://doi.org/10.1192/S1749367600006433>
- DOYLE, C. (2005): Organised Crime in the USA during Prohibition: An Economic Analysis of the Rise of an Illegal Industry. *Student Economic Review*, Vol. 19. 55–70.
- DUIJN, P. A. – KASHIRIN, V. – SLOOT, P. M. (2014): The Relative Ineffectiveness of Criminal Network Disruption. *Scientific Reports*, Vol. 4, No. 4238. DOI: <https://doi.org/10.1038/srep04238>
- DUNNING, E. (2000): Towards a Sociological Understanding of Football Hooliganism as a World Phenomenon. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 8, No. 2. 141–162. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1008773923878>
- DUNNING, E. – MURPHY, P. – WILLIAMS, J. (1986): Spectator Violence at Football Matches: Towards a Sociological Explanation. *British Journal of Sociology*, Vol. 37, No. 2. 221–244. DOI: <https://doi.org/10.2307/590355>
- DURAN, J. (1985): *The 1984 Riots: Lawrence, Massachusetts, Master Thesis in City Planning*. Cambridge (US-MA), Massachusetts Institute of Technology Department of Urban Studies and Planning.
- DW (2018): Romania: Tens of Thousands Protest for Second Night Running. *DW*, 2018. 08. 12. Elérhető: www.dw.com/en/romania-tens-of-thousands-protest-for-second-night-running/a-45049450 (A letöltés dátuma: 2018. 08. 14.)

- EKLAND-OLSON, S. – KELLY, W. R. – LOO, H-J. – OLBRICH, J. – EISENBERG, M. (1993): *Justice Under Pressure: A Comparison of Recidivism Patterns among Four Successive Parolee Cohorts*. New York (US-NY), Springer.
- ERDŐS P. – RÉNYI A. (1959): On Random Graphs I. *Publicationes Mathematicae*, Vol. 6. 290–297.
- ESPAD (2015): *The European School Project Survey Project on Alcohol and Other Drugs*. Elérhető: www.espad.org (A letöltés dátuma: 2018. 10. 12.)
- EUROPEAN COMMISSION (2004): *Young People and Drugs*. Elérhető: http://ec.europa.eu/commission/office/publicopinion/flash/fl158_en.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 12.)
- FARAGÓ K. – VÁRI A. (2002): Kockázat. In PAPRIKA Z. szerk.: *Döntésmélet*. Budapest, Alinea.
- FBI (s. a.): *Transnational Organized Crime*. Elérhető: www.fbi.gov/investigate/organized-crime (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- FESTINGER, L. – PEPITONE, A. – NEWCOMB, T. (1952): Some Consequences of Deindividuation in a Group. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 47, No. 2. 382–389. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0057906>
- FLINT, D.H. – HERNANDEZ-MARRERO, P. – WIELEMAKER, M. (2006): Polarization of Perceived Procedural Justice. *Perceptual and Motor Skills*, Vol. 102, No. 1. 35–50. DOI: <https://doi.org/10.2466/PMS.102.1.35-50>
- FOGARASI M. (2016): Attack against the HQ of Hungarian State Television – The Realities of the Policemen. *Magyar Rendészet*, 16. évf. 2. sz.
- FOLLAIN, J. (2008): *The Last Godfathers*. London, Hachette, Hodder & Stoughton.
- FRASER, A. – HOBBS, D.(2007): Urban Criminal Collaborations. In LIEBLING, A. – MARUNA, S. – MCARA L. eds.: *The Oxford Handbook of Criminology*. Oxford, Oxford University Press.
- GARCIA-YÍ, J. (2014): Heterogeneous Motivations for Coca Growing: The Case of an Indigenous Aymara Community in Peru. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 25, No. 6. 1113–1123. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2014.05.011>
- GILBERT, E. N. (1959): Random Graphs. *The Annals of Mathematical Statistics*, Vol. 30, No. 4. 1141–1144. DOI: <https://doi.org/10.1214/aoms/1177706098>
- GILLEZEAU, R. (2010): *Did the War on Poverty Cause Race Riots?* Elérhető: <https://pdfs.semanticscholar.org/7bcd/d6731ecc49802f29b2d64d4d91793ec51c86.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- GILLEZEAU, R. (2015): *Did the War on Poverty Stop the 1960s Race Riots? Job Market Paper*. Elérhető: www.rob-gillezeau.com/uploads/1/0/6/5/106551695/gillezeau_jmp.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- GINI C. (1997): Concentration and Dependency Ratios. *Rivista di Politica Economica*, No. 87. 769–789.
- GIULIANOTTI, R. (2002): Supporters, Followers, Fans and Flâneurs: A Taxonomy of Spectator Identities in Football. *Journal of Sport and Social Issues*, Vol. 26, No. 1. 25–46. DOI: <https://doi.org/10.1177/0193723502261003>
- GONZÁLEZ-BAILÓN, S. – BORGE-HOLTHOEFFER, J. – RIVERO, A. – MORENO, Y. (2011): The Dynamics of Protest Recruitment through an Online Network. *Scientific Reports*, Vol. 1, No. 197. DOI: <https://doi.org/10.1038/srep00197>
- GOUNEV, P. – BEZLOV, T. (2010): *Examining the Links between Organised Crime and Corruption*. Sofia, European Commission Center for the Study of Democracy.
- GRIFFITH, I. L. (2000): *The Political Economy of Drugs in the Caribbean*. London, Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230288966>
- GROSS, M. (2010): Fees Hike Leads to UK Student Riot. *Current Biology*, Vol. 20, No. 23. R999–1000. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cub.2010.11.043>

- GROSS, M. (2011): Why Do People Riot? *Current Biology*, Vol. 21, No. 18. R673–676. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.cub.2011.09.015>
- GROSSMAN, H. I. (1995): Rival Kleptocrats: The Mafia Versus the State. In FIORENTINI, G. – PELTZMAN, S. eds.: *The Economics of Organised Crime*. Cambridge, Cambridge University Press. 143–156. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751882.012>
- HAGAN, F. E. (1983): The Organized Crime Continuum: A Further Specification of a New Conceptual Model. *Criminal Justice Review*, Vol. 8, No. 2. 52–57. DOI: <https://doi.org/10.1177/07340168830800209>
- HAGEDORN, J. (2015): *The Insane Chicago Way: The Daring Plan by Chicago Gangs to Create a Spanish Maffia*. Chicago (US-IL), University of Chicago Press. DOI: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226233093.001.0001>
- HAIDER-MARKEL, D. P. – JOSLYN, M. R. – AHMED, R. – BADRAN, S. (2018): Looters or Political Protesters? Attributions for Civil Unrest in American Cities. *Social Science Research*, Vol. 75. 168–178. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ssresearch.2018.07.002>
- HALLER, M. H. (1990): Illegal Enterprise: A Theoretical and Historical Interpretation. *Criminology*, Vol. 28, No. 2. 207–235. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1990.tb01324.x>
- HALLSWORTH, S. – BROTHERTON, D. (2011): *Urban Disorder and Gangs: A Critique and a Warning*. London, Runnymede.
- HARRIS, P. (1997): *Black Rage Confronts the Law*. New York (US-NY), New York University Press.
- HRW (1990): *Human Rights Watch World Report for the Year 1990*. Elérhető: www.hrw.org/reports/1990/WR90 (A letöltés dátuma: 2018. 08. 16.)
- IBANEZ, M. – CARLSSON, F. (2010): A Survey-Based Choice Experiment on Coca Cultivation. *Journal of Development Economics*, Vol. 93, No. 2. 249–263. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jdeveco.2009.10.002>
- INDEXMUNDI (s. a.): *Venezuela – GINI Index*. Elérhető: www.indexmundi.com/facts/venezuela/indicator/SI.POV.GINI (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- IYER, S. – SHRIVASTAVA, A. (2015): *Religious Riots and Electoral Politics in India*. Bonn, Institute for the Study of Labor.
- JACQUES, S. – ALLEN, A. – WRIGHT, R. (2014): Drug Dealers’ Rational Choices on Which Customers to Rip-Off. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 25, No. 2. 251–256. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2013.11.010>
- JACQUESA, S. – WRIGHT, R. – ALLEN, A. (2014): Drug Dealers, Retaliation, and Deterrence. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 25, No. 4. 656–662. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2014.03.001>
- JANIS, I. L. (1991): Groupthink. In GRIFFIN, E. ed.: *A First Look at Communication Theory*. New York (US-NY), McGraw Hill. 235–246.
- JAYEWARDENE, C. – MCKAY, H. – KRUG-MCKAY, B. (1976): In Search of a Sixth Sense: Predictors of Disruptive Behavior in Correctional Institutions. *Crime & Justice*, Vol. 4. 32–39. Elérhető: www.publicsafety.gc.ca/lbrr/archives/hv%208708%20m3e%201979-eng.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 07. 20.)
- JEFFERY, B. – TUFAIL, W. (2015): ‘The Riots Were Where the Police Were’: Deconstructing the Pendelton Riot. *The Multidisciplinary Journal of Social Protest*, Vol. 2, No. 2. 37–56. DOI: <https://doi.org/10.3167/cont.2014.020204>
- JENKINS, C. J. (1983): Resource Mobilization Theory and the Study of Social Movements. *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, No. 1. 527–553. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.002523>

- JUUL, M. (2016): *Lawsuits Triggered by the Volkswagen Emissions Case*. Elérhető: [www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/583793/EPRS_BRI\(2016\)583793_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/583793/EPRS_BRI(2016)583793_EN.pdf) (A letöltés dátuma: 2018. 10. 23.)
- KALOKERINOS, A. (2009): Warped Institutions, Political Failure and Social Guilt. In ECONOMIDES, S. – MONASTIRIOTI, V. eds.: *The Return of Street Politics? Essays on the December Riots in Greece*. London, Hellenic Observatory. 21–26.
- KAPOSI M. (2006): *Az üzleti modellek értelme és jelentősége. Vállalati stratégia és üzleti modell*. Budapest, BME OMIKK.
- KAUFFMAN G. (2016): *Attica! Representations of the 1971 Prison Riot in Local and National Journalism*. Notre Dame (US-IN), University of Notre Dame Department of American Studies.
- KENNEY, M. (2007): The Architecture of Drug Trafficking: Network Forms of Organisation in the Colombian Cocaine Trade. *Global Crime*, Vol. 8, No. 3. 233–259. DOI: <https://doi.org/10.1080/17440570701507794>
- KIRIPOVSZKY Cs. (2007): Az emberkereskedelem és a szervezett bűnözés kapcsolata a prostitúció tükrében. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, VIII. Különszám. 79–80.
- KLEEMANS E. (2004): Crossing Borders: Organised Crime in the Netherlands. In FIJNAUT C. – PAOLI, L. eds.: *Organised Crime in Europe*. Dordrecht, Springer. 303–332. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-4020-2765-9_11
- KLEIN, T. (2015): *Drug Cartels and Business*. PhD-disszertáció. Fort Worth (US-TX), Texas Christian University.
- KRAMER, T. – JENSEMA, E. – JELSMAN, M. – BLOCKMAN, T. (2014): *Bouncing Back: Relapse in the Golden Triangle*. Amsterdam, Transnational Institute.
- LANDESCO, J. (1929): *Organized Crime in Chicago*. Chicago (US-IL), University of Chicago Press.
- LANGAN, P. A. – LEVIN, D. J. (2002): Recidivism of Prisoners Released in 1994. *Bureau of Justice Statistics. Special Report*. Elérhető: www.bjs.gov/content/pub/pdf/rpr94.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- LASH, S. – URRY, J. (1987): *The End of Organised Capitalism*. Cambridge, Polity.
- LE BON, G. (2001) [1895]: *Psychologie des foules*. Paris, Félix Alcan. [Angol nyelven: *The Crowd. A Study of the Popular Mind*. Batoche (CA-ON), Kitchener.] DOI: <https://doi.org/10.1522/cla.leg.psy2>
- LEE, B. X. (2015): Causes and Cures III: The Psychology of Violence. *Aggression and Violent Behaviour*, Vol. 25, Part B. 210–214. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.10.003>
- LEVITON, S. – SCHINDLER, M. A. – ORLEANS, R. S. (1994): African-American Youth: Drug Trafficking and the Justice System. *Pediatrics*, Vol. 93, No. 6. 1078–1084.
- LEWIS, P. – NEWBURN, T. – TAYLOR, M. – MCGILLIVRAY, C. – GREENHILL, A. – FRAYMAN, H. – PROCTOR, R. (2011): *Reading the Riots*. London, London School of Economics and Political Science – The Guardian.
- LICHTENWALD, T. G. (2004): Drug Smuggling Behavior. *The Forensic Examiner*, 2004/Spring. 14–22.
- LINDO, J. M. – PADILLA-ROMO, M. (2018): Kingpin Approaches to Fighting Crime and Community Violence: Evidence from Mexico's Drug War. *Journal of Health Economics*, Vol. 58. 253–268. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2018.02.002>
- LO VERSO, G. – LO COCO, G. (2004): Working with Patients Involved in the Mafia: Considerations from Italian Psychotherapy Experiences. *Psychoanalytic Psychology*, Vol. 21, No. 2. 171–182. DOI: <https://doi.org/10.1037/0736-9735.21.2.171>

- LOGAN, S. (2012): A Profile of Los Zetas: Mexico's Second Most Powerful Drug Cartel. *Combating Terrorism Center*, Vol. 5, No. 2. 5–7.
- LOMBARDO, R. M. (2002): The Black Hand. Terror by Letter in Chicago. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 18, No. 4. 394–409. DOI: <https://doi.org/10.1177/104398602237685>
- LOTSPEICH, R. (2002): The Nature of Organized Crime: An Economic Perspective. *Low Intensity Conflict and Law Enforcement*, Vol. 9, No. 3. 35–66.
- LYMAN, M. D. (2015): *Organized Crime*. New York (US-NY), Pearson.
- LYMAN, M. D. – POTTER, G. W. (2007): *Organized Crime*. 4th Edition. Upper Saddle River (US-NJ), Prentice Hall.
- MARCH, J. G. – SAPHIRA, Z. (1992): Variable Risk Preference and the Focus of Attention. *Psychological Review*, Vol. 99, No. 1. 172–183. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.99.1.172>
- MARKOWITZ, H. M. (1952): Portfolio Selection. *The Journal of Finance*, Vol. 7, No. 1. 77–91. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.1952.tb01525.x>
- MARTIN, E. – SYMANSKY, S. (2006): Macroeconomic Impact of the Drug Economy and Counter-Narcotics Efforts. In BUDDENBERG, D. – BYRD, W. A. eds.: *Afghanistan's Drug Industry: Structure, Functions, and Implications for Counter-Narcotics Policy*. Wien, United Nations Office on Drugs and Crime. 25–46.
- MARX, G. T. (1974): Thoughts on a Neglected Category of Social Movement Participant: The Agent Provocateur and the Informant. *American Journal of Sociology*, Vol. 80, No. 2. 402–442. DOI: <https://doi.org/10.1086/225807>
- MCPHAIL, C. (1994): The Dark Side of Purpose: Individual and Collective Violence in Riots. *Sociological Quarterly*, Vol. 35, No. 1. 1–32. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.1994.tb00396.x>
- MCPHAIL, C. – WOHLSTEIN, R. T. (1983): Individual and Collective Behaviors within Gatherings, Demonstrations, and Riots. *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, No. 1. 579–600. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.so.09.080183.003051>
- MEDINA, J. – ALDRIDGE, J. – RALPHS, R. (2016): *Youth Gangs in the UK: Context, Evolution and Violence*. Conference Paper. Geneva, Global Gangs: A Cross-National Comparison.
- MERAZ GARCIA, M. (2006): 'Narcoballads': The Psychology and Recruitment Process of the 'Narco'. *Global Crime*, Vol. 7, No. 2. 200–213. DOI: <https://doi.org/10.1080/17440570601014461>
- MERTON, R. (1938): 'Social Structure and Anomie'. *American Sociological Review*, Vol. 3, No. 5. 672–682. DOI: <https://doi.org/10.2307/2084686>
- METCALFE, J. – MISCHEL, W. (1999). A Hot/Cool-System Analysis of Delay of Gratification: Dynamics of Willpower. *Psychological Review*, Vol. 106, No. 1. 3–19. DOI: <https://doi.org/10.1037/0033-295X.106.1.3>
- MILGRAM, S. (1963): Behavioral Study of Obedience. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 67, No. 4. 371–378. DOI: <https://doi.org/10.1037/h0040525>
- MILGRAM, S. (1974): *Obedience to Authority: An Experimental View*. New York (US-NY), Harper & Row.
- MILLER, J. – MAXSON, C. L. – KLEIN, M. W. eds. (2001): *The Modern Gang Reader*. Los Angeles (US-CA), Roxbury.
- MILLER, W. B. (1958): Lower Class Culture as a Generating Milieu of Gang Delinquency. *Journal of Social Issues*, Vol. 14, No. 3. 5–19. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1958.tb01413.x>
- MIRROR FOOTBALL (2012): Heysel: Liverpool and Juventus Remember Disaster that Claimed 39 Lives. *Mirror*, 2012. 05. 29. Elérhető: www.mirror.co.uk/sport/football/news/heysel-football-stadium-anniversary-of-disaster-852138 (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)

- MUNCH, C. – SILVER, W. (2017): *Measuring Organized Crime in Canada: Results of a Pilot Project*.
Elérhető: www150.statcan.gc.ca/n1/pub/85-002-x/2017001/article/14689-eng.htm (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- NAYLOR, R. T. (1997): *Mafias, Myths, and Markets: On the Theory and Practice of Enterprise Crime. Transnational Organized Crime*, Vol. 3, No. 3. 1–45.
- N. RÓZSA E. (2016): *Az arab tavasz – A Közel-Kelet átalakulása*. Budapest, Osiris.
- NYITRAI E. (2017): *A szervezett bűnözés elleni küzdelem büntetőjogi és kriminalisztikai eszközei*. PhD-értekezés. Pécs, PTE ÁJK.
- O'DONNELL, J. (1999): U.S. Fines Drug Companies \$725M for Price Fixing. *USA Today*, 1999. 05. 21.
- OECD (2015): *Income Inequality*. Elérhető: <https://data.oecd.org/inequality/income-inequality.htm> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- ORTEGA DOLZ, P. (2016): Authorities Identify 440 Criminal Organizations at Large in Spain. *El Pais*, 2016. 11. 14. Elérhető: https://english.elpais.com/elpais/2016/11/14/inenglish/1479118581_388700.html (A letöltés dátuma: 2018. 09. 13.)
- OSTROWSKY, M. K. (2016): Sports Fans, Alcohol Use, and Violent Behavior: A Sociological Review. *Trauma Violence Abuse*, Vol. 19, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/1524838016663937>
- PAGLIA-BOAK, A. – ADLAF, E. (2007): Substance Use and Harm in the General Youth Population. In *Substance Abuse in Canada: Youth in Focus*. Ottawa (CA-ON), Canadian Centre on Substance Abuse.
- PATAKI F. szerk. (1977): *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest, Gondolat.
- PATEL, R. – MCMICHAEL, P. (2014): A Political Economy of the Food Riot. In PRITCHARD, D. – PAKES, F. eds: *Riot, Unrest and Protest on the Global Stage*. London, Palgrave Macmillan. 9–35. DOI: https://doi.org/10.1007/978-1-137-30553-4_13
- PEMMENT, J. (2013): Psychopathy versus Sociopathy: Why the Distinction has Become Crucial. *Aggression and Violent Behavior*, Vol. 18, No. 5. 458–461. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.avb.2013.07.001>
- PEPLOW S. (2018): 'A Tactical Manoeuvre to Apply Pressure': Race and the Role of Public Inquiries in the 1980 Bristol 'Riot'. *Twentieth Century British History*, Vol. 29, No. 1. 129–155. DOI: <https://doi.org/10.1093/tcbh/hwx021>
- PILKINGTON, H. (2007): Beyond 'Peer Pressure': Rethinking Drug Use and 'Youth Culture'. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 18, No. 3. 213–224. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2006.08.003>
- POUNDSTONE, W. (1992): *Prisoner's Dilemma*. New York (US-NY), Anchor.
- ROSS, S. (1990) *Predicting Major Prison Incidents. Research Report*. Policy & Planning Unit, Victorian Office of Corrections. Elérhető: <http://crg.aic.gov.au/reports/12-87.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 14.)
- RAAFAT, R. M. – CHATER, N. – FRITH, C. (2009): Herding in Humans. *Trends in Cognitive Sciences*, Vol. 13, No. 10. 420–428. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tics.2009.08.002>
- RADNÓTI I. (2010): A kockázatvállalási szándék mérése. *XXI. század – Tudományos Közlemények*, 24. sz. 31–54.
- REEVES, A. – DE VRIES, R. (2016): Does Media Coverage Influence Public Attitudes towards Welfare Recipients? The Impact of the 2011 English Riots. *British Journal of Sociology*, Vol. 67, No. 2. 281–306. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12191>
- REICHER, S. D. (1984): The St. Pauls' Riot: An Explanation of the Limits of Crowd Action in Terms of a Social Identity Model. *European Journal of Social Psychology*, Vol. 14, Nos. 1–2. DOI: <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420140102>

- REISS, A. J. (1988): Co-Offending and Criminal Careers. *Crime and Justice*, Vol. 10. 117–170. DOI: <https://doi.org/10.1086/449145>
- REISS, A. J. – FARRINGTON, D. P. (1991): Advancing Knowledge About Co-Offending: Results from Prospective Longitudinal Survey of London Males. *Journal of Criminal Law and Criminology*, Vol. 82, No. 2. 360–395. DOI: <https://doi.org/10.2307/1143811>
- RINCÓN-RUIZ, A. – CORREA, H. L. – LEÓN, D. O. – WILLIAMS, S. (2016): Coca Cultivation and Crop Eradication in Colombia: The Challenges of Integrating Rural Reality into Effective Anti-Drug Policy. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 33. 56–65. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2016.06.011>
- RISEN, C. A. (2009): *Nation on Fire: America in the Wake of the King Assassination*. New York (US-NY), Wiley.
- RODGERS, D. (2013): *Re-Assessing the Empirical and Theoretical Relevance of Frederic Trasher's 'The Gang: A study of 3013 Gangs'*. Elérhető: www.google.com/url?sa=t&rect=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwiov6KR2oXoAhVuwIsKHxzjA-OwQFjAAegQIARAB&url=http%3A%2F%2Furbanstudies.uva.nl%2Fbinaries%2Fcontent%2Fassets%2Fsubsites%2Fcentre-for-urban-studies%2Fblog%2Frodgers-on-thrasher.pdf&usq=AOvVaw36PMXWfK8ZRd0gZVv_HLLt (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- ROSS, J. I. (2012): *An Introduction to Political Crime*. Bristol, Policy Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t898f9>
- ROYSTON, J. (2012): We'll Shoot You, New York Looters Warned. *The Sun*, 2012. 11. 04. Elérhető: www.thesun.co.uk/archives/news/1025061/well-shoot-you-new-york-looters-warned (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- SAFI, M. (2018): Police in South India Accused of Mass Murder after Shooting Dead Protesters. *The Guardian*, 2018. 05. 23. Elérhető: www.theguardian.com/world/2018/may/23/police-in-south-india-accused-of-mass-after-shooting-dead-protesters (A letöltés dátuma: 2018. 09. 03.)
- SAXENA N. – PURI P. (2013): Relationship between Risk Taking Behaviour, Personality and Sensation Seeking Tendencies among N. C. C. Cadets. *Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 18, No. 3. 1–6. DOI: <https://doi.org/10.9790/0837-1830106>
- SCACCO, A. (2010): *Who Riots? Explaining Individual Participation in Ethnic Violence*. PhD Dissertation. New York (US-NY), Columbia University.
- SCHIMMENTI, A. – CAPRI, C. – LA BARBERA, D. – CARETTI, V. (2014): Mafia and Psychopathy. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 24, No. 5. 321–331. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.1902>
- SCHULTZE-KRAFT, M. (2016): *Organised Crime, Violence and Development*. Birmingham, University of Birmingham.
- SEDDON, D. (1986): *Riot and Rebellion: Political Responses to Economic Crisis in North Africa*. Norwich, University of East Anglia.
- SELIGMAN, A. (2011): “But Burn – No”: The Rest of the Crowd in Three Civil Disorders in 1960s Chicago. *Journal of Urban History*, Vol. 37, No. 2. 230–255. DOI: <https://doi.org/10.1177/0096144210391595>
- SHAPOURA, S. – MA, R. – DARVISHI, A. B. (2013): Comparison between Early Maladaptive Schema with Psychological Resiliency of the Criminals. Murder, Drug Trafficking, Rape. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, Vol. 84. 1105–1109. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.06.708>
- SHAW C. – MCKAY H. D. (1942): *Juvenile Delinquency and Urban Areas*. Chicago (US-IL), University of Chicago Press.
- SHELLEY, L. (1995): Post-Soviet Organized Crime: Problem and Response. *European Journal on Criminal Policy and Research*, Vol. 3, No. 4. 7–25. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF02243030>

- SHINNAR, S. – SHINNAR, R. (1975): The Effects of the Criminal Justice System on the Control of Crime: A Quantitative Approach. *Law and Society Review*, Vol. 9, No. 4. 581–611. DOI: <https://doi.org/10.2307/3053340>
- SHOEMAKER, W. C. – JAMES, C. B. – KING, L. M. – HARDIN, E. – ORDOG, G. J. (1993): Urban Violence in Los Angeles in the Aftermath of the Riots. A Perspective from Health Care Professionals, with Implications for Social Reconstruction. *JAMA*, Vol. 270, No. 23, 2833–2837. DOI: <https://doi.org/10.1001/jama.1993.03510230071038>
- SIMANGAN, D. (2017): Is the Philippine “War on Drugs” an Act of Genocide? *Journal of Genocide Research*, Vol. 20, No. 1. 68–89. DOI: <https://doi.org/10.1080/14623528.2017.1379939>
- SIMITI, M. (2011): *Violence in Riots and Social Movements*. Reykjavík, University of Iceland.
- SIMOR P. (2014): *Evolúciós pszichológia. Pszichopatológia evolúciós kontextusban*. Elérhető: <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:zzNVp6ecnNIJ:https://slideplayer.hu/slide/11418883> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- SKARBEK, D. (2014): *The Social Order of the Underworld: How Prison Gangs Govern The American Penal System*. New York (US-NY), Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199328499.001.0001>
- SLATER, T. (2011): From ‘Criminality’ to Marginality: Rioting Against a Broken State. *Human Geography*, Vol. 4, No. 3. 106–115.
- SMALL, W. – MAHER, L. – LAWLOR, J. – WOOD, E. – SHANNON, K. – KERR, T. (2013): Injection Drug Users’ Involvement in Drug Dealing in the Downtown Eastside of Vancouver: Social Organization and Systemic Violence. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 24, No. 5. 479–487. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2013.03.006>
- SMALLBONE, S. – WORTLEY, R. (2001): Child Sexual Abuse in Queensland: Offender Characteristics and Modus Operandi. *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, No. 193.
- SMITH, D. C. (1978): Organized Crime and Entrepreneurship. *International Journal of Criminology and Penology*, Vol. 6, No. 2. 161–177.
- SMITH, T. (2000): ‘Bataille’s Boys’: Postmodernity, Fascists and Football Fans. *British Journal of Sociology*, Vol. 51, No. 3. 443–460. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2000.00443.x>
- SMYTH, R. D. – MCGRAIN, P. N. (2006): *The Nature of Riots: Socioeconomic and Political Conditions Inherent in Collective Action*. Elérhető: <https://pdfs.semanticscholar.org/33c1/47704f971591a873cf2af1ae7714cf9c5ba4.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 15.)
- SPAAIJ, R. (2006): *Understanding Football Hooliganism. A Comparison of Six Western European Football Clubs*. Amsterdam, Vossiuspers. DOI: <https://doi.org/10.5117/9789056294458>
- STANTON, B. – GALBRAITH, J. (1994): Drug Trafficking Among African-American Early Adolescents: Prevalence, Consequences, and Associated Behaviors and Beliefs. *Pediatrics*, Vol. 93, No. 6. 1039–1043.
- STOTT, C. – DRURY, J. (2016): Contemporary Understanding of Riots: Classical Crowd Psychology, Ideology and the Social Identity Approach. *Public Understanding of Science*, Vol. 26, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1177/0963662516639872>
- SZABÓ K. (2005): *Pedagógiai és pszichológiai tételek*. Elérhető: http://sac.web.elte.hu/sulaj/pepszi/PePSzi_ujtetelek_2005.doc (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- TAFT, P. – ROSS, P. (1990): American Labor Violence: Its Causes, Character, and Outcome. In WEINER, N. A. – ZAHN, M. A. – SAGI, R. J. eds.: *Violence: Patterns, Causes, Public Policy*. San Diego (US-CA), Harcourt. 174–186.

- TAMBIAH, S. J. (1997): Friends, Neighbors, Enemies, Strangers: Aggressor and Victim in Civilian Ethnic Riots. *Social Science and Medicine*, Vol. 45, No. 8. 1177–1188. DOI: [https://doi.org/10.1016/S0277-9536\(97\)00024-5](https://doi.org/10.1016/S0277-9536(97)00024-5)
- TAO, Y. – WU, X. – LI, C. (2014): Rawls' Fairness, Income Distribution and Alarming Level of Gini Coefficient. *Economics E-Journal*, 2014. 09. 13. Elérhető: <https://arxiv.org/abs/1409.3979> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- TAYLOR L. – ZUHUR S. (2006): *The Nexus of Terrorism and Drug Trafficking in the Golden Crescent: Afghanistan*. Carlisle (US-PA), U.S. Army War College.
- TAYLOR, P. (1989): *The Hillsborough Stadium Disaster 15 April 1989: Inquiry by Lord Justice Taylor*. London, The Stationery Office Books.
- THE ECONOMIST (2011): Venezuela's Economy: Medieval Policies. *The Economist*, 2011. 08. 20. Elérhető: www.economist.com/the-americas/2011/08/20/medieval-policies (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- THE GUARDIAN (2018): Riot Police Fire Teargas at Unruly France Fans Celebrating World Cup Final Place. *The Guardian*, 2018. 07. 11. Elérhető: www.theguardian.com/football/video/2018/jul/11/france-fans-celebrate-in-paris-after-side-reaches-the-world-cup-final-video (A letöltés dátuma: 2018. 08. 09.)
- THE TRIBUNE INDIA (2018): Tuticorin Massacre. *The Tribune India*, 2018. 05. 25. Elérhető: www.tribuneindia.com/news/editorials/tuticorin-massacre/594415.html (A letöltés dátuma: 2018. 09. 03.)
- THELWELL, E. (2010): Student Protest: An Ugly Turn to Peaceful Demo. *4News*, 2010. 11. 10. Elérhető: www.channel4.com/news/student-protest-an-ugly-turn-to-peaceful-demo (A letöltés dátuma: 2018. 08. 14.)
- TUNNELL, K. D. (1993): Inside the Drug Trade: Trafficking from the Dealer's Perspective. *Qualitative Sociology*, Vol. 16, No. 4. 361–381. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00989970>
- TURNER, R. H. – KILLIAN, L. M. (1957): *Collective Behavior*. Englewood Cliffs (US-NJ), Prentice-Hall.
- TZVETKOVA, M. – PARDAL, M. – DISLEY, E. – RENA, A. – TALIC, S. – FORBERGER, S. (2016): Strategies for a Risky Business: How Drug Dealers Manage Customers, Suppliers and Competitors in Italy, Slovenia and Germany. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 31. 90–98. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2016.04.012>
- UNODC (2004): *United Nations Convention Against Transnational Organized Crime and the Protocols Thereto*. New York (US-NY), United Nations. Elérhető: www.unodc.org/documents/middleeastandnorthafrica/organised-crime/UNITED_NATIONS_CONVENTION_AGAINST_TRANSNATIONAL_ORGANIZED_CRIME_AND_THE_PROTOCOLS_THERETO.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 09. 13.)
- UNODC (2007): *Monitoring of Drug Flow in Afghanistan*. Vienna, United Nations Office on Drugs and Crime. Elérhető: www.unodc.org/documents/afghanistan/Counter_Narcotics/Drug_flow_final_report_SR.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 17.)
- UNODC (2010): *The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment*. Vienna, United Nations Office on Drugs and Crime.
- UNODC (2017): *Afghanistan Opium Survey*. Vienna, United Nations Office on Drugs and Crime. Elérhető: www.unodc.org/documents/crop-monitoring/Opium-survey-peace-security-web.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 17.)
- UNODC (s. a.): *Organized Crime*. Elérhető: www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro.html (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)

- USEEM, B. (1998): Breakdown Theories of Collective Action. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24, No. 1. 215–238. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.215>
- VACCARINO, F. (2007): Drug Abuse, Addiction and Youth: A Neuroscience Perspective. In *Substance Abuse in Canada: Youth in Focus*. Ottawa (CA-ON), Canadian Centre on Substance Abuse.
- VAN DUNN, M. (2012): The Drugs Industry and Peasant Self-Defence in a Peruvian Cocaine Enclave. *The International Journal on Drug Policy*, Vol. 23, No. 6. 442–448. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2012.01.007>
- VAN DUYNNE, P. C. (1993): Organized Crime and Business Crime-Enterprises in the Netherlands. *Crime Law and Social Change*, Vol. 19, No. 2. 103–142. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF01915552>
- VAN DUYNNE, P. C. (2000): Mobsters are Human Too: Behavioural Science and Organized Crime Investigation. *Crime Law and Social Change*, Vol. 34, No. 4. 369–390. DOI: <https://doi.org/10.1023/A:1026579823785>
- VAN HAM, P. – KAMMINGA, J. (2006): Poppies for Peace: Reforming Afghanistan's Opium Industry. *The Washington Quarterly*, Vol. 30, No. 1. 69–81. DOI: <https://doi.org/10.1162/wash.2006-07.30.1.69>
- VARESE, F. (2010): What is Organized Crime? In VARESE, F. ed.: *Organized Crime: Critical Concepts in Criminology*. London, Routledge. 11–33.
- VASKUTI A. (2010): *Elkövetők*. Elérhető: www.vaskuti.hu/doc/09%20Elkovetok.doc (A letöltés dátuma: 2018. 08. 07.)
- VAUGHN, M. G. – SALAS-WRIGHT, C. P. – DELISI, M. – SHOOK, J. J. – TERZIS, L. (2015): A Typology of Drug Selling among Young Adults in the United States. *Substance Use and Misuse*, Vol. 50, No. 3. 403–413. DOI: <https://doi.org/10.3109/10826084.2014.984850>
- VENKATESH, S. (2008): *Gang Leader for a Day: A Rouge Sociologist Crosses the Line*. London, Allen Lane.
- VIGIL, J. (2003): Urban Violence and Street Gangs. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 32, No. 1. 225–242. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.anthro.32.061002.093426>
- VIGIL, M. (2016): The Structure and Psychology of Drug Cartels. *The Cipher Brief*, 2016. 06. 15. Elérhető: www.thecipherbrief.com/column_article/the-structure-and-psychology-of-drug-cartels (A letöltés dátuma: 2018. 10. 18.)
- VINKERS, D. J. – DE BEURS, E. – BARENDREGT, M. – RINNE, T. – HOEK, H. W. (2011): The Relationship between Mental Disorders and Different Types of Crime. *Criminal Behaviour and Mental Health*, Vol. 21, No. 5. 307–320. DOI: <https://doi.org/10.1002/cbm.819>
- VORRATH, J. (2015): *Organized Crime and Development*. Berlin, SWP Research Paper.
- WACQUANT L. (1999): 'Suitable Enemies': Foreigners and Immigrants in the Prisons of Europe. *Punishment and Society*, Vol. 1, No. 2. 215–222. DOI: <https://doi.org/10.1177/14624749922227784>
- WADDINGTON, D. – JOBARD, F. – KING, M. (2009): *Rioting in the UK and France: A Comparative Analysis*. Devon, Willan.
- WARD, C. – BYRD, W. (2004): *Afghanistan's Opium Drug Economy* (SASPR Working Paper Series). Elérhető: <http://documents.worldbank.org/curated/en/158651468767124612/pdf/311490PA-PER0AF100SASPR0no051Dec0171.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 10. 18.)
- Warrior. Crowd Control and Riot Manual* (s. a.). Elérhető: <https://archive.org/details/WarriorCrowd-ControlRiotManual> (A letöltés dátuma: 2018. 09. 04.)
- WASSER, S. K. – TORKELSON, A. – WINTERS, M. – HOREAUX, Y. – TUCKER, S. – OTIENDE, M. Y. – SITAM, F. A. T. – BUCKLETON, J. – WEIR, B. S. (2018): Combating Transnational Organized Crime by Linking Multiple Large Ivory Seizures to the Same Dealer. *Science Advances*, Vol. 4, No. 9. DOI: <https://doi.org/10.1126/sciadv.aat0625>

- WEBER, E. U. – BLAIS, A. – BLETZ, N. E. (2002): A Domain-Specific Risk Attitude Scale: Measuring Risk Perceptions and Risk Behaviors. *Journal of Behavioral Decision Making*, Vol. 15, No. 4. 263–290. DOI: <https://doi.org/10.1002/bdm.414>
- WEDDLE, C. – WYSS, J. (2017): Slingshots vs. Shotguns: Venezuela’s ‘Youth Resistance’ Takes on the Government. *Miami Herald*, 2017. 07. 11. Elérhető: www.miamiherald.com/news/nation-world/world/americas/venezuela/article160763494.html (A letöltés dátuma: 2018. 08. 13.)
- WIJKMAN, M. – WEERMAN, F. – BIJLEVELD, C. – HENDRIKS, J. (2015): Group Sexual Offending by Juvenile Females. *Sexual Abuse: A Journal of Research and Treatment*, Vol. 27, No. 3. 335–356. DOI: <https://doi.org/10.1177/1079063214561685>
- WILLIAMS, P. – CLARKE, B. (2015): *Dangerous Associations: Joint Enterprise, Gangs and Racism*. London, Center for Crime and Justice Studies.
- WOODY, C. (2016): The Philippines’ President Has Declared a War on Drugs, and It’s Turned Normal People into Hired Killers. *Business Insider*, 2016. 09. 05. Elérhető: www.businessinsider.com/philippines-vigilante-drug-killings-2016-9 (A letöltés dátuma: 2018. 10. 23.)
- YOUNG, H. – VONBERG, J. (2018): France Celebrates World Cup Success: The Good, the Bad and the Ugly. *CNN Sport*, 2018. 07. 16. Elérhető: <https://edition.cnn.com/2018/07/16/football/world-cup-win-paris-celebrations-clashes-intl-spt/index.html> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 09.)
- ZEMBROSKI D. (2011): Sociological Theories of Crime and Delinquency. *Journal of Human Behaviour in the Social Environment*, Vol. 21, No. 3. 240–254. DOI: <https://doi.org/10.1080/10911359.2011.564553>

Ajánlott irodalom

- BARABÁSI A. L. (2017): *A hálózatok tudománya*. Budapest, Libri.
- FOGARASI M. – KOVÁCS I. – SZEDLÁK P. (2013): A résztvevők valósága: 2006. szeptember 18., október 23. II. rész. *Belügyi Szemle*, 61. évf. 9. sz. 58–74.
- FOGARASI M. (2005): A rendőri oktulajdonítások szociális reprezentációi. *Pszichológia*, 25. évf. 1. sz. 27–69.
- FEHÉR L. (2005): *Nemzetközi emberkereskedelem*. Budapest, MTA Jogtudományi Intézet.
- IRK F. – FINSZTER, G. (2001): Gazdasági-társadalmi változások, a bűnözés új kihívásai. Szervezett bűnözés Kelet-Közép-Európában, az Európai Unió peremén. *Kriminológiai tanulmányok*, 38. kötet. 11–59.
- KIRIPOVSZKY Cs. (2007): Az emberkereskedelem és a szervezett bűnözés kapcsolata a prostitúció tükrében. *Pécsi Határőr Tudományos Közlemények*, 2007/8. 75–81.
- KRÁNITZ M. (1995): Korrupció – szervezett bűnözés. *Kriminológiai és kriminalisztikai évkönyv: kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*, 32. kötet. 82–113.

Vákát oldal

6. Terrorizmus

Haller József – Ivaskevics Krisztián

A terrorizmus az esetek többségében a csoportos és szervezett bűnözéshez hasonlít: emberek szervezeteket hoznak létre, hogy törvényellenes céljaikat elérjék. A két jelenség közötti kapcsolatot tovább erősíti, hogy a terrrorszervezetek nagyon gyakran bünszervezetekként is működnek, hogy előteremtsék azt a pénzt, amelyre a terroristacselekmények végrehajtásához szükségük van (UNODC 2017a). Mégis hiba lenne a két jelenséget összemosni. A terrorizmusnak ideológiája van, ami a bünszervezeteknek mint láttuk, nincs. A terroristákat ugyanakkor ritkán hajtja a meggazdagodás vágya – ellentétben a szervezett bűnözőkkel –, sőt, néha (ritkán) akár életüket is hajlandók feláldozni ideológiájuk oltárán. És végül – mint látni fogjuk – ők nem tartják antiszociális elemnek magukat, és szociális közegük sem tartja annak őket. Ellenkezőleg: hazafiként és szabadságharcosként tekintenek magukra, és ebben a fényben „tündökölnék” közösségük egy része előtt is. Ez persze nem befolyásolja általános ítéletünket: nem kétséges, hogy a terrrorszervezetek büntetteket hajtanak végre. E szervezetek és büntetteik azonban annyira különböznek a „szokványos” bünszervezetektől és azok tetteitől, hogy a két jelenséget külön kell tárgyalnunk.

6.1. A terrorizmus ideológiája

Lehet vitatkozni azon, hogy mikor hajtották végre az első terroristacselekményeket, már az ókorban² vagy csak a 18. század vége felé, a francia forradalom idején (amikor a „terrorizmus” szó megszületett) (HIGONNET 2006), de az ideológia, amely a terrorizmus alapjául szolgál, biztosan csak a 19. század közepe táján született meg. Kialakulásához olyan, akár gondolkodóknak is nevezhető forradalmárok járultak hozzá, mint Carlo Pisacane (PISACANE 2004), Luigi Galleani (GALLEANI 1982) vagy éppen Szergej Necsajev (NECHAYEV 1869). Ha nagyon röviden szeretnénk összefoglalni az ideológia lényegét, akkor Necsajevet kell idéznünk: „A Társaságnak [az anarchista-terrorista szövetségnek] egyetlen célja van: a tömeg, vagyis a munkából élők teljes felszabadítása és boldogságának biztosítása. Meggyőződvn arról, hogy a teljes emancipációt és boldogságot csak egy mindent elpusztító népi felkelés révén lehet elérni, a Társaság minden erejét arra használja fel, hogy fokozza az emberek nyomorúságát, egészen addig, amíg azok el nem vesztik béketűrésüket, és rá nem kényszerülnek az általános lázadásra” („The Society has no aim other than the complete liberation and happiness of the masses – i.e., of the people who live by manual labor. Convinced that their emancipation and the achievement of this happiness can only come about as a result of an all-destroying popular revolt, the Society will use all its resources and energy toward increasing and intensifying the evils and miseries of the people until at last their patience is exhausted and they are driven to a general uprising.” NECHAYEV 1869 – a szerző fordítása).

Kissé bővebben összefoglalva a három ideológiaalkotó és követőik filozófiáját, a terrorizmus eszméje a következő alapfeltevéseken nyugszik: (1) A társadalmat a „gonosz” uralja, amely semmibe veszi a nép (tömegek stb.) vágyait, és kizárólag saját hatalmát és boldogságát tartja szem előtt. (2) A tömeg tudatlan, nem látja át a helyzetet, ezért aláveti magát a gonosz erőinek. (3) Van egy felvilágosult „élcsapat”, amely felismeri a társadalmi igazságtalanságot, és hajlandó feláldozni magát a nép érdekében. (4) Az „élcsapat” számbelileg kicsi, és sem anyagi, sem politikai támogatásra nem számíthat, mert a hatalom természetsszerűleg arra törekszik, hogy elpusztítsa, míg a „tömeg” nincs abban a helyzetben, hogy felismerje igazságát. (5) A történelmi helyzetből következik, hogy az „élcsapat” bármilyen eszközt igénybe vehet, hogy célját elérje.

Az ideológia megalkotóinak szemében a terrorizmus az igazságot birtokló „gyenge” harca a nemcsak tévedésben lévő, de aljas „erős” ellenében. Mivel sem polgárháborúban, sem politikai küzdelemben nem képes szempontjait érvényesíteni, az „élcsapat” olyan eszközkhöz nyúl, amelyekkel félelmet kelt, zűrzavart idéz elő, és ezzel előkészíti a terepet a társadalmi átalakulás számára. A támadások eleinte a hatalmon levőket célozták meg; ennek esett áldozatul Erzsébet királynő is. Később a hatalom alacsonyabb szintjei, illetve a lakosság vált célponttá. Ennek látjuk tanújelét ma a kurd terrorizmus egy irányzatának esetében, amely a közigazgatást és a katonaságot veszi célba (TERRORISM KNOWLEDGE BASE [s. a.]), illetve az iszlám terrorizmus esetében, amely előszeretettel támad a lakosságra.

A támadások célpontjától függetlenül, a terrorcselekményeknek három nagy célja van: (1) A tömeg nevelése, vagyis figyelmének ráirányítása egy társadalmi problémára, amelyet magától nem ismerne fel. (2) A hatalom és/vagy a társadalom megfélemlítése, amely révén rákényszerít arra, hogy az elkövetők céljainak szellemében keresse a megoldást, és végül (3) teljes társadalmi káosz előidézése, amelyben az „élcsapat” átveszi az uralmat, és átalakítja a társadalmat. Ezen az általános sémán az iszlám terrorizmus csak annyit változtatott, hogy nem saját népe körében szeretne pánikot kelteni, hanem az ellenség soraiban. Nevelni (az általuk mélyen átértett történelmi igazságtalanságról felvilágosítani) mind saját népét, mind az ellenséget szeretné, és az általános cél is ugyanaz: a tűrhetetlenné váló társadalmi káosszal rábírní az ellenséget, hogy önként feladja álláspontját, és átalakuljon.

Erzsébet királynő halála

Wittelsbach Erzsébet magyar királynét – Ferenc József magyar király feleségét – 1898. szeptember 9-én gyilkolta meg Luigi Lucheni olasz anarchista a Genfi-tó partján (NEWTON 2014). Az elkövető eredetileg nem őt, hanem Fülöp orléans-i herceget szerette volna megölni, de Fülöp távol maradt, így a terv dugába dőlt. Lucheni megtudta azonban, hogy egy másik notabilitás, nevezetesen Erzsébet osztrák császárné és magyar királyné is a helyszínen tartózkodik, ezért villámgyorsan új tervet készített.

Lucheninek semmi baja nem volt Erzsébettel, teljesen véletlenszerűen esett rá a választása. Megúszni sem szerette volna a büntetést. Sőt, szerette volna ha Luzern kantonban ítélik el, ahol még érvényben volt a halálbüntetés, mert ha halálra ítélik, mártírrá vált volna. Lucheni, anarchista lévén, valójában a hatalmat és azon belül az uralkodó osztályokat gyűlölte, és tetteivel a hatalom igazságtalanságára szerette volna felhívni a figyelmet. Erre a célra bárki megfelelt volna, aki magas társadalmi ranggal rendelkezik, még ha valóságos politikai hatalma nem is lett volna.

Az elkövető tipikus példája a „klasszikus” terroristának, aki a támadást politikai elvei propagandájaként használja fel (nevezetesen: „nevelni” szerette volna a tudatlan tömeget). Saját halálos ítéletére is azért vágyott, hogy növelje az esemény hírértékét. Ez nyilván különbözik az olyan politikai tettektől, mint például Caesar meggyilkolása, amikor az elkövetők azt a személyt távolítják el, aki ténylegesen az ellenfelük.

6.2. A problémakör keretei

6.2.1. *Mi a terrorizmus?*

A Btk. megfogalmazásában az „[a]ki abból a célból, hogy a) állami szervet, más államot vagy nemzetközi szervezetet arra kényszerítsen, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűnjön, b) a lakosságot megfélemlítse, c) más állam alkotmányos, társadalmi vagy gazdasági rendjét megváltoztassa vagy megzavarja, illetve nemzetközi szervezet működését megzavarja, a (4) bekezdésben meghatározott személy elleni erőszakos, közveszélyt okozó vagy fegyverrel kapcsolatos bűncselekményt követ el,” terroristának tekinthető [314. § (1) bekezdés]. Az megemlített 4. bekezdés tételesen felsorolja azokat a bűncselekményeket az emberöléstől az információs rendszer vagy adat megsértéséig, amelyek e paragrafus hatálya alá esnek. Az Amerikai Egyesült Államok Védelmi Minisztériumának meghatározása szerint „[a] terrorizmus törvénytelen erőszak vagy azzal való fenyegetés, amelyet gyakran vallási, politikai vagy más ideológiai meggyőződés motivál, azzal a céllal, hogy félelmet keltsen, és általában politikai célok követésére kényszerítse a kormányt vagy a társadalmat” („Terrorism is the unlawful use of violence or threat of violence, often motivated by religious, political, or other ideological beliefs, to instill fear and coerce governments or societies in pursuit of goals that are usually political.” JOINT CHIEFS OF STAFF 2014 – a szerző fordítása). A két definíció – a megfogalmazásbeli különbségek ellenére – összecseng, és lényegében megegyezik a célkitűzéssel is, amelyet saját ideológusai szántak a terrorizmusnak, azzal a különbséggel, hogy e jogi meghatározások – a terrorizmus ideológusaival ellentétben – nem említik a „társadalomnemesítő” szándékot.

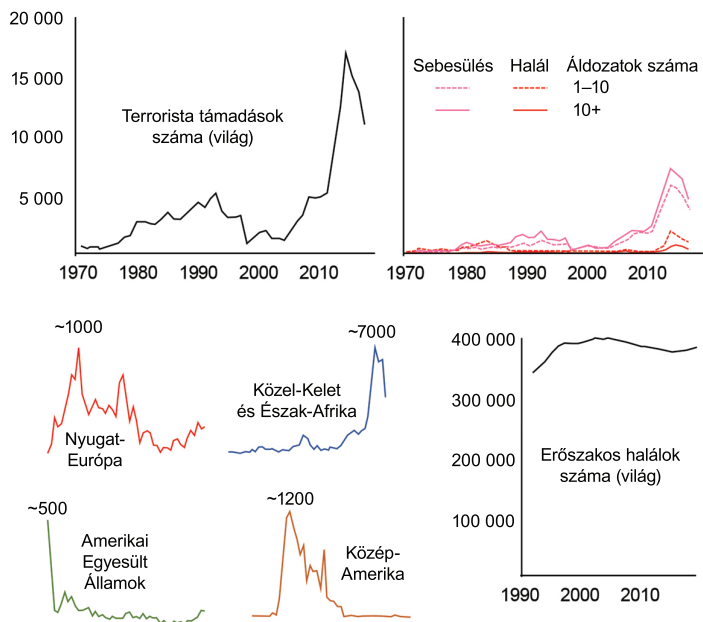
A meghatározások számára fenntartott nyelvi bonyolultság ellenére a terrorizmus fenti két – hangsúlyozzuk: összecsengő – definíciója látszólag világosan elkülöníti a terrorista és a nem terrorista cselekedeteket, a gyakorlatban azonban felvet néhány problémát. Nehéz például megvonni a határvonalat a gerillaháború és a terrorizmus között akkor, amikor a terrorista tettet katonai erő alkalmazza katonai erő ellen (ALMOGY–RIVKIND 2007). Ez egyébként ürügyet is kínál azoknak a polgárháborús erőeknek, amelyek ki szeretnének bújni a terrorizmus vádjá alól. Mások ugyanakkor a gazdasági kényszerítés erőszakos eszközeire is alkalmazzák a „terrorizmus”, kifejezést, mint alább látni fogjuk. Itt viszont a szokványos bűnözői leszámolások és a valódi terrorcselekmények között nehéz megvonni a határvonalat, amely tehát elmosódnak „felül” (a szabadságharc szintjén) ugyanúgy, mint „alul” (a gazdasági háború szintjén). Ezzel együtt a fogalom viszonylag jól érthető és könnyedén megragadható – legalábbis a tipikus esetekben.

6.2.2. Probléma mérete

Aki a médiából tájékozódik, úgy vélheti, hogy a terrortámadások ritka és sok áldozattal járó cselekmények, amelyek világproblémaként jelentkeznek. Ezt a vélekedést azonban a Global Terrorism Database adatai megkérdőjelezik (28. ábra).

Az adatbázist a University of Maryland (USA) tartja fent; a számszerű adatokon kívül minden egyes terrorcselekményt külön is leír, olyan változókkal, mint például helyszín, elkövető, támadás típusa (bomatámadás, fegyveres támadás stb.), célpont, anyagi károk stb. Adatai a témában járatlan számára néhány meglepetéssel is szolgálhatnak. Először is: a terrortámadások évenkénti száma ezres, néhány évben tízezres nagyságrendű. A lefedett 47 év távlatában az adatbázis több mint 180 ezer terrorcselekményt tart nyilván. Másodszor: a terrorcselekmények többségének *nem* volt áldozata, ha az áldozattá válást az elhalálozottak számával mérjük. A 180 ezer támadásban 20 ezer ember halt meg. Harmadszor: a terrorveszély régióinként és időszakonként erősen változik.

28. ábra

A terrorizmus mérőszámai 1970 és 2017 között a Global Terrorism Database alapján

Megjegyzés: balra fent: a terrorcselekmények száma világszerte. Jobbra fent: sebesüléssel, illetve halállal járó támadások száma. A 10-nél több áldozattal járó támadások ritkák, ezért az ábra léptékében nem tüntethetők fel. Balra lent: A terrorcselekmények számának alakulása a világ reprezentatív régióiban (ugyanazon az időskálán, „összenyomva”). A nagyságrendet a „csúcsev” támadásainak számával érzékeltettük (számok a legmagasabb pont fölött). Jobbra lent: az erőszakos elhalálozások száma világszinten 1990 és 2016 között (Roser–Ritchie 2013). Ennél az ábránál az Y tengely számai érdekesek (dőlt betűvel kiemelve).

Forrás: Global Terrorism Database adatai alapján a szerző szerkesztése

Nyugat-Európa az 1970–80-as években élt át válságot. A 2010 tájékán tapasztalható növekedés szinte elhanyagolható az előző periódushoz képest, valószínűleg – legalábbis részben – a rendészeti erők felkészültsége miatt. Közél-Keleten és Észak-Afrikában viszont éppen 2010 körül tetőzött a hullám, szemben Közép-Amerikával, ahol jelenleg nincs jelentősebb terrorizmus, bár a múlt század vége felé a terroristák nagyon tevékenyek voltak. A terrorizmus csak 1970 előtt jelentett nagy gondot az Egyesült Államokban. Végül: a terrortámadások száma elenyésző az erőszakos elhalálozásokhoz mérten. Az 1970–2017-es periódusra kivetítve az erőszakos halált elszenvedők száma nagyjából 15 millió, szemben a terrorizmus 20 ezer áldozatával ugyanebben az időszakban.

Magyarország nem tartozik a terrorizmus által fenyegetett országok közé. Az adatbázisban 20 magyarországi támadást tartanak nyilván, 4 halottal és 5 sebesülttel. A támadások többsége – 12 cselekmény – 1997-ben következett be. Sok évben egyáltalán nem regisztráltak terrorcselekményt. A motivációk között elsősorban üzleti viszályok szerepelnek (10 támadás), ezt követik a kormány- és közigazgatás-ellenes (7 támadás), a magánszemélyek (2 támadás) és a rendőrség elleni (1 támadás) akciók.

Összességében: a támadások száma alapján a terrorizmus sokkal jelentősebb probléma, mint sokan vélnék, ugyanakkor a világon regisztrált erőszakos elhalálozásoknak mindössze töredék százalékát képezi (kb. 0,1–0,2%-át). Bár veszélyessége viszonylag kicsi, a terrorizmus erős sajtóvisszhangot vált ki, és kiemelt rendészeti és társadalmi figyelem kíséri. Ez bizonyítja, hogy ideológiája és pszichológiája működik: megteremti azt a félelmet, amelynek előidézése az egyik legfontosabb célja. A második fontos következtetés, hogy az ideiglenes „terrorcsend” félrevezető lehet: a terrorizmus pillanatok alatt hatalmas társadalmi problémává nőheti ki magát még ott is, ahol korábban alig volt jelen. Ezt láttuk Közép-Amerikában, de Magyarországon is: egyetlen év volt, amikor messze a környező országokhoz képest több támadás történt, míg más években egyáltalán nem voltak számottevők.

6.2.3. Tipológia

A terrorizmus – a bűnelkövetés sok más formájához hasonlóan – nagyon összetett jelenség, ezért számtalan szempont szerint osztályozható úgy, hogy minden rendszer egyszerre védhető és támadható legyen racionális érvek alapján. A terroristák elkülöníthetők egymástól területi alapon (belföldi és nemzetközi), az államhoz való viszonyuk alapján (például állami terrorizmus, állam által támogatott, és államellenes terrorizmus) stb. Mi itt egy olyan osztályozási rendszert alkalmazunk, amely a motivációra összpontosít. Kriminálpszichológiai szempontból ez látszik a legkézenfekvőbbnek. Ebből a szempontból a terrorizmus az alábbi csoportokra osztható fel.

Bűnözői terrorizmus (HUDSON 2002) • Ebbe a kategóriába olyan bűnözői csoportok tartoznak, amelyek a közigazgatást félemlítik meg támadásaikkal, hogy a bűnbandák zavartalanul folytathassák üzemeiket. Gyakran együttműködnek „valódi” terrorista csoportokkal (lásd alább), mégpedig kölcsönös előnyök mentén: finanszírozzák a terrorizmust, és egyben szolgáltatásaikat is igénybe veszik.

Baloldali terrorizmus (MOGHADAM 2006) • Marxista-leninista vagy maoista elveket valló csoportok, amelyek fő célja a társadalom kommunista átalakítása. Működött a rendszer bukása előtt a nem kommunista országokban, később pedig ott is, ahol a rendszer megbukott. Olyan szervezetek tartoznak ebbe a csoportba, mint a Revolutionary Armed Forces of Colombia (AUBREY 2004), a maoista Shining Path szervezet Peruban (BURT 2006) vagy a spanyol First of October Anti-Fascist Resistance Groups (ALEXANDER–PLUCHINSKY 1992).

Jobboldali terrorizmus (AUBREY 2004) • Olyan ideológiák motiválják, mint az iszlám- vagy kommunizmusellenesség, rasszizmus, antiszemitizmus és fasizmus. Jellemző példája a Ku-Klux-Klan, de olyan szervezetek is idetartoznak, mint az Aryan Nations, a The Covenant, the Sword, and the Arm of the Lord (REESER 2011) stb.

Nacionalista-szeparatista terrorizmus • Nemzeti célok elérése érdekében szerveződött csoportok, amelyek célja a függetlenség vagy autonómia kivívása. Idetartoznak az IRA és az ETA, amelyek Írország, illetve Baszkföld felszabadításáért küzdenek. Nézőpontjuk szerint szülőföldjük illegitim külföldi uralom alatt áll, és a honi erők katonai gyengesége folytán a függetlenség elnyerésének egyetlen lehetséges útja a terrorizmus.

Vallási fundamentalista terrorizmus • Vallási célok érdekében fejtik ki tevékenységüket. Bár többnyire az iszlám terrorizmussal azonosítják, vannak keresztény (HOFFMAN 1999) és zsidó (PEDAHZUR–PERLIGER 2009) vallási érdekek mentén szerveződő terrorista csoportok is, bár az előbbieket gyakran a jobboldali terrorizmus csoportjába sorolják.

Morális terrorizmus • A támadásokat morálisan igazolható, sőt társadalmilag széles körben támogatott célok érdekében hajtják végre. Ilyenek az abortuszellenesség (WILSON–LYNXWILER 1988), a környezetvédelem (EAGAN 1996), az állatvédelem (ROOD 2005) stb. érdekében működtetett terrorizmus. Attitűdjük ellenére az ilyen szervezetek (például az Animal Liberation Front) igazi terrorcselekményeket hajtanak végre, amelyeknek halálos áldozatai is vannak.

Pszichopatológias terrorizmus • Bár a pszichopatológia szerepe bármilyen terrorista-cselekmény esetében felvetődik, vannak olyan elkövetők, akiket egyedül a mentális zavar mozgat, mivel motivációjuk minden szempontból irreális. Olyan elkövetők tartoznak ide, mint például George Metesky, aki pszichotikus képzelgése miatt helyezett el bombákat New York közterein (GREENBURG 2011).

Részarányok

A Global Terrorism Database-ből nem lehet kikeresni az elkövetők általános motivációit, de a University of Michigan közzétett egy másik adatbázist is, amelyben csaknem 2000, Egyesült Államokban működő terrorista sokféle adatát hozta nyilvánosságra (START 2018b). A nyilvántartott elkövetők közül 120 nacionalista, 123 abortuszellenes, 324 baloldali, 457 iszlamista, 765 pedig

jobboldali terrorcselekményben volt érintett mint elkövető vagy támogató (78 az „egyéb” kategóriába esett). A honlap nem teszi nyilvánvalóvá, hogy ez a „terroristagyűjtemény” reprezentatív-e az Egyesült Államokra; mindenesetre ad egy általános képet arról, hogy miképpen oszlik meg az egyes terroristatípusok aránya egy országon belül, illetve hogy milyen tulajdonságaik vannak. Már egy futó elemzés is feltárja, hogy a homoszexualitás- és abortuszellenes terroristák körében magas a mentálisan zavart elkövetők aránya, illetve hogy az iszlamista merénylők fele az Egyesült Államokban született, sőt, 3 generációra visszatekintve mindössze harmaduk közel-keleti vagy észak-afrikai származású. Ez azt sugallja, hogy többségük vallási identitása helyben alakult ki. Az ilyen, kutatók rendelkezésére bocsátott listákból sokmindent megtudhatunk – többek között – a terroristák szociológiájáról és pszichológiájáról is. Kár, hogy kevés a hasonló nyilvános adattár.

A terroristák fent felsorolt típusai nemcsak motivációikat, hanem pszichológiájukat tekintve is különböznek egymástól, mint alább látni fogjuk. A számtalan osztályozási rendszer közül itt még egyet emelünk ki, azt, amely az elkövetőket magányos és szervezett terroristákra osztja fel. Mint látni fogjuk, a magányos, angol szaknyelven *lone wolf* terrorista motivációja bármelyik lehet a fent felsoroltak közül, ugyanakkor sok szempontból különbözik azoktól, akik ugyanazzal a motivációval, de csoportosan követnek el támadásokat.

6.3. A terrorizmus pszichológiája

6.3.1. Egyformák-e a terroristák?

A különböző terrorista csoportok közötti különbségeket először a szülőkhöz való viszonyon keresztül mutatjuk be (POST 2005). A baloldali (társadalom-forradalmi) terroristák (például a német Vörös Hadsereg Csoport vagy az olasz Vörös Brigádok) az ellen a nemzedék ellen láznak, amelyhez szüleik is tartoznak, és amely lojális a fennálló társadalmi rend iránt. A társadalmi rendszer elleni tehát egyben a szüleik elleni küzdelem is. Egy tanulmányban 227 német baloldali terroristát vizsgáltak meg; négyötödük komoly szociális vitába keveredett a szüleivel a fiatalsága idején (DARBOIS et al. 1983). Ezzel ellentétben a nacionalisták/szeparatisták (például az Irish Republican Army, IRA terroristái) elődeik küldetését teljesítik be. A szülők maguk is ellenállók voltak, vagy legalábbis elutasították azt, amit idegen hódoltságnak tekintettek. Gyermekük lojálisak hozzájuk, és elutasítják a társadalmi helyzetet (POST 2005). Az iszlám terrorista ismét más: kiszakad a családból, és egy elkülönülő csoport tagjaivá válik. Sem szüleiket, sem a *saját* társadalmukat nem utasítják el, olyan erő ellen küzdenek, amely ezektől független.

A különböző terroristák természetesen nem csak szüleikkel kiépített viszonyukban különböznek egymástól. Egy tanulmány, amely 119 „magányos farkas” (magányos) terroristát hasonlított össze (GILL–HORGAN–DECKERT 2014), számtalan különbséget talált a jobboldali és iszlám terroristák között; a megvizsgált 27 tulajdonságból 20-nál volt statisztikailag szignifikáns a különbség. Ezek közül néhányat bemutatunk a 9. táblázatban.

9. táblázat

Szélsőjobb és iszlamista terroristák közötti különbségek „magányos farkasok” körében

	Szélsőjobb (%)	Al-Káida (%)	Esélyhányados
Kisvárosi lakhelyű	38	10	4: 1
Egyetemet végzett vagy egyetemista	17	67	1: 4
Legitimítást keresett tetteire	8	39	1: 5
Korábban bírósági ítélet született ellene	50	27	2: 1
Internetes forrás alapján készült a támadásra	38	65	1: 2
Figyelte ideológiájának propagandáját	5	76	1: 15

Megjegyzés: A számok azok százalékos arányát mutatják, akik egy adott tulajdonsággal rendelkeztek. Az „Esélyhányados” a két csoport közötti arányt jelzi (például arányaiban közel négyszer kevesebb jobboldali terrorista végzett egyetemet, mint az al-Káida terroristái, tehát az esélyhányados 1:4).

Forrás: GILL–HORGAN–DECKERT 2014 alapján a szerző szerkesztése

Összefoglalva: a tipikus iszlamista városi környezetben élt, jól képzett volt, tettét hajlamos volt ideológiailag megmagyarázni, nem volt büntetett előéletű, készült a tettere, és figyelemmel kísérte ideológiájának „szakirodalmát”. A szélsőjobboldali terroristára mindennek ellenkezője volt igaz. Az amerikai szélsőjobb- és szélsőbaloldali terroristák szintén különböztek egymástól (MILLER 2006). A jobboldaliak idősebbek voltak, szívesebben vontak be nőket a végrehajtásba és vezetésbe, valamennyien fehérek voltak (a baloldaliak kétharmada színesbőrű volt), ugyanakkor képzetlenebbek voltak, mint a baloldaliak. A baloldaliak körében sok volt az orvos, ügyvéd, tanár és szociális munkás, míg a jobboldaliak többsége kétkezi munkás volt. A baloldaliak jellemzően városi, míg a jobboldaliak falusi környezetben éltek.

A fenti, kiragadott példák önmagukban is bizonyítják, hogy a különböző motivációjú terroristák között olyan nagy különbségek vannak, hogy lehetetlen megrajzolni a terrorista „általános” pszichológiai portréját. Minden csoport kimerítő jellemzése szétfeszítené ennek a könyvnek a kereteit, ezért az alábbiakban az iszlám terroristákra összpontosítunk, mert a közvélemény őket tartja a legveszélyesebbnek, akut problémát jelentenek, és (ezért) róluk szól a legtöbb tanulmány.

6.3.2. Az iszlám terrorista születése

A pszichológiai út

Oszáma bin Láden, a valaha élt leghírhedtebb terroristák egyike a következőképpen magyarázta a terrorcselekmények jogosságát. „Azért határoztam el, hogy háborút indítok Amerika ellen, mert Amerika keresztesháborút indított az iszlám ellen, és soktíz ezres hadsereget küldött a két Szent Mecset földjére [a Mekkai Nagymecset és a Próféta Mecsetje Medinában]. Mindenekelőtt pedig azért, mert beleavatkozott ügyeinkbe és politikánkba, hogy fenntartsa azt az elnyomó, korrupt és zsarnoki rendszert, amely ezt a földet [Száúd-Arábiát, a mecsetek földjét] uralma alatt tartja” („The call to wage war against America was made

because America has spear-headed the crusade against the Islamic nation, sending tens of thousands of its troops to the land of the two Holy Mosques over and above its meddling in its affairs and its politics, and its support of the oppressive, corrupt and tyrannical regime that is in control. These are the reasons behind the singling out of America as a target". MILLER 1998 – a szerző fordítása). Az interjú 1999-ben adta az ABC televízió amerikai riportérének. Később – már a 2001. szeptember 11-ei terrortámadás után – így nyilatkozott az Aljazeera televízió: „Azért harcolunk, mert szabad emberek vagyunk, és nem merülünk álomba az elnyomás alatt. Helyre akarjuk állítani népünk szabadságát. Ti el akarjátok pusztítani népünket, ezért mi elpusztítjuk a tiéteket.” (We fight because we are free men who don't sleep under oppression. We want to restore freedom to our nation, just as you lay waste to our nation. So shall we lay waste to yours." ALJAZEERA 2004 – a szerző fordítása). E „szabadságharcos” szavak, amelyek jegyében több ezer ártatlan életét oltották ki, nem maradtak hatástalanok. Az amerikai védelmi minisztérium szakértője például így jellemezte a bíróságon Omár Rezaqot, az Abu Nidal szervezet terroristáját, aki kb. 50 embert ölt meg: „Arra programozták, hogy népének minden problémáját az ellenségre hárítsa, és az ellenség elleni erőszakot jogosnak tekintse” (POST 2000). A védő ezzel az érveléssel, no meg a poszttraumás stresszszavar diagnózisa miatt felmentést javasolt a vádlott számára, abból kiindulva, hogy nem volt képes tettének bűnösségét felismerni.

A fenti idézetekből kiderül, hogy a terrorcselekmények hátterében egy igen erőteljes feszültség áll. Ha ez pusztán elméleti vitában nyilvánulna meg, vizsgálható lenne a feszültség oka és a szembenálló felek igazsága. Meg lehetne vizsgálni, hogy valóban érték-e sérelmek az „iszlám népeket”, hogy ezeket valóban az USA okozta-e, és, hogy ezeknek tulajdonítható-e az iszlám világ valamennyi problémája. Az „elpusztítunk titeket” célkitűzés fényében azonban a fentihez hasonló pszichológiai zsonglörködést (Omár Rezaq ügyvédjét) nehéz jogosnak elfogadni (HALPERN 2000). A morális oldaltól eltekintve azonban kétségtelen tény, hogy a terrorizmus hátterében sérelmek állnak. Egyes írek sérelmesnek tekintik a brit uralmat, a társadalom egy része sérelmesnek tekinti a gazdasági különbségeket, az iszlám híveinek egy része nemzetközi összeesküvés áldozatának tekinti magát. E sérelmek érzetét tekinthetjük a terrorizmus felé vezető úton megtett első lépésnek.

Radikalizálódás „otthon”

Oszáma bin Láden és számtalan követője iszlám országban élt; a nemzetközi konfliktusokat úgy fogta fel, mint hazáját ért külső támadásokat. A radikalizálódás veszélyének azonban nemcsak ők, hanem azok is ki vannak téve, akik iszlám országtól távol, nyugaton élnek. Mi az a feszültség, amely a bevándorlókat radikalizálhatja?

Az egyik igen fontos tényező a vallás és a nyugati társadalom közötti ellentét (AL RAFFIE 2013). Nyugaton szigorúan különkásztják a vallást és az államot, ezért sok első generációs muszlim bevándorló úgy érzi, hogy kirekesztették a társadalom fősodrából, mert számára a vallás nem magánügy, hanem társadalomszervező erő, vagy legalábbis annak kellene lennie. Rossz érzéseit fokozza az elszenvedett diszkrimináció (amellyel az általános társadalompolitikai irányelvek ellenére is találkozók), ezért úgy érzi, veszélybe került identitása, és egy olyan társadalomban él, amelynek alapelveivel nem tud egyetérteni.

A második és harmadik generációs bevándorlóknál már jelentkezik az új haza iránt érzett intellektuális lojalitás, ez azonban ellentétbe kerül a családi, vallási és kulturális identitástudattal. Kettős elidegenedés és belső konfliktus alakul ki, amelyet krízissé fokozhat bármilyen esemény – egy igazságtalanság a munkahelyen, az iszlámellenes vagy éppen az iszlám propadanda –, és ebből a személyes krízisből néha a radikalizálódást érzik kivezető útnak.

Az első generációból sokan idegen testként élnek új hazájukban, a második és harmadik generációt azonban már kételyek, konfliktusok és krízisek gyötrik. Nem véletlen, hogy bűnügyileg (és társadalmilag) ők jelentik a nagyobb kockázatot (HALLER 2016).

A sérelem önmagában azonban nem vezet terrorizmushoz. Például a Közel-Kelet és Észak-Afrika sok lakosa érzi úgy, hogy a globalizáció sérti muszlim hagyományait, egy részük azonban pusztán a vallásosság fokozásával és a muszlim ruházkodás kihangsúlyozásával válaszol, sőt, olyanok is vannak, akik a vélt fenyegetés ellen (védekezésésképpen) igyekeznek megszabadulni megkülönböztető jegyeiktől (MAALOUF 2003). Mások azonban a radikalizáció útjára lépnek. Első lépésben kialakul bennük egy olyan kollektív identitástudat, amely sok szempontból különbözik társadalmi közegük identitásától. Ezt az „ellenálló identitást” egyrészt a más csoportok (a terrorizmus majdani célpontjai) iránt megnyilvánuló ellenséggességgel, másrészt egy puritán közösség létrehozásával jellemezhetjük, amely világosan elkülönül a társadalom többi részétől, és sajátos érték- és szimbólumrendszert hoz létre (GABSI 2019). Az elkülönülő identitástudat felruhazza a csoport tagját az erkölcsi és szellemi fölény érzetével (HAMID 2009). Végül kialakul a „szerepidentitás”, amely a csoportot alkotó egyének funkcióival kapcsolatos. Megjelenik a „deperszonalizáció”, amikor az egyén saját magára kizárólag úgy tekint, mint a csoport tagjára, és mindenben alárendeli magát a csoport célkitűzéseinek. Létrejön a „csoportgondolkodás”, amelyben a belső normák minden más norma fölé kerekednek (AGHABI et al. 2017).

Ez a folyamat természetesen nem „önképző” jellegű, mert az új, felsőbbrendűnek tekintett identitás kialakulásába egy adott ponton külső szervezők is beavatkoznak, sőt azt tudatosan irányítják. Ezt a jelenséget gyakran nevezik agymosásnak, ami akkor igazán hatásos, ha (1) az alany nincs tudatában annak, hogy tudatosan alakítják át gondolkodását, (2) korlátozzák kapcsolatait a családjával, illetve bármilyen kívülállóval, (3) kialakítják benne az új környezetével szembeni függőség érzetét, (4) elnyomják korábbi viselkedésmintáinak és gondolkodásának felszínre törését, és megkövetelik az új mintához való ragaszkodást, (5) zárt logikájú gondolkodási rendszerbe kényszerítik, amelyben minden igaz, amit annak hiszünk, és minden hamis, amit nem ismerünk (el) (SINGER 1995). Röviden: olyan körülményeket hoznak létre, amelyek között lebontható az átképzésben részt vevő gondolkodási struktúrája, és kialakítható egy új gondolkodásmód, amely végül rögzíthető – lehetőleg úgy, hogy mindez észrevétlen, tehát öntudatlan maradjon (LEISTEDT 2013). Ezen a ponton az egyén már bevethetővé válik: alkalmas arra, hogy terroristacselekményeket kövessen el.

A terroristává válás fent vázolt folyamatát általánosan elfogadottnak tekinthetjük még akkor is, ha helyenként más szavakkal és másképpen strukturálva mutatják be. Az egyik ilyen verzió szerint (MOGHADDAM 2005) a társadalomban többé-kevésbé integrált egyén egy szűkülő lépcsőn jut el a terrortámadáshoz, a következő emeleteken keresztül. *Földszint:* az igazságtalanság felismerése; frusztráció és szégyenérzet a tehetetlenség miatt. *Első emelet:* az igazságtalanság elleni harc lehetőségének keresése és kapcsolódás azokhoz,

akik – úgy tűnik – meglelték a „helyes” utat. *Második emelet:* az ellenségkép definiálása. Ebben a fázisban alakul ki a „mi” és a „ti” tudata, illetve a ragaszkodás az előzőhöz, és utóbbi azonosítása a bajok forrásaként és ellenségként. *Harmadik emelet:* morális elköteleződés a küzdelem mellett. A szociálisan elfogadott normák helyét fokozatosan a terroristamorál veszi át. *Negyedik emelet:* a „fekete-fehér” (kategorikus) gondolkodás kialakulása és a terrorista szervezet legitimitásának elismerése. Ez az emelet nagyjából megfelel a fent agy mosásnak nevezett fázissal. *Ötödik emelet:* gátló tényezők lebontása és a terroristacselekmény elkövetése. A gátló tényezők közé tartozik az ártatlanok iránti könyörület, amely ellen részben úgy küzdenek, hogy a „ti” kategóriájába a civileket is bevonják. A terrortámadás elkövetését egy hosszas kiképzés előzi meg, amely technikailag is alkalmassá teszi az elkövetőt a tett végrehajtására. Az emeleteket összekötő lépcsőt fent azért neveztük szűkülőnek, mert míg az elégedetlenkedők „földszintjén” milliók vannak, a felsőbb emeletekre egyre kevesebben jutnak el. A legfelső „emeletre” érkeznek meg a legkevesebben, mégis elegendően ahhoz, hogy 50 év alatt végrehajtsák a Global Terrorism Database által nyilvántartott csaknem 200 ezer támadást.

A terroristává válás útjával kapcsolatban külön kell beszélnünk az öngyilkos terroristáról, egyrészt, mert veszélyesebb a többiekénél, másrészt, mert az ő tette a legérthetlenebb a közgondolkodás számára. Az öngyilkos – többnyire bombákkal operáló – terrortámadások halálos áldozatainak száma átlagosan hatszor, a sebesültek száma 12-szer nagyobb, mint a nem öngyilkos terrortámadásoké, és társadalmi visszhangjuk is sokkal erőteljesebb (BLOOM 2005). Ez tehát a leghatékonyabb terroristaeljárás; a legalkalmasabb módja annak, hogy a terrorizmus ideológiai céljára irányítsa a figyelmet („nevelje” a társadalmat), ugyanakkor a lehető legnagyobb pusztítást és zavart idézze elő az ellenség soraiban. Ráadásul a csoport, amely öngyilkos merénylőt nevel ki magából, keménységét és eltökéltségét is demonstrálja a többi csoport előtt, mintegy világhírnévre tesz szert saját berkeiben. A terrorizmus ideológiájának szemszögéből tehát az öngyilkos merénylet nemcsak érthető, de észszerű is. Az elkövető oldaláról viszont már kevésbé az. A tett érthetlenségét már az imént hivatkozott munka címe is illusztrálja: „Meghalni a gyilkolásért” – mi lehet ennél ellentmondásosabb? Az elkövető még az elméleti esélyét is elveszti annak, hogy tettének bármilyen formában előnyét élvezhesse. Mi motivál valakit arra, hogy erre az útra lépjen?

Az általános elképzelés szerint az öngyilkos terrorista ugyanazt az utat járja be, ugyanazokon az emeleteken fordul meg, mint a hétköznapi merénylő, néhány „pluszmotivációval”. Ezek egyike anyagi természetű: a merénylő pénzjutalomban részesül, amelynek összege – néhány tízezer dollár – elegendő ahhoz, hogy a családjá jövőjét biztosítsa (Intelligence and Terrorism Information Center). A fő motiváció azonban túlvilági jellegű: a támadást az iszlám nevében és érdekében hajtja végre, ezért egyenesen a mennyországba jut. Megússza a lélek megtisztulásának hosszas, fájdalmas és bizonytalan kimenetelű folyamatát. Emellett a túlvilágon védőügyvédül szolgálhat 70 családtagja számára, akiknek így megkönnyíti a mennyországba jutást (ALMOGY–RIVKIND 2007). Ráadásul a túlvilágon 72 szűz lesi parancsait, és elégíti ki minden vágyát. Az effajta túlvilágra vonatkozó feltételezések kissé furának tűnnek a racionálisan gondolkodó elme számára (egy egyszerű kérdéssel kezdve: honnan lehet ezt tudni?), de hatásukat nem szabad lebecsülni, ha mélyen hívő emberekről van szó, az öngyilkos merénylők pedig mind azok (HASSAN 2001).

Interjú az emberi bombával

„S.-t olyan fiatalemberként ünneplik, aki életét áldozta Allahért, de akit Allah újra megajándékozott az élettel. Udvariasan és szívélyesen fogadott otthonában. A házat magas betonkerítés vette körül, amelyet acéllal erősítettek meg. Nagy, de egyszerűen bútorozott szobában ültünk le; a falakat a Koránból vett idézetek borították. Az egyik falon poszter volt. Zöld madarakat ábrázolt, amint szárnyallnak a bíbor égen. Ez a palesztin öngyilkos merénylők szimbóluma.

S. most töltötte be a 27. életévét. Vékony testfelépítésű férfi; csak enyhe sántítása emlékeztet arra, hogy a halál torkából menekült meg. Maga mellé ültette feleségét [a riporter nő volt], és kertelés nélkül válaszolt minden kérdésemre.

Azt kérdeztem tőle, hogy mikor és miért döntött úgy, hogy önként vállalja a vértanúságot? »1993 tavaszán zaklatni kezdtem a katonai vezetőket, hogy végre belefoghassak valamibe – válaszolta. – Az Oslói Egyezmény után voltunk, és nagy volt a csend, túlságosan nagy. Olyan tettet akartam végrehajtani, ami másokat is tettere ösztönöz. Végül aztán engedélyt kaptam arra, hogy elhagyjam Gázát, és működésbe lépjek Izrael területén.« »Hogy érezte magát, amikor kiderült, hogy vértanúságra jelölték ki?« – kérdeztem.

»A Paradicsomot és a Poklot egy magas, átláthatatlan fal választja el az embertől – válaszolta. – Allah vagy az egyiket, vagy a másikat jelöli ki teremtményei számára. Amint működésbe helyezük a robbanószerkezetet, azonnal feltárnak előttünk a Paradicsom kapui. Ez a legrövidebb út a Mennország felé.«

S. nem képzeletbeli személy. Nasra Hassan, az ENSZ vezető beosztású tisztviselője interjúolta meg sok társával együtt, és publikálta az interjúk kivonatait egy cikkben, amely a *The New Yorker* hasábjain jelent meg (HASSAN 2001). Egyszerű szavai mintegy kvintesszenciáját adják annak, amit az öngyilkos merénylő motivációjáról tudunk: az eltökéltséget, a példaadás szándékát és egy olyan vallási fanatizmust, amely lényegében ellentmond azoknak a tanoknak, amelyeknek az elkövető a híve. Az iszlám ugyanis mint erkölcsi megalapozású vallás ellenzi az erőszakot, a vérbosszút és az ártatlanok feláldozását (AL-NABHANI 2002), vagyis mindazt, amiért S. túlvilági jutalmat remél.

Nem látszik mellékesnek az sem, hogy az öngyilkos merénylőket gyakran tragédia érte, mielőtt döntésre jutottak volna: rokonukat vagy barátjukat veszítették el az ellenséggel folytatott harcban. Bár az iszlám elítéli és feltevése szerint felszámolta a vérbosszú intézményét (AL-NABHANI 2002), annak régi hagyományai jelen vannak az arab világban, és ez szerepet játszik az öngyilkos merénylő elhatározásának kialakulásában (ALMOGY–RIVKIND 2007).

Végül nem kerülhető meg és nem tagadható le az öngyilkos merénylő altruizmusa sem: az a vágya, hogy a lehető legnagyobb áldozatot hozza meg azért a célért, amelyet követ, és azért a közösségért, amelyhez tartozik. Erejéhez mérten a legjobban igyekszik szolgálni a mozgalom érdekeit (MILLER 2006). Az öngyilkos merénylő tulajdonságaira a terrorizmus tudatosan épít (ATRAN 2003). Valóságos kultuszt alakít ki nemcsak a tett, de az elkövető személye köré is, formális szerződést köt vele, és népszerűsíti a médiában – valóságos sztárt farag belőle (GANOR 2005). Úgy tűnik, a terrorizmus felé vezető úton az jut el a legfelső (akár hatodiknak is tekinthető) emeletre, aki a leginkább hajlandó az önfeláldozásra, mélyen vallásos emberként a legmélyebben hisz a túlvilági jutalmakban, és egyben legfogékonyabb az evilági hőskultusz csábításai iránt.

Fent két, egymással összhangban álló változatban mondtuk el, ahogy a majdani elkövetőt zavarni kezdi az az igazságtalanság, amely azok ellen irányul, akikhez ő maga tartozik; ahogy szégyenkezik, és tehetetlen haraggal tölti el a helyzetet, és keresni kezdi a megoldást.

A harc mint megoldás először lehetőségként merül fel, de fokozatosan kialakulnak a tett felé való elmozdulás lelki feltételei, majd az „agymosás” során az elkövető levetkőzi a „hagyományos” erkölcsöt, és annak a vallásnak a morálját, amelynek nevében cselekszik. Eljut a terrorszervezetben való feloldódásig, és végül a támadás végrehajtója lesz. Temperamentumától, áldozatkészségétől és a túlvilági jutalomba vetett hitének erősségétől függ, hogy csak „egyszerű” vagy öngyilkos merénylővé válik-e a későbbiek folyamán. Ennek folyamatát több elemzés is leírja, abban azonban hasonlítanak ezek a vizsgálatok, hogy mindegyik ugyanazokkal a fogalmakkal operál, és azt ragadja meg (alapvetően ugyanúgy), amit egyetlen szóval radikalizálódásnak nevezünk.

Bár a radikalizálódásnak ez a kánonja rendkívül népszerű, korántsem állíthatjuk, hogy a fenti út az egyetlen, amely a terrorizmushoz vezet. Az életút megalkotói kétségtelenül a tapasztalatra alapoznak; a magunk részéről mi, hogy a tapasztalat hitelességét valamelyest növeljük, többnyire iszlám környezetből származó szerzőkre hivatkoztunk akkor, amikor az általános képet felvázoltuk (iszlám kötődések mellett – nagy nyugati, többnyire amerikai egyetemeken oktatói vagy nemzetközi szervezetek tisztségviselői). Ez a tapasztalat azonban inkább kiragadott példák, személyes élményeken és elméleti megfontolásokon nyugszik, semmint szisztematikusan feltárt tényeken. A belőle kirajzolódó kép ezért szükségképpen torz. A radikalizálódásnak sok más útja is van.

Újabb a terrorszervezetek például előszeretettel vonnak be gyermekeket a támadásaikba (UNODC 2017b). Aligha képzelhető el, hogy kamaszkor előtti fiatalok, sőt, mindössze ötéves gyermekek (WEBB 2012) végigjárhatják a terroristává válás épületének mindegyik említett emeletét. Még az is kétséges, hogy egyáltalán képesek-e felfogni és átérezni azt a (vélt) igazságtalanságot, amely ellen a terrorszervezet küzd. A gyermekek nem meggyőződésből csatlakoznak; egy részük például szülői kényszer hatására cselekszik (SMITH 2015), míg másoknál a kíváncsiság, a kalandvágy, a misztikum iránti vonzódás és a médiából feléljük áramló hőskultusz játssza a legnagyobb szerepet (PEREŠIN 2014). Ezeket a gyermeki vagy kora kamaszkori vonzalmakat használják ki (nagyon hatékonyan) a terrorszervezetek; az interneten keresztül toboroznak olyan kiskorúakat, akik szinte közvetlenül az „ötödik emeleten” landolnak.

Sok száz női terrorista életútja bizonyítja, hogy ők sem járják be a fent körvonalazott utat (BLOOM 2011). Motivációik az általános társadalmi elégedetlenségnél sokkal személyesebbek. Néha bosszút szeretnének állni a harcban elesett férjük miatt, máskor ki szeretnének törni a nők hagyományosan alárendelt szerepéből, amelybe a szokásjog taszítja őket. Más nők a becsületüket szeretnék visszaszerezni, amelyet szerelemből vagy nemi erőszak áldozataként vesztek el (csak zárójelben: a terrorszervezetek gyakran tudatosan teszik őket szexuális áldozattá, hogy belekényszerüljenek az „önmegváltó” cselekedetbe). Mások pedig egyszerűen azért állnak be a szervezetbe, mert követik férjüket vagy rokonaikat. Ezt a négy „női” okot a terrorizmusra a négy „R”-nek szokták nevezni: *revenge* – bosszú, *respect* – tisztelet, *redemption* – feloldozás, *relation* – kapcsolat. Mindegyik motivációra női terroristák tömegét lehet felhozni bizonyító példának (SUNDLÖF 2016). Amellett, hogy ezek a „női” okok személyesebbek azoknál, amelyeket a fent leírt radikalizálódási pálya a férfiak számára kijelöl, gyorsabb előrehaladással is jár. Aki férjét követi, őt bosszulja meg, vagy akit célzatosan erőszakoltak meg, szinte azonnal az „ötödik emeleten” találja magát; megspórolja a hosszú utat, amely az elégedetlenségtől vezet ide, és szinte azonnal bevethetővé válik.

Végül vannak, akik elindulnak a szűkülő lépcsősoron, de soha nem jutnak el a legfelső emeletre, mert félresiklanak (MELOY–YAKELEY 2014). Ebbe a csoportba labilis, gyakran mentális zavaroktól szenvedő emberek tartoznak, akik túl nagy kockázatot jelentenek a terrrorszervezeteknek ahhoz, hogy befogadják őket. Belőlük lesznek a „magányos farkasok”, akik végrehajtanak terrortámadásokat anélkül, hogy bárki „agymosásnak” vetette volna alá őket, és anélkül, hogy részévé válnának annak a szigorú, arctalan (deindividualizálódott) hierarchiának, amelybe más terroristák integrálódnak.

Bármennyire szeretnénk, hogy a valóság tényei logikus és átlátható rendbe rendeződjenek, reményeinkben gyakran csalatkoznunk kell. A radikalizálódás „kanonikus módja” jelenleg az az öt emeleten keresztül vezető folyamat marad (különböző megfogalmazásokban), amelyet először mutattunk be. A többi út is létezik; ez tapasztalati tényekkel bizonyítható. Az is nagyon valószínű – legalábbis terroristák életútja alapján feltételezhető –, hogy a radikalizálódásnak további alternatívái vannak. Bár sok példát ismerünk, nem tudjuk pontosan, hogy összesen hány út van, és főleg, hogy a terroristák ebből a szempontból hogyan oszlanak meg. A terrorizmus felé vezető út és a motiváció azonban nemcsak a terrorista pszichikai tulajdonságát, de viselkedését és stratégiáját is meghatározza, ezért érdemes lenne ezt a kérdést emeletektől és elméletektől függetlenül, tárgyilagosan is megvizsgálni.

A szervezeti út

A kezdet kezdetén minden bizonnyal voltak emberek, akiknek maguknak kellett kidolgozniuk a szervezkedés és toborzás módozatait, mára azonban már kialakultak a fő szervezeti elvek és formák. A potenciális terrorista nem egymaga járja be a radikalizálódás lépcsőit, hanem – amint már fent is utaltunk rá – végigvezetik rajta.

Az 1990-es években és a 2000-es évek elején az elégedetlenkedőket a mecsetekben terelték a terrorizmus felé, és ott választották ki a „munkára” alkalmasakat is, mégpedig a mozgalom iránt elkötelezett, radikálisan gondolkodó imámok irányításával (NEUMANN–ROGERS 2007). Érdemes megjegyezni, hogy a mecset nemcsak az istentisztelet helye az iszlám világban, hanem nevelési központ és szociális találkozóhely, amely otthont ad a legkülönbözőbb társaságok és csoportok találkozóinak. Ezek körébe a radikális csoportok ugyanúgy beletartoznak, mint a jóval békésebb szervezetek. Néhány mecset, például a hamburgi Al-Quds, a milánói Iszlám Kulturális Központ vagy a londoni Finsbury Parkban található mecset hosszú időre a terrrorszervezetek „fogságába esett”, vagyis a csoportok szervezkedésének és az új tagok toborzásának központjává vált (nyilván a mecsetet irányító bizottság és alkalmazottja az imám közreműködésével) (GENERAL INTELLIGENCE AND SECURITY SERVICE 2002). Mindegyik mecset országos hírnévre tett szert: aki érdeklődött a radikális mozgalmak iránt, könnyen megtalálta feléjük az utat. Abu Hamza imám idején például a Finsbury Park mecsetét több száz ember kereste fel azzal az eltökélt szándékkal, hogy a dzsiháddhoz, a keresztények elleni szent háborúhoz csatlakozzon (O’NEILL–MCGRORY 2006). Idővel azonban a mecsetek háttérbe szorultak. Sok hírhedt mecsetet bezártak, másokban a radikális imámok helyét

mérsékeltőbbek vették át. A mecsetek szerepe a toborzásban és szervezkedésben nem szűnt meg teljesen, de mára már másodrendű lett. Helyüket részben a professzionális aktivisták, részben a börtönök vették át. Az aktivisták gyakran magánlakásokban és -házakban fejtik ki tevékenységüket (COMBELLES SIEGEL 2007). Ezek a félig-meddig titkos helyek nincsenek rajta a „rendészeti radaron”, vagy csak nagyon lassan kerülnek fel rá, ezért a mozgalom térítői viszonylag szabadon tevékenykedhetnek (GENERAL INTELLIGENCE AND SECURITY SERVICE 2002).

Az új tagok bevonásának igazán jól működő helyszíneivé a börtönök váltak (BECKFORD–JOLY–KHOSROKHAVAR 2005). Itt az első lépés a radikalizáció felé az iszlám vallás felvétele. Ahogy az egyik brit tisztviselő megfogalmazta (ROY 2006): „Bekerülnek a börtönbe... egyesek anglikánok, másoknak egyáltalán nincs vallása, vagy katolikusok. És ahogy bekerülnek, hirtelen muszlimmá válnak. [...] Aki még életében nem volt templomban, soha nem törődött semmivel, legkevésbé a vallással, néhány héten belül dühöngő muszlimmá válik. Miféle erővel rendelkezik az iszlám?” Az egyszerű válasz erre a következő (egy szakértő, Farhad Khosrokhavar újságcikkben idézett szavaival): „Európában, különösen Franciaországban az iszlám az elnyomottak vallásává vált, olyanná, amilyen a marxizmus volt egykoron” (SMITH 2004). A vallás felvételével párhuzamosan megtörténik a fogékony elitéltek csoportba szervezése. Elsajátítják a dzsiháid elveit és retorikáját – militánsná válnak, nemritkán azoknak a bebörtönzött radikális imámoknak az irányítása alatt, akik korábban a mecsetekben szervezték a terrorizmust (TRAVIS–GILLAN 2005). Az áttértek már a börtönben felvehetik a kapcsolatot a „hivatalos” terrorszervezetekkel, ha azok tagjai vagy vezetői valamilyen okból kifolyólag szintén börtönbe kerülnek. Az áttértek „úgy imádják a közismert terroristákat, mint a prófétát, szó szerint csókolgatják a lábukat” – jelentette egy holland börtönőr (VIDINO 2007). Tehát a „semmivel sem törődő” ember börtönbe kerül, és radikális muszlimként kerül ki onnan. A börtönök természetesen nem az egyedüli helyszínei a terroristák toborzásának; csaknem ugyanilyen fontosak a muszlim jóléti intézmények, a bevándorlóközpontok (GENERAL INTELLIGENCE AND SECURITY SERVICE 2002), egyetemek (WHINE 2006), internetkávézók (WEIMANN 2006) stb.

A toborzás helyszínei természetesen *nem* terroristaközpontok. Fel sem merül, hogy a mecsetek, lakások, börtönök, jóléti szervezetek, menekülttáborok, egyetemek, a szociális média felületei stb. a maguk egészében a terrorizmus fogságába estek volna. Ezek mindössze alkalmat biztosítanak a toborzóknak, hogy kapcsolatba kerüljenek azokkal, akik a terrorizmus felé orientálódnak.

A toborzással és a szervezetek működésével kapcsolatban felmerül a finanszírozás kérdése is. Az imámok, a segítségnyújtó szervezetek munkatársai stb. gyakorlatilag ingyen végzik munkájukat, hiszen fizetést húznak polgári foglalkozásukból, a „kiegészítő tevékenységért” pedig többnyire nem várnak el pénzbeli jutalmat (*Financing of Recruitment for Terrorist Purposes* [2018]). A professzionális aktivisták viszont – akárhol tevékenykedjenek is – már ebből élnek. Ők nagyjából 500–1000 amerikai dollárt kapnak egy-egy fiatal bevonásáért, akiknek további pénzeket kell kifizetniük, hogy eljuttassák őket a célországba. A toborzás önmagában hatalmas összegbe kerül, a terroristatevékenység fenntartása pedig még többbe.

A toborzás költségei

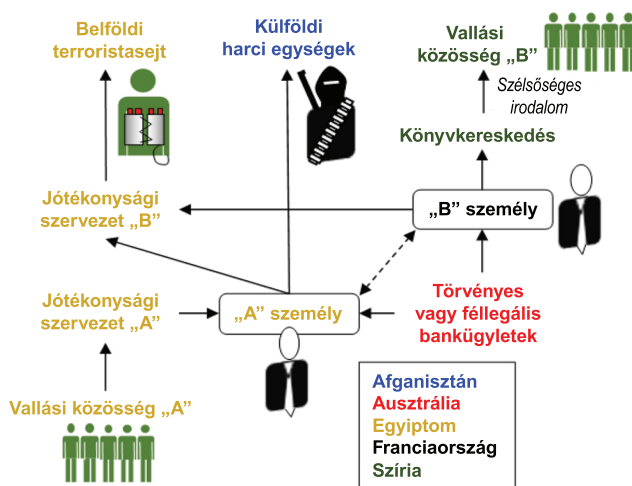
Egy bizonyos „X személy” (FATF 2018) 2014 tájékán azt a feladatot kapta az Iszlám Államtól (Islamic State of Iraq and the Levant, ISIL), hogy önkénteseket toborozzon a volt Szovjetunió közép-ázsiai köztársaságaiban. „X”-nek sikerült felállítania egy 6 emberből álló sejtet. A sejt tagjai imaházakban folytattak terroristapropagandát, a besorozásra hajlandó személyeket pedig hamis útlevellel látták el, hogy eljussanak az Iszlám Állam területére. Finanszírozták utazásuk teljes költségét is. Az útvonal több országot érintett, ahol az ISIL illegális gyülekező-, támogató- és átszállási helyeket működtetett. „X”-nek egymagának 800 amerikai dollárt (240 ezer forintot) fizettek minden beszerzett személy után, amely összeget átutalással kapott meg Törökországból.

Egy másik professzionális aktivista, akinek ezúttal a nevét is tudjuk, Nigériából utazott Jemenbe, hogy belépjen egy toborzószervezetbe. Lawal Babafemi az AQAP-ban kezdte el tevékenységét (Al-Qaeda in the Arabian Peninsula – al-Káida az Arab-félszigeten), részt vett az *Inspire Magazine* kiadásában, sőt, népszerű dalokat is írt a terrorizmus dicsőítésére. A fő cél a nyugatiak megnyerése volt az Iszlám Állam számára. Miután beépült a szervezetbe, Babafemi, mintegy előlegként, 9000 amerikai dollárt (közel 3 millió forintot) kapott, hogy elkezdje a toborzást.

Mindez azt illusztrálja, hogy a toborzás nem olcsó mulatság, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy mindkét aktivistát hamar lekapcsolták. Babafeminek tulajdonképpen egyetlen embert sem sikerült beszerveznie elfogása előtt, így a 9000 dollárt az ISIL elvesztette. A sikeres és sikertelen toborzások költségeit felszorozva az Iszlám Állam 30 ezer fős létszámú hadseregével (amelynek mindegyre meg kellett újulnia a veszteségek miatt), hatalmas összeg jön ki, amelyhez még hozzájön az egymilliárd dolláros nagyságrendű költség, amelybe a harci tevékenység maga kerül (FAWAZ 2016). Honnan származik ez a rengeteg pénz?

Egy kriminálpszichológiával foglalkozó könyvnek nyilván nem küldetése, hogy a terrorizmus pénzügyeit részletesen feltárja, hiszen erről még a szakértőknek is viszonylag kevés ismeretük van. A finanszírozás mértékéről viszont már érdemes némi háttérinformációt szolgáltatni. Még inkább érdemes foglalkozni azokkal a társadalmi összefonódásokkal, amelyek a terrorizmus utánpótlását biztosítják, és működését fenntartják.

A legfontosabb pénzforrások az alábbiak lehetnek (FATF 2018): (1) az államok, amelyek nyilvánosan és politikai célkitűzésként támogatják a terroristákat. Az öngyilkos merénylők – egy ideig – Irakban kapták meg tekintélyes járandóságukat, amiből Irak nem is csinált titkot. A terrorizmus elleni harc erősödése miatt ma már egyetlen állam sem támogatja a terrorizmust nyíltan, de sokan élnek a gyanúperrel, hogy titokban még olyan országok költségvetésében is van pénz a terroristák számára, amelyek a terrorellenes szövetséghez tartoznak. (2) A terroristák céljaival rokonszenvező mágnások olykor szívesen nyúlnak a zsebükbe, hogy a harcot támogassák. (3) A terroristákat a kisebb-nagyobb vallási közösségek is ellátják pénzzel. (4) A szociális média azon felületei, amelyek toborzótevékenységet folytatnak, egyúttal adományokat is befogadnak. (5) Alkalmadtán a terrorszervezetek kölcsönöket is felvesznek, sőt, kötvényeket bocsátanak ki. Ezek bizonytalan befektetések, de a támogatók ezt nyilván tudják. És végül (6) jelentős pénzüsszegek folynak be abból az összefonódásból, amely a terrorizmus és a drogkereskedelem, illetve a szervezett bűnözés más ágazatai között jön létre. Erről az előző fejezetben már volt szó. Egy finanszírozási hálózat felépítését a nemzetközi összefonódások feltüntetésével a 29. ábrában mutatjuk meg.

29. ábra

Egy finanszírozási hálózat térképe

Megjegyzés: Bár a szövegben is hivatkozott tanulmány szereti rejtjelezni a terroristák és finanszírozók nevét, az ábra egy tényleges szervezetet ábrázol, amelyet az ausztrál és francia titkosszolgálat közösen leplezett le. Az „A” és „B” személy ismerte és támogatta egymást, és a hálózaton belül még sok átfedés volt (például „A” tagja volt „Vallási közösség A”-nak, míg „B” néha ellátogatott ide). A nyilak a pénz útját ábrázolják. Az ábra egy egyszerűsített változata annak, ami a hivatkozott tanulmányban szerepel.

Forrás: FATF 2018 alapján a szerző szerkesztése

Ez az ábra a terrorizmus szervezeti támogatásának csak egy aprócska szeletét ábrázolja, de mint cseppben a tenger, benne van ezeknek a pénzügyi műveleteknek minden bonyolultsága: a kis támogatók és a nagytőke törvényes és törvénytelen pénzforrásainak egy csatornában egyesülése, vagy éppen a különböző országokban működő támogatási rendszerek és a célok közötti összefonódások. Például az egyik ország vallási közösségének kis adományai, amelyeket – névlegesen legalábbis – jótekonysági célokra szántak, egy másik ország vallási közösségének radikalizálódását szolgálta az iszlamista propaganda finanszírozása révén.

6.3.3. Az iszlám terrorizmus szociálpszichológiája

Az iszlám terrorista szegény és tanulatlan (?)

A terrorizmus elleni harc meghirdetésének idején George W. Bush elnök sok más politikussal együtt úgy vélte, a terrorizmus melegágya a szegénység és a tanulatlanság (CORNWELL 2002). Mindez persze ellentmondott az iszlám terrorizmust megelőző terrorhullám szociálpszichológiai adatainak (RUSSELL–MILLER 1977). Az olasz Vörös Brigádok, a német Vörös Hadsereg Csoport, a japán Vörös Hadsereg – és a baloldali terrorcsoportok többsége – a társadalmi elithez tartozó emberekből állt; egyetemi végzettséggel rendelkezett, vagy az egyetem padjaiból került a terrorizmus bűvkörébe. Bár a jobboldali csoportok háttere és képzettsége

elmaradt ettől, többnyire ők is jól szituáltak – középosztálybeli – családokból származtak, többségük elvégezte a középiskolát, és tisztességes megélhetést biztosító foglalkozásuk volt. A 2000-es évek elejének politikusai mégis a szegénység és tanulatlanság mellett tették le a voksot, talán mert az iszlám terroristák származási országai túlnyomó részt a harmadik világhoz tartoznak, ezért mintegy „kötelezően” szegények és tanulatlanok – is lehetnek volna. A tapasztalat ugyanis ellentmond ennek. Egy 119 iszlamista terroristát megvizsgáló tanulmány „magányos farkasainak” háromnegyede érettségivel, főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkezett, sőt 8%-uknak megvolt a PhD-fokozata is (GILL–HORGAN–DECKERT 2014). Nem tudunk olyan országról, ahol a PhD-fokozatúak aránya ennyire magas lenne; az Egyesült Államok lakosságának például mindössze 2%-a rendelkezik doktori fokozattal (WILSON 2017). A közel-keleti terrorista csoportok sem alulképzettek: tagjaik többsége közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkezett, jól fizető állásuk volt, és mindkét szempontból jobban álltak, mint az átlag (KRUEGER–MALEČKOVA 2002).

Természetesen nem szabad elfeledkezni arról, hogy a *többség* kifejezés azt is jelenti, hogy a terrorista mozgalmakban (régiekben és jelenlegiekben egyaránt) *vannak* tanulatlan és rossz szociális háttérű emberek. De a korai – politikusi – várakozásokkal ellentétben ők nem a többséget, hanem a kisebbséget alkotják, és – általában véve – a terrorizmus sem a szegénységgel, sem a tanulatlansággal nem magyarázható. Ezt a hipotézist sokan alapvető koncepció hibának nevezik (ATRAN 2003), amellyel alábecsüljük a veszély nagyságát ugyanúgy, mint az ellenfél képességeit. Magunkat félrevezetjük, és ezzel ellenfeleinknek előnyt adunk.

Talán ezt elkerülendő, mások mitizálják a terroristát. Úgy vélik, hogy a sikeres terrorista szükségszerűen intelligens, mert adatokat kell begyűjtenie és értelmeznie, bonyolult terveket kell készítenie és kiviteleznie lehetőleg úgy, hogy elkerülje a leleplezést. Egyúttal szociálisan is meglehetősen jól integrált kell, hogy legyen, mert el kell tudnia vegyülni a repülőgépek utasai között, otthonosan kell mozognia külföldi (esetleg ötcillagos) szállodákban, és rendelkeznie kell egy bizonyos fokú nyugati műveltséggel, hogy ne leplezze le magát, ha jól képzett beszélgetőpartnerekkel elegyedik szóba – többek között jól kell beszélnie angolul is (O’BALLANCE 1979). Nyilvánvalóan ez is túlzás. A terrorista ilyen, olyan meg amolyan is; csoportjaikban egyaránt fellelhetők az elithez, a középosztályhoz és a „kisemmizettekhez” tartozók. Ezen tulajdonságok strukturáló erőként működnek a terrorszervezetben belül.

A terrorizmus szervezeti formái

A terroristák csoportokba való szerveződése ugyanúgy nem egységes, mint ahogy nem azonosak intellektuális képességeik, képzettségük és szociális háttérük sem. Az iszlám terrorizmussal kapcsolatban az alábbi szervezeti formákat azonosíthatjuk.

(1) *Hatalmi láncolatba illeszkedő terrorista sejt* (DAN–SIMON 2005). Valószínűleg ez a szervezkedési forma illeszkedik bele legjobban abba a felfogásba, amely a terrorizmust világszervezetként tartja nyilván. A sejtet olyan terrorista „szuperszervezetek” hozzák létre, mint az al-Káida vagy az Iszlám Állam. Vezetőjét előre kijelölik, és célzottan keresik tagjait. A toborzottakat gondosan tesztelik, mielőtt beépítenék a szervezetbe. Létrejötté

után a sejt tagjait kiképző központokba küldik, ellátják a szükséges felszereléssel, majd kijelölik feladatait. Ennek megválasztásába a sejtnek minimális beleszólása van. Az egész sejtet a mozgalom tartja fenn.

(2) *Az irányított sejt* (SAGEMAN 2004). Ezek a sejtek önszervezők, a „szuperszervezetektől” függetlenül jönnek létre. Általában egyetlen ember alakítja ki, esetleg barátaival vagy rokonaival együttműködve. Miután a csoport kiépült, felveszi a kapcsolatot a dzsihádistá szervezetekkel. Ezek támogathatják őket anyagilag, felszereléssel és útmutatással, de fenntartásukat nem biztosítják. A sejt gyakran a terrrorszervezetekkel összhangban alakítja ki saját stratégiáját, sőt a nagyobb szabású műveletekhez igyekszik megszerezni a hálózat jóváhagyását is. Ezzel együtt az irányított sejt nem válik a hatalmi lánc részévé; mindössze társult tag marad.

(3) *Az önálló sejt* (VIDINO 2007). Ezek olyanformán működnek, mint a fiatalok utcai bandái. Nem tartanak fenn formális kapcsolatot egyetlen terrorhálózattal sem: saját maguk tervezik meg, finanszírozzák és hajtják végre műveleteiket. Bár a médián keresztül figyelnek a terrrorszervezetek vezetőire, és igyekeznek követni útmutatásaikat, azok a maguk részéről semmit sem tudnak terveikről, sőt sokszor még a sejtek létezéséről sincs tudomásuk.

(4) *Magányos farkas*. Az tekinthető magányos terroristának, aki „egyedül követi el az erőszakos bűncselekményt egy saját maga által kidolgozott vagy mástól kölcsönzött ideológia nevében, és aki nem kap utasítást, irányítást vagy támogatást semmilyen külső forrástól” (CONNOR–FLYNN 2015). Ez a fajta terrorista azok közül kerül ki, akiket a terrrorszervezetek nem fogadnak be, vagy akik nem találják meg feljűk az utat. Nem feltétlenül *teljesen* magányosak. Előfordul, hogy segítőt vesznek igénybe, de vele sem lépnek szövetségre. Csak akkor keresnek társat, ha a támadáshoz kell még egy kéz. Az ő esetükben a radikalizáció helyszíne többnyire az internet.

A magányos farkast és az önálló sejteket sokáig nem vették igazán komolyan. Ezt az attitűdöt támasztotta alá néhány olyan bizarr eset, mint például Luke Helderé, aki csőbombákat robbantgatott úgy, hogy ha a helyszíneket összekötötték, azok egy mosolygó arcot rajzoltak ki az Egyesült Államok térképén (FELDMAN–SAVIDGE 2002). Mivel senki sem halt meg, és a hat sérült is csak véletlen áldozat volt, egyesek szinte kamaszos tréfaként fogták fel az esetet (mondanunk sem kell, a bíróság nem osztotta ezt a „vidám” felfogást: Helder immár 16 éve egy elmeegógyintézetben él). Korábban sokan gondolták úgy, hogy az igazi veszélyt az ideológiai alapokra helyezett, katonai felépítésű terrrorszervezetek jelentik, akik országhatárokon átívelő hálózatokat hoznak létre, és olyan cselekményeket képesek megszervezni, mint a 9/11 támadás, vagy a londoni, madridi és spanyolországi terrortámadások a maguk sok ezer halottjával (összesen). Az utóbbi időben azonban fokozatosan kialakult, és egyre erősebb az a nézet, hogy valójában a terrorizmusnak egy új és nagyon veszélyes formájával állunk szemben, amelyet vezér nélküli terrorizmusnak vagy vezető nélküli dzsihádnak szoktak nevezni (MICHAEL 2012). Több mint 500 terrorista életútjának részletes elemzése azt mutatja (SAGEMAN 2008), hogy ez a fajta terrorizmus összességében ugyanannyi, vagy még több áldozatot szed, mint a „hagyományos”, és megelőzésük éppen azért nehéz, mert az elkövetők csak akkor kerülnek a figyelem középpontjába, amikor a baj már megtörtént.

6.3.4. A terrorista pszichológiai profilja

A terrorista mentálisan zavart (?)

A médiában mindegyre felszínre kerül a gyanakvás, hogy a terrorista *nem normális* – kissé szakszerűbben fogalmazva: valamilyen mentális zavartól szenved. A hétköznapi gondolkodás számára a gyanú szinte magától értetődő. Az átlagember nem lenne képes embereket, pláne emberek tízeit, százait vagy ezreit meggyilkolni, és még kevésbé lenne hajlandó életét áldozni mások meggyilkolásának érdekében. Ebből logikusan következik, hogy aki képes erre, az nem lehet normális. Őrült abban az értelemben, hogy valamilyen súlyos gondolati zavara van – például pszichotikusan képzeleg –, esetleg pszichopata, és ez sarkallja rendkívüli tettekre. Ezt a gyanakvást igazolni látszik, hogy az elkövetők egy része *valóban* mentálisan zavart; ilyen volt például a fent megemlített Helder, a korábban már említett Metesky és sok más terrorista, például Nidal Hasan, aki 2009. november 5-én 13 embert lőtt agyon, és 30-at sebesített meg a texasi Fort Hoodban. Az Egyesült Államok hadseregének pszichiátereiként saját társait lőtte agyon. Az ő esetében bipoláris zavar (korábbi nevén mániás depresszió) és pszichózis gyanúja merült fel (KOHLS 2009).

A mentális zavar azonban egyszerre mentség és csapda. Mentségként arról biztosít bennünket, hogy ilyen tettekre csak elmebeteg emberek képesek, tehát a terrorizmusra az abnormalitás régiójában kell keresnünk a magyarázatot. Ez nagyon kézenfekvő és megnyugtató magyarázat. Ezek szerint valójában nem kell félnünk: elegendő, ha a veszélyeztetett embereket a megfelelő pillanatban kezelésben részesítjük, vagy elkülönítjük őket a társadalomtól. Csapdaként viszont ugyanúgy félrevezető, mint a szegénység és tanulatlanság hipotézise: arról biztosít bennünket, hogy a terrorizmuson egyszerű eszközökkel felülkerekedhetünk. Nidal Hasan esetében például felvetődött, hogy ha mentális tüneteire odafigyeltek volna, a tragédia soha nem következik be. Hasonló feltételezések más terrorcselekményekkel kapcsolatban is hangot kaptak.

Valójában nincs okunk feltételezni, hogy a terroristák körében a mentális zavarok a szokásosnál gyakoribbak lennének. A korábban említett adatbázis (START 2018b) csaknem 2000 terroristájából mindössze 5%-nál diagnosztizáltak mentális zavart, és csak további 6%-nál vetődött fel a mentális zavar lehetősége anélkül, hogy erre nézve professzionális diagnózis született volna. Ez jóval alacsonyabb annál, ami a lakosság körében megfigyelhető, ami azt sugallja, hogy a terroristák körében a mentális zavarok gyakorisága *alacsonyabb* az átlagnál. Ez alól kivételt képeznek a magányos farkasok. Egy már hivatkozott tanulmányban (GILL–HORGAN–DECKERT 2014), 119 magányos farkas közül 32%-nál diagnosztizáltak mentális zavart. Ez nemcsak százalékosan magasabb annál, amit a lakosság körében látunk, hanem a zavarok összetételében is különbség figyelhető meg. A lakosság körében a mentális zavaroktól szenvedők részaránya (a pszichiátriai részletektől eltekintve) nagyjából 20% körül van (STEEL et al. 2014). Ebből azonban a szorongásos zavarok – amelyek nagyon ritkák terroristáknál – önmagukban kb. 15%-ot tesznek ki (WITTCHEN et al. 2011). Ha ezeket némileg spekulatívan levonjuk a lakossági gyakoriságból, akkor a magányos farkasok körében a mentális zavarok (figyelembe véve a komorbiditásokat is) háromszor gyakoribbak annál, mint amit a lakosság körében látunk. Még meggyőzőbb egy másik tanulmány, amelyben 47 magányos farkast hasonlítottak össze 92 terrorszervezetben működő elkövetővel (GRUENEWALD–CHERMAK–FREILICH 2013). Míg a magányos farkasok körében

a mentális zavarok gyakorisága 40% volt (messze a lakossági átlag fölött), addig a szervezett terroristák körében mindössze 8%, ami a lakossági átlag alatt marad.

Akárcsak a maffiaszerű bünszervezeteknél – lásd az előző fejezetet –, itt is felvetődik a gyanú, hogy az antiszociális személyiségzavarnak és a pszichopátia diagnózisának fenn kell állnia a terroristák körében, mert teljesítik a zavar számos diagnosztikai kritériumát. Semmibe veszik a szociális normákat és törvényeket, másokat félrevezetnek, álneveket vesznek fel, vakmerők (semmibe veszik saját biztonságukat), hiányzik belőlük a bűnbánat, és érzéketlenek a mások szenvedése iránt. Ez azonban csak a mi szempontunkból állítható. A terrorista egyik jellemzője, hogy nem tekinti magát terroristának, sőt szociális közegének egy része sem véli őt annak. A terrorista úgy érzi, egy magasabb célért áldozza fel magát, legalábbis a meginterjúvott terroristák így vélekedtek magukról (MOSKALENKO–MCCAULEY 2011), és véleményük egyezik a környezetükével. Egyetlen példával élve: a palesztin lakosság 80%-a azon a véleményen volt, hogy egy támadás, amelyben egy öngyilkos merénylő 21 izraeli fiataalt gyilkolt meg, nem minősíthető terroristacselekedetnek (KRUEGER–MALEČKOVA 2002). Saját szemükben a terroristák szabadságharcosok, akik feláldozzák magukat a saját társadalmukért, és ebben kulturális közegük is megerősíti őket. Ha a DSM-5-ben szereplő diagnosztikai kritériumokat ebből a szemszögből nézzük, akkor nem szenvednek antiszociális személyiségzavarban, ellenkezőleg, tetteik proszociálisak.

A fentiek nem azt nem jelentik, hogy a mentális zavaroknak nincs helyük a terrortámadásokban. Sőt, mint látni fogjuk, a mentálisan zavart terroristák sajátos harci szereppel rendelkeznek. Még kevésbé gondoljuk azt, hogy el kell ismernünk a terroristák szempontjait. Ha azonban meg szeretnénk érteni a jelenséget, tudatában kell lennünk annak, hogy a terroristák és a közvetlen környezetükbe tartozók miképpen vélekednek az önfeláldozásról és az antiszocialitásról. Ennek a megértésnek, mint alább látni fogjuk, fontos szerepe van a terrorizmus elleni harcban.

A szervezetbe tömörült terroristák természetrajza

A hatalmi láncolatba illeszkedő terrorista sejtek együttesében felismerjük a titkos társaságok általános jellegzetességeit: a szigorú rétegződést és a szociális zártságot, a közös rituálét és a saját kultúrát (MACKERT 2014). A terrorhálózat egy mesterséges társadalmat alkot, amelyben merev rangsor uralkodik, a tagok racionális munkamegosztás szerint dolgoznak, és az új tagok felvételét szigorú feltételekhez kötik. A hálózat nemcsak az ellenségtől, hanem a vele rokonszenvezőktől is elkülönül, mert úgy tekint magára, mint egy elitre, amely monopolizálja az igazságot (egyedül ő birtokolja) ezért a társadalom szolgálhatja ugyan a terrorszervezetet, de az nem vehet részt a „tudatlan tömeggel”. A terrorszervezet tehát szociálisan zárt. A rituálék is ezt a zártságot hangsúlyozzák ki. Sajátos rituálékhoz kötődik a tagfelvétel, amely eskütelletel zárul. A szervezeten belüli hierarchiát is rituálékkal hangsúlyozzák, és rituálisnak tekinthető a tagok viselkedése, öltözéke is, amelynek tükröznie kell minden olyan tulajdonságot, amely az iszlám terrorszervezeteket jelképezi: a puritán erkölcsiséget, a hagyományokhoz való ragaszkodást és a vallásosságot. A kultúra sajátos megnyilvánulási formájának tekinthetjük a rend iránti erős vonzalmat és az „én” teljes feladásáig menő engedelmességet, a vezérek szinte vallásos tiszteletét, a mindennapos ideológiai képzésben való részvételt és az ellenség gyűlöletét.

A hatalmi láncolatba épülő sejt belső szerkezete – többnyire az irányított sejté is – egy fordított nagy T betűhöz hasonlítható, amelyben a T szára jelképezi a karizmatikus vezetőt, aki minden szempontból a többiek fölé emelkedik, míg a fordított T alapja a tagság helyzetének szimbóluma (LEISTEDT 2013). Amennyiben terrorhálózatokról beszélünk, a vezetőt a „főnökség”, a magasabb rangú csoport vezetője nevezi ki, ha irányított csoportról van szó, akkor ő maga nevezi ki magát, pontosabban köréje alakul ki a csoport. A sejt tagjai úgy tekintenek rá, mint aki különleges tudásnak és képességeknek van birtokában. Előfordul, hogy misztikus vallási megvilágosodásban volt része, néha gyógyító erővel is felruházzák, de mindenképpen ő az, aki tisztában van a sejt küldetésével, és azt is tudja, hogyan kell azt beteljesíteni. Előírja a tagoknak, hogy mit és mikor egyenek, milyen ruhákat viseljenek, sőt, mikor és hogyan fürödjenek – bár ebben a vezetőtől független vallási törvényeknek is fontos szerepük van. Megköveteli továbbá, hogy szeressék, tiszteljék és hódolattal közeledjenek hozzá. Bár minden tiszteletükkel a vezér felé fordulnak, a tagok maguk is kiválasztottnak és különlegesnek érzik magukat a kívülállókhoz képest. Nagyon sok terrorsejt teljesen elkülönül a társadalomtól, beleértve családtagjaikat és korábbi barátait is. A vezérrel és egymással szemben nyílnak és becsületosnak kell lenniük, de ennek fordítottja igaz a kívülállókkal szemben. Sok sejt él támogatásból és vagyonszösségben, de még azok a sejtek is (például az önálló sejtek), amelyek nem engedhetik meg maguknak, hogy lemondjanak polgári foglalkozásukról – és arra kényszerülnek, hogy úgymond a „világban” éljenek –, megosztják egymás között a jövedelmük egy részét, egységes elvek szerint nevelik gyermekeiket és választják ki lakóhelyüket.

A csoport sok más dolog mellett a társadalomképét is megosztja (COMBS 2016). Ennek központi eleme az ellenség dehumanizálása, például az olyan szavakkal való megjelenítése, mint a Nagy Sátán, vagyis az Egyesült Államok, illetve a Kis Sátán, amelyet időnként Izraelre, máskor az Európai Unióra alkalmaznak. Ezek a nevek fejezik ki azt, hogy a szervezet a Gonosz megtestesülése ellen harcol. A dehumanizált ellenségkép teszi lehetővé, hogy a terrorista olyan kíméletlen harcot vívjon, amely elképzelhetetlen lenne *emberek* ellen – olyanok ellen, akiknek feleségük és gyerekeik, szüleik és gyászoló barátai vannak. A sejtet mozgó hitek közül második helyen kell kiemelni, hogy saját magukat nem agresszornak, hanem áldozatnak tekintik, olyannak, aki túl sokáig túrt, de nem tűrhet tovább. Ebből a szempontból bin Laden fentebb idézett szavai rendkívül illusztratívák. Az áldozati státusz teszi a terroristát morálisan felsőbbrendűvé, és jogosítja fel arra, hogy ne törődjön a hagyományos erkölccsel. Mindezt végül kiegészíti a jövőbe vetett hit, valami olyasmi, mint a náci „ezeréves birodalma”: az örökkévalóságig tartó jó, amely bekövetkezik, ha küldetésüket beteljesítik.

Végül ejtenünk kell néhány szót a militáns csoportok mikrostruktúrájáról is (STRAKER 1992). Bár a csoport tagjai mind egyformán alá vannak vetve a népszerű és céltudatos vezetőnek, és egyformán a fordított T alapját képezik, motivációik nem egységesek. A követők egy része a harcos ideálját keresi, illetve próbálja megvalósítani saját magában. A második csoportot a konformisták alkotják, akik számára a bajtársiasság és az együvé tartozás fontos. Az ideáloknak másodlagos jelentőségük van számukra. A harmadik típus a függő személyiségzavarhoz hasonló lelki felépítésű: nincs saját egyénisége, azt inkább a csoport által próbálja meghatározni. És végül bekerülnek a csoportba az antiszociális érzelműek, akik tulajdonképpen bármilyen csoporthoz tartozhatnának, és csak a véletlen hozta úgy,

hogy egy terrorista sejtben kötöttek ki. Ők a sejt gyenge láncszemei, mert nincsenek valódi ideológiai meggyőződések.

A magányos farkas

A magányos farkas „tragédiája”, hogy nélkülözi mindazt az irányítást, támogatást és szervező erőt, amelyet a terrorszervezet biztosít a tagjai számára. Többnyire szociálisan is magányosak. Elsőpró többségük (80%-uk) nem él párkapcsolatban, bár átlagéletkoruk a tett végrehajtásának pillanatában 35 év körül van, és nincs gyerekük sem (GRUENEWALD–CHERMAK–FREILICH 2013). Tetteik mozgatórugója egy társadalmi igazságtalanság, amely felháborítja őket, ezért keresni kezdik az utat a „tett propagandája” felé (GILL–HORGAN–DECKERT 2014).

Ideológiai támogatást az internetről szereznek, és a kiképzőtáborok szerepét is az internet veszi át. Ott keresnek robbanóanyag-receptet, bombakészítési útmutatót, és onnan szereznek ihletet az olyan tettek végrehajtásához is, mint a késes vagy autós terrortámadások. Magát a támadást valamilyen „szikra” idézi elő, egy olyan, a személyüket érintő esemény, amely miatt végleg „elszakad a cérna” (HAMM–SPAAR 2015). A támadást az esetek elsőpró többségében gondosan eltervezik. Elhagyott helyszíneken gyakorolják be a terrorcselekményt, és a célhelyszínt is felkeresik, hogy a támadást a lehető legjobban kivitelezhessék. A terrorcsoportokkal ellentétben nem titkolóznak (EGAN et al. 2016). A magányos terrorista nyíltan és nyilvánosan (például interneten) ismertté teszi szélsőséges nézeteit, és még ha nem is árulja el ténylegesen, mire készül, azt nem rejti véka alá, hogy rövidesen a tettek mezejére lép. Nagyon sok nyomot hagy maga után, ezért terrorista-pályafutása sokszor egyetlen tetre korlátozódik. Mint fent jeleztük, gyakoriak köztük a mentálisan zavart emberek, és szociálisan azok is nehezen kezelhetők, akik nem azok.

A magányos iszlám terrorista az esetek többségében nem önkéntesen vállalja a magányt, hanem a terrorszervezetek zárják ki soraik közül (BATES 2012). Ennek oka többnyire az, hogy nem tartják őket alkalmasnak a szervezet vasfegyelmére, a titoktartásra, illetve a kitartó és fáradtságos munkára. Az elutasítás azonban egyoldalú; a magányos terrorista felnéz a szervezetre, valósággal issza az iszlám vezetők kinyilatkoztatásait, és bújja a szélsőséges iszlám propagandát. Gyakran tesz úgy, mintha nem magányosan, hanem szervezetek nevében cselekedne.

Kétbalkezes magányos farkas

Nicholas Roddiss a rendőrség egy héttel az után tartóztatta le, hogy arab öltözékben jelent meg a munkahelyén, és ott azzal hengegett, hogy szert tett egy füstbombára, amellyel vonatokat lehet kisiklatni (PANTUCCI 2011). A rendőrség átkutatta lakását, ahol valóban talált robbanóanyag készítésére alkalmas vegyszereket, de a „gyűjtemény” hiányos volt, és igazából nem volt alkalmas bombák gyártására. Lakása tele volt radikális anyagokkal, beleértve bombakészítési útmutatókat és lefejezést bemutató videókat. A falon al-Zarkávit, az iraki al-Káida vezetőjét ábrázoló posztert találtak. Roddis beismerte, hogy ő készítette azt a hamis bombát is, amellyel korábban Rotterdam lakosságát fenyegette. A „bomba” két zacskó cukorból, drótokból és egy ébresztőórából állt,

amelyet a „terrorista” az eBay-ről rendelt. A csomag felirata így szólt: „Nincs más Isten, csak Allah. Mohammed Allah prófétája. Isten nagy. Isten nagy. Nagy-Britanniát meg kell büntetni. Aláírja az Iraki al-Káida szervezete.” Tették azzal indokolta, hogy torkig volt azzal, hogy mindig elveszti az állását, nagy vonzerőt gyakorolt rá az iszlám szélsőség, és imádta a tűzijátékokat. Állítólag az iszlám vallást is felvette. A komédia tragikomédiába fordult, amikor a bíróság hétéves elzárásra ítélte. A bíró arra hivatkozott, hogy a militáns iszlám híveként megzavarta a közrendet (az álbombával), és „nem tetszik neki, ahogy Roddis látja a világot”.

Roddis felvonultatja a magányos farkas minden tulajdonságát, egyet kivéve: a terrortámadás végrehajtására való alkalmasságot. „Kollégái” sajnos nem ilyen tehetségtelenek; tetteik inkább illenek rémtörténetekbe, mint börleszkbe.

6.4. Rendészeti vonatkozások

6.4.1. Elméletek és tipológiák

Azok, akik a kérdést analitikusan szemlélik, a terrorizmust elméletekkel magyarázzák, és az elméleteket nemritkán alternatívákként fogják fel. E szerint a terrorizmus leszármaztatható mentális zavarból, a szociális befolyásolás hatásaiból, identitásválságból, vallási fanatizmusból, szociális hátrányból, egy politikai vagy társadalmi küzdelem során racionálisan kiválasztott stratégiából stb. (OGUNROTIFA 2012) Ha a terrorizmust globálisan fogjuk fel, ezeknek az elméleteknek mindegyike igaz: van terrorizmus, amely az elnyomásból fakad (lásd például a 19. század végi orosz *Narodnaja Volja* mozgalmat, amelynek a fentebb már említett Necsajev volt az egyik szellemi atyja), és van olyan, amely egyszerűen egy pszichotikus állapotból származtatható (lásd például Metesky többször hivatkozott esetét). Ha a terrorista egyéni szemszögéből vizsgáljuk a kérdést, akkor továbbra is igaz minden elmélet, csak nem ugyanarra a terroristára. Mint fent láttuk, egy és ugyanazon sejtben belül a vezető racionális választás útján juthatott el a társadalmi küzdelemnek ehhez a formájához, a sejt tagjainak jelentős része a szociális befolyásolás áldozatává vált, és olyanok is vannak a sejtben, akik egyszerűen antiszocialitásuk kiélésére használják fel a terrorizmust.

A terrorizmus leírható elméletekkel, ha figyelembe vesszük, hogy (1) az elmélet valójában *tipológia*. Minden elmélet valódi terroristák sokaságát írja le, akik egymástól sok szempontból különböznek, de valamennyien terroristák. (2) Az „elméletek” nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. Ha egy adott terroristát vagy terrorista csoportot meg szeretnénk érteni, akkor nem azt kell eldöntenünk, hogy a terrorizmusnak melyik „elmélete” igaz, hanem azt, hogy a terroristák melyik típusával van dolgunk – vagyis, hogy melyik „elmélet” alkalmazható rá.

6.4.2. A terroristák tipológiája és a rendészet esélyei

Fent elsősorban az iszlamista terrorizmusra összpontosítottunk. Mielőtt visszatérnénk erre a típusra, egy kis kitekintést szeretnénk adni másfajta terrorista csoportokra is, elsősorban azért, hogy rávilágítsunk arra, milyen viszonyban áll a terrorista motivációja a rendészet esélyeivel. A táblázat azt mutatja be, hogy a rendészetnek az ideálokért harcoló, például

iszlamista merénylővel szemben a legrosszabbak az esélyei, vagyis azzal szemben, aki feláldozza magát a társadalomért, és saját értékelése szerint nem társadalomellenes. Mint fent láttuk azonban, a militáns csoportok tagjainak motivációja nem azonos. Nagyon kicsi az esélye annak, hogy az ügy őszinte híve bármit is bevallana vagy tájékoztatást adna a nyomozóknak. Mi a helyzet azonban a társutassal, aki valójában nem hisz az ügyben, csak identitást keres, vagy aki antiszociális érzelmeit éli ki?

10. táblázat

A terrorista tipológiája és a terroristákkal való tárgyalás esélyei

Típus	Motiváció	Az egyezkedés esélyei	Az életben maradás reménye*
Bűnöző	Profit	Jók (ha az elkövető nyer rajta)	Erős
„Szabadságharcos” (például iszlám terrorista)	Ideálok	Csekélyek (az ideált nem árulja el)	Minimális
Pszichotikus	Képzeltégek	Jók (ha képzeltégeit megértik)	Erős (nincs köze a realitásokhoz)

* A terrorista véleménye vagy szándéka szerint (például „minimális”: eleve halálra szánta magát). Ez a tipológia összhangban van azzal, amelyet a 6.2.3. alfejezetben ismertettünk (például a bűnözők is nyúlhatnak a terror eszközeihez), ugyanakkor jóval szűkebb annál. Ennek talán a táblázat életkora (46 év) is az oka. Korától függetlenül azonban a táblázat lényege – sok azóta összegyűlt bizonyíték alapján – igaz (COMBS 2016).

Forrás: HACKER 1976 alapján a szerző szerkesztése

Elvileg a rendőrségnek a magányos farkassal van a legkönnyebb dolga. Ő nem titkolja a szándékait, hanem reklámozza, és számtalan nyomot hagy maga után, mert nem részesül sem kiképzésben, sem irányításban. A probléma csak az, hogy sokkal több az internetes hőzöngő, mint a valódi terrorista, a rendőrség erői pedig végesegek. A gondok és problémák közepette azonban nem kétséges, hogy a fenti szociálpszichológiai és pszichológiai jellemzések mögött hatalmas munka áll; az elmúlt évek során sok ezer terrorista életútját, kapcsolatait és gondolkodását sikerült megismerni, és az elméletek segítségével (is) típusokba sorolni. Felhasználható ez a munka arra, hogy felvegyük a harcot a terroristákkal?

6.4.3. A terrorizmus elleni harc receptjei

A 6.2.2. alfejezetből kiderült, hogy manapság nem Európa a legveszélyeztetettebb világrész a terrorizmus vonatkozásában, Magyarország pedig még kevésbé az. Ebben talán a rendőrség felkészültsége is szerepet játszik. A múlt század 70–80-as éveiben az európai rendőrség megedződött, és alkalmassá vált arra, hogy kezelje az újabb terrorhullámot – legalábbis mi így véljük. Az Egyesült Államok még sikeresebb, hiszen annak ellenére is kevés terrorcselekmény történik odaát, hogy az iszlám terrorizmus szemében ez az ország maga a Nagy Sátán. Az újhullámos terrorizmus ott tombol, ahol korábban alig létezett, illetve a válságövezetekben, ahol a rend és a törvényesség megrendült. Az Egyesült Államokban és Európában

azonban néhány nagyszabású terrortámadás mégis eljutott a beteljesedésig, és ha nem is napi gyakoriságúak, de nem kivételesen ritkák a kisebb atrocitások sem. Ezek a cselekmények rémületet és félelmet keltenek a lakosságban – a terrorizmus eléri ideológiai célját –, így a problémát még ott is kezelni kell, ahol viszonylag nem túlságosan súlyos. Sőt, az olyan országokban is fel kell készülni a kezelésükre, ahol, mint Magyarországon, csak elvétve fordulnak elő terrortámadások, és azok is inkább a bűnözői terrorizmushoz kapcsolódnak, semmint a politikai, vallási vagy társadalmi radikalizmushoz. Amint a rövid történeti áttekintés bizonyítja (28. ábra), a terrorizmus nagyon hamar elharapózhat akkor, ha a helyzet valamilyen okból kifolyólag megérett rá, és nem alakult ki idejében a megfékezésére alkalmas tudás. Ez a könyv természetesen azokat a rendészeti megközelítéseket tekinti át, amelyek a terrorizmus szociálpszichológiáján és pszichológiáján alapulnak: a nagy ívű társadalmi programokat és a viselkedéstudományi megalapozottságú technikákat. A kriminalisztikai és katonai megoldásokkal nem foglalkozunk.

Társadalmi programok

A társadalomjobbító intézkedések alap gondolata, hogy orvosolni kell a sérelmeket, főleg ha valóságok, mert ha ezt nem tesszük, az igazságtalanság fennmarad, és ez fenntartja a terrorizmust is (SCHWARTZ–DUNKEL–WATERMAN 2009). Ez egy hosszú távú terv, amelynek egyik eleme a szembenálló társadalmi csoportok közti kapcsolatok szorosabbra vonása. Abban bízunk, hogy a potenciális elkövetők felfedezik a „másikban” (a potenciális áldozatban) az embert, ezáltal megakadályozzák az ellenség dehumanizálását, amely az embertelen cselekedetek végrehajtásának alapfeltétele. Lehetőséget kell teremteni továbbá azoknak, akik igazságtalanságot szenvedtek el, hogy életüket pozitívrá fordítsák. Fel kell például számolni a rasszista jellegű megkülönböztetést az élet minden területén: lehetővé kell tenni, hogy mindenki azt a helyet foglalja el a társadalomban, amely összhangban van képességeivel, képzettségével és erőfeszítéseivel. Támogatni kell továbbá a más kultúrához tartozók hagyományos értékrendjét, többek között olyan kulturális intézmények elismerésével, amelyekben a potenciális elkövető megélheti saját kulturális identitását. Ezek mintegy versenytársaivá válhatnak a terrorista szervezeteknek, és elvonhatnák tőlük az emberi erőt. Ezen elv kiegészítéseképpen csökkenteni kell a terrorizmus eszméinek vonzerejét is, elsősorban úgy, hogy alternatívákat kell teremteni az önérvényesítésre, akár támogatási rendszerek kiépítésén keresztül is.

E nemes gondolatok, amelyek sok írásban tükröződnek (UNODC 2017b), kétségtelenül nyújtanak egy társadalmi perspektívát a terrorizmus megoldására, sőt mi több, a bűnözés problémájának megoldására is általában. A bűnözésben, ugyanúgy, mint a terrorizmusban, szerepet játszanak a társadalmi igazságtalanságok. Az a remény, hogy a „jó társadalom” jó embereket szül, már Locke óta eltölti az embereket (LOCKE 1999). Nem tűnik azonban úgy, mintha ez a megközelítés fel tudná számolni a terrorizmust a közeljövőben – például megakadályozhatná azt, hogy bombát helyezzenek el a metróban, amelybe valaki holnap reggel beszáll. Az azonnali problémák megoldása érdekében más megoldásokat kell keresnünk.

A társadalmi megközelítés gyakorlatibb és gyorsabb eredményekkel kecsegtető megközelítése a „figyelj oda és tárgyalj” szavakkal írható le (SILKE 2003). A szerző azt javasolja, hogy a rendőrség vagy az erre kiképzett tárgyalók keressék fel időnként a radikálisként

nyilvántartott csoportokat és egyéneket, hallgassák meg panaszukat, és anélkül, hogy vitába szállnának velük, alternatív álláspontokkal vértézzék fel őket. Sőt, ha valamely panasz jogosnak látszik és kezelhető, működjenek együtt akár a radikálisnak tekintett szervezettel is. A párbeszéd oldaná a feszültséget, amely a radikalizálódás alapja. Nem sikerült azonban olyan tanulmányt találnunk, amelyben ezt a javaslatot átültették volna a gyakorlatba, és felmérték volna eredményességét.

A terrorista felismerése

A fent hivatkozott tanulmánnyal egy időben született egy másik, amely az Egyesült Államok kormányának szponzorálásával készült (HUDSON 1999), és amely jóval gyakorlatiasabb megközelítést alkalmaz. Miután már a címében felteszi a kérdést, hogy „Kiből lesz terrorista, és miért?”, megpróbálja felmérni, hogy vannak-e olyan jegyek, amelyek alapján a terrorista felismerhető, és ha igen, hogyan lehet ezt a tudást a terrorizmus elleni harcban felhasználni. A tanulmány végkövetkeztetései meglehetősen pesszimisták. Megállapítja, hogy nincs olyan személyiségtípus, amely egyértelműen összefüggésbe hozható lenne a terrorizmussal, és az elkövetőknek nincs olyan vonásuk, amely megkülönböztetné őket a törvénytisztelő állampolgároktól. Miután elmondja azt, amit fent a mentális zavarokról és a terrorizmus szociológiájáról írtunk, rátér arra, hogy kétségbe vonja mások sajátjával ellentétes véleményét. Egyetlen példát kiemelve: egyesek a terroristákat úgy írták le, mint „tevékeny, agresszív embereket, akik élményekre szomjaznak, és keresik az izgalmat” (POST 1990). A szerző szerint ez a jellemzés sokféle emberre igaz, többek között a rendőrökre is. Miután megállapítja, hogy a terroristának nincs a homlokára írva foglalkozása, ellátja a szponzort (az USA kormányát) néhány tanáccsal, amelyek a terrorszervezetek szociálpszichológiáján alapulnak. Az első, hogy a terrorsejtek vezetőjét kell letartóztatni, mert az egész sejt olyan mértékben függ tőle, hogy helyettesíthetetlen. Ő ugyanakkor a törvénytelen erőszak alkalmazásától és a „mártírgyártástól”, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy ezek megerősítik a terroristák ideológiai vonzerejét, és segítik a toborzást. A túlzottan erőszakos beavatkozások helyett a jogilag és ideológiailag alátámasztott ellenakciókat szorgalmazza. Sok példát hoz fel annak igazolására, hogy amikor az ellenakciók nem lépik át a törvényadta lehetőségeket, és etikailag is jogosak, a terrorizmus veszít vonzerejéből, és elriasztja azokat, akik még csak fontolgatják az erőszak útját. További tanács, hogy a harcot a támogatók ellen kell kihelyezni, mert pénz nélkül a terrorsejtek összeomlanak. A szerző tanácsai kétségtelenül tartalmaznak gyakorlatban alkalmazható elemeket is, de abból indul ki, hogy kell léteznie egy „tipikus” terroristának; ezt próbálja felismerni, és ez ellen próbál akciótervet kidolgozni. Ha létezne „tipikus” terrorista – amilyen, mint fent láttuk, valójában nincs – akkor a szerzőknek valószínűleg sikerült volna egy hasznosabb tanulmányt megalkotniuk.

Egy sokkal átgondoltabb munka (HAMM–SPAAR 2015) a magányos farkasra összpontosít, és abból a megfigyelésből indul ki, hogy ezek a terroristák tanulmányozzák a radikális ideológiákat, technikai információkat keresnek a támadás végrehajtásával kapcsolatban, és nézeteiket széles körben közzéteszik. Ez egy informatikai eszközökkel lenyomozható „ujjlenyomatot” hagy maga után a világhálón. A hivatkozott tanulmány mindössze ötletként fogalmazta meg az „internetes ujjlenyomat” rendészeti célú vizsgálatát, az ötlet azonban termékeny talajra hullt, sőt terjeszkedett, és a magányos elkövetőn kívül ma már

a terrorszervezeteket is célba veszi. A videóüzenetek tartalmának elemzéséből kiderült például, hogy a sejtek vezetői célszerűbben, míg alárendelt tagjai korlátozás nélkül szeretnék alkalmazni az erőszakot (ABRAHMS–BEAUCHAMP–MROSCZYK 2017); a terrorvezérek üzeneteinek tartalomelemzése kiderítette, hogy mit értenek ők a terrorizmus kifejezésen (ABU-LUGHOD – DUNCAN 2007), míg egy másik tanulmány a terroristák videókommunikációjának elemzését használta fel arra, hogy felderítse a terrorszervezetek belső dinamikáját (ALTIER–HORGAN–THOROUGHGOOD 2012). További kutatók azzal kísérleteznek, hogy a pszichiátriai kérdőívek mintájára egy kockázatfelmérő adatlapot hozzanak létre, amely az interneten megfigyelhető viselkedés alapján tölthető ki, és eredménye alapján megbecsülhető, ki mekkora terrorveszélyt jelent. A terroristák szétszórt információmorzsaiknak összegyűjtése és elemzése kétségtelenül ígéretes eljárás, sőt, amióta megjelentek az első olyan automatizált rendszerek, amelyek online tartalomelemzésre képesek (DE SMEDT – DE PAUW – VAN OSTAEYEN 2018), az internetes viselkedés megfigyelése karnyújtásnyira került attól, hogy rendszeresen alkalmazott rendészeti technikává váljék.

Végezetül a rendészeti megközelítéseket egy olyan munkával zárjuk, amelyben rendszert dolgoztak ki arra, hogy a terrorellenes tevékenység hatékonyságát mérhetővé tegyék (SCHRODEN–ROSEAU–WARNER 2016). A terrorellenes harc akkor sikeres, ha sok személyt távolít el a terrorszervezetekből, vagy ha hatására sokan lépnek ki önként; ha kimutathatóan csökken a terroristaborzás sikere; ha zavart szenved a terrorszervezet belső működése (csoportok oszlanak fel, vezetőket cserélnek le, belső harcba bonyolódik a szervezet); ha a terroristapropaganda minősége romlik, mennyisége és gyakorisága csökken; ha a terroristáadások száma csökken, a tervezett akciók gyakran hiúsulnak meg; ha a lakosság kevésbé támogatja a terrorizmust; ha egyre több információhoz lehet jutni a terrorszervezetek működésére vonatkozóan. Ez csupa olyan mutató, amely titkosszolgálati eszközökkel megszerzhető, és amely együttesen alkalmas arra, hogy megbízhatóan mérje egy-egy rendészeti beavatkozás eredményességét. A tanulmány áttekinti továbbá a terrorizmus jelentősebb elméleteit és azok következményeit a terrorizmus ellen folytatott harc szempontjából (kiemelten kezelve a pszichológiai eszközökkel folytatott harcot), végül javaslatot tesz arra, hogy ezeket az elméleteket ne tudományos folyóiratok oldalain versenyeztessék egymással, hanem a fenti gyakorlati mérőeszköz igénybevételével. A tanulmány azt a határozott igényt is megfogalmazza, amely szerint az elméleti megfontolásokat nem szépen tálalva szeretné látni, hanem működés közben. A cikk lényegében annak az igénynek ad hangot, amelynek jegyében jelen könyv is megszületett. E kiadvány szerzői is úgy gondolják, hogy a puding próbája az evés, és annak a tudománynak van igazán értéke, amely tényekből táplálkozik, és amelynek következtetéseit (koncepcióit) a gyakorlati alkalmazásuk is helyesnek mutatja.

Egy dolgon csúszhat el a tanulmányban útjára indított „nagy kísérlet” (mármint az elméletek gyakorlatban való megversenyeztetése), nevezetesen azon, hogy másokhoz hasonlóan – legalábbis úgy tűnik – ennek a tanulmánynak a szerzői is a „globális” vagy „általános” terroristát szeretnék elfogni, márpedig ilyen nincs. Ennek a fejezetnek ugyanis ez a másik fontos következtetése: a bűnözők nem egyformák. A kriminálpszichológiai elemzést nagyon össze tudja kuszálni, ha egyformának vélünk olyan embereket, akiknek eltérők a motivációi, másképp gondolkodnak és másképpen viselkednek. Alapjában véve azonban a megközelítés a jövőbe mutat, abba, amelyben a kriminálpszichológiai megfigyelések *mérhető* hatékonyságú erővé válnak a bűnüldözésben.

Felhasznált irodalom

- ABRAHMS, M. – BEAUCHAMP, N. – MROSCZYK, J. (2017): What Terrorist Leaders Want: A Content Analysis of Terrorist Propaganda Videos. *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 40, No. 11. 899–916. DOI: <https://doi.org/10.1080/1057610X.2016.1248666>
- ABU-LUGHOD, R. – DUNCAN, S. (2007): *Terrorism as Defined by “Terrorists”: A Content Analysis of Terror Speech*. Elérhető: http://citation.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/2/0/2/2/2/p202222_index.html (A letöltés dátuma: 2018. 10. 30.)
- AGHABI, L. – BONDOKJI, N. – OSBORNE, A. – WILKINSON, K. (2017): Social Identity and Radicalisation: A Review of Key Concepts. In HARPER, E. ed.: *Social Identity and Radicalisation: A Review of Key Concepts*. Amman, WANA Institute. 2–20.
- AL RAFFIE, D. (2013): Social Identity Theory for Investigating Islamic Extremism in the Diaspora. *Journal of Strategic Security*, Vol. 6, No. 4. 65–91. DOI: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.6.4.4>
- ALEXANDER, Y. – PLUCHINSKY, D. A. (1992): *Europe’s Red Terrorists: The Fighting Communist Organizations*. New York (US-NY), Frank Cass.
- ALJAZEERA (2004): Full Transcript of bin Ladin’s Speech. *Aljazeera*, 2004. 11. 01. Elérhető: www.aljazeera.com/archive/2004/11/200849163336457223.html (A letöltés dátuma: 2018. 10. 31.)
- ALMOGY, G. – RIVKIND, A. I. (2007): Terror in the 21st Century: Milestones and Prospects – Part I. *Current Problems of Surgery*, Vol. 44, No. 8. 496–554. DOI: <https://doi.org/10.1067/j.cpsurg.2007.05.002>
- ALTIER, M. B. – HORGAN, J. – THOROUGHGOOD, C. (2012): In Their Own Words? Methodological Considerations in the Analysis of Terrorist Autobiographies. *Journal of Strategic Security*, Vol. 5, No. 4. 85–98. DOI: <https://doi.org/10.5038/1944-0472.5.4.6>
- AL-NABHANI, T. (2002): *The System of Islam*. London, Al-Khilafah.
- ATRAN S. (2003): Genesis of Suicide Terrorism. *Science*, Vol. 299, No. 5612. 1534–1539. DOI: <https://doi.org/10.1126/science.1078854>
- AUBREY, S. M. (2004): *The New Dimension of International Terrorism*. Zürich, VdfHochschulverlag.
- BATES, R. A. (2012): Dancing with Wolves: Today’s Lone Wolf Terrorists. *Journal of Public and Professional Sociology*, Vol. 4, No. 1.
- BECKFORD, A. J. – JOLY, D. – KHOSROKHAVAR, F. (2005): *Muslims in Prison: Challenge and Change in Britain and France*. Basingstoke, Palgrave. DOI: <https://doi.org/10.1057/9780230501300>
- BLOOM M. (2005): *Dying to Kill: The Allure of Suicide Terror*. New York (US-NY), Columbia University Press.
- BLOOM, M. (2011): *Bombshell: Women and Terrorism*. Philadelphia (US-PA), University of Pennsylvania Press. DOI: <https://doi.org/10.9783/9780812208108>
- BURT, J-M. (2006): ‘Quien Habla es Terrorista’: The Political Use of Fear in Fujimori’s Peru. *Latin American Research Review*, Vol. 41, No. 3. 32–62. DOI: <https://doi.org/10.1353/lar.2006.0036>
- CHALIAND, G. (2007): *The History of Terrorism: From Antiquity to al Qaeda*. Berkeley (US-CA), University of California Press.
- COMBELLES SIEGEL, P. (2007): *An Inside Look at France’s Mosque Surveillance Program*. Jamestown (US-VA), Jamestown Terrorism Monitor.
- COMBS, C. C. (2016): *Terrorism in the 21st Century*. London, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315617053>
- CONNOR, J. – FLYNN, C. R. (2015): *Report: Lone Wolf Terrorism*. Washington, D. C., National Security Critical Issue Task Force.

- CORNWELL, R. (2002): Bush Accepts Link between Poverty and Terrorism. *Independent*, 2002. 03. 23. Elérhető: www.independent.co.uk/news/world/americas/bush-accepts-link-between-poverty-and-terrorism-9143060.html (A letöltés dátuma: 2018. 11. 04.)
- DAN, B. – SIMON, S. (2005): *The Next Attack*. New York (US-NY), Henry Holt.
- DARBOIS, J.-C. (1983): Review: Analyses zum Terrorismus, Band 3: Gruppenprozesse [Analyses du terrorisme, vol. 3: Les processus de groupe] de Wanda von Baeyer-Katte, Dieter Claessens, Hubert Feger, Friedhelm Neidhardt. *Revue française de sociologie*, Vol. 24, No. 2. 349–351. DOI: <https://doi.org/10.2307/3321478>.
- DE SMEDT, T. – DE PAUW, G. – VAN OSTAEYEN, P. (2018): Automatic Detection of Online Jihadist Hate Speech. *CLiPS Technical Report*, No. 7. Elérhető: <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1803/1803.04596.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 10. 29.)
- EAGAN, S. P. (1996): From Spikes to Bombs: The Rise of Eco-Terrorism. *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 19, No. 1. 1–18. DOI: <https://doi.org/10.1080/10576109608435993>
- EGAN, V. – COLE, J. – COLE, B. – ALISON, L. – ALISON, E. – WARING, S. – ELNTIB, S. (2016): Can You Identify Violent Extremists Using a Screening Checklist and Open-Source Intelligence Alone? *Journal of Threat Assessment and Management*, Vol. 3, No. 1. 21–36. DOI: <https://doi.org/10.1037/tam0000058>
- FAWAZ, G. A. (2016): *A History of ISIS*. Princeton (US-NJ), Princeton University Press.
- FELDMAN, C. – SAVIDGE, M. (2002): Police: Suspect Planned Smiley Face Bomb Pattern. *CNN*, 2002. 05. 09. Elérhető: <https://edition.cnn.com/2002/US/05/09/mailbox.pipebombs> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 04.)
- FATF (2018): *Financing of Recruitment for Terrorist Purposes*. Paris, FATF. Elérhető: www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Financing-Recruitment-for-Terrorism.pdf (A letöltés dátuma: 2020. 04. 06.)
- GALLEANI, L. (1982): *The End of Anarchism?* Orkney, Cienfuegos Press.
- GANOR, B. (2005): *The Counter-Terrorism Puzzle: A Guide for Decision Makers*. New Brunswick (US-NJ), Transaction Publishers.
- GENERAL INTELLIGENCE AND SECURITY SERVICE (2002): *Recruitment for the Jihad in the Netherlands*. Elérhető: <https://english.aivd.nl/publications/publications/2002/12/09/recruitment-for-the-jihad-in-the-netherlands> (A letöltés dátuma: 2020. 03. 06.)
- GABSI, Z. (2019): Tunisia's Youth: Awakened Identity and Challenges Post-Arab Spring. *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 46, No. 1. 68–87. DOI: <https://doi.org/10.1080/13530194.2017.1371000>
- GILL, P. – HORGAN, J. – DECKERT, P. (2014): Bombing Alone: Tracing the Motivations and Antecedent Behaviors of Lone-Actor Terrorists. *Journal of Forensic Sciences*, Vol. 59, No. 2. 425–435. DOI: <https://doi.org/10.1111/1556-4029.12312>
- Global Terrorism Database*. Elérhető: www.start.umd.edu/gtd (A letöltés dátuma: 2018. 10. 30.)
- GREENBURG, M. M. (2011): *The Mad Bomber of New York: The Extraordinary True Story of the Manhunt That Paralyzed a City*. New York (US-NY), Union Square Press.
- GRUENEWALD, J. – CHERMAK, S. – FREILICH, J. D. (2013): Distinguishing “Loner” Attacks from Other Domestic Extremist Violence. *Criminology and Public Policy*, Vol. 12, No. 1. 65–91. DOI: <https://doi.org/10.1111/1745-9133.12008>
- HACKER, F. J. (1976): *Crusaders, Criminals, Crazies – Terror and Terrorism in Our Time*. New York (US-NY), Norton & Company.

- HALLER J. (2016): Migránsok agresszivitása az adatok tükrében. In HAUZINGER Z. szerk.: *A migráció bűnügyi hatásai*. Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság, 89–106.
- HALPERN, A. L. (2000): Re: “Terrorist on Trial: The Context of Political Crime”. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 28, No. 4. 489.
- HAMID, S. (2009): The Attraction of ‘Authentic Islam’: Salafism and British Muslim Youth. In MEIJER, R. ed.: *Global Salafism: Islam’s New Religious Movement*. New York (US-NY), Columbia University Press. 384–403. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199333431.003.0018>
- HAMM, M. – SPAAJ, R. (2015): *Lone Wolf Terrorism in America: Using Knowledge of Radicalization Pathways to Forge Prevention Strategies*. Washington, D. C., National Institute of Justice.
- HASSAN, N. (2001): An Arsenal of Believers. Talking to the “Human Bombs.” *The New Yorker*, 2001. 11. 12. Elérhető: www.newyorker.com/magazine/2001/11/19/an-arsenal-of-believers (A letöltés dátuma: 2018. 10. 31.)
- HIGONNET, P. (2006): Terror, Trauma and the ‘Young Marx’ Explanation of Jacobin Politics. *Past and Present*, Vol. 191, No. 1. 121–164. DOI: <https://doi.org/10.1093/pastj/gtj010>
- HOFFMAN, B. (1999): *Inside Terrorism*. New York (US-NY), Columbia University Press.
- HUDSON, R. A. (1999): *The Sociology and Psychology of Terrorism: Who Becomes a Terrorist and Why?* Washington, D. C., Library of Congress The Federal Research Division. DOI: <https://doi.org/10.1037/e622272007-001>
- HUDSON, R. A. ed. (2002): *A Global Overview of Narcotics-Funded Terrorist and Other Extremist Groups*. Washington, D. C., The Library of Congress. Elérhető: www.loc.gov/rr/frd/pdf-files/NarcsFundedTerrs_Extrems.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 30.)
- JOINT CHIEFS OF STAFF (2014): *Counterterrorism. Joint Publication 3-26*. Elérhető: www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp3_26.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 29.)
- KOHL, G. G. (2009): Duty to Warn: The Fort Hood Murders/Suicide and the Taboo Question. *Baltimore Chronicle*, 2009. 11. 12. Elérhető: <http://baltimorechronicle.com/2009/11/12/Kohls.shtml> (A letöltés dátuma: 2018. 10. 31.)
- KRUEGER, A. B. – MALEČKOVA, J. (2002): Education, Poverty and Terrorism: Is There a Causal Connection? *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 17, No. 4. 119–144. DOI: <https://doi.org/10.3386/w9074>
- LEISTEDT, S. J. (2013): Behavioural Aspects of Terrorism. *Forensic Science International*, Vol. 228, Nos. 1–3. 21–27. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.forsciint.2013.02.004>
- LOCKE, J. (1999): *An Essay Concerning Human Understanding*. Philadelphia (US-PA), Pennsylvania State University.
- MAALOUF, A. (2003): *In the Name of Identity: Violence and the Need to Belong*. London, Penguin.
- MACKERT, J. (2014): The Secret Society and the Social Dynamics of Terrorist Behavior. *Revue de Synthèse*, Vol. 135, No. 4. 331–359. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11873-014-0261-z>
- MELOY, R. J. – YAKELEY, J. (2014): The Violent True Believer as a “Lone Wolf” – Psychoanalytic Perspectives on Terrorism. *Behavioral Sciences and the Law*, Vol. 32, No. 3. 347–365. DOI: <https://doi.org/10.1002/bsl.2109>
- MICHAEL, G. (2012): Leaderless Resistance: The New Face of Terrorism. *Defence Studies*, Vol. 12, No. 2. 257–282. DOI: <https://doi.org/10.1080/14702436.2012.699724>
- MILLER, L. (2006): The Terrorist Mind: I. A Psychological and Political Analysis. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, Vol. 50, No. 2. 121–138. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306624X05281405>

- MILLER, J. (1998): *Interview: Osama bin Laden*. Elérhető: www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/binladen/who/interview.html (A letöltés dátuma: 2018. 10. 30.)
- MOGHADAM, A. (2006): *The Roots of Terrorism*. New York (US-NY), Infobase Publishing.
- MOGHADDAM, F. M. (2005): The Staircase to Terrorism. In BONGAR, B. – BROWN, L. M. – BEUTLER, L. E. – BRECKENRIDGE, J. N. – ZIMBARDO, P. G. eds.: *Psychology of Terrorism*. Oxford, Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780195172492.003.0005>
- MOSKALENKO, S. – MCCAULEY, C. (2011): The Psychology of Lone-Wolf Terrorism. *Counselling Psychology Quarterly*, Vol. 24, No. 2. 115–126. DOI: <https://doi.org/10.1080/09515070.2011.581835>
- NECHAYEV, S. (1869): *The Revolutionary Catechism*. Elérhető: www.marxists.org/subject/anarchism/nechayev/catechism.htm (A letöltés dátuma: 2018. 10. 29.)
- NEUMANN, P. R. – ROGERS, B. (2007): *European Commission, Directorate General Justice, Freedom and Security. Recruitment and Mobilisation for the Islamist Militant Movement in Europe*. London, King's College.
- NEWTON, M. (2014): *Famous Assassinations in World History: An Encyclopedia*. 2 vols. Santa Barbara (US-CA), ABC-CLIO.
- O'BALLANCE, E. (1979): *The Language of Violence: The Blood Politics of Terrorism*. San Rafael (US-CA), Presidio Press.
- O'NEILL, S. – MCGRORY, D. (2006): *The Suicide Factory: Abu Hamza and the Finsbury Park Mosque*. London, Harper.
- OGUNROTIFA, A. B. (2012): Research on Terrorism: An Overview of Theoretical Perspectives. *Asian Journal of Research in Social Science and Humanities*, Vol. 2, No. 9. 11–27.
- PANTUCCI, R. A. (2011): Typology of Lone Wolves: Preliminary Analysis of Lone Islamist Terrorists. In RUBIN, H. – BEW, J. eds.: *Developments in Radicalisation and Political Violence*. London, ICSR. 3–39
- PEDAHZUR, A – PERLIGER, A. (2009): *Jewish Terrorism in Israel*. New York (US-NY), Columbia University Press.
- PEREŠIN, A. (2014): Al-Qaeda Online Radicalization and the Creation of Children Terrorists. *Medijska istraživanja*, Vol. 20, No. 1. 85–100.
- PISACANE, C. (2004): Political Testament. In GRAHAM, R. ed.: *Anarchism. A Documentary History of Libertarian Ideas*. Montreal (CA-QC), Black Rose Books. 68–102.
- POST, J. M. (1990): Terrorist Psycho-Logic: Terrorist Behavior as a Product of Psychological Forces. In REICH, W. ed.: *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*. Cambridge, Cambridge University Press. 25–40.
- POST, J. M. (2000): Terrorist on Trial: The Context of Political Crime. *The Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, Vol. 28, No. 2. 171–178.
- POST, J. M. (2005): When Hatred is Bred in the Bone: Psycho-Cultural Foundations of Contemporary Terrorism. *Political Psychology*, Vol. 26, No. 4. 615–636. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2005.00434.x>
- REESER, A. M. S. (2011): *The Tipping Point to Terrorism: Involvement in Right-Wing Terrorist Groups in the United States*. Omaha (US-NE), University of Nebraska.
- ROOD, J. (2005): Animal Rights Groups and Ecology Militants Make DHS Terrorist List, Right-Wing Vigilantes Omitted. *Congressional Quarterly*, 2005. 03. 25. Elérhető: <http://freewilliamsburg.com/animal-rights-groups-and-ecology-militants-make-dhs-terrorist-list-right-wing-vigilantes-omitted> (A letöltés dátuma: 2018. 10. 30.)

- ROSER, M. – RITCHIE, H. (2013): *Homicides*. Elérhető: <https://ourworldindata.org/homicides> (A letöltés dátuma: 2018. 10. 30.)
- ROY, O. (2006): Terrorism and Deculturation. In RICHARDSON, L. ed.: *Roots of Terrorism*. New York (US-NY), Routledge. 162.
- RUSSELL, C. A. – MILLER, B. H. (1977): Profile of a Terrorist. *Terrorism*, Vol. 1, No. 1. 17–34. DOI: <https://doi.org/10.1080/10576107708435394>
- SAGEMAN, M. (2004): *Understanding Terror Networks*. Philadelphia (US-PA), University of Pennsylvania. DOI: <https://doi.org/10.9783/9780812206791>
- SAGEMAN, M. (2008): *Leaderless Jihad. Terror Networks in the Twenty-First Century*. Philadelphia (US-PA), University of Pennsylvania Press. DOI: <https://doi.org/10.9783/9780812206784>
- SCHAFFER, J. R. – NAVARRO, J. (2003): The Seven-Stage Hate Model. *FBI Law Enforcement Bulletin*, Vol. 72, No. 3. 1–8.
- SCHRODEN, J. – ROSEAU, W. – WARNER, E. (2016): *Asking the Right Questions: A Framework for Assessing Counterterrorism Actions*. Arlington (US-VA), CNA. DOI: <https://doi.org/10.21140/mcu.2016070204>
- SCHWARTZ, S. J. – DUNKEL, C. S. – WATERMAN, A. S. (2009): Terrorism: An Identity Theory Perspective. *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 32, No. 6. 537–559. DOI: <https://doi.org/10.1080/10576100902888453>
- SILKE, A. (2003): Retaliating Against Terrorism. In SILKE, A. ed.: *Terrorists, Victims and Society: Psychological Perspectives on Terrorism and Its Consequences*. Chichester, Wiley. 215–231. DOI: <https://doi.org/10.1002/9780470713600.ch11>
- SINGER, M. T. (1995): The Process of Brainwashing, Psychological Coercion, and Thought Reform. In SINGER, M. T. – LALICH, J. eds.: *Cults in Our Midst – Hidden Menace in our Everyday Lives*. San Francisco (US-CA), Jossey-Bass. 52–83.
- SMITH, C. S. (2004): French Prisons – Radicalizing Large Muslim Populations. *New York Times*, 2004. 12. 20.
- SMITH, L. (2015): Child Suicide Bombers: Afghanistan Youth Coerced into Mass Murder. *International Business Times*, 2015. 09. 03. Elérhető: www.ibtimes.co.uk/child-suicide-bombers-afghanistan-youth-coerced-into-mass-murder-1432124 (A letöltés dátuma: 2018. 11. 01.)
- START (2018b): *Profiles of Individual Radicalization in the United States (PIRUS)*. Elérhető: www.start.umd.edu/pubs/START_PIRUS_ResearchBrief_Oct2018.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 10. 30.)
- STEEL, Z. – MARNANE, C. – IRANPOUR, C. – CHEY, T. – JACKSON, J. W. – PATEL, V. – SILOVE, D. (2014): The Global Prevalence of Common Mental Disorders: A Systematic Review and Meta-Analysis 1980–2013. *International Journal of Epidemiology*, Vol. 43, No. 2. 476–493. DOI: <https://doi.org/10.1093/ije/dyu038>
- STRAKER, G. (1992): *Faces in the Revolution*. Cape Town, David Philip.
- SUNDLÖF H. (2016): *Female Terrorists. A Comparative Four Case Study*. Thesis. Kalmar, Linnaeus University.
- TERRORISM KNOWLEDGE BASE (s. a.): *Kurdistan Workers' Party, PKK*. Elérhető: <https://web.archive.org/web/20080109074852/http://www.tkb.org/Group.jsp?groupID=63> (A letöltés dátuma: 2018. 10. 29.)
- TRAVIS, A. – GILLAN, A. (2005): Bomb Suspect “Became a Militant” in Prison. *The Guardian*, 2005. 07. 28.
- UNODC (2017a): *World Drug Report 2017*. Vienna, United Nations Office on Drugs and Crime.

- UNODC (2017b): *Handbook on Children Recruited and Exploited by Terrorist and Violent Extremist Groups: The Role of the Justice System*. Vienna, United Nations Office on Drugs And Crime.
- VIDINO, L. (2007): The Hofstad Group: The New Face of Terrorist Networks in Europe. *Studies in Conflict and Terrorism*, Vol. 30, No. 7. 579–592. DOI: <https://doi.org/10.1080/10576100701385933>
- WEBB, S. (2012): The Five-Year-Old Terrorists: Youngsters Trained to Kill with Pistols and Assault Rifles in Shocking Pictures from al Qaeda's Heartland. *DailyMail Online*, 2012. 11. 18. Elérhető: www.dailymail.co.uk/news/article-2234840/The-year-old-terrorists-Youngsters-trained-kill-pistols-assault-rifles-shocking-pictures-al-Qaeda-s-heartland.html (A letöltés dátuma: 2018. 11. 01.)
- WEIMANN, G. (2006): *Terror on the Internet: The New Arena, the New Challenges*. Washington D. C., United States Institute of Peace.
- WHINE, M. (2006): *Islamist Recruitment and Antisemitism on British Campuses*. London, RUSI Homeland Security and Resilience Department Workshop.
- WILSON, M. – LYNXWILER, J. (1988): Abortion Clinic Violence as Terrorism. *Terrorism*, Vol. 11, No. 4. 263–273. DOI: <https://doi.org/10.1080/10576108808435717>
- WILSON R. (2017): Census: More Americans Have College Degrees than Ever Before. *The Hill*, 2017. 03. 04. Elérhető: <https://thehill.com/homenews/state-watch/326995-census-more-americans-have-college-degrees-than-ever-before> (A letöltés dátuma: 2018. 11. 05.)
- WITTCHEM, H. U. – JACOBI, F. – REHM, J. – GUSTAVSSON, A. – SVENSSON, M. – JÖNSSON, B. – OLESEN, J. – ALLGULANDER, C. – ALONSO, J. – FARAVELLI, C. – FRATIGLIONI, L. – JENNUM, R. – LIEB, R. – MAERCKER, A. – VAN OS, J. – PREISIG, M. – SALVADOR-CARULLA, L. – SIMON, R. – STEINHAUSEN, H-C. (2011): The Size and Burden of Mental Disorders and Other Disorders of the Brain in Europe 2010. *European Neuropsychopharmacology: The Journal of the European College of Neuropsychology*, Vol. 21, No. 9. 655–679. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.euroneuro.2011.07.018>

Ajánlott irodalom

- BÉRES J. (2008): *Napjaink muszlim terrorizmusának gyökerei és visszazorításának lehetőségei*. PhD-értekezés. Budapest, Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Doktori Iskola.
- HALÁSZ L. (1981): Az egyéni destruktivitás szélső pontján. *Valóság*, 11. sz. 83–92.
- JUHÁSZ A. – KREKÓ P. – MOLNÁR Cs. (2014): Szélsőjobbaldaliság Európában és Magyarországon. In KOLOSI T. – TÓTH I. Gy. szerk.: *Társadalmi Riport*. Budapest, TÁRKI.
- KIS-BENEDEK J. (2016): Az Iraki és Levantei Iszlám Állam (ISIL) és az ellene folytatott küzdelem tendenciái. *Hadtudomány*, 26. évf. 1–2. sz. 29–40.
- SHAMIEH L. (2016): Az „Iszlám Állam” kommunikációs stratégiája és taktikája. *Nemzet és Biztonság*, 9. évf. 3. sz. 18–41.

Vákát oldal

Ludovika Egyetemi Kiadó Nonprofit Kft.
Székhely: 1089 Budapest, Orczy út 1.
Kapcsolat: info@ludovika.hu

A kiadásért felel: Koltányi Gergely ügyvezető igazgató
Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt
Olvasószerkesztő: Szarvas Melinda
Korrektor: Simann Karola
Tördelőszerkesztő: Fehér Angéla
Nyomdai kivitelezés: Pátria Nyomda Zrt.
Felelős vezető: Orgován Katalin vezérigazgató

ISBN 978-963-531-173-6 (nyomtatott)
ISBN 978-963-531-174-3 (PDF)
ISBN 978-963-531-175-0 (ePUB)

Ön egy háromrészes kriminálpszichológiai szakkönyvsorozat második kötetét tartja kezében, amely a leg súlyosabb bűntettek kriminálpszichológiai vonatkozásairól szól. A megközelítés multidiszciplináris és tényközpontú, vagyis kutatási adatokat dolgoz fel, és a pszichológiai ismeretek mellett figyelembe veszi a biológiai, a magatartástudományi, a szociológiai, és a pszichiátriai – sőt, matematikai modellezési – kutatások eredményeit is. Hat fejezetre tagolódik: szó van benne az agresszivitásról és az erőszakos bűncselekményekről, a szexualitásról és a szexuális bűncselekményekről, drogokról, és végül a csoportos és szervezett bűnözésről. Egyedisége miatt külön fejezetben tárgyalja a terrorizmus pszichológiáját. Minden fejezet három kérdésre keresi a választ: miért és hogyan követik el a tárgyalt bűntetteket, hogyan lehet a kriminálpszichológiai ismeretek birtokában előrejelezni a bűnelkövetők viselkedését, és miként lehet kezelni a bűneseteket. Mindehhez a kriminálpszichológia önmagában természetesen nem elegendő, de olyan szempontokat és ismereteket nyújt, amelyek – nemzetközi nyomozói tapasztalatok alapján – fontos részei annak a tudásnak, amellyel egy gyakorló rendőrnek rendelkeznie kell.

A mű a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” című projekt keretében jelent meg.

SZÉCHENYI

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE